Ռուբէն ԳԱԼՉԵԱՆ
Рубен ГАЛЧЯН

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԷԶԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

АРМЕНИЯ
В МИРОВОЙ КАРТОГРАФИИ

PRINTINFO ART BOOKS

Հայաստանն իր մշակութային և քաղաքական կազմաւորմամբ գոյութիւն է ունեցել աւելի քան 3000 տարի: Վերջին հազար տարիներին շրջապատած լինելով ռուս, պարսիկ, թուրք, ինչպէս նաև կովկասեան այլ ցեղերի ժողովուրդներով, նա գոյատևել է հակառակ նրան որ իրեն շրջապատող շատ աւելի մեծ ուժեր ու պետութիւններ անհետացել են: Նրա գոյութիւնը նշուել է քարտէզագրութեան ծննդեան շրջանից ի վեր, յաճախ նաև նշելով նրա սահմաններ՝ որոնք յետ ու առաջ են շարժել ու փոփոխել ըստ հայ ժողովրդի քաղաքական իրավիճակի:

Այստեղ առաջին անգամը լինելով մէկ հատոր մէջ հաւաքած կարելի է տեսնել հնագոյն ժամանակներից մինչև այսօր գոյութիւն ունեցող Հայաստանի շրջանին վերաբերող կարևորագոյն քարտէզները: Այստեղ են Հայաստանը ներկայացնող քարտէզներ, սկսած ամենահնից՝ մեր թականութիւնից առաջ վեցերորդ դարի բաբելոնեան կաւէ սալիկից՝ որին հետևում են հին յոյն և պտղեմանդրիացի քարտէզագէտների աշխատանքներ, ինչպէս նաև վաղ քրիստոնէական իսլամական ու օսմանեան քարտէզները: Գրքում արատաղուած են նաև եւրոպական կարևորագոյն քարտէզագէտների աշխատանքներից նմուշներ, սրանց շարքում Մարտին Վալդզէմիլլերի, Սեբաստիան Միւնստերի, Ջերարդուս Մերկատորի, Աբրահամ Օրտելիոսի, Ուիլլեմ Եանսոոն Բլաուի, Ջոն Սենէխի, Նիկոլա Սանսոնի և Գիյոմ Դէ Լիլի ու այլ քարտէզագէտների գործերից:

Այս հազվագիւտ քարտէզագրական գանձերը ի մի բերելու համար Ռուբեն Գալչեանը քարտէզներ է ընտրել Բրիտանական Գրադարանից, Ֆրանսիայի Ազգային Գրադարանից, Աստրիայի Ազգային Գրադարանից, Միւնխենի քաղաքային գրադարանից, ԱՄՆ Կոնգրեսի Գրադարանից, ինչպէս նաև Օքսֆորդի, Մանչեստերի և Իտալիայի տարբեր քաղաքների գրադարաններից ու թանգարաններից:

Այստեղ հաւաքած են 128 քարտէզ ու պատկեր, որոնց ընկերակցում են տեղեկութիւններ՝ նրանց աղբիւրների, հեղինակների, պատմականութեան և առանձնայատկութիւնների վերաբերեալ, ինչպէս նաև 39 քարտէզի դեպքերը: Հեղինակը ստեղծել է լուրջ գիտական և գեղարուեստական մի աշխատանք, որը յոյժ կարևոր է բոլոր նրանց համար, որոնք հետաքրքրուած են Հայաստանի, Կովկասի, ինչպէս նաև Օսմանեան ու Իրանական Կայսրութիւնների պատմութիւնով ու աշխարհագրութիւնով:

«Գիրքը կը լրացնի այն կարևոր բացը, որը գոյութիւն ունի Հայաստանի և ամբողջ Միջին Արևելքի քարտէզագրութիւնը ներկայացնելու վերաբերեալ:»
Արմեն Քլոդ Մութաֆեան, Սորբոն համալսարանի թուաբանութեան պրոֆեսոր

«Գալչեանի գիրքը կարևոր գիտական նշանակութիւն ունի: Նման աշխատանքի հրատարակման կարիքը զգացվում էր վաղուց ի վեր: Գիրքը խիստ յանձնարարելի մի աշխատանք է:»
Բարգէն Յարութիւնեան, Երևանի պետական համալսարանի Պատմութեան ֆակուլտետի նախկին դեկան

«Այս գեղեցիկ հատորը վստահաբար մեծ հետաքրքրութիւն կառաջացնի և օգտակար կլինի բոլոր նրանց՝ որոնք հետաքրքրուած են Հայաստանով:»
Պիտեր Բարբեր, Բրիտանական Գրադարանի Քարտէզագրական մասի նախկին տնօրէն

Армения как культурное и политическое образование существовала более 3000 лет. На протяжении последних тысячелетий окруженная русскими, персидскими, турецкими, кавказскими племенами, она продолжала существовать, в то время, как многие соседние более крупные государства и образования исчезли. Существование Армении отмечалось со времени появления картографии, часто отмечались и ее границы, которые менялись - расширялись или сужались - в зависимости от политического положения армянского народа.

Впервые в одной книге собраны важнейшие карты с древнейших времен до наших дней, относящиеся к области Армении. Здесь показаны представляющие Армению карты, начиная с самой древней - вавилонской глиняной плитки VI в. до н. э. За ней следуют труды древнегреческих и александрийских картоведов, а также раннехристианские, исламские и османские карты.В книге помещены также образцы работ виднейших европейских картоведов, в числе которых Мартин Вальдземюллер, Себастьян Мюнстер, Герард Меркатор, Абраам Ортель, Виллем Янзсон Блау, Джон Сенекс, Никола Сансон, Гийом Делиль и другие

Чтобы собрать воедино эти редкие картографические сокровища, Рубен Галчян выбирал карты из Британской библиотеки, Национальной библиотеки Франции, Национальной библиотеки Австрии, Мюнхенской городской библиотеки, Библиотеки Конгресса США, а также из библиотек и музеев Оксфорда Манчестера и разных городов Италии Здесь собрано 128 карт и рисунков, которые сопровождаются сведениями об их источниках, авторах, об их содержании и особенностях, а также 37 деталей карт. Автор создал серьезный научный и художественный труд, который очень важен для тех, кто интересуется историей и географией Армении, Кавказа а также, Османской и Персидской империй.

“Книга существенно восполнит пробел в представлениях о картографии Армении и всего Среднего Востока”.
Армен Клод Мутафян - профессор математики, Сорбонна

«Книга Галчяна имеет важное научное значение. Необходимость издания подобного труда ощущалась давно. Эта книга - весьма достойная рекомендаций работа.»
Бабкен Арутюнян - декан исторического факультета Ереванского государственного университета.

«Эта красочная книга, несомненно вызовет большой интерес и будет полезна всем, кто интересуется Арменией”.
Питер Барбер - заведующий картографическим отделом Британской библиотеки

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

АРМЕНИЯ В МИРОВОЙ КАРТОГРАФИИ

Հեղինակ՝ Ռուբէն ԳԱԼՉԵԱՆ
Автор РУБЕН ГАЛЧЯН

Երկրորդ հրատարակություն
2014
Второе издание

Copyright © 2005 by Rouben Galichian

The right of Rouben Galichian to be identified as the author of this work has been asserted by the author in accordance with the Copyright, Designs and Patent Act 1988.

All rights reserved. Except for brief quotations in a review, this book, or any part thereof, may not be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN

Նախաբան
Քրիստոֆեր ՈՒԱՔԵՐ

Предисловие
Кристофера Уокера

Ռուսերէն թարգմանութիւնը Ալլա և Կարինէ Ալեքսանեանների
Русский перевод Аллы и Карине Алексанян

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Շնորհակալութեան խօսք	5
Նախաբան	6/7
Պատմական ակնարկ	8/9
Ներածական	10/13
Հայաստանի Քարտէզագրութեան համառօտ պատմութիւն	16/30
Գրականութիւն	44
Աշխարհագրական անունների բառարան	46/47
Քարտէզների ցուցակ	54/55
Քարտէզներ և բացատրութիւններ	63
Անուանացանկ	260/266

СОДЕРЖАНИЕ

Слова благодарности	5
Предисловие	6/7
Исторический очерк	8/9
Введение	10/13
Краткая история картографии Армении	16/30
Литература	44
Словарь географических названий	46/47
Список карт	54/55
Карты и пояснения к ним	63
Именной указатель	260/266

Գիրքս նվիրում եմ որդուս՝
Լեւոնի յիշատակին

Посвящаю памяти моего
сына Левона

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ԽՕՍՔ

Շնորհակալութեան խօսք ունեմ ասելու բոլոր ընկերներիս ու բարեկամներիս, որոնք ինձ օժանդակեցին այս հատորը պատրաստելու: Ցուցակս մեծ է, բայց պէտք է նշեմ գոնէ այն մարդկանց, առանց ում օժանդակութեան և ցուցումների այս աշխատանքը չէր իրականանայ:

Գրքիս բնօրինակը անգլերէնն էր, որը թարգմանել եմ հայերէնի ու լրացրել, որն էլ ծառայել է որպես ռուսերէն թարգմանութեան աղբիւր: Այս տարբերակի առաջին հրատարակութիւնը հնարաւոր դարձնելու համար. շնորհակալ եմ Լոնդոնի իմ բարեկամներ Ռազմիկ և Վիոլեթ Թաթևոսեաններից, առանց որոնց մեկենասութեան հատորս լոյս չէր տեսնի:

Գրքիս ուղղութիւնը ճշտելու համար շնորհակալ եմ Բրիտանական Գրադարանի քարտէզների մասի գրադարանապետ Պիտեր Բարբերին, նմանապէս՝ փարիզաբնակ պրոֆ. Արմէն Մութաֆեանին, Երևանի Պետական Համալսարանի պրոֆ. Բաբգէն Յարութիւնեանին ու ընկերոջս՝ բժիշկ Շահէն Զեյթունցեանին: Շնորհակալ եմ նաև Հայաստանի գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի Հնագիտութեան և Ազգագրութեան ինստիտուտի աւագ գիտաշխատողներ և Երեւանի Պետական Համալսարանի դասախօսներ Լեւոն Աբրահամեանից և Յարութիւն Մարութեանից պատմական ակնարկը պատրաստելու առթիւ, յատկապէս Յ. Մարութեանից, որն ինձ օժանդակեց նաև տարբեր նիւթեր գտնելու, ինչպես և հայերէն թարգմանութեան խմբագրութեան գործում:

Անգլերէն տեքստի խմբագրական աշխատանքի համար շնորհակալ եմ լոնդոնաբնակ Քրիստոֆեր Ուաքերից, իսկ ռուսերէն թարգմանութեան համար գնահատանքս եմ յայտնում Տիկնայք Ալլա և Կարինէ Ալեքսանեաններին (Երևան): Հայերէն տեքստի սրբագրութեան համար պարտական եմ Պրն. Նորայր Էլսայեանին (Երևան): Նախաբանի հայերէն թարգմանութեան համար շնոհակալ եմ Գագիկ Ստեփան-Սարգսեանին:

Քարտէզները հաւաքելու համար դիմել եմ աշխարհի տարբեր անկիւններում բնակւող ընկերներիս՝ որոնց ցուցակի մէջ են Պրոֆ. Իդա Պլաստինան (Իտալիա), Արմէն Մութաֆեանը (Փարիզ), Արմէն Կարապետեանը (Նիւ Եօրք), Գռետա և Բարիս Տէր-Պետրոսեանները (Աւստրիա) և Ջիմ Սայբոլդը (ԱՄՆ)՝ իր գրադարանի վեբկայքով: Շնորհակալ եմ բոլոր այն հիմնարկներից ու բարեկամներից, որոնք թոյլատրել են իրենց հաւաքածուներից վերատպումներ կատարել այս հատորում, որոնց մէջ ամենակարևորն է եղել Բրիտանական Գրադարանը:

Վերջապէս շնորհակալ եմ կնոջս՝ Մառիետին, որ առանց գանգատելու հանդուրժեց իմ երկարատև բացակայութիւնները մեր միասնական առօրեայից, երբ ամեն ինչը նրան թողնելով առանձնանում էի աշխատելու գրքիս վրայ:

Ռուբէն Գալչեան,
Լոնդոն 2004

СЛОВА БЛАГОДАРНОСТИ

Я хочу поблагодарить всех своих друзей и близких, которые помогли мне написать эту книгу. Их список велик, но я должен отметить хотя бы тех, без помощи и консультации которых эта работа была бы невозможна.

Книга в оригинале написана на английском. Она дополнена и переведена мною на армянский язык. Русский перевод осуществлен с армянского текста. За возможность первого издания этого варианта книги я благодарен моим лондонским друзьям – Размику и Виолетт Татевосянам, без меценатства которых моя книга не увидела бы света.

За уточнение направленности книги я благодарен заведующему отделом карт Британской библиотеки Питеру Барбери, а также профессору Армену Мутафяну (Париж), профессору Ереванского государственного университета Бабкену Арутюняну и моему другу, врачу Шагену Зейтунцяну. Благодарю старших научных сотрудников Института археологии и этнографии Национальной Академии наук Армении, преподавателей Ереванского государственного университета Левона Абрамяна и Арутюна Марутяна за предоставление мне исторического очерка и особенно А. Марутяна за помощь в поиске необходимых материалов и в редактировании армянского текста.

Я выражаю свою благодарность Кристоферу Уокеру (Лондон) за редактирование английского текста. За перевод текста на русский язык благодарю Аллу и Карине Алексанян (Ереван). За корректуру армянского текста обязан гн-у Норайру Элсаяну (Ереван). За перевод предисловия на армянский язык благодарен Гагику Степан-Саркисяну.

Чтобы собрать карты, я обращался к своим друзьям, проживающим в разных уголках мира, в числе которых профессор Ида Пластина (Италия), Армен Мутафян (Париж), Армен Карапетян (Нью-Йорк), Грета и Борис Тер-Петросяны (Австрия), и Джим Сайболд (США) со своим библиотечным вебсайтом. Выражаю благодарность всем тем друзьям и учреждениям, которые позволили для этой книги сделать перепечатки из своих коллекций, и особенно Британскую библиотеку.

Наконец, я очень благодарен своей супруге Мариетт, безропотно терпевшей мое столь долгое неучастие в нашем совместном быте, когда я, оставляя на ней все заботы, погружался в работу над книгой.

Рубен Галчян
Лондон, 2004

ՔԱՐՏԷԶՆԵՐ: Նախաբան

Քրիստոֆեր Ուաքեր

Այս հատորում ներկայացուած քարտէզները, ինչպէս նաև կից ուսումնասիրութիւնը, փաստում են, որ հին քարտէզները ցուցադրական հետաքրքրաշարժ իրեր, կամ շրջանակուած և պատից կախելու համար ակնահաճոյ առարկաներ լինելուց աւելի՝ հիմնական և կենսական կարևորութիւն ունեցող նիւթեր են պատմութեան, գիտութեան և միջազգային առևտրի լուրջ ուսումնասիրութեան համար:

Առանց քիչ թէ շատ ճշգրիտ մի քարտէզ ուսումնասիրելու՝ անհնարին է ըմբռնել հին և արդի աշխարհի քաղաքական զարգացումները: Անհնար է արժէքաւորել իշխանութիւնների ուժի հենարանների դերն ու ազդեցութիւնը, առանց անդրադառնալու տարածաշրջանային առանձնայատկութիւններին և փոխհարաբերութիւններին: Իշխող և հպատակ շատ ազգերի անխոհեմ գործերն ու գժտութիւնները յաճախ ծագում են քարտէզների անիրազեկութիւնից (կամ շատ փոքր չափանիշով քարտէզներ դիտելուց): Թէ՛ պատերազմի և թէ՛ խաղաղութեան պայմաններում անհրաժեշտ են հնարաւորին չափ կատարեալ քարտէզներ: Պատմութիւնը հետազօտողների համար միշտ կարևոր է եղել ձեռքի տակ ունենալ ուսումնասիրւող տարածքի ճշգրիտ քարտէզը:

Ինչպէս լուսաբանում է ներկայ ուսումնասիրութիւնը, քարտէզագրութիւնն ու գիտութեան զարգացումը ընթացել են զուգահեռ. սկզբնական շրջանում արագ՝ Ալեքսանդրիայի յունական միջավայրում, իսկ յաջորդող երկար դարերի ընթացքին դանդաղ կամ մինչև իսկ ետընթաց զարգացումով, նախքան վաղ–ժամանակակից շրջանի գիտական մեթոդների և ուսումնասիրութեան երևան գալը:

Ծովային առևտրականները (կամ ծովահենները) կարիքն ունէին ամենաճշգրիտ ծովային քարտէզների և ներկայ ուսումնասիրութեան մէջ այդ քարտէզների գաղտնապահութեան մասին տրուած նկարագրութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում:

Քարտէզներն ունեն նաև քաղաքական կարևորութիւն: Ներկայ ուսումնասիրութիւնը շատ օգտակար է առանձնացնելու իրականութիւնը կեղծիքից, ինչը նաև վերաբերում է հին քարտէզների վրայ "Հայաստան" անուան գործածուած լինել–չլինելու հարցին: Մինչև ԺԹ դարի վերջերը, "Հայաստան" եզրի ներկայութիւնը քարտէզագէտներին չէր անհանգստացնում: Հաւանաբար այդ ժամանակների քարտէզագէտներին ոչ ոք չէր հրահանգել խափանել որոշ աշխարագրական եզրեր: Հնարաւոր է նաև, որ նրանց իշխանաւորները դէռևս չէին կորցրել իրենց մարդկային խիղճը:

Այս կարճ, բայց կարևոր ուսումնասիրութիւնը վերյիշեցնում է մեզ ոչ միայն այն գործնական դժուարութիւնները, որոնք պիտի յաղթահարուէին նախքան ճշգրիտ քարտէզների երևան գալը, այլև պատմութեան, քաղաքական գաղափարների զարգացման և կամ առևտրի առաջադիմութեան ուսումնասիրութեան համար ձեռքի տակ քարտէզ ունենալու մեր օրերի կենսական պահանջը:

КАРТЫ. Предисловие

Кристофер Уокер

Представленные в этой книге карты, как и прилагаемое к ним исследование, свидетельствуют о том, что древние карты не столько являлись интересными, радующими глаз декоративными предметами, которые обрамляли и вешали на стену, а представляют собой важный, имеющий существенное значение материал для серьезного исследования истории, науки и международной торговли.

Без исследования более или менее точной карты невозможно понять политическое развитие древнего и современного мира. Невозможно оценить роль и влияние сил, служащих политической и военной опорой власти, без обращения к региональным особенностям и взаимоотношениям. Необдуманные действия и распри между многими господствующими и подчиненными нациями часто возникают из-за незнания карт (или же из-за использования карт слишком мелкого масштаба). Как в условиях войны, так и для мирной жизни необходимы насколько возможно более совершенные карты. Исследователям истории всегда необходимо иметь под рукой точную карту изучаемого региона.

Как показывает данное исследование, картография и развитие науки шли параллельно: в начальный период стремительно - в греческой среде Александрии, а в последующие долгие века – медленно или даже регрессивно, до появления научных методов и исследований раннего этапа современного периода.

Морские торговцы (или пираты) нуждались в самых точных морских картах. Данное в книге описание тайн этих карт представляет большой интерес.

Карты имеют также важное политическое значение. Данное исследование очень полезно для отделения реальности от вымысла, что также относится к вопросу об использовании на древних картах названия “Армения”. До конца XIX в. картоведов не волновало присутствие термина “Армения”. Вероятно, картоведам того времени никто не давал указания скрывать некоторые географические термины. Возможно также и то, что власть имущие, диктовавшие картоведам, тогда еще не потеряли совесть.

Это краткое, но важное исследование напоминает нам не только о тех практических трудностях, которые должны были быть преодолены до появления точных карт, но и о жизненной необходимости в наши дни иметь под рукой карту для изучения истории, развития политических идей или прогресса торговли.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Պատմական ակնարկ

Հայերը Հայկական Լեռնաշխարհի, որը գտնուում է Անատոլիայի, Պարսկաստանի և Կովկասի հարաւային շրջանների միջև, բնիկներն են և մաս են կազմում հնդեւրոպական մշակութային աշխարհի: Առաջին ռազմաքաղաքական կազմաւորումները այս տարածքում յայտնի են մ.թ.ա. երկրորդ հազարամեակի կէսերից (ինչպէս օրինակ խեթական արմատներ ունեցող Հայասան): Նախահայկական ցեղերը այս կազմաւորումների էթնիկ բաղկացուցիչներից մէկն էին, եթէ ոչ գերակշռողը: Նրանք կազմում էին նաև Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքում դասական արևելեան տիպի պետութեան՝ Ուրարտուի (9-6-րդ դարեր մ.թ.ա.) բնակչութեան գլխաւոր բաղկացուցիչը: Ուրարտուի անկումից յետոյ, հայկական պետական կազմաւորումները շարունակաբար յաջորդեցին մէկը միւսին մինչև 5-րդ դարը (երբեմն ընդարձակ սահմաններով, որոնք գերազանցում էին անգամ Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքը, ինչպէս որ էր մ.թ.ա. առաջին դարում՝ Տիգրան Մեծի օրոք): Չորսևկէս դարերի ընդհատումից յետոյ, հայկական պետականութիւնը վերականգնեց 9-րդ դարի վերջին և գոյատևեց մինչև 11-րդ դարի կէսերը: Չնայած մի շարք փոքր հայկական իշխանութիւններ շարունակում էին գոյատևել Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքում և չնայած Կիլիկիայի հայկական պետութեան առկայութեանը (12-14-րդ դարեր) լեռնաշխարհի սահմաններից դուրս, ազգային պետութիւնը որպէս այդպիսին վերականգնեց միայն 20-րդ դարի սկզբին, երբ Արևելեան Հայաստանի տարածքում ձևաւորուեց Հայաստանի հանրապետութիւնը (1918-1920, շուրջ 60 հազ. քառ. կմ): 1920 թւականին ստեղծուեց Հայաստանի խորհրդային սոցիալիստական հանրապետութիւնը, որը, որպէս հետևանք Թուրքիայի և Խորհրդային Ռուսաստանի զաւթողական քաղաքականութեան, զբաղեցնում էր միայն 29,8 հազ. քառ. կմ տարածք:

Երկարատև չգոյութիւնից յետոյ պետականութեան վերականգնումը հնարաւոր դարձաւ, ի թիւս այլ գործօնների, նաև ոչ քաղաքական բնոյթի հզօր էթնոհամախմբող գործընթացների շնորհիւ, որոնք ապահովում էին հայերի գոյատևումը այն ժամանակաշրջաններում, երբ նրանք ընդգրկուած էին այլ էթնոքաղաքական կազմաւորումների մէջ (Պարսկաստան, Բիւզանդիա, Արաբական խալիֆայութիւն, Օսմանեան կայսրութիւն, Ռուսական կայսրութիւն, ԽՍՀՄ): Հայոց էթնիկութիւնը պահպանող երկու հիմնական գործօններն էին միաբնակ վարդապետութիւն դաւանող Հայոց ինքնուրոյն եկեղեցին (քրիստոնէութիւնը որպէս պետական կրօն ընդունուել էր Հայաստանում 301 թ.) և գիրը (հայկական այբուբենը ստեղծուել էր Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից 405 թւականին):

Պետականութեան վերականգնմանն ուղղուած երկարատև պայքարը դրսևորման նոր ձև ընդունեց կապուած եւրոպական և ռուսական քաղաքականութեան Մերձաւոր Արևելք ներթափանցման հետ: Այս քաղաքականութեան լծակներից մէկը դարձաւ այսպէս կոչուած «հայկական հարց»ը, որը պաշտօնական միջազգային ճանաչում ձեռք բերեց 1878 թ., շնորհիւ Սան-Ստեֆանոյի խաղաղութեան պայմանագրի և Բեռլինի կոնգրեսի: 1890-ականներից ի վեր մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկիզբը Օսմանեան կայսրութեան հայկական բնակչութիւնը դարձաւ պարբերական զանգուածային ջարդերի և կոտորածների առարկա, տալով հարիւր հազարաւոր զոհեր: Առաջին համաշխարհային պատերազմը երիտթուրքական կառավարութեանը հնարաւորութիւն ընձեռեց լուծելու հայկական հարցը Թուրքիայի բնիկ հայկական բնակչութեան էթնիկական զտման ճանապարհով: 1915-1918 թթ. իրականացուեցին հայերի կոտորածներ և զանգուածային տեղահանութիւններ, այդ ջարդերի վերջին ալիքները հասան նաև հարաւկովկասեան որոշ շրջաններ, ինչպէս օրինակ Բաքու (1918) և Շուշի (1920):

Միջին դարերից սկսած, ի հետևանս օտար նուաճումների և պետականութեան բացակայութեան, ընթանում էր հայկական Սփիւռքի ձևաւորման գործընթացը: Յամենայն դէպս, նրա շարքերը հսկայական չափերով աճեցին ցեղասպանութեան հետևանքով:

1980-ական թւականների վերջերին հայոց քաղաքական կեանքը մեծապէս պայմանաւորուած էր Լեռնային Ղարաբաղի (հայկական տարածք Ադրբեջանի կազմում) Հայաստանի հետ վերամիաւորմանն ուղղուած ժողովրդական շարժումով: Առաջին անգամ խորհրդային իշխանութեան պայմաններում 1990 թ. Հայաստանում կայացան ժողովրդավարական ընտրութիւններ: 1990 թ. օգոստոսի 23-ին ընդունուած Հռչակագրի համաձայն, Հայկական ԽՍՀ-ն վերանուանուեց Հայաստանի հանրապետութիւն, իսկ 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին կայացած հանրաքւեն հռչակեց անջատում ԽՍՀՄ-ից և անկախ Հայաստանի հանրապետութեան ծնունդը:

АРМЕНИЯ. Исторический очерк

Армяне - коренные жители Армянского нагорья, которое находится между Анатолией, Персией и южными областями Кавказа. Они составляют часть индоевропейского культурного мира. Первые военно-политические образования на этой территории известны с середины второго тысячелетия до н. э. (например, Хайаса, имеющая хеттские корни). Протоармянские племена являлись одним, если не преобладающим, из этнических элементов этих образований. Они составляли также главную часть населения Урарту (IX-VI вв. до н.э.) – государства классического восточного типа на территории Армянского нагорья. После падения Урарту разные армянские государственные образования сменяли друг друга до V в. (иногда они имели обширные границы, превосходящие даже территорию Армянского нагорья, как, например, при Тигране Великом в I в. до н.э.). После перерыва, длившегося четыре с половиной века, в конце IX в. восстановилась армянская государственность и просуществовала до середины XI в. Несмотря на то, что ряд маленьких армянских княжеств продолжали существовать на территории Армянского нагорья и, несмотря на существование Киликийского армянского государства (XII-XIV вв.) вне границ нагорья, национальное государство как таковое было восстановлено только в начале XX в., когда на территории Восточной Армении образовалась Республика Армения (1918-1920 гг., около 60 тысяч кв. км). В 1920 г. была образована Армянская советская социалистическая республика, которая в результате завоевательной политики Турции и Советской России занимала всего 29,8 тысяч кв. км.

Восстановление государственности после ее длительного отсутствия стало возможным, наряду с другими факторами, благодаря мощным этнообъединительным процессам, не имеющим политического характера, которые способствовали выживанию армян в те периоды, когда они были включены в другие этнополитические образования (Персия, Византия, Арабский халифат, Османская империя, Российская империя, СССР). Двумя основными факторами, сохранившими армянскую этничность, были армянская самостоятельная церковь, исповедующая монофизитство (христианство как государственная религия было принято в Армении в 301 г.) и письменность (армянский алфавит был создан Месропом Маштоцем в 405 г.).

Длительная борьба за восстановление государственности приняла новые формы, связанные с проникновением на Ближний Восток европейской и русской политики. Одним из рычагов этой политики стал так называемый “армянский вопрос”, который получил официальное признание в 1878 г. благодаря Сан-Стефанскому мирному договору и Берлинскому конгрессу. С 1890-х гг. до начала Первой мировой войны армянское население Османской империи периодически подвергалось массовым погромам и резне с сотнями тысяч жертв. Первая мировая война дала возможность правительству младотурок решить “армянский вопрос” путем этнической чистки коренного армянского населения Турции. В 1915-1918 гг. были осуществлены погромы и массовые депортации армян. Последние волны этих погромов дошли также до некоторых южнокавказских областей, например, до Баку (1918 г.) и Шуши (1920 г.).

Начиная со средних веков, в результате захватнической политики других стран и отсутствия государственности, шел процесс формирования армянского Спюрка (диаспоры). Ее численность колоссально возросла вследствие геноцида.

В конце 1980-х годов политическая жизнь Армении была во многом определена народным движением за воссоединение Нагорного Карабаха (армянская территория в составе Азербайджана) с Арменией. Впервые при советской власти в 1990 г. в Армении состоялись демократические выборы. Согласно принятой 23 августа 1990 г. Декларации, Армянская ССР была переименована в Республику Армения, а состоявшийся 21 сентября 1991 г. референдум провозгласил выход Армении из состава СССР и рождение независимой Республики Армения.

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Այս գրքի մասին մտածել եմ այն օրւանից, երբ 1976 թւականին մի քանի հին քարտէզ գնեցի և սկսեցի մօտիկից ծանօթանալ նրանց հետ: Մտածում էի պատրաստել մի գիրք, որի մէջ հաւաքւած լինեն աշխարհահռչակ քարտէզագէտների կարևոր քարտէզների գոնէ մէկ մասը՝ որը վերաբերում է Հայաստանի շրջանին: Աշխատանքն սկսել էի, երբ ընկերներիցս մի քանիսը քաջալերեցին այս մտայղացումը: Պէտք է նշել, որ գիրքն առաջին անգամ լոյս է տեսել 2004-ին՝ անգլերէնով, «Հայաստանի պատմական քարտէզները» վերնագրով, որը փոքր յաւելումներով թարգմանել եմ հայերէնի:

Աշխատանքիս արդյունքն այս հատորն է՝ որը գիտական աշխատութիւն կամ հետազօտութիւն չէ, ինչպիսին արել են մի քանի արժանաւոր պատմաբաններ ու քարտէզագէտներ: Սա պարզապես մի գործ է, որի մէջ ընդգրկւած են աշխարհի հռչակաւոր և կարևորագոյն քարտէզագէտների պատրաստած քարտէզներից մի քանիսը, որոնք վերաբերում են Հայաստանի ընդհանուր տարածքին: Ներկայացւած քարտէզներն այսօր կազմում են աշխարհի քարտէզագրական մշակոյթի աւանդութեան կարևորագոյն մասը:

Հետազօտութեանս ընթացքում աշխատել եմ գտնել հնագոյն քարտէզը, ուր նշւած լինի Հայաստանի (կամ Արարատ, Ուրարտու) անունը, այստեղից յետոյ անդրադարձել եմ յոյն և ալեքսանդրիացի աշխարհագրագէտների աշխատանքներին, միջնադարի, եւրոպական Վերածննդի և վերջապէս այսօրեայ աղբիւրներին:

Ընթերցողին ներկայացնում եմ նաև քարտէզագրութեան համառօտ պատմութիւնը, սկսելով հին ժամանակներից մինչև այսօր, նշելով քարտէզագրութեան և քարտէզ պատրաստելու մէջ եղած կարևոր փոփոխութիւններն ու զարգացումները, նաև տալով որոշ տեղեկութիւններ Հայաստանի քարտէզների և կարևորագոյն աշխարհագրագէտների ու քարտէզագէտների կեանքի ու գործունէութեան վերաբերեալ:

Հատորի քարտէզներին նայելով, կարդացողը կտեսնի, որ Հայաստան (Armenia) կոչւող երկիրը պատմականօրէն գտնւում է աշխարհագրական մի տարածաշրջանում, որը տեղադրւած է Կովկասեան լեռնաշղթայի հարաւում, Սև (Պոնտոսի) և Կասպից Ծովերի (Հիրկանեան կամ Թաբարեստանի Ծով) միջև, որը դարերի ընթացքում շրջապատւած է եղել հետևեալ երկրներով.

- Հիւսիսից սահմաններն են եղել Իբերիան-Վիրքը, Կոլխիդա-Կողքիսն ու Մեգրելիան, որոնք կազմում են այսօրւայ Վրաստանը
- Արևելքից՝ Աղւանքը (Կովկասեան Ալբանիա կամ Արրան), Դաղստանը, Շիրւանը, Թալիշը և այլն, որոնք այսօր միասնաբար կոչւում են Ադրբէջանի Հանրապետութիւն
- Հարաւ արևելքից՝ Պարսկական Աքեմենեան և Սասանեան Կայսրութիւններն ու նոյն երկրի Ատրպատական նահանգը, այսօրւայ Պարսկաստանը (Իրան)
- Հարաւ արևմուտքից՝ Տիգրիս գետը, Բաբելոնը, Քուրդիստանը և Ասորեստանը, որոնք կազմում են այսօրւայ Իրաքը
- Արևմուտքից՝ հնագոյն Լիդիան, Փռիւգիան, պատմական Բիւզանդիոնը, և Օսմանեան կայսրութիւնը՝ այսօրւայ Թուրքիան:

Աւելի քան 25 դարերի ընթացքում Հայաստանի սահմանները հսկայական փոփոխութիւնների են ենթարկւել և երկրի տարածքի չափերը փոփոխւել են, սկսած համահաւասար Գերմանիայի ու Ֆրանսիայի միասնական տարածքից մինչև միմիայն Բելգիայի տարածքի չափ: Բայց այս նիւթը պէտք է թողնել պատմաբաններին:

Հայկական Բարձրաւանդակը կամ Հայկական Լեռնաշխարհը երբեմն կոչւում է Արևելեան Անատոլիա, որը ճիշտ անւանում չէ: Չնայած որ Հայկական Բարձրաւանդակը գտնւում է Անատոլիայի արևելքում, այնուամենայնիւ դրա մասը չի կազմում: Հայկական Բարձրաւանդակը գտնւում է Անատոլիայի Բարձրաւանդակի արևելքում և նրանից բաժանւած է Սւազի (Sivas) և Կեսարիայի (Kayseri) շրջանի հովիտով: Հայկական Բարձրաւանդակի Անատոլիա անւանման հեղինակներն են Օսմանեան և Թուրքական իշխանութիւնները, որոնք ցանկանում են Հայկական որևէ անուն ջնջել Թուրքիայի սահմաններում գտնւող հողերից, և հանել «Հայաստան» և «հայ» անունները իրենց այսօրւայ տարածքից, ուր՝ մինչև 1915 թւականը, հայերն ապրել են 2500 տարիներ ի վեր:

Մինչև 18-րդ դարը Օսմանեան ձեռագրերում, յատկապէս Մուստաֆա Իբն-Աբդուլլահի աշխատութիւններում (1609-1657), որը ճանաչւած էր «Քյաթիբ Չելեբի» կամ «Հաջի Խալիֆա» անուններով, և որն առաջին

օսմանցի աշխարհագրագէտն էր, Վանի, Էրզրումի և Կարսի շրջաններն անւանւում էր Էրմանիստան (Հայաստան – տես պատ. 108, 109, 117, 120): Նրա ձեռագրի 41-րդ գլուխը կոչւում է «Արևմտեան Հայաստան», որն Օսմանեան գերիշխանութեան տակ էր գտնւում: «Էրմանիստան» անունը նշմարւում է նրա բոլոր աշխատութիւնների մէջ, բայց 19-20-րդ դարերում թուրքական նորատիպ գրքերում Հայաստան անունը աստիճանաբար վերանում է և տեղի է տալիս Արևելեան Անատոլիա անւանմանը: Պատ.117 քարտէզի մէջ կարելի է տեսնել, թէ ինչպէս թարգմանութեան ընթացքում Հայաստանի անունը փոքրացւել է և դարձւել համարեա աննկատելի: Այս անունների թուրքացումը այսօր այն աստիճանի է հասնում, որ 20-րդ դարի հրատարակութեան մէջ Չելեբիի գրքի 41-րդ գլխի վերնագիրը փոխւել է «Արևելեան Անատոլիա»ի: Նոյնիսկ Վանի, Էրզրումի և այլ արևմտահայերի գործած գորգերն ու կարպետներն անւանւում են «Արևելեան Անատոլիա»ի[1]: Այսօրուայ Թուրքիայում անտեղեակ զբոսաշրջիկների ունեցած այն գրքերն ու քարտէզները, որոնց մէջ Թուրքիայի տարածքի վրայ որևէ տեղ նշւած է Հայ կամ Հայաստան անունը, բռնագրաււում են:

Մուստաֆա Քյամալ Աթա Թուրքի մեծագոյն նւաճումներից էր գրաւոր լեզուն արաբատառից լատինատառ դարձնելը: Այդպիսով հին փաստաթղթերն ու արխիւները՝ ուր կային նաև հայի ու Հայաստանի անունները, Թուրքիայի նոր սերունդի համար միանգամից դարձան անընթեռնելի, իսկ վերատպւած գրքերում խմբագիրներն առանց որևէ դժւարութեան հանում են հայութեան հետ առընչւող որևէ նիւթ կամ անուն:

Ինչ վերաբերում է այսօրվա Ադրբեջանի Հանրապետութեան դիրքորոշմանը, ապա բավական է հիշել, որ մի քանի Ադրբեջանցի «պատմաբաններ»[2] աշխատում են փաստել, որ 19-րդ դարում հայերին Կովկասի շրջանն են բերել ռուսները և նախքան այդ դարաշրջանը Կովկասի հարաւի տարածքում ապրել են միմիայն աղւանները: Իսկ թուրք պատմաբաններն աշխատում են փաստել, որ թրքական ցեղախմբերը Փոքր Ասիայի՝ այսինքն Անատոլիայի բնիկներ են, որոնք այդ շրջանում բնակւել են աւելի քան 2000 տարի: Եթէ նրանց հաւատանք՝ ապա Հայաստանի ներկայութիւնը աշխարհագրական այդ շրջանում դառնում է հարցական, ինչին հակասում են հատորիս մեջ արտատպւած բոլոր քարտէզները:

Նոյնքան սխալ է նաև Հայաստանը (կամ նոյնիսկ Վրաստանն ու Ադրբեջանը) անւանել «Անդրկովկաս», որը նշանակում է Կովկասի այն կողմում գտնւող. այդ տերմինը աշխարհագրական տեսակէտից միմիայն ճիշտ է Ռուսաստանի համար, իսկ այլ երկրների տեսակէտից դա սխալ արտայայտութիւն է:

Մէկ այլ կարևոր կէտ, որին պետք է անդրադառնամ, այն է, որ թուրքական ցեղերի Հայաստան ներխուժումից յետոյ, երբ 14-15րդ դարերում կազմաւորւեց Օսմանեան Կայսրութիւնը, Հայաստանի և յատկապէս Մեծ Հայքի տարածաշրջանը յաճախ սկսւեց անւանւել Թուրքոմանիա: Այս տերմինը, որը գործածւում էր 17-18 դարերում և հիմնականում Թուրքիայում, հաւանաբար նշանակում էր «Թուրքական Հայաստան»: Նոյն ժամանակաշրջանի Արևմտեան շատ քարտէզագէտներ նոյնպէս օգտագործել են Հայաստանի այդ անւանումը (տէս Ինճիճեան, Վենետիկ, 1806, էջ 13): Սա Թուրքիա և Արմենիա բառերի խառնուրդն է, որոնք միանալով դարձել են Թուրքո-մանիա: Այս բառի գործածութիւնը վերացաւ 19-րդ դարասկզբից: (Տես պատ. 77)

Ընթերցողի ուշադրութեանն եմ յանձնում այն, որ երբ տեքստի մէջ նշել եմ «Իբերիա», նպատակս Կովկասեան Իբերիան կամ Վիրքն է, որը Կոլխիդայի (հայերէն՝ Կողքիս) և Մեգրելիայի հետ միասնաբար կազմում են այսօրուայ Վրաստանը: Իսկ «Ալբանիա» անունը նշում է Կովկասեան Ալբանիան, այսինքն Աղւանքը:

Բոլոր քարտէզներում և պատմական գրութիւնների մէջ մինչև 1918 թւականը Ատրոպատէնը (Ադրբեջանի նախկին անունը) կամ Ատրպատական շրջանը գտնւում է Արաքս գետի հարաւային ափին, այսօրուայ Հայաստանի և Իրանի սահմանի հարաւում: Արաքսի հիւսիսում գտնւող շրջանի «Ադրբեջան» անւանումը սկսեց օգտագործւել այն ժամանակւանից, երբ 1918 թւականին, Ցարական Ռուսաստանի անկումից յետոյ, Անդրկովկասեան երկրները՝ Հայաստան-Ադրբեջան-Վրաստան, ձեռք բերեցին կարճատև անկախութիւն: Այս երեք հանրապետութիւններից «Վրաստան» և «Հայաստան» անունները գոյութիւն են ունեցել դարեր, բայց «Ադրբեջան/Ազերբայջան» անունը այս

[1] *Տես Լոնդոնում տպագրւող ՀԱԼԻ ամսագրի ցանկացած համար:*
[2] *Պրոֆ. Զիյա Բունիաթով, Ֆարիդա Մամեդովա, Իգրար Ալիեւ և Քամիլ Մամադզադէ:*

տարածաշրջանի համար մի նոր անուանում էր, վերցուած Արաքսի միւս ափին գտնուող՝ Իրանի «Ազերբայջան» (Ատրպատական կամ Ադրբեջան) նահանգի անուանումից: Ադրբեջան անուանում գտած նոր շրջանը, մինչ այդ, բաժանուած էր խանութիւնների: Այստեղի երկրամասերից ամէն մէկ շրջան կոչւում էր իր տարբեր անունով, օրինակ հնում՝ Աղուանք, ապա Դերբէնդ, Շիրուան, Դաղստան, Թալիշ և այլն:

Վերջապէս, հատորիս մէջ պատկերուած քարտէզների մեծամասնութիւնը մի որևէ առնչութիւն ունի Հայաստանի հետ, սակայն դա չի նշանակում որ Հայաստանի շրջանի վերաբերեալ բոլոր քարտէզները ներկայացուած են այստեղ: Հատորիս մէջ վերատպուած քարտէզներն ընտրել եմ ըստ հետևեալ հիմունքների: Առաջինն այն է, որ քարտէզագրական տեսակէտից քարտէզն ունենայ իր արժէքը: Երկրորդ՝ որ դա լինի իր ժամանակի քարտէզագրութեան արժանի ներկայացուցիչը, և ապա քարտէզը ներկայացնի իր ժամանակի լաւագոյն առաջադիմութիւնները և ոճը: Այս նպատակով օգտուել եմ Բրիտանական Գրադարանի հսկայական հաւաքածուից, ինչպէս նաև Ֆրանսիայի, Իտալիայի և այլ երկրների գրադարաններից ու թանգարաններից:

Գրքի հիմնական գլխում ամէն քարտէզի հետ կայ բացատրական տեքստ, որն ընթերցողին փոխանցում է քարտէզագրի և քարտէզի չափերի, աղբիւրի և պատրաստման թւականի մասին մանրամասն տեղեկութիւններ: Դրան աւելացուած են բացատրութիւններ քարտէզի իւրայատկութիւնների և տեսակի վերաբերեալ, ինչպէս նաև այնտեղ Հայաստանը պատկերելու և ցուցադրելու կերպը, նշուած սահմանները և առկայ սխալները:

Հատորիս մէջ վերատպուած քարտէզների տեսակներից են աշխարհացոյց, մայր ցամաքների և երկրամասերի քարտէզներ, ուր Հայաստանը որևէ կերպով առկայ է, ինչպէս նաև Հայաստանի և յարակից շրջանների բազմատեսակ քարտէզներ: Գրքիս մէջ բոլոր քարտէզները դասաւորուած են տարեթւերի հերթականութեամբ:

Ի վերջոյ, քարտէզները դիտելով հասնում ենք այն եզրակացութեանը, որ այս տարածաշրջանում այսօր կան միմիայն երկու երկիր, որոնք գոյութիւն են ունեցել աւելի քան 2600 տարի. դրանք են Պարսկաստանն ու Հայաստանը: Թուրքիա անուանումը քարտէզների մէջ երևան է գալիս ամենավաղը 14-րդ դարի կէսերին, այսինքն «Հայաստան»ից 2000 տարի յետոյ, իսկ Վրաստանը որպէս երկիր նշւում է միմիայն15-րդ դարում: Մինչ այդ Վրաստանի շրջանում նշուած են Կոլխիս, Իբերիա և Մենգրելիա երկրները (Կողքիս, Վիրք և Մեգրելիա): Գալով Ադրբեջանին, ապա այդպէս անուանուած երկիրը երևան է եկել միմիայն 1918 թւականին: Ի հարկէ խօսքս Ադրբեջանի Հանրապետութեան մասին է և ո՛չ Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգի:

Ռ. Գալչեան
Լոնդոն 2004

ПРЕДИСЛОВИЕ

Мысль об этой книге родилась у меня в 1976 г., когда я приобрел несколько старинных карт и начал их изучать. Я думал подготовить книгу, в которой была бы представлена хотя бы часть важных карт, созданных всемирно известными картоведами, а именно, карты, имеющие отношение к Армении. Работу над книгой я начал, когда получил поддержку нескольких моих друзей. Надо отметить, что книга впервые была издана в 2004 г. на английском языке под названием “Исторические карты Армении”, которую с небольшими дополнениями я перевел на армянский язык.

В результате многолетней работы и появилась эта книга, которая не является научным трудом или исследованием, подобно работам именитых историков и картоведов. Это лишь свод части карт, созданных прославленными учеными и относящихся к Армении. Представленные здесь карты составляют сегодня важнейшую часть мирового картографического наследия.

В процессе своих исследований я стремился найти самую древнюю карту, в которой упоминалась бы Армения (или Арарат, Урарту), затем я обращаюсь к трудам греческих и александрийских географов, средневековым, европейским источникам эпохи Возрождения, наконец, к современным источникам.

Читателю предлагается также краткая история картографии начиная с древних времен до наших дней, отмечаются важные изменения и усовершенствования в ее методике, даются также некоторые сведения о картах Армении, о жизни и деятельности знаменитых картоведов и географов.

Глядя на карты книги, читатель увидит, что страна, именуемая Арменией (Armenia), исторически находится в той географической области, которая располагается на южной стороне Кавказского хребта между Черным (Понтийским) и Каспийским (Гирканским или Табарестанским) морями. На протяжении многих веков Армения была окружена следующими странами:

- На севере – Иберия, Колхида и Мегрелия, которые составляют современную Грузию.
- На востоке – Агванк (Кавказская Албания или Арран), Дагестан, Ширван, Талыш и другие, которые вместе в настоящее время именуются Республикой Азербайджан.
- На юго-востоке – персидские Ахеменидская и Сасанидская империи и провинция Персии Атрпатакан – современный Иран.
- На юго-западе – река Тигр, Вавилон, Курдистан и Ассирия, которые составляют современный Ирак.
- На западе – Древняя Лидия, Фригия, историческая Византия и Османская империя – современная Турция.

На протяжении более 25 веков границы Армении претерпевали колоссальные изменения, территория страны менялась: начиная с размеров Германии и Франции вместе взятых она уменьшилась до размеров одной лишь Бельгии. Но этот вопрос оставим историкам.

Армянское плоскогорье или Армянское нагорье иногда именуется Восточной Анатолией, что неверно. Несмотря на то, что Армянское нагорье находится на востоке Анатолии, оно, тем не менее, не составляет ее части. Армянское нагорье находится на востоке Анатолийского плоскогорья и отделено от него долинами Сиваза (Sivas) и Кесарии (Kayseri). Восточной Анатолией именуют Армянское нагорье османские и турецкие власти, всячески стремящиеся вычеркнуть любые армянские названия с земель, находящихся в границах Турции и изъять имена “Армения” и “армяне” с их сегодняшней территории, где до 1915 г. армяне жили более 2500 лет.

До XVIII в. в османских рукописях, особенно в трудах первого османского географа Мустафы ибн Абдуллаха (1609-1657), известного под именем Кятиб Челеби или Хаджи Халифе, области Вана, Эрзерума и Карса именуются Эрманистаном (Айастан – см. рис. 108, 109, 117, 120). 41-я глава его рукописи называется “Западная Армения”, которая находилась под властью Османской империи. Наименование “Эрманистан” прослеживается во всех трудах этого автора, но в XIX-XX вв. в новых турецких изданиях постепенно наименование Армянское плоскогорье или нагорье исчезает и вместо него появляется название Восточная

Анатолия. На карте рис. 117 можно увидеть, как в процессе перевода название Армении уменьшилось и стало почти незаметным. Туркизация этих названий дошла сегодня до того, что в издании книги Челеби в XX в. название 41-й главы было изменено на “Восточную Анатолию”. Даже ванские, эрзерумские и другие западноармянские ковры и карпеты переименованы в “восточно-анатолийские”[1]. Сегодня в Турции у несведущих туристов изымаются имеющиеся у них карты и книги, в которых есть какое-либо упоминание об армянах или Армении на территории Турции.

Важнейшим достижением Мустафы Кемаля Ататюрка был перевод турецкой письменности с арабского алфавита на латинский. В результате этого для новых поколений Турции древние документы и архивы, где сохранились также упоминания об армянах и Армении, сразу стали недоступны для прочтения. Из новых же изданий редакторы без труда изымают все материалы и наименования, имеющие отношение к армянству.

Что касается позиции сегодняшнего Азербайджана, то достаточно вспомнить, что несколько азербайджанских “историков” пытаются доказать, что в XIX в. армян на Кавказ привели русские, и до этого века на юге Кавказа жили только албанцы.[2] Турецкие же историки пытаются доказать, что тюркские племена – это коренные жители Малой Азии, т.е. Анатолии, которые жили в этой области более чем 2000 лет. Если поверить им, то присутствие армян в этой географической области становится сомнительным, что четко опровергают все карты, помещенные в этой книге.

Также ошибочно именовать Армению (или даже Грузию и Азербайджан) Закавказьем – “находящийся за Кавказом”, так как этот термин с географической точки зрения может быть правильно применен только по отношению к России, для других же стран он является неприемлемым.

Другой важный момент, который хочу отметить, это то, что после вторжения в Армению тюркских племен, когда в XIV-XV вв. образовалась Османская империя, территория Армении и особенно Мец Айка (Великая Армения) часто стала именоваться Туркоманией. Этот термин, который применялся в XVII-XVIII вв. в основном в Турции, вероятно, означал “Турецкая Армения”. Многие западные картоведы этого периода также использовали это название Армении (см. Инджиджян, Венеция, 1806, с. 13). Оно является сочетанием двух слов: Турция и Армения – “Турко-мания”. С начала XIX в. этот термин перестал применятся (см. рис. 77).

Отмечу также, что когда я в тексте отмечаю “Иберия”, то имею в виду Кавказскую Иберию, которая вместе с Колхидой (по-армянски – Кохкис) и Мегрелией составляют современную Грузию. А наименование “Албания” означает Кавказскую Албанию, т.е. Агванк.

На всех картах и исторических текстах до 1918 г. Атропатена (бывшее наименование Азербайджана) или область Атрпатакан размещалась на южном берегу реки Аракс, к югу от границы сегодняшней Армении с Ираном. Область, находящаяся к северу от Аракса, стала называться “Азербайджан” с того времени, когда в 1918 г. после распада царской России страны Закавказья – Армения, Азербайджан, Грузия, получили кратковременную независимость. Наименования “Грузия” и “Армения” существовали веками, название же “Адрбеджан/Азербайджан” было новым для данной территории – заимствованным от названия провинции Ирана “Азербайджан” (Атрпатакан или Адрбеджан) – находившейся на другом берегу Аракса. Новая область, названная “Азербайджан”, до того была разделена на ханства. Каждая из областей имела свое отдельное наименование, например, в древности – Агванк, а затем – Дербент, Ширван, Дагестан, Талыш и т.д.

Наконец, большинство представленных в этой книге карт имеет то или иное отношение к Армении, но это вовсе не значит, что здесь собраны все карты, касающиеся Армении. Перепечатанные в книге карты я выбирал по следующим принципам. Первое – чтобы карта представляла ценность с картографической точки зрения. Второе – чтобы она представляла собой значимый образец картографии своего времени, ее стиль и лучшие передовые черты. С этой целью я пользовался огромным фондом

[1] См. любой номер издаваемого в Лондоне журнала “HALI”.
[2] Профессоры З. Буниятов, Ф. Мамедова, И. Алиев и К. Мамадзаде.

Британской библиотеки, а также фондами библиотек и музеев Франции, Италии и других стран.

В основной части книги к каждой карте прилагается пояснительный текст, в котором даются подробные сведения о картографе, размерах, источниках и времени создания карты. К этому добавлены пояснения об особенностях карты и ее типе, а также сведения о том, в какой форме и с какими границами на ней показана Армения, а также отмечены имеющиеся ошибки.

Среди перепечатанных в книге карт представлены следующие типы: карты мира, карты материков и регионов, в которых Армения присутствует каким-либо образом, а также разнообразные карты Армении и соседних регионов. Все карты располагаются в хронологическом порядке.

Наконец, изучая карты, мы приходим к выводу, что в этом регионе сегодня есть только две страны, которые существовали здесь более 2600 лет – это Персия (Иран) и Армения. Название “Турция” появляется в картах самое раннее в середине XIV в., т. е. позже “Армении” на 2000 лет, а Грузия как страна отмечается лишь начиная с XV в. До этого времени на месте Грузии отмечаются Колхис, Иберия и Менгрелия (Кохкис, Вирк и Мегрелия). Что касается Азербайджана, то страна с таким названием появляется только в 1918 г. Конечно, речь идет о Республике Азербайджан, а не о персидской провинции Азербайджан.

Р. Галчян
Лондон, 2004

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՐՏԷԶԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

1. Նախաբան

Աւելի քան 2500 տարի է, որ հայերն անընդմէջ ապրել են Հայկական Բարձրաւանդակում և հարևան շրջաններում: Հնագոյն ժամանակներից այս երկիրը կոչւել է տարբեր անուններով, որոնցից են Ուրարտու, Նաիրի, Արմենիա, Հայաստան, Հայք և Թուրքոմանիա: Այս անունները կարելի է տեսնել տարբեր ժամանակաշրջանների քարտէզների, ձեռագրերի և փաստաթղթերի վրայ:

Հնագոյն քարտէզների և պատմութեան գրքերի մէջ Հայաստանը երբեմն առկայ է որպէս անկախ պետութիւն, երբեմն էլ բաժանուած և հարևան կայսրութիւնների գերիշխանութեան ներքոյ, բայց և այնպէս նրա անունը միշտ էլ յիշւում է՝ սկսած հին յունական, հռոմէական, իսլամական և այլ տեքստերից ու քարտէզներից մինչև այսօր:

Հայաստան անունը նոյնիսկ առկայ է պորտոլան քարտէզներում, որոնք պատրաստւում էին ծովագնացութեան համար և ընդհանրապէս ներկայացնում էին միմիայն մերձափնեայ քաղաքներն ու շրջանները, մինչդեռ Հայաստանը չունէր ոչ մի ծովափ կամ նաւահանգիստ: Հաւանաբար նրա անունը արևմտեան քարտէզագէտներին ծանօթ է եղել Ամստերդամում, Վենետիկում և այլ առևտրական կենտրոններում հաստատուած հայ վաճառականներից, կամ էլ Հայաստան երկիրը ճանաչուած է եղել որպէս արևելեան հնագոյն քրիստոնեայ մի պետութիւն: Գալով քրիստոնէական քարտէզագրութեանը, ապա Հայաստանը որպէս առաջին երկիր, որը 301 թւականին պետականօրէն ընդունեց քրիստոնէական կրօնը, այստեղ ունի իր կարևոր տեղը, քանի որ առաջին դարերից սկսած, հայերը հիմնւել են Երուսաղէմում և այսօր էլ առկայ են այնտեղ որպէս քրիստոնէական սրբավայրերի պահապաններից մէկը:

Քարտէզագրութիւնը, որն սկսւեց մի քանի գծով և շրջանակով, նկարուած կաւէ սալիկի կամ քանդակուած սալաքարերի վրայ, մինչ մեր օրեր հասնելն անցել է երկար և արկածալից ճանապարհ: Այսօւայ քարտէզը մարդկութեան ձեռքում կարևոր մի փաստթուղթ է և հետաքրքիր է իմանալ, թէ մեր նախնիները ինչպէ՞ս էին ընկալում դա և դրա մասին ի՞նչ կարծիք ունէին:

2. Սկզբնական շրջան

Հնագոյն քարտէզը, որը մեզ է հասել Բաբելոնեան կաւէ սալիկների վրայ փորագրուած՝ հիւսիսային Միջագետքի քարտէզն է, պատրաստուած շուրջ 3800թ. մ.թ.ա.: Դրանից յետոյ գալիս են հողամասերի սահմանների պլաններ, որոնք պատրաստւել են շուրջ 2300 տարի մ.թ.ա. և օգտագործւել Սարգոն թագաւորի կողմից՝ հարկեր հաւաքելու նպատակով:

Հնագոյն աշխարհացոյց քարտէզը Բաբելոնեան կաւէ մի սալիկ է, պատրաստած 600 տարի մ.թ.ա., որի վրայ նաև նշուած է Հայաստանը: Սա շրջանաձև մի քարտէզ է, որը նշում է երկիրը որպէս ծովերի մէջ լողացող սկաւառակ, որի կենտրոնում է գտնւում Բաբելոնը, շրջապատուած երկու այլ երկրներով, որոնք կոչւում են Ասորեստան և Արմենիա (Ուրարտու)[3]: Պատկերուած է Եփրատը, որն ակունք առնելով Հայաստանի լեռներից, անցնում է Բաբելոնի միջով ու Միջագետքի ճահճուտներով և թափւում Պարսից ծոցը: Այստեղ ծովերը նշուած են որպէս «դառը ջրեր», իսկ աշխարհի շուրջը պատկերուած են եօթ կղզիներ, որոնց մասին բացատրութիւններ կան սալիկի միւս կողմում: (Տես պատ. 1a և 1б):

Սրան յաջորդող պատմական ժամանակաշրջաններից մեզ են հասել պապիրուսի պատառիկներ, որոնց վրայի գծագրութիւնները նմանում են քաղաքների և շրջանների յատակագծերի: Պահպանւել է նաև եգիպտական փարաւոններից մէկի դագաղի վրայ արուած քանդակը, որը նշում է Նեղոս գետի ուղին Եգիպտոսի միջով և նման այլ քանդակներ:

Բրիտանիայի Ստոնհենջ կոչւող կառոյցի և Հայաստանի Սիսիանի շրջանի Զօրաց Քարերը կառուցող մեր նախնիների աշխարհագրական, աստղագիտական և քարտէզագրական գիտելիքների մասին մենք չունենք որևէ ստոյգ տեղեկութիւն կամ փաստաթուղթ: Այս երկու կառոյցները, որոնք ունեն նմանութիւններ, ներառեալ նաև Մեծամօրի աստղադիտարանը, մեզ հաւաստիացնում են, որ մեր նախնիները դիտել և քննարկել են աստղերն ու տիեզերքը, որոնցով նրանք կողմնորոշւել են և հաւանաբար բացատրել բնութեան որոշ տարրերը:

Ըստ յոյն պատմիչ Հերոդոտոսի, որն ապրում էր մ.թ.ա. 489-425 թւական-

[3] *Այս կաւէ սալիկը գտնւում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:*

ներին նաև ճանաչված աշխարհագրագէտ էր, Միլեթացի Արիստագորասը Սպարտայում ցուցադրել էր երկաթեայ սալիկի վրայ իր փորագրած քարտէզը, որի օգնութեամբ նա առաջարկում էր կազմակերպել արշաւանք դէպի Պարսկաստան: Քարտէզի վրայ նշուած էին Իոնիան, Լիդիան, Փռիւգիան, Կիլիկիան, Կիպրոսը և վերջապէս Հայաստանն ու Շոշ քաղաքը, որը Պարսից թագաւորանիստ քաղաքն էր: Ըստ տրուած բացատրութիւնների, քարտէզը պէտք է լիներ Միջին Արևելքի, Իրանի և Հայաստանի տարածաշրջանը ցուցադրող մի քարտէզ: (Տես պատ. 3)

Հնագոյն ճանապարհորդական փաստաթղթերից մէկն է եգիպտական փարաւոն Սեթի (1366-1333 մ.թ.ա.) մասին գրուած պապիրուսը, որը յիշատակում է նրա յաղթական վերադարձը Սիրիայից: Բայց և այնպէս այս դարաշրջաններից որևէ փաստաթուղթ, որին կարելի է «քարտէզ» կոչել, մեզ չի հասել:

3. Յոյները, Ալեքսանդրիայի դպրոցը և Հայաստանը

Հայաստան անունը յիշատակւում է դեռ վաղ յունական շրջանի տարբեր փաստաթղթերում: Միլեթացի Անաքսիմանդրոսը (611-547 մ.թ.ա.), որն ապրել է Դասական Յունաստանի ժամանակաշրջանում, համարւում է քարտէզագրութեան հիմնադիրը: Նա առաջինն էր, որ պատրաստեց իր ճանաչած աշխարհի ընդհանուր քարտէզը: Քարտէզն, իհարկէ, մեզ չի հասել, բայց նրա գրուածքներից հնարաւոր է իր պատկերած քարտէզը վերականգնել: Ուրիշ մէկը, որ ճանապարհորդել է Աքեմենեան Կայսրութեան տարածքում, նոթագրելով իր ճանապարհորդութիւնները՝ Հեկատէոսն էր, որն ապրել է մ.թ.ա. 550-480 թւականներին: Հեկատէոսը նաև պատրաստել էր մի աշխարհացոյց քարտէզ, ուր նա օգտւել է Անաքսիմանդրոսի հիմունքներից: Բայց և այնպէս, չնայած որ հնագոյն գրականութեան մէջ կան շատ բացատրութիւններ տարբեր երկրների անունների, տեղերի, ճանապարհների և քաղաքների մասին, մինչև այժմ դրանց ժամանակակից ոչ մէկ քարտէզ մեզ չի հասել: (Տես պատ. 2)

Յոյն փիլիսոփայ Պիւթագորասն իր փիլիսոփայութեան դպրոցը հիմնել էր Կոլոնայում մ.թ.ա. 523 թւին, որտեղ նա գրի է առել իր աստղագիտական, փիլիսոփայական, ֆիզիկական տեսութիւններն ու դիտողութիւնները, ներառեալ երկրագնդի գնդաձև լինելու տեսութիւնը, բայց մեզ յայտնի չէ թէ նա ինչպէ՞ս է հասել այդ եզրակացութեանը: Էրատոսթէնէսը, որն ապրել է Պիւթագորասից յետոյ, մ.թ.ա. 276-194 թւականներին, ընդունելով երկրի գնդաձև լինելու տեսութիւնը, աւելացրեց, որ երկիրը տիեզերքի կենտրոնն է և բոլոր երկնային մարմինները պտտւում են նրա շուրջը: Նա իր ճանաչած աշխարհը հասարակածի միջոցով բաժանեց երկու մասի, իր պատկերածի վրայ աւելացնելով երևակայական միջօրէական գծեր, որոնք անցնելով երկրագնդի բևեռներով ուղղահայեաց կերպով կտրում էին հասարակածը: Սրանք քարտէզագրութեան մէջ մինչև այսօր գործածւող նոյն միջօրէական գծերն են:

Էրատոսթենէսի տեսութեան համաձայն, բնակելի աշխարհը, որը յունարէնով կոչւում էր “οικουμενησ” (օիկումենէ, բառացի՝ «բնակեցւած» կամ «մարդաբնակ աշխարհը») կազմւած է երեք մայր ցամաքներից՝ Եւրոպա, Ասիա և Լիբիա (Աֆրիկա), որոնք շրջապատւած են ովկիանոսով: Ճանաչւած աշխարհի ծայրամասերն էին արևելքում Տապրոբանա կղզին (Ցէյլոնը), արևմուտքում Իսպանական Իբերիան, հիւսիսում Տիւլէ կղզին (Իսլանդիան) և հարաւում Կինամոնի կղզիները:

Նա ենթադրում էր, որ Իբերիայից (Իսպանիա) ուղղակի դէպի արևմուտք նաւարկելով կարելի է հասնել Հնդկաստան, այսպիսով շրջանցելով աշխարհը: Ըստ նրան՝ ճանաչւած աշխարհի լայնքը մէկ ծայրից մինչև միւսը 12,500 կիլոմետր է, իսկ երկրագնդի մնացորդ 2/3 մասը ովկիանոս է: Իսկ աշխարհի հարաւից մինչև հիւսիս տարածութիւնը նա հաշւում էր շուրջ 14,000 կիլոմետր: (Տես պատ. 4)

Ըստ Էրատոսթենէսի, երկրագնդի քարտէզը համեմատաբար սիմետրիկ տեսք ունի, բաժանւած ինքնակամ ցանցով, որի վրայ տեղերի հեռաւորութիւնները նշւած են մօտաւոր չափերով: Հիպպարկոսը նրա այս բացատրութիւնները քննադատում էր, ասելով թէ աշխարհագրական աշխատութիւնը պահանջում է աւելի լուրջ գիտական և ճշգրիտ մօտեցում, որը պակասում է Էրատոսթենէսի աշխատութիւններում:

Էրատոսթենէսի ամենամեծ ներդրումը աշխարհագրութեան և քարտէզագրութեան ասպարէզներում, նրա՝ երկրագնդի տրամագիծը չափելու հաշւարկն է: Հիմնւելով Ալեքսանդրիա և Սէյենէ (Ասուան) քաղաքների հեռաւորութեան վրայ, որը հաշւում էր 800 կիլոմետր, և ապա չափելով երկու քաղաքներում ուղղահայեաց տեղադրւած միաչափ ձողերի կէսօրւայ արևի գցած ստւերների երկարութիւնը, նա հաշւարկել է, որ երկու ուղղահայեաց ձողերի կազմած անկիւնը հաւասար է ամբողջական շրջանի 1/50-րդ մասին: Հետևաբար երկրագնդի շրջագիծը նա հաշւում է որպէս 50 x 800 = 40,000 կիլոմետր: Այս թիւը զարմանալիօրէն ճշգրիտ է, եթե չհաշւենք երկրագնդի մասնակի ձւաձև լինելու պարագան:

Աշխարհագրութեան հսկաներից մէկն է Ստրաբոնը, ծնւած Պոնտոսի Ամասիա քաղաքում (մ.թ.ա. 63-ից մինչև 24 թւական): Նա կատարել է բազմաթիւ ճանապարհորդութիւններ և աշխատել Ալեքսանդրիայի յայտնի գրադարանում: Այս գրադարանը հիմնադրւել էր մ.թ.ա. 3-րդ դարում, եգիպտական Պտղոմէոս փարաւոնների իշխանութեան օրօք: Գրադարանը պարունակում էր աւելի քան 490,000 ձեռագիր և դասական աշխարհում ամենամեծն էր: Դրա առաջին գրադարանապետերից էր փիլիսոփայ և աշխարհագրագէտ Էրատոսթենէսը: Այս հսկայ հաւաքածուն ընդգրկում էր բազմատեսակ գրականութիւն, սկսած թւաբանութիւնից, փիլիսոփայութիւնից մինչև բժշկութիւն և աշխարհագրութիւն, որոնք բերւում էին աշխարհի տարբեր ծայրերից յատուկ գնորդների միջոցով: Ալեքսանդրիայի կուսակալներից մէկը, Պտղոմէոս Էւերգեդէսը պարզ ձև էր մշակել գրադարանը հարստացնելու և կատարելագործելու համար: Նա կարգադրել էր, որ Ալեքսանդրիա եկող բոլոր ճանապարհորդների ունեցած գրքերը բռնագրաււեն քաղաքի դարպասների մօտ, ապա այս

գրքերն ուղարկւում էին գրադարան, ուր դպիրները անմիջապէս դրանք արտագրում էին և արտագրածը վերադարձնում տիրոջը, բնօրինակը պահպանելով գրադարանում: (Տես պատ. 5)

Ստրաբոնի աշխատանքի հատորները գրւել են մեր թւականութեան երկրորդ տասնամեակի ընթացքում և համարեա ամէն ինչ, որ գիտենք նրա նախորդների աշխարհագրութեան և քարտէզագիտութեան գործերի մասին, մեզ են հասել Ստրաբոնի հատորների միջոցով, որը կոչւում է «Աշխարհագրական տեսութիւն»[4], կամ էլ պարզապէս՝ «Աշխարհագրութիւն»: Գրքի գլուխներից մէկը յատկացւած է Հայաստանին, ուր նա խօսում է Հայաստանի աշխարհագրութեան, պատմութեան և ժողովրդի մասին: Ստրաբոնի հատորները հասել են մեզ, բայց նրա գործածած աղբիւրների ձեռագրերը ոչնչացւել են Ալեքսանդրիայի գրադարանի հրդեհների ընթացքում[5] և ընդմիշտ կորել:

Նախքան Ստրաբոնը գոյութիւն ունեցած աշխարհագրական դիտողութիւնները, տեսութիւնները և եզրակացութիւնները մեծ մասամբ կապւած էին արեգակնային համակարգի, լուսնի և գիշերային երկնքի և համաստեղութիւնների հետազօտութիւններին, ինչը նաև շարունակւում է ներկայում: Գիտնականներն այսօր էլ շարունակում են նոյնը, առանց բաւարար ուշադրութիւն դարձնելու հէնց իրենց իսկ շեմքին կատարւող իրադարձութիւններին ու երկրագնդի վրայի բնական և աշխարհագրական իրավիճակին: Այս անգամ էլ Ստրաբոնն էր, որ խնդրի առարկա դարձրեց աշխարհագրական կէտերի համեմատական դիրքերն ու հեռաւորութիւնները և այսպիսով ժամանակի գիտնականների ուշադրութիւնը գրաւելով դէպի այս նիւթը, աշխարհագրութիւնն ու քարտէզագրութիւնը դարձրեց կարևոր գիտական ասպարէզներ: Հենց նրա հետևորդներն էին, որ առաջին անգամ լինելով ենթադրեցին, որ նոյնիսկ հնարաւոր է, որ երկրագունդը իրենց ճանաչած տիեզերքի կենտրոնը չլինի, ոչ էլ դա լինի արեգակը, որը նրանց աչքում միմիայն մեկ ուրիշ հրագունդ էր:

Ստրաբոնի կարծիքով աշխարհագրութեան հիմնադիրը Հոմերոսն էր, քանի որ Իլիականը և Ոդիսականը շարադրելիս, հիմնւելով իր ունեցած գիտելիքներին, նա կարողացել էր ընթերցողին ներկայացնել շատ մանրակրկիտ և ճշգրիտ աշխարհագրական տեղեկութիւններ: Գալով ճանաչւած աշխարհին, Ստրաբոնը համամիտ էր Էրատոսթէնէսի տեսութեանը և նշած սահմաններին:

Հին յոյներն առաջինն էին, որ սկսեցին գործածել արեգակնային ժամացոյցը՝ «գենոմ»ը, որով նրանք որոշում էին տւեալ վայրի աշխարհագրական լայնութիւնը, չափելով ուղղահայեաց ձողի գցած ստւերի երկարութիւնը: Այս գործիքը ապագայում զարգացաւ հասնելով աստրոլաբին, որի պարզ տարատեսակը գործածւում էր մեր թւականութեան սկզբնական շրջանում, իսկ աւելի բարդ տեսակները, բազմաթիւ անիւներով, բաժանումներով և այլն գործածւում էին նոյնիսկ մինչև 17-րդ դարը:

Բարդ աստրոլաբները, որոնք այսօրեայ սէքստանտների և թեոդոլիտների նախորդներն էին, բաւական զարգացած սարքաւորումներ էին, որոնց գործածելը դիւրին չէր, բայց սրանցով կարելի էր չափել տարբեր երկնային մարմինների անկիւնները և այլն: (Տես պատ. 31)

Ստոիկ փիլիսոփայ Ապամէացի Պոսէյդոնիոսը պատկանում է Ստրաբոնին յաջորդող քարտէզագէտների սերունդին: Առաջին դարում նա իր փիլիսոփայական դպրոցն ունէր Ռոդոս կղզում: Իր աշխատանքների մէջ նա աշխատել է բացատրել երկրագունդը և արեգակնային համակարգը և նոյնիսկ ձեռնարկել է երկրագնդի շրջագծի չափումը, այս անգամ հիմնւելով աստղերի և ոչ թե արեգակի վրայ: Նա իր հաշւարկները հիմնել է Ռոդոսի և Ալեքսանդրիայի միջև եղած հեռաւորութեան և երկու քաղաքների անկիւնների վրայ: Բայց հաշւի առնելով ծովային տարածութիւնը չափելու ոչ ճշգրիտ միջոցները և անկիւնները չափելու մէջ կատարւած փոքր, բայց ազդեցիկ սխալները, նրա ստացած արդիւնքները միանման չէին: Պոսէյդոնիոսի հաշւարկները նրան տւեցին երկու տարբերակներ՝ մէկը 38,000 կիլոմետր էր, իսկ միւսը 29,000 կիլոմետր: Նա սկզբում եզրափակեց իր հաշիւները՝ վերցնելով բարձր թիւը՝ 38,000-ը, բայց հետագայում որոշեց փոխել և հիմք վերցնել 29,000-ը[6]: Աւելի քան 17 դար յետոյ, 1630 թւականին Ֆլամանդացի աշխարհագրագէտ Պիտեր Բերտիուսը Պոսէյդոնիոսի բացատրութիւնների վրայ հիմնւելով վերակառուցեց նրա բացատրած երկրագունդը, ըստ որի դա ձւաձև էր և բնակելի աշխարհը՝ «օիկումենէ»ն, զբաղեցնում էր երկրագնդի տարածքի կէսը, իսկ մնացորդը ծածկւած էր ովկիանոսով:

4. Մարինուսը, Պտղոմէոսը և Հայաստանը

Հնագոյն ժամանակների կարևորագոյն աշխարհագրագէտներից էր Թիրացի Մարինուսը (շուրջ 130-70 մ.թ.ա.) որն ապրում էր Ալեքսանդրիայում և իր տրամադրութեան տակ ունէր հանրայայտ գրադարանը: Ասւում է, որ Մարինուսը պատրաստել էր մի Աշխարհացոյց քարտէզ, որը տարիներ շարունակ նա լրացնում էր և ճշգրտում: Նրա կարևորագոյն աշխատանքներից էին աշխարհագրութեան հատորները, որոնք տեղեկութիւններ էին հաղորդում զանազան երկրների, շրջանների, քաղաքների, լեռների և գետերի մասին, բայց այս գրքի ամենագլխաւոր պակասութիւնը, ըստ Պտղոմէոսի, տեղերի աշխարհագրական կոորդինատների պակասն էր: Այստեղ տրւած էին որոշ տեղերի աշխարհագրական լայնութիւնները, միւսների երկայնութիւնները, որոնք լաւագոյն դէպքում ենթադրական թւեր էին: Յաճախ գոյութիւն չուներ որևէ կոորդինատ, որը քարտէզում ճշտէր տւեալ վայրի դիրքը և տեղը: Դժւար է պատկերացնել, թէ Մարինուսն այդ հիման վրայ ինչպէ՞ս կարող էր պատրաստել որևէ քարտէզ: Յամենայն դէպս, եթէ ժամանակին գոյութիւն ունեցել են քարտէզներ, ապա դրանցից ոչ մէկը մեզ չի հասել:

Հնադարեան քարտէզների բացակայութեան և մեզ չհասնելու պատ-

[4] Անգլերէն թարգմանութիւնը Ս. Համիլտոնի և Վ. Ֆալքոնիրի, հրատարակւած Լոնդոնում, 1856-ին:
[5] Գրադարանն առաջին անգամ հրդեհւել է մ.թ.ա. 47-ին, ապա մնացած ձեռագրերը վառել են Կեսար Սուրելիոսի զորքերը 273 թւականին, իսկ գործը լրացրել է Խալիֆա Օմարը, 642 թւականին:

[6] Այսօրւայ հաշւարկներով միջին թիւը շուրջ 40,000 կիլոմետր է:

ճառներից կարող է լինել այն, որ դրանք գծագրւում էին մագաղաթի կամ պապիրուսի վրայ, որոնք դիմացկուն նիւթեր չեն և գործածութեան հետևանքով մաշւում են ու ոչնչանում: Չնայած որ հնագոյն ժամանակներից որոշ գրաւոր տեքստեր մեզ հասել են, սակայն դրանց վերաբերող քարտէզները չեն գոյատևել: Միայն մի քանի քարտէզներ, որոնք փորագրւած են եղել քարէ դագաղների կամ էլ կաւէ սալիկների վրայ, դիմանալով ժամանակի բոլոր փորձութիւններին, գոյատևել են և հասել մինչև մեր ժամանակները:

Հին աշխարհի ամենանշանաւոր քարտէզագէտն ու աշխարհագրագէտն էր ալեքսանդրիացի Կլաուդիոս Պտղոմէոսը, որն ապրել է 90-168 թւականներին: Նա աստղագէտ էր ու թւաբանագէտ և այս նիւթերի մասին ունի մեծ քանակութեամբ աշխատութիւններ, բայց նրա կարևորագոյն գործն է ութ հատորանոց «Աշխարհագրութիւն»ը, որի տեքստը մեզ հասել է ամբողջութեամբ: Այս աշխատութեան առաջին հատորի մէջ Պտղոմէոսը բացատրում է, թէ ի՞նչ ձևեր և ճանապարհներ կարելի է օգտագործել տիեզերքը և երկրագունդը ուսունասիրելիս և ինչպէս որոշել տւեալ վայրի կոորդինատները: Նրա առաջարկած մեթոդներից մէկ մասը գործածւում է ընդհուպ մինչև այսօր: Այստեղ նա խօսում է նաև Մարինուսի մասին և քննադատում նրա աշխատանքներն ու անուշադրութիւնը, որը նա ցուցաբերել է աշխարհագրական գիտութեան հանդէպ:

Պտղոմէոսի աշխատութեան եօթերորդ հատորի վերջում և ութերորդ հատորում նա բացատրութիւններ է տալիս քարտէզագրութեան և աշխարհամասերի ու երկրների սահմանների ու բաժանումների մասին: Մնացած հատորները յատկացւած են ճանաչւած աշխարհի աւելի քան 8000 վայրերի բացատրականներին ու կոորդինատներին: Սրանք բաժանւած են գլուխների՝ ըստ երկրների: Ամէն գլխի սկզբում տրւած է երկրի աշխարհագրական նկարագրութիւնը, կարևորագույն սարերի ու գետերի անունները, հարևան երկրների անունները, ապա երկրի կարևոր քաղաքների անուններն ու նրանց աշխարհագրական կոորդինատները: Քաղաքների տեղանունները տրւած են ըստ իր ժամանակի յունական աղբիւրների և յաճախ տարբերւում են մեզ ծանօթ և ժամանակակից տեղանուններից:

Այս հատորներում Հայաստանին վերաբերող տեքստը, որը գտնւում է հինգերորդում, բաժանւած է երկու մասի: Փոքր Հայքի քաղաքների ցուցակը տրւած է «Ասիայի առաջին քարտէզ» գլխում, որը պարունակում է 79 տեղանուններ, որոնցից կարևորներն են Մելիտանան (Մալաթիան), Նիկոպոլիսը, Սատալան (Սատաղը) և Կոման: Մեծ Հայքի մասին գրւած է «Ասիայի երրորդ քարտէզ» գլխում, որտեղ տրւած են 85 տեղանուններ, որոնցից ամենակարևորներն են Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Արշամաշատը և Տուշպան (Վանը): Ըստ Ջոն Շարդանի, Պտղոմէոսի տեքստի մէջ նշւած «Թերւա» անունն այսօրեայ Երևանն է[7]: (Տես պատկեր 38-ից մինչև պատ. 42)

Ինչպէս վերը նշւեց, Պտղոմէոսը խիստ քննադատօրէն է մօտենում Մարինուսի աշխատանքներին, յատկապէս անուշադրութեան և մանրամասնութիւնների բացակայութեան պատճառով: Ըստ երևոյթին, նա իր աշխատանքների մէջ օգտագործել է Մարինուսի աշխատութիւնները, բայց դրանք լրացրել է իր գիտելիքներով և հաւաքած տեղեկութիւններով, և ապա ամբողջացւած աշխատանքը ներկայացրել իր գրքում:

Պտղոմէոսի մարդաբնակ աշխարհի քարտէզը արևմուտքում սկսւում է Իսպանիայից և Իռլանդիայից հասնելով մինչև Չինաստան, իսկ հիւսիսում Իսլանդիայից մինչև Եթովպիա և Ցէյլոն կղզին: Բայց նա այնքան հեռատես էր, որ իր ճանաչւած աշխարհը չէր սահմանափակել և դրա ծայրամասերը թողել էր բաց՝ ապագայի աշխարհագրագէտների համար, որպէսզի նրանք կարողանան իրենց նոր յայտնաբերած երկրներն ու տեղեկութիւններն այնտեղ աւելացնել: (Տես պատ. 32 և 36)

Իր տեքստի մէջ Պտղոմէոսը յաճախ անդրադառնում է նրան, թէ ինչպէս կարելի է իր պատրաստած քարտէզները լրացնել և ճշտել ճանապարհորդներից ստացած նոր տեղեկութիւններով: Հետևաբար, հիմնւելով այս բացատրութիւններին, յանգում ենք այն եզրակացութեանը, որ Պտղոմէոսը իրականում հնարաւոր է որ գրքին կից պատրաստած լինէր քարտէզներ: Պտղոմէոսի Աշխարհագրութեան վրայ հիմնւած քարտէզներում հիւսիսը վերն էր և քարտէզները յաճախ ունէին դէպի ներս թեքւած կողմեր: Ըստ «Աշխարհագրութեան» և դրան կից քարտէզների բացատրութեան, Պտղոմէոսը աշխարհը բաժանում է երեք մայր ցամաքների՝ Ասիա, Եւրոպա և Աֆրիկա, որոնք իրենց հերթին բաժանւած են տարբեր քարտէզների: Ըստ նրան, գրքին կից կան հետևեալ քարտէզները.

- Աշխարհի քարտէզը, շրջապատւած տարբեր ուղղութիւններից փչող քամիներով, բաժանւած եղանակային գոտիների
- Եւրոպան, բաժանւած 10 քարտէզի
- Աֆրիկան, բաժանւած 4 քարտէզի
- Ասիան, բաժանւած 12 քարտէզի

Հայաստանի անունը առկայ է այս քարտէզներից հինգի մէջ:

Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութեան» անգլերէն թարգմանութեան նախաբանում Ժոզեֆ Ֆիշերը[8] գրում է, որ այս գրքի 26 քարտէզները հաւանաբար հէնց իր՝ Պտղոմէոսի գծածներն են եղել, բայց աշխարհի քարտէզը մեծ հաւանականութեամբ ալեքսանդրիացի աշխարհագրագէտ Ագաթադէնոնի կամ էլ նոյնիսկ Մարինուսի պատրաստած քարտէզն է: (Տես պատ. 32, 36)

Ըստ երևոյթի քարտէզները պատրաստւել են հիմնւելով 8000-ից աւելի վայրերի աշխարհագրական կոորդինատներին, կամ էլ հակառակը՝ աշխարհագրական կոորդինատները և տեղանունները վերցւել են արդեն իսկ պատրաստւած քարտէզներից: Երկու դէպքում էլ կարելի է եզրակացնել, որ հատորներին կից եղել են քարտէզներ:

Ամենամեծ սխալը, որ Պտղոմէոսն իրեն թոյլ է տւել, դա աշխարհի շրջագծի երկարութիւնն է: Նա Էրատոսթէնէսի 40,000 կիլոմետր հաշւարկը չեղեալ

[7] *Սրը Ջոն Շարդան, «The Travels into Persia», Լոնդոն, 1686, առաջին հատոր, էջ 244:*

[8] *Կլաուդիոս Պտղոմէոս, Geographia, թարգմանութիւն Է.Լ. Ստիվենսոնի, 1932 թ., Նիւ Եորք:*

համարելով վերցրել է Պոսէյդոնիոսի և Մարինուսի հաշւարկած 28,000 կիլոմետրը և իր բացատրած աշխարհի տարածքը հաշւել այս թւով: Իսկ իր քարտէզների և աշխարհագրական կոորդինատների միւս պակասութիւնն այն էր, որ դրանք պատրաստելիս Պտղոմէոսը պարտաւորւած էր հիմնւել առևտրականների, ճանապարհորդների և ուխտաւորների տւած բացատրութիւններին ու չափագրութիւններին, որոնք յաճախ այնքան էլ ճշգրիտ չէին: Այս բոլորով հանդերձ Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ը քարտէզագրութեան և աշխարհագրութեան ասպարէզներում մի այնպիսի հսկայական կարևորութիւն ունեցող աշխատանք է, որ իր ստեղծման օրից 1300 տարի յետոյ՝ մինչև 15-16-րդ դարերը, ժամանակի քարտէզագէտները իրենց առաջին ատլասները պատրաստելիս աւելի հիմնւում և վստահում էին այս աշխատութեանը, քան թէ ժամանակակից նաւարկողներից ստացած նոր տեղեկութիւններին կամ էլ նրանց ձեռքով պատրաստւած նոր ծովային քարտէզներին:

«Աշխարհագրութիւն»ի հատորներից մեզ հասել են աւելի քան 40 ձեռագիր տեքստի օրինակներ, որոնցից մէկ մասը կիսատ է, իսկ տպագրութեան գիւտից յետոյ՝ 1477-ից մինչև 1600-ականները, այս գիրքը հրատարակւել է աւելի քան 50 անգամ: Գրքի հրատարակողներից են ճանաչւած քարտէզագէտներ Դոննուս Գերմանիոսը, Սեբաստիան Միւնստերը, Մարտին Վալդզէմիւլլերը, Բեռլինգերին և այլն: Ամէն հրատարակիչ իր քարտէզները գծագրելիս հիմնւել է ձեռագրի վայրերի բացատրութիւնների ու տւեալների վրայ, այնպէս որ, չնայած քարտէզներն իրարից տարբերւում են, սակայն հիմնականում շատ բաներով նման են իրար և նոյնիսկ այսօր այդ քարտէզներից որևէ մէկը դիտելիս կարելի է անմիջապէս գուշակել թէ ո՞ր աշխարհագրական շրջանն է ցուցադրւած այնտեղ: Ընդհանրապէս այն ամէնը, ինչ մենք այսօր գիտենք որպէս արևմտեան քարտէզագրութիւն, հիմնւած է այս յոյժ կարևոր աշխատութեան վրայ: (Տես պատ. 21)

Ինչպես նշւեց, Պտղոմէոսի քարտէզները մեզ չեն հասել, բայց ամենահին պտղոմէոսեան քարտէզը որ հասել է մեզ, 11-րդ դարի օրինակն է, որը հաւանաբար Պտղոմէոսի քարտէզի բնօրինակից է արտագրւած: Որոշ յոռետես գիտնականներ նոյնիսկ մեզ հասած քարտէզները բոլորովին Պտղոմէոսի գործը չեն համարում, այլ Ալեքսանդրիացի Ագաթադէնոնինը, որոնք իբր թե գծագրւել են երկրորդ և 11-րդ դարերի միջև:

Պտղոմէոսեան քարտէզները պարզ են և չունեն զարդարուն գլխագրեր և վերնագրեր, որոնք ընդհանրացած էին 15-16րդ դարերի որոշ քարտէզներում: Նրա աշխատութեան հիման վրայ 15 կամ 16-րդ դարերի ընթացքում պատրաստւած և տպագրւած ատլասներից մէկ մասի քարտէզները գունաւոր են, իսկ դրանցից որոշները նոյնիսկ տպագրւած են մագաղաթի վրայ:

5. Միջնադարեան հայկական քարտէզագրութիւնը

Հայերէն առաջին աշխարհագրական աշխատութիւնը «Աշխարհացոյց»ն է, գրւած 591-ից մինչև 610-ը, որը որոշ գիտնականներ վերագրում են միջնադարեան պատմահայր Մովսէս Խորենացուն[9], իսկ մեծամասնութեան կարծիքով դրա հեղինակն է հայ թւաբանագէտ և աշխարհագրագէտ Անանիա Շիրակացին[10]: Այս աշխատութեան հիմքն է Պապուս Ալեքսանդրիացու տեքստը, որն իր հերթին հիմնւած էր Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի վրայ: «Աշխարհացոյց»ը Պապուսի տեքստից բացի ունի շատ աւելի և մանրակրկիտ տեղեկութիւններ և տւեալներ Հայաստանի, Պարսկաստանի և Կովկասեան այլ երկրների մասին: Իրականում այս յաւելեալ տեղեկութիւնները զբաղեցնում են աշխատութեան մեծագոյն մասը: Գիրքը գրւած է գրաբարով և թարգմանւած աշխարհաբարի[11], լատիներէնի[12], ֆրանսերէնի[13], գերմաներէնի[14] և վերատպւած է անգլերէն նախաբանով[15]: Գիրքն ունի երկու տարբերակ, որոնցից մէկն աւելի համառօտ է: Չնայած այն պարագային, որ գրքից մեզ են հասել մի քանի ձեռագիր, ինչպէս նաև տպագիր օրինակներ, ցաւօք դրանցից ոչ մէկը չունի քարտէզ:

Երևանի Մատենադարանում կան մի քանի միջնադարեան ձեռագրեր, որոնք պարունակում են շրջանաձև կամ ձւածիր եւրոպական T-O տարատեսակի քարտէզներ: Սրանք հիմնականում 11-14-րդ դարերի ձեռագրերում են գտնւում, որոնց մէջ նկատելի է նաև իսլամական քարտէզագրութեան ազդեցութիւնը: Այս քարտէզները ներկայացնում են քարտէզագրութեան զարգացման մի այլ փուլը, որը մեզ հասցրել է մինչև 17-րդ դարում հայերէն քարտէզների տպագրութիւնը: (Տես պատ. 17)

18-րդ դարում պատմական Հայաստանի առաջին քարտէզը փորագրւեց և տպագրւեց Վենետիկի Սուրբ Ղազարոս Միաբանութիւնում, հիմնւելով «Աշխարհացոյց»ի տւեալներին: Այս քարտէզը ներկայացնում է պատմական Հայաստանի տարածքը՝ նշելով նահանգների անունները և այլ աշխարհագրական մանրամասնութիւններ: (Տես պատ. 97)

6. Քրիստոնէական քարտէզագրութիւնը և Միջնադարը

Ինչպէս սպասելի է, Հայաստանի անունը առկայ է քրիստոնէական քարտէզագրութեան բոլոր տարբերակներում, քանի որ սա Անատոլիայից դէպի արևելք գտնւող շրջանի միակ քրիստոնեայ երկիրն էր: Քրիստոնէական քարտէզագրութեան մէջ Հայաստանը յաճախ պատկերւում է ըստ Հին Կտակարանի՝ Արարատով և Նոյեան տապանով: Քարտէզներից մի քանիսի մէջ Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը գտնւում է Հայաստանի տարածքում, կամ էլ նրա անմիջական հարևանութեան մէջ:

Քարտէզագրութեան մէջ հին հռոմէացիներն ունէին իրենց տարբեր նպատակը: Քարտէզը նրանց համար ճանապարհները որոշող և ցուցադրող

[9] *Մովսէս Խորենացին ապրել է 5-րդ դարում:*
[10] *Անանիա Շիրակացին ապրել է 7-րդ դարում:*
[11] *Գ. Բ. Պետրոսյան, Անանիա Շիրակացի Մատենագրություն, Երևան 1979:*
[12] *Historiae Armenicae – Ուիստոն, Լոնդոն 1736, գիրք III:*
[13] *Սան-Մարտին, Memoires Historiques et Gepgraphiques sur l'Armenie, t.II, Paris 1819 նաև Տեր Պ.Ա. Սուկրի, Սբ. Ղազար, Վենետիկ 1881:*
[14] *Ժ. Մարքւարտ, Բեռլին 1901:*
[15] *Պրոֆ. Ռոբերտ Հիւզեն, Դելմար, Նիւ Եորք, 1995:*

փաստաթուղթ և միջոց էր, որն օգտագործւում էր Կեսարի զօրքը և, հետևաբար, հսկողութիւնը Հռոմէական կայսրութեան ամէն անկիւնը տարածելուն: Նրանց համար կարևոր էին քաղաքների և հանգրուանների միջև եղած հեռաւորութիւնների ճշգրիտ լինելը, իսկ նոյն վայրերի համեմատական աշխարհագրական տեղադրութիւնը Կեսարի բանակի համար այնքան էլ կարևոր չէր: Հռոմէական քարտէզի ամենալաւ նմուշն է այսպես կոչւած «Պոյտինգերեան քարտէզ»ը, որի բնագիրը հաւանաբար պատրաստւել է մեր թւականութեան առաջին դարում, և որը հին Հռոմէական Կայսրութեան ճանապարհների քարտէզն է 34 սմ լայնքով և 6.4 մ երկայնքով: Աւգսբուրգեցի Կոնրադ Պոյտինգերը 1508 թւականին[16] ձեռք է բերել այս քարտէզի 4-րդ դարի պատճէնը: Քարտէզը նշում է Հռոմից դէպի կայսրութեան բոլոր անկիւնները գնացող ճանապարհները, սկսած Մարաստանից մինչև Անգլիա, ներառեալ նաև Հայաստանը, որի քաղաքներից այստեղ կարելի է տեսնել Արտաշատը, Տիգրանակերտը, Բագաւանը (Ռագաունիա) և Ոստանը: Այս քարտէզը աշխարհագրական տեսակէտից ամբողջովին սխալ է, բայց կատարեալ կերպով ծառայում է իր նպատակին: (Տես պատ. 7)

Երբ քրիստոնէութիւնը հաստատւեց արևմուտքում և կրօնական գաղափարները սկսեցին իշխել, Հին Կտակարանի բացատրած աշխարհի ստեղծումը դարձաւ անժխտելի մի «փաստ»: Այս իրողութիւնը պատճառ դարձաւ, որ քարտէզագրութիւնն ու աշխարհագրութիւնը տուժեցին՝ ընկնելով կրօնի պարտադրած սահմանների միջև, միաժամանակ կորցնելով առաջադիմութեան միջոցներն ու ձգտումը: Երկրորդ դարից մինչև 15-րդ դարը, քրիստոնեայ աշխարհի քարտէզագրութեան մէջ կայ մի հսկայական վիհ, քանի որ մինչ այդ զարգացած գիտական տեսութիւնները մերժւեցին և նոր կրօնական ու աւետարանական հիմունքներ ունեցող «իրականութիւնները» գրաւեցին նրանց տեղը: Պտղոմէոսեան քարտէզներում արդէն իսկ նկատելի էր աշխարհի իրական քարտէզի նախագիծը, որը հիմքն է մեր այսօրւայ քարտէզագրութեան, բայց միջնադարեան քրիստոնեայ աշխարհի քարտէզներում, ընդհուպ մինչև 14-րդ դարը պատկերւած երկրագունդը իրականութիւնից շատ տարբեր էր:

Քրիստոնէութեան նախնական շրջանում եկեղեցին ուշադրութիւն չէր դարձնում աշխարհագրութեան և քարտէզների վրայ, բայց ամէն ինչ փոխւեց երբ 6-րդ դարում Կոզմա Անտիոքցին, հանրածանօթ «Կոզմա» անունով, սահմանեց եկեղեցու տեղագրութիւնը: Ըստ դրան, աշխարհը գնդաձևի փոխարէն դարձաւ տափարակ, որի մէջ երեք ցամաքամասերը շրջապատւած էին ովկիանոսներով: Սրան յաջորդեց Սեւիլիացի Իզադորի Տ-Օ տեսակի, նաև այսպէս կոչւած «վանական» քարտէզը (շուրջ 560-636), որը հրատարակւել է նրա *Էտիմոլոգիա* աշխատութիւնում: Յաջորդ հազար տարիների ընթացքում այս քարտէզը և դրա տարբերակները դարձան քրիստոնէական քարտէզագրութեան հիմքերը: (Տես պատ. 9)

Հաւատքի վրայ հիմնւած այս քարտէզները շատ պարզ էին ու անպաճոյճ: Սրանք կոչւում էին Սաղմոսարանի քարտէզներ, նաև ճանաչւած «Տ-Օ քարտէզ» անունով, որոնք երևան եկան միջնադարում: Այս քարտէզները, եթէ դրանց կարելի է այսպէս անւանել, պատկերում են երկրագունդը որպէս մի կլոր սկաւառակ (Օ տառը), որը ծովերով և գետերով բաժանւած է երեք մասի՝ Տ տառի ձևով, այստեղից էլ այս քարտէզների Տ-Օ անւանումը: Քարտէզներում արևելքը գտնւում է քարտէզի վերի մասում, ուր որ Երկնային Դրախտը՝ Եդեմն է: Տ տառի ուղղահայեաց գիծը Միջերկրական ծովն է, որը Եւրոպան բաժանում է Աֆրիկայից, իսկ հորիզոնական գծի ձախում Դոն և աջում Նեղոս գետերն են, որոնք առանձնացնում են Ասիան միւս մայր ցամաքներից: Այս քարտէզները ժամանակին շատ ընդհանրացած էին, բայց սրանցից մեզ հասել են ոչ մեծ քանակութեամբ տարբեր չափերի օրինակներ, սկսած մի քանի սանտիմետրից մինչև մի քանի մետր տրամագծերով: (Տես պատ. 13, 14, 18, 20 և 30)

Ութերորդ դարում իսպանացի Բենեդիկտին վանական Բէատուս Լիբենացին ստեղծեց իր Տ-Օ տեսակի ձւածիր քարտէզը, որն աւելի զարդարուն տեսք ուներ: Այս տեսակը որդեգրւեց շատերի կողմից և այսպիսով հիմնադրւեց «Բէատուս» քարտէզների տարատեսակը: (Տես պատ. 15)

Ժամանակի ընթացքում այս քարտէզները զարգացան և սկսեցին նաև ներկայացնել երկրներ, քաղաքներ, կենդանիներ, բոյսեր ու զարդարանքներ: Այս տեսակի քարտէզների յոյժ կարևորներից են Գերմանիայի Էբստորֆեան քարտէզը, որն ունէր 3.6 մետր տրամագիծ (ոչնչացւած Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ) և Անգլիայի Հերէֆորդ քաղաքի Մայր Տաճարում գտնւող և 13-րդ դարում գծւած «Մապպա Մունդի»ն (աշխարհացոյց): Եթէ միջնադարեան քարտէզները համեմատենք նախաքրիստոնէական յոյների և ալեքսանդրիացիների պատրաստած քարտէզների հետ, ապա կտեսնենք հսկայական յետադիմութիւն, որն ապրեց քարտէզագրութիւնը քրիստոնէական միջնադարերում՝ գտնւելով կրօնի հսկողութեան ներքոյ: (Տես պատ. 15 և 36)

7. Իսլամական քարտէզագրութիւնը և Հայաստանը

Այն ժամանակ, երբ արևմտեան քարտէզագէտները պարտաւորւած էին մնալ կրօնի գծած սահմանների միջև, արևելքում՝ Պարսկաստանում և արաբական աշխարհում գիտնականներն ու ալքիմիկոսները շարունակում էին աշխատել կրօնական դոգմաներից զերծ պայմաններում: Չնայած որ միջնադարում արաբական գիտութիւններն ու բժշկութիւնը ապրում էին ծաղկուն շրջան, բայց քարտէզագրութիւնն ու աշխարհագրութիւնը դրանց զուգահեռ առաջադիմութիւնը չունէին:

Իսլամական քարտէզագրութեան մէջ իշխողն էր Բալխի դպրոցը, որն իր նախնական շրջանում հիմնականում սահմանափակւում էր իսլամական երկրներով, որոնք գտնւում են Պարսից ծոցի, Արաբական և Կարմիր ծովերի շրջանում, ինչպէս նաև Արևելեան Միջերկրականում, շրջանցելով քրիստոնեայ աշխարհը: Բացառութիւն են կազմում Հայաս-

[16] *Այդտեղից էլ քարտէզի անւանումը՝ «Պոյտինգերեան քարտէզ»:*

տանը, Ռուսաստանը և Բուլղարիան, որոնք լինելով նրանց անմիջական հարևանութեան մէջ, յաճախ նշւում են իսլամական քարտէզներում: Հետագայում իսլամական աշխարհացոյցները նշում էին նաև որոշ այլ եւրոպական երկրներ, ինչպիսին են Իսպանիան, Ֆրանսիան և Գերմանիան: (Տես պատ. 10-12, 19, 51, 57)

Իսլամական աշխարհի կարևոր քարտէզագէտներից են պարսիկ Աբու Ասհաղ Իբն Մոհամմադ ալ-Ֆարսին, ճանաչւած Ալ-Իսթախրի անունով (մահացած 957 թ. շրջանում), Սադիղ Իսֆահանին և Զաքարիա ալ-Ղազլինին (1203-1283) և աշխարհագրագէտ ու գիտնական Աբու Ռէյհան Բիրունին (973-1048), որը բնակւում էր Պարսկաստանում և յայտնի էր իր մի քանի ճանապարհորդութիւններով, յատկապէս դէպի Հնդկաստան, որոնց մասին նա գրել է բազմաթիւ գրքեր: Աւելի ուշ ժամանակներում հանրայայտ էր արաբ աշխարհագրագէտ Իսմաիլ Աբուլֆեդան (1273-1332), ում ազդեցութիւնը իսլամական և օսմանեան աշխարհագրութեան մէջ անժխտելի է:

Իսլամական աշխարհագրական գրականութիւնը պարունակում է մանրամասն տեղեկութիւններ երկրների, քաղաքների, ժողովուրդների ու նրանց սովորութիւնների ու լեզուների մասին, յաճախ առանց համապատասխան քարտէզների: Հայաստանը գտնւելով Պարսկաստանի Գիլան, Դէյլամ և Ատրպատական նահանգների հարևանութեան մէջ՝ յաճախ է տեղ գտնում իսլամական աշխարհագրական գրքերում ու քարտէզներում: (Տես պատ. 11, 12, 19, 23)

Աւելի ուշ ժամանակաշրջանում, որին կարելի է կոչել իսլամական քարտէզագրութեան Արաբ-Նորմանդական դարաշրջան, իսլամական քարտէզագրութիւնն ապրեց աւելի ծաղկուն ժամանակներ: Այս շրջանի ամենայայտնի արաբ քարտէզագէտն է համարւում Ալ-Իդրիսին (1099-1166), որը ծնւել է Մարոկկոյում և կրթութիւն ստացել Իսպանիայում: Եւրոպայում և Ասիայում կատարած ճանապարհորդութիւններից յետոյ, նրա համբաւը պատճառ դարձաւ, որ Սիցիլիայի Ռոջեր Երկրորդ թագաւորը նրան հրաւիրեց աշխատելու իր արքունիքում: Թագաւորի համար նա պատրաստել է յատուկ արծաթեայ գլոբուս, քանդակւած աշխարհի ժամանակակից քարտէզով: Նա հեղինակն է աշխարհագրական հանրագիտարանի, որին կից կային Ասիայի, Եւրոպայի և Աֆրիկայի թւով 70 փոքրածաւալ քարտէզները: Քարտէզների օրինակներից մեզ հասել են մի քանի տարբերակներ, որոնք ցուցադրում են Իդրիսիի վարպետութիւնը որպես քարտէզագէտ: (Տես պատ. 16)

Օսմանեան աշխարհագրութեան կարևոր դէմքերից են Մեհմեթ Զիլլի իբն-Դերուիշը, ճանաչւած «Էլլիա Չելեբի» անունով (1611-1684, տիտղոսը նշանակում է Աստուածաշունք), որը ճանապարհորդել է և գրել իր տեսած երկրների և ժողովուրդների մասին, ինչպէս նաև Քյաթիբ Չելեբին (1609-1657), որն օսմանեան կարևորագոյն աշխարհագրագէտն է: Քյաթիբ Չելեբին գրել է հանրայայտ «Ջիհան Նիւմա» (Աշխարհի Հայելին), ձեռագիրը մնացել է անաւարտ, որը պարունակում է նաև մի քանի պարզ քարտէզներ: Օսմանցի առաջին հրատարակիչ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան այդ գիրքը լրացրել է և հրատարակել, ներառնելով շուրջ 40 քարտէզ: Բոլոր քարտէզները հիմնւած են Չելեբիի, ինչպէն նաև Եւրոպական ժամանակակից այլ քարտեզների վրայ: Պետք է նաև նշել հայազգի Երեմիա Չելեբի Քէոմուրճեանին (1637-1695), որ ապրում և աշխատում էր Կոստանդնուպոլսում, և օսմանեան պատմութեան ու աշխարհագրութեան մէջ ունեցել է շատ մեծ և կարևոր ներդրումներ: (Տես պատ. 69-71 և 91)

8. Հայաստանը Պորտոլան ծովային քարտէզներում

Ինչպէս յիշւեց, պորտոլանները ծովագնացների համար պատրաստւած քարտէզներ էին և սպասելի չէր, որ Մեծ Հայքը (բուն Հայաստանը), լինելով ծով և նաւահանգիստ չունեցող երկիր, յիշատակւի այս քարտէզներում: Ինչ վերաբերում է Կիլիկիոյ Հայկական թագաւորութեանը, ապա սրա նաւահանգիստները և քաղաքները առկայ են Արևելեան Միջերկրականի բոլոր պորտոլաններում:

Վաղ միջնադարեան շրջանում, երբ արևմտեան աշխարհագրագէտներն ու քարտէզագէտները աշխատում էին իրենց գիտելիքներն ու տեսութիւնները համաձայնեցնել Սուրբ Գրքի թելադրութիւններին, նաւաստիներն ու ծովագնացները զբաղւած էին իրենց տեսած ծովերի և ափերի հետազօտութեամբ ու գծագրութեամբ: Այս աւանդութիւնների հիմք էր ծառայում յոյն ծովագնացների «պերիպլուս»ը՝ որը նշանակում է «ծովեզրերի և ափերի շուրջ կատարած ճանապարհորդութիւնների մատենագրութիւն»: Այս բառը իտալերէնով թարգմանւում է «պորտոլանո», և քանի որ սկզբնական շրջանում այս քարտէզները պատրաստւում էին հիմնականում իտալացի և կատալան ծովագնացների ձեռքով, իտալերէն բառը գտաւ ընդհանրացած գործածութիւն և մինչև այսօր ծովային քարտէզները կոչւում են պորտոլան քարտէզներ կամ էլ պարզապէս պորտոլաններ:

Պորտոլանները սովորաբար ծովափնեայ քաղաքների, նաւահանգիստների, գետաբերանների, ծոցերի, նեղուցների, ընդծովեայ արգէլքների ու ժայռերի և ափի մասին տալիս են մանրամասն տեղեկութիւններ, նշելով կողմնացոյցի և իշխող քամիների ուղղութիւնները: Ծովագնացին հետաքրքրող որևէ տեղեկութիւն, որը կարող էր նաւավարին օժանդակել կողմորոշւելու և նաւարկելու՝ տրւում է հնարաւորին չափի մանրամասնութեամբ: Իսկ ծովափից ներս գտնւող վայրերի մասին երբեմն ոչ մէկ տեղեկութիւն էլ չի տրւում: Աշխարհագրական տեղեկութիւնների փոխարէն այստեղ պատկերւում են զարդարանքներ, քարտէզի վերնագրերն ու յիշատակարանները: Պորտոլանները նկարւում էին մագաղաթի վրայ և համարեա թէ միշտ գունաւոր էին, քանի որ գոյները նոյնպէս ծառայում էին հաղորդելու յաւելեալ տեղեկութիւններ, ինչպիսին են քաղաքների բարեկամ կամ թշնամի լինելն ու նրանց համեմատական չափերը և այլն:

Իտալական պորտոլանները պատրաստւում էին հիմնականում Վենետիկում, Ճենովայում և Անկոնայում: Սրանք սովորաբար Միջերկրական ծովի մէջ նաւարկութեան համար պատրաստւած քարտէզներ էին, իսկ Կատալան

քարտէզները՝ որոնք պատրաստւում էին Բարսելոնայում և Մայորքայում, երբեմն պարունակում էին տեւալներ մինչև Հնդկաստանի և Չինաստանի շրջանները, այսպիսով դառնալով աւելի նման աշխարհացոյց քարտէզների: Այս քարտէզները նոյնպէս տալիս էին բաւականին տեղեկութիւններ ծովից հեռու և ցամաքի ներսի մասերի վերաբերեալ, որոնք կարևոր էին հեռաւոր երկրներ ճանապարհորդող առևտրականների ու հետազօտողների համար:

Տարիների փորձից ելնելով նաւավարներն ու քարտէզագէտները յանգել էին այն եզրակացութեան, որ քամիներին կարելի է որակաւորել ըստ իրենց ուղղութեան: Օրինակ, Միջերկրականում արևելեան քամիները չոր են, հիւսիսայինները՝ սառը, իսկ հարաւայինները՝ տաք: Չնայած որ նախքան առաջին պորտոլանների ընդհանրանալը կողմնացոյցը և հողմերի փնջագիրը (ռոզետ) արդէն իսկ ծանօթ էին քարտէզագէտներին, բայց մեզ հասած առաջին պորտոլանների (1275 թական) մէջ սրանք գոյութիւն չունեն: Դրանց փոխարէն այստեղ կան միմիայն մի քանի տարբեր կէտերից սկսւող շառաւիղային գծեր, որոնք կարող են ծառայել որպէս չափագրութեան հիմունք: Սրանց յաջորդող պորտոլան քարտէզներում քամիների ուղղութիւնները ցուցադրւում են քամու ցուցասլաքով (փնջագիր), որը նմանւում էր կողմնացոյցի սլաքներին, ուր ամէն մի ուղղութիւն գծած է տարբեր գոյնի գծերով՝ ըստ նրանց կարևորութեան և քամիների յաճախականութեան: Այսպիսով, պորտոլանները յաճախ յագեցած են լինում կողմնացոյցի և քամու ուղղութիիւնների բազմաթիւ իրար խաչաձևող և գունաւոր գծերով և գեղեցիկ զարդարուած բազմաթիւ ցուցասլաքներով ու այլ զարդարանքներով:

Պորտոլան քարտէզները, ինչպէս նախկինում հռոմէական ճանապարհի քարտէզները, յոյժ կարևոր փաստաթղթեր էին, որոնց առկայութիւնը կարող էր պատճառ դառնալ նաւատորմի կամ բանակի վերջնական յաղթանակի հասնելուն, հետևաբար բոլոր մրցակից պետութիւններն իրենց քարտէզները խստօրէն հսկում էին ու պահպանում: Հռոմէական քարտէզները պահպանում էր կայսրը, իսկ, օրինակ իսպանական պորտոլանները պահպանւում էին Սևիլիայում, յատուկ ստորերկրեայ պահեստներում: Ծով դուրս եկող նաւատորմի նաւապետներին տրւում էր միմիայն իրենց գնալիք ճանապարհի պորտոլանի պատճէնը: Ճամբորդութեան ընթացքում պորտոլանները պահպանւում էին նաւապետի սենեակում, փականքի տակ: Երբեմն քարտէզի տուփի մէջ դրւում էր ծանրութիւն, որպէսզի նաւաբեկութեան կամ թշնամին նաւ բարձրանալու դէպքում քարտէզի տուփը ծովը գցելիս խորտակւի և թշնամու ձեռքը չընկնի: Պորտոլանների մասին օտարին որևէ տեղեկութիւն բացայայտելը պատժւում էր մահւամբ: Այսուհանդերձ բազում քարտէզագէտներ հարստացան՝ մրցակիցներին վաճառելով գաղտնաբար պատճէնահանւած պորտոլանների օրինակները:

Պորտոլաններն ընդհանրապէս գծագրւում էին մագաղաթի վրայ և ըստ կարիքի շատ յաճախ գործ էին ածւում, այսպիսով էլ մաշւելով դէն գցւում: Այդ իսկ պատճառով է, որ մեզ չեն հասել 1275 թականից առաջ պատրաստւածները, իսկ 14-րդ դարի պորտոլաններից մեզ են հասել միայն շատ քիչ քանակով քարտէզներ: Պորտոլաններն ընդհանրապէս գեղեցիկ և ճաշակով նկարւած քարտէզներ են, որոնք միաժամանակ նաւավարներին տալիս են ծովային քարտէզագրական անհրաժեշտ և կարևոր տեղեկութիւնները: Այս քարտէզների վրայ եղած հարուստ և մանրակրկիտ տեղեկութիւններն անպայմանօրէն իրենց հիմքում ունեցել են քարտէզագրական հին աւանդութիւններ, որոնք դժբախտաբար մեզ չեն հասել:

Պորտոլանները լինելով ծովային քարտէզներ, ընդհանրապէս տալիս են մանրամասնութիւններ ծովափնեայ քաղաքների ու նաւահանգիստների վերաբերեալ, յատկապէս Միջերկրականի պորտոլանները տալիս են բաւականին մանրամասն տեղեկութիւններ Փոքր Ասիայի ու Անատոլիայի Սևծովեայ և Միջերկրականի ափերի մասին: Պէտք է շեշտել, որ Միջերկրականի շրջանի իտալական և կատալան պորտոլանները ժամանակի համար անսպասելի ճշգրտութեամբ են վերարտադրում ծովափերի մանրամասնութիւնները: Սրանց մէջ ակնառու տեղ են գրաւում Հայկական Կիլիկիոյ ափերի մասին տրւած տեղեկութիւնները, որոնք լինելով քրիստոնէական երկրի ափեր, եւրոպական նաւերի հանդէպ բարեկամական էին տրամադրւած: Մեծ Հայքը ծովին ելք չունենալու պատճառով շատ պորտոլանների սահմաններից դուրս էր մնում, բայց որոշներն իրենց քարտէզի ծայրամասերին նշում են Հայաստանի անունը: Այն պորտոլանները, որոնք ընդգրկում են աւելի մեծ տարածքներ, անպայմանօրէն նշում են Հայաստանը իրենց ցուցադրած երկրների շարքում: (Տես պատ. 24-26, 47, 48, 53)

Հետաքրքիրն այն է, որ պորտոլանները, որոնք Միջերկրականի արևելքում նշում են Հայաստանը, ընդհանրապէս այստեղ նշում են Արարատը՝ Նոյեան տապանով (պատկերւած կողքի վրայ), Հայկական Բարձրաւանդակի լեռները՝ որոնցից ակունք են առնում Եփրատ ու Տիգրիս գետերը և Երզնկա ու Մալաթիա քաղաքները: Մեծ Հայքը պորտոլաններում նշելու պատճառը կարող է լինել այն, որ սա միակ քրիստոնեայ երկիրն էր իսլամական Միջին Արևելքում, կամ էլ նրա անունը եւրոպացի քարտէզագէներին ծանօթ էր Վենենտիկում, Ամստերդամում և եւրոպական այլ քաղաքներում աշխատող հայ առևտրականների միջոցով: Մեծ Հայքը ներկայացնելու այս կերպը նոյնութեամբ կրկնւում է բազմաթիւ պորտոլանների մէջ:

Կարևորագոյն պորտոլանների ցուցակի համար տես Jourdin & de la Ronicère – “Sea Charts of the Early Explorers”, NY, 1984

9. Տասնհինգերորդ դարը

Տասնհինգերորդ դարի երկրորդ կէսին երկու կարևոր դէպք տեղի ունեցաւ, որն ազդեցիկ դեր խաղաց քարտէզագրութեան մէջ: Առաջինը Գուտենբերգի տպագրական սարքի գիւտն էր, որն առիթ տւեց Պտղոմէոսի Աշխարհագրութեան տպագրութեանը, սկսած 1477 թականից: Միւսը Ամերիկայի յայտնաբերումն էր՝ կատարւած Կոլումբոսի միջոցով:

Երբ թուրքական ցեղերը 1453-ին խուժեցին Կոստանդնուպոլիս, քաղաքի գրադարանից փախցրած որոշ գրքեր սկսեցին երևան գալ Իտալիայում: Սրանցից մէկն էր Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ը, որն անմիջապէս թարգմանուեց յունարէն բնագրից լատիներէնի և ինչպէս նախկինում ասուեց, բազմաթիւ քարտէզագէտներ, դրանց շարքին Դոննուս Գերմանիուսը, Սեբաստիան Միւնստերը, Մարտին Վալդզէմիւլլերը, Բեռլինգերին և ուրիշները սկսեցին պատրաստել քարտէզներ՝ հիմնուելով Պտղոմէոսի տէքստերում տրուած բացատրութիւններին, անուններին և դրանց կոորդինատներին: Քարտէզները սկսեցին երևան գալ առաջին հերթին ձեռագրերում, ապա նոյնպէս նոր լոյս տեսնող տպագիր ատլասներում:

Այս շրջանում Հռոմի, Միլանի, Ֆլորենցիայի, Ուլմի, Բազելի և այլ քաղաքների տպարաններից դուրս էին գալիս պտղոմէոսեան աշխարհագրութեան բազմաթիւ տարբերակները: Սրանք բոլորն էլ հիմնուած էին Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի վրայ, բայց ամէն մէկն ունէր իր իւրայատկութիւնն ու ներկայացման ոճի տարբերութիւնը: Սրանցից մէկ մասը ներկուած էր ջրաներկով, մուգ կապոյտ ծովերով ու սրճագոյն լեռնաշղթաներով, ուրիշներում ծովերը կանաչ էին, իսկ քաղաքները կարմիր, երկրներն էլ ներկուած էին բաց գոյնի ներկերով, իսկ քարտէզների մեծամասնութիւնը վաճառում էր չներկուած: (Տես պատ. 32-37, 44-46, 55, 64-66)

Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի ատլասներն ընդհանրապէս ունէին աշխարհացոյց քարտէզ և 26 երկրամասերի քարտէզներ, բայց ժամանակի ընթացքում և նոր հրատարակութիւններում այս քարտէզներին սկսեցին աւելանալ ուրիշ և աւելի նոր գծուած քարտէզներ, որոնցից մէկ մասը նմանուելով պորտոլան քարտէզներին, տալիս էր միմիայն ծովեզրեայ վայրերի մանրամասնը, հաւանաբար պատրաստուած նաւագնացների գործածութեան համար: (Տես պատ. 37)

Քարտէզները հիմնականում գծուում էին մագաղաթի կամ թղթի վրայ: Հնագոյն ժամանակներում գործ էր ածուում մագաղաթը, բայց 13-րդ դարից սկսուեց նաև թղթի գործածութիւնը, որն աստիճանաբար դարձաւ ընդունուած հիմք: Նախքան տպագրութեան գիւտը բոլոր քարտէզները, ինչպէս նաև գրքերը ձեռագիր էին և դրանք բազմացուում էին գրիչների ձեռքով, արտագրելու ընթացքում առիթ տալով շատ սխալների ու վրիպակների, որոնց պատճառով էլ յաճախ նոյն գրքի տարբեր օրինակներն իրարից տարբերուում էին: Քարտէզների պարագայում խնդիրն էլ աւելի բարդ էր: Գիրքը կարող էր արտագրել գեղեցիկ ձեռագիր ունեցող որևէ անհատ, բայց քարտէզն ընդօրինակողը պէտք է գաղափար ունենար քարտէզագրութիւնից ու աշխարհագրութիւնից: Առանց այդ գիտելիքների անհնար էր ընդունելի որակի պատճէն հանելը: Իսկ վրիպակներն ու սխալները ամէն արտագրութիւնից յետոյ բազմանում էին, այնպէս որ մի քանի ընդօրինակումից յետոյ ցանկացած քարտէզ կարող էր դառնալ անճանաչելի և անօգուտ: Տպագրութեան գիւտից սկսած քարտէզների դրոշմները սկզբում պատրաստուում էին փայտի վրայ քանդակելով, որին աստիճանաբար յաջորդեցին պղնձէ և պողպատեայ թիթեղները: Սրանք աւելի ուշ էին մաշուում, հնարաւորութիւն տալով բազում անգամ օգտագործելու: Մետաղեայ թիթեղները քանդակագործին նաև հնարաւորութիւն էին տալիս նշելու շատ աւելի մանրամասնութիւններ, քան հնարաւոր էր քանդակել փայտեայ դրոշմների վրայ:

Որոշ յատուկ ատլասներ և հատորներ պատրաստուում էին թագաւորական ընտանիքների համար կամ նրանց պատուէրով, որոնք բնականաբար կազմուում էին լաւագոյն և թանկագին կաշւով, ոսկէ զարդարանքներով ու թագաւորական զինանշաններով: Այսպիսի հատորների քարտէզները յատուկ ուշադրութեամբ և ճաշակով ներկուում էին ճանաչուած մասնագէտների ձեռքերով:

10. 16-ից մինչև 18-րդ դարերը

Այս ժամանակաշրջանի քարտէզների իւրահատկութիւններից են դրանց ձևաւորումը և ճոխ զարդարանքները: Քարտէզի անուանագրի շրջանակը՝ կարտուշը, որի նպատակն էր քարտէզի անունը մնացորդից առանձնացնելը, այս դարերում դարձել էր արուեստի զարդարուն մի աշխատանք, որը երբեմն զբաղեցնում էր քարտէզի մեծ մասը: Զարդարուն կարտուշները առկայ էին համարեա բոլոր քարտէզներում, ներառեալ նաև Հայաստանի քարտէզներում: (Տես պատ. 55)

Քարտէզների վրայի զարդարանքների և նախշերի կիրառումը պատահական չէր, այլ բխում էր անհրաժեշտութիւնից: Սկսած 16-րդ դարից, երբ Հեռաւոր Արևելքի և Նոր Աշխարհի հետ առևտրական կապերը սկսեցին զարգանալ, առևտրականներին հարկաւոր էին այս հեռաւոր աշխարհամասերի լաւագոյն քարտէզները և ուղեցոյցները: Նաւապետները և մեծ ընկերութիւնները իրենց կարիքները հոգալու նպատակով սկսեցին ունեցած քարտէզները վերանայել, լրացնել ու կատարելագործել ըստ իրենց իսկ հաւաքած տեղեկութիւնների և դիտողութիւնների: Այս արդի և աստիճանաբար աւելի ճշգրիտ քարտէզները պահպանուում էին յոյժ գաղտնի և միմիայն սեփական գործածութեան համար: Նման քարտէզները, որոնք յաճախ ուրիշ տեղ նոյնիսկ չէին էլ արձանագրուում, հանդիսանում էին առևտրականների յաջողութեան բանալիները: Այն քարտէզագէտներն ու քարտէզ հրատարակողները, որոնք իրենց ունեցած քարտէզները առևտրական ճանապարհորդների նորագոյն հաւաքած տեղեկութիւններով նորոգելու և արդիականացնելու միջոցներ չունէին, հէնց իրենց իսկ մասնագիտութեան ասպարէզում աստիճանաբար յետ էին ընկնում նոյնիսկ առևտրական ընկերութիւններից: Այսպիսով, տպագրուած քարտէզների վաճառքը սկսեց տուժել, քանի որ առևտրական ընկերութիւններն ունէին սեփական և գաղտնի նոր քարտէզներ, որոնք աւելի ճշգրիտ էին, քան շուկայում վաճառուող քարտէզները: Հրատարակիչների համար օրէցօր դժուարանում էր առևտրականների ունեցած աշխարհագրական ու քարտէզագրական նորանոր և գաղտնի պահուած տեղեկութիւնները ձեռք բերելը: Քանի որ քարտէզները հնարաւոր չէր վաճառել իրենց մէջ պարունակուած աշխարհագրական տեսալների բերումով, ապա թերևս վաճառքը զարգացնելու համար կարիք կար, որ քարտէզը դառնար զարդարանքի

մի առարկայ: Այսպիսով, քարտէզների պահանջարկը զարգացնելու նպատակով, 16-17 դարերի հրատարակիչներն սկսեցին շուկայ իջեցնել զարդարուած և գեղեցիկ գծուած ու ներկուած քարտէզներ ու ատլասներ: (Տես պատ. 55, 59-63)

Քարտէզների կարտուշներն սկսեցին դառնալ աւելի իմաստալից և գեղեցիկ, յաճախ ներկայացնելով քարտէզի աշխարհագրական շրջանում բնակւող տարբեր ժողովուրդների և ազգերի տարազներ, տեղական կենդանիների, բոյսերի և պտուղների գծագրութիւններ: Երբեմն քարտէզները ներփակւում էին գեղեցիկ և ճաշակով զարդարուած շրջանակներով՝ քարտէզը գնորդի համար էլ աւելի գրաւիչ դարձնելու նպատակով: Քարտէզների ծովերն ու ովկիանոսները սկսեցին լցւել գունաւոր հրէշներով, հսկայ ձկներով, դելֆիններով, ծովահարսերով ու մանրակրկիտ գծագրուած առագաստանաւերով, որոնց մէջ կարելի էր տեսնել նոյնիսկ նաւաստիներ ու նաւի սարքաւորումներ: (Տես պատ. 55, 59, 66, 67 և 73)

Այս զարդարանքները սկսեցին նոյնիսկ երևան գալ քարտէզների շրջանակներում: Այստեղ սկսեցին նկարել տեւալ աշխարհամասի քաղաքների, տարազների և բնութեան տեսարանների պատկերներ, որոնք շատ յաճախ իրականութեանը բոլորովին չէին համապատասխանում: Որոշ քարտէզներում կարելի է տեսնել հայկական երևակայական տարազներ հագած կանանց ու տղամարդկանց: Մեզ են հասել քարտէզներ, որոնց վրայի զարդարանքները գերիշխում են բուն քարտէզի մէջ տրուած տեղեկութիւններին, այսպիսով նւազեցնում քարտէզի դերն ու կարևորութիւնը՝ շրջանակի զարդարանքների համեմատութեամբ:

Մինչև 16-րդ դարը, քարտէզները հիմնականում գծագրւում էին ճանապարհորդներից, նաւաստիներից, ծովագնացներից և ուխտաւորներից հաւաքած տեղեկութիւնների հիման վրայ, բայց այս դարաշրջանում սկսեցին երևան գալ ճշգրիտ և զարգացած քարտէզագրական սարքաւորումներ, որոնք կարևոր դեր ունեցան քարտէզագրութեան զարգացման մէջ: Միաժամանակ սկսեցին նաև զարգանալ քարտէզագրութեան ու երկրաչափութեան մեթոդներն ու գործելակերպը: Բրիտանական Ծովակալութիւնը մտահոգւած էր նաւաբեկումների անընդունելի քանակով, որոնց պատճառը շատ յաճախ աշխարհագրական երկայնութեան սխալ հաշւարկումներն էին: Իրավիճակը շտկելու նպատակով, նաւային ճշգրիտ ժամացոյց պատրաստողի համար դեռ 18-րդ դարի սկզբնական տարիներին նշանակւել էր մեծ գումար որպէս մրցանակ: 1730-ական թւականներին կատարւեց սեքստանտի գիւտը, իսկ 1759 թւականին բրիտանացի ժամագործ Ջոն Հարրիսոնը պատրաստեց Ծովային քրոնոմետր[17] կոչւող ժամացոյցը, որը կարող էր անհամեմատ աւելի ճշգրիտ ցոյց տալ ժամանակը քան որևէ այլ ժամացոյց: Նորաստեղծ քրոնոմետրը 156 օրեայ ճանապարհորդութեան ընթացքում սխալւեց միմիայն 15 վայրկեանով: Այսպիսով, քրոնոմետրով և սեքստանտով կատարւող արեգակնային դիտորդութեամբ ամբողջ աշխարհում կարելի էր որոշել ցանկացած կէտի աշխարհագրական երկայնութիւնը: Այս սարքաւորումները հնարաւոր դարձրին մինչև 19-րդ դարի վերջը պատրաստելու երկրագնդի կարևոր շրջանների աւելի ճշգրիտ ու մանրամասն քարտէզներ, թողնելով հեռաւոր վայրերի ու ծովերի յատակների հետազօտութիւնը 20-րդ դարի քարտէզագէտներին:

Նոյնիսկ քրոնոմետրի և սեքստանտի գիւտերից յետոյ, որոնք առիթ տւեցին երկայնութեան ճշգրիտ հաշւարկմանը, մինչև 19-րդ դարի վերջերը ամէն երկիր իր հրատարակած քարտէզներում զրօ աստիճանի միջօրէն ընտրում էր իր երկրի կարևոր քաղաքներից մէկից անցնողը: Միայն 1884 թւականին էր որ եւրոպական երկրները համախմբւելով որոշեցին Լոնդոնի մօտ գտնւող Գրինուիչի աստղադիտարանի միջով անցնող միջօրէականը ընդունել որպէս երկայնութեան զրօ աստիճանը:

Ներքոյ տրւում են 16-ից 18-րդ դարերի կարևոր և հանրաճանաչ աշխարհագրագէտներից և քարտէզագէտներից մի քանիսի համառօտ կենսագրականները, ովքեր իրենց քարտէզներում նշել են Հայաստանը և ում ներդրումները քարտէզագրութիւնը դարձրել են զարգացած և ստոյգ գիտութիւն:

Գերմանացի քարտէզագէտ **Մարտին Վալդզէմիւլլերի** (շուրջ 1470-1518) կարևոր աշխատութիւններից է 12 թերթի վրայ գծուած աշխարհացոյցը, որը նա կատարելագործել ու վերջնականացրել է 1516 թւականին և որից մեզ է հասել միմիայն մէկ օրինակ: Նրա միւս կարևոր աշխատանքն էր 1507 թւականին պատրաստւած պտղոմէոսեան քարտէզը, որը նա պատրաստել էր նոյն հեղինակի «Աշխարհագրութիւն» երկի հիման վրայ: (Տես պատ. 36)

Գերմանացի մաթեմատիկոս և լեզւաբան **Սեբաստիան Միւնստերը** (1489-1552) շարունակելով իր նախորդի՝ Վալդզէմիւլլերի աշխատանքը 1544-ին պատրաստեց պտղոմէոսեան Աշխարհագրութեան երկրորդ կարևոր հրատարակութիւնը, որը բացի 27 քարտէզներից, ունէր նաև հանրագիտարանային տեղեկութիւններ ամբողջ երկրագնդի և նրանում ապրող ժողովուրդների մասին: Նա հաւաքել ու տպագրել է Գերմանիայի բազմաթիւ քաղաքների քարտէզներ, ըստ որում նաև առաջին անգամ տպագրելով տարբեր գիւղերի ու շրջանների քարտէզներ: Նա առաջին քարտէզագէտն էր, որ պատրաաստեց առանձին քարտէզներ ամէն մայր ցամաքի համար: Միւնստերը գերմանական քարտէզագրութեան ամենակարևոր դէմքն է և նրա աշխատութիւնները կարևոր դեր են ունեցել քարտէզագրութեան ճանաչման և զարգացման ասպարէզում: (Տես պատ. 45 և 46)

Ֆլամանդացի մաթեմատիկոս և ճշգրիտ սարքեր պատրաստող **Ջերարդուս Մերկատորը** (ծնւած Գերհարդ Կրեմեր անունով, 1512-1594) նաև յայտնի է որպէս կարևորագոյն քարտէզագէտներից մէկը: Նա իր առաջին գլոբուսը պատրաստել է 1541 թւականին, որի վրայ ցուցադրւած էին մանրամասն տեղեկութիւններ: Նրա ձեռքով պատրաստւած քարտէզագրութեան ու երկրաչափութեան մէջ գործածւող ճշգրիտ սարքերը ճանաչւած էին ամբողջ Հիւսիսային Եւրոպայում և միջոց էին ծառայում նորանոր չափագրական նւաճումների: Նրա գիւտն է «մերկատորեան (կամ գլանային) պրոյեկցիա»ն, որն օգտագործելով կարելի դարձաւ երկրագունդը պատկերել տափարակ թղթի վրայ՝ քարտէզը պատկերելով միջօրէականների և զուգահեռականների ցանցի վրայ, որը կազմւած

[17] *Այս ժամացոյցը գտնւում է Գրինուիչի ծովային թանգարանում, Լոնդոն:*

էր դրանց փոխհատուող գծերով: Այս մեթոդը հնարաւորութիւն էր տալիս նաւագնացներին նաւարկութեան ընթացքում աւելի ճշգրիտ կողմնորոշւել: Մերկատորեան պրոյեկցիայով պատրաստուած նրա առաջին ատլասը տպագրւել է 1569 թւականին, ընդգրկելով 18 քարտէզ: Նրա երկրորդ ատլասը, որը պարունակում էր 29 քարտէզ, յետ մահու, 1595 թւականին հրատարակեց իր որդին՝ Ռումբոլդը: Ձաւակների մահւանից յետոյ ընտանեկան քարտէզները ու նրանց թիթեղները գնեց **Եոդոկուս Հոնդիուսը** (1563-1612), որն իր փեսայի՝ **Եան Եանսսոնի** (1588-1664) հետ միասին շարունակեց հրատարակել Մերկատորի ատլասները, աստիճանաբար դրանք զարգացնելով ու փոփոխելով: Հոնդիուսն ինքը տաղանդաւոր քարտէզագէտ էր, որը Մերկատորի ատլասները արդիականացրեց, դրանք դարձնելով էլ աւելի գրաւիչ:

Հաշւի առնելով Հոնդիուսի և ապագայում Բլաուի հրատարակութիւնները, 100 տարւայ ընթացքում և ընդհուպ մինչև 17-րդ դարի կէսերը Մերկատորի ատլասն ունեցել է աւելի քան 53 հրատարակութիւն: Այս բոլոր ատլասներում կան Հայաստանի մասին բացատրական յօդւած և քարտէզներ: (Տես պատ. 55, 59, 66 և 67)

Միւս ֆլամանդացի հայտնի քարտէզագէտն է **Աբրահամ Օրտելիուսը** (1528-1598), որը մաթեմատիկոս էր ու լեզւաբան: Նրա կապը քարտէզագրութեան հետ սկսւեց քարտէզ ներկելով: 1571 թւականին նա հաւաքեց 53 քարտէզ, որոնք փորագրել էր Ֆ. Հոգենբերգը, և հրատարակեց իր առաջին ատլասը, որը կոչւում էր «Երկրագնդի ամբողջ տարածք»ը: Այս ատլասը, տարբեր փոփոխութիւններով ու հրատարկութիւններով, երբեմն 115 կամ աւելի քարտէզներով, տպագրւում էր մինչև 1612 թւականը: Ատլասի բոլոր քարտէզները միաչափ են և տեքստը տպագրւած է քարտէզի յետևում: Անտւերպէնում այս ատլասը տպագրւել է տարբեր լեզուներով, իսկ անգլերէն տարբերակը տպագրւել է Լոնդոնում: Օրտելիուսի քարտէզները իրենց տեղեկութիւնների համեմատական ճշգրտութեամբ զիջում էին միմիայն Մերկատորի ատլասներին: Նրանց վրայ տարւած հոգը և գեղեցիկ ու խնամքով կատարւած զարդարանքներն ու փորագրութիւնները, քարտէզները դարձրեցին յոյժ ցանկալի առարկաներ: Արդիւնքն այն եղաւ, որ ամբողջ Եւրոպայի տարածքում սրանց հատորները ընդունւում էին հետաքրքրութեամբ և վաճառւում էին մեծ քանակութեամբ: (Տես պատ. 60-63)

Հոլանդացի երկու յայտնի քարտէզագէտներից են **Ուիլեմ Եանսսոն Բլաուն** (1571-1638) և իր որդի **Յոհաննը** (1596-1673), որոնք հետևեցին աւանդութեանը, սկսելով գիտութիւն և աստղագիտութիւն ուսումնասիրելով՝ նախքան Ամստերդամում ճշգրիտ սարքաւորումների արտադրութիւն սկսելը: Այս ժամանակը համընկաւ «Հոլանդական Արևելեան Հնդկաստանի ընկերութիւն»ի զարգացմանը, որն իր գործունէութեան մէջ սկսեց կիրառել մեծ քանակով ծովային և այլ քարտէզներ, որոնք հրատարակում էր Բլաուն: Վերջինս իր հրատարակչական գործունէութիւնն սկսեց Մերկատորի ատլասով, աստիճանաբար դրան աւելացնելով նոր և արդիական քարտէզներ, զարգացնելով և կատարելագործելով ատլասը, ի վերջոյ հրատարակելով իր հանրայայտ «Մեծ ատլաս»ը, որը պարունակում էր համարեա 600 քարտէզ և աւելի քան 3000 էջ բացատրութիւն: Այս աշխատութիւնը ամենագեղեցիկ տպագրւած ատլասն է, ճաշակով պատրաստւած և ներկւած քարտէզներով: Բլաուի մահւանից յետոյ նրա քարտէզների թիթեղները գնեց մէկ ուրիշ հոլանդացի քարտէզագէտ՝ **Ֆրեդերիկ Դե Ուիտը** (1630-1706), որը շարունակեց Բլաուի աշխատանքը, հրատարակելով բազմաթիւ մանրամասն քարտէզներ: (Տես պատ. 73 և 74)

Քրիստոֆեր Սաքստոնը (1542-1610) առաջին անգլիացի քարտէզագէտներից էր, որն իր աշխատանքը սկսել էր չափագրելով Անգլիայի նահանգները, որի համար նա Բրիտանիայի թագուհի Էլիզաբեթից յատուկ մենաշնորհի արտօնութիւն էր ստացել: Նրա ամենակարևոր աշխատանքն է «Անգլիայի և Ուէլսի ատլաս»ը, որը հրատարակւեց 1759-ին և արժանացաւ բազմաթիւ վերահրատարակութիւնների:

Անգլիացի ամենանշանաւոր քարտէզագէտն է **Ջոն Սպիդը** (1552-1629), որի անունը անմիջականօրէն կապւած է Անգլիայի նահանգային քարտէզների հետ: Այս քարտէզները պատրաստւած են ու ներկւած գեղեցիկ և ճաշակաւոր, մանրամասնօրէն նշելով գիւղերն ու քաղաքները, շրջապատւած նահանգի ազնւականների ընտանեկան զինանշաններով: Նրա քարտէզները մինչև 1700-ականները ունէին մեծ պահանջարկ: Սպիդն իր գծագրութիւններում օգտւել է իր նախորդների՝ Սաքստոնի և Մորդենի տւած տեղեկութիւններից: Նրա քարտէզների փորագրութիւնները ամենաբարձր որակի էին, որոնց վարպետն էր Հոնդիուսը՝ Ամստերդամում: Սպիդի կարևորագոյն գործերից են

- «Մեծ Բրիտանիայի տարածքը» 1661,
- «Աշխարհի յայտնի մասերի հետազօտութիւններ»ը, առաջին հր. 1627-ին,
- «Մինիատիւր ատլաս», առաջին հր. 1627-ին:

Սպիդի քարտէզները շատ զարդարուն են և գրաւիչ:

Ֆրանսիայի քարտէզագիտութեան մէջ **Նիկոլաս Սանսոնը** (1600-1667) և իր որդիները համահաւասար էին ֆլամանդացի Մերկատորի ընտանիքին: Այս ընտանիքն էր, որ արդի ֆրանսիական քարտէզագիտութեան հիմքը դրեց: Նա ստացաւ «Թագաւորական աշխարհագրագէտ»ի տիտղոս և 1658-ին հրատարակեց իր «Բոլոր աշխարհամասերի ընդհանուր քարտէզ» ատլասը, որը բազմիցս վերահրատարակւեց: Սանսոնի ատլասներում կան Հայաստանի շրջանի բազմատեսակ քարտէզներ: (Տես պատ. 72)

Ֆրանսիացի **Գիյոմ Դէ Լիլի** (1675-1726) հայրն ու եղբայրը նոյնպէս քարտէզագէտ էին: Նա շարունակեց Սանսոնի հետքերով և դարձաւ «Թագաւորի առաջին աշխարհագրագէտ»ը: Դէ Լիլի ընտանիքի գրչին են պատկանում բազմաթիւ ատլասներ, որոնցից կարելի է առանձնացնել «Աշխարհագրութեան ատլաս»ը և «Ռուսական ատլաս»ը, որը Ռուսաստանի առաջին ծաւալուն ատլասն էր, հրատարակւած

1745-ին Սանկտ Պետերբուրգում: Նրա ատլասներում կան Կովկասի և Հայաստանի շրջանի մի քանի մանրակրկիտ քարտէզների տարբերակներ: (Տես պատ. 90)

11. Քարտէզներ հայերէն լեզուով

Եթէ «Աշխարհացոյց»ի ամբողջական ձեռագիրը մեզ հասած լինէր, թերևս՝ ըստ որոշ պատմաբանների, ունենայինք նաև առաջին հայերէն քարտէզը: Բայց մեզ հասել են միմիայն «Աշխարհացոյցի» օրինակներն առանց քարտէզների և մինչև 1991 թականը մեզ հասած հայերէնով ամենահին քարտէզը համարւում էր Ամստերդամում 1695 թականին տպագրուած Թովմաս Վանանդեցու «Համատարած աշխարհացոյց»ը: Այս քարտէզում պատկերուած են երկու կիսագնդերը, որտէղ Ամերիկան և Նոր Հոլանդիան (Աւստրալիան) պատկերուած են ոչ ամբողջապէս: Քարտէզը ճոխ կերպով զարդարուած է չորս եղանակների ու առասպելների տեսարաններով և այլ փորագրութիւններով: (Տես պատ. 84)

1991 թականին Բոլոնիայի համալսարանում պատրաստւում էին քարտէզների ցուցահանդէսի, երբ պահեստում գտնւեց մի մեծ փաթեթ, որի միջից դուրս եկաւ 360 սմ երկարութեամբ և 120 սմ լայնքով ձեռագիր, գունաւոր մի քարտէզ: Ցուցահանդէսի պատասխանատուները չէին հասկանում թէ քարտէզի գրուածքն ի՞նչ լեզուով է, մինչև որ մէկը փաթեթի վրայ նշմարեց «Armenia» բառը: Քանի որ հայազգի Գաբրիելլա Ուլուհոճեանը համալսարանի Գրաբարի ամբիոնի վարիչն էր, քարտէզն անմիջապէս ուղարկւեց նրան: Պրոֆ. Ուլուհոճեանի զարմանքին չափ չկար, երբ տեսաւ հայերէնով պատրաստուած այս հսկայական քարտէզը, որը ցուցադրում էր Արևելեան և Արևմտեան Հայաստանի կարևոր վանքերն ու եկեղեցիները, կաթողիկոսարանները, քաղաքները և այլն, սկսած Արցախից մինչև Կոստանդնուպոլիս, ներառեալ Կիպրոսը, Երուսաղէմը և այլն: Քարտէզի վրայ կային մանրամասն տեղեկութիւններ Հայոց եկեղեցու և պատմութեան մասին, իսկ յիշատակարաններից մէկում նշուած էր նրա պատրաստելու պատճառն ու նպատակը:

Երկու յիշատակարանների բացատրութիւններից յայտնի եղաւ, որ քարտէզը Բոլոնիացի Կոմս Լուդովիկօ Մարսիլիի պատւէրով պատրաստել է պոլսեցի Երեմիա Չելեբի Քէոմուրճեանը, 1691 թականին: Մարսիլին ինքը հետաքրքրական ու արկածախնդիր մի անձնաւորութիւն էր, որն ունէր քարտէզների ու ձեռագրերի մեծ հաւաքածու և զբաղւում էր նաև դիւանագիտութեամբ: Քարտէզն ունի աւելի քան 750 տեղանուն, որոնք գոյներով տարբերակւած են: Պրոֆ. Ուլուհոճեանն այս քարտէզի մասին պատրաստել է գիտական մի աշխատութիւն «Հայաստանի հնադարեան մէկ քարտէզ» վերնագրով, որը տպագրել է 2000 թականին: Նա այստեղ տւել է քարտէզի մանրամասն բացատրութիւնը, գրուածքները թարգմանելով իտալերէնի, նաև տալով յաւելեալ բացատրութիւններ տեղամասերի ու դրանց վերաբերող իրադարձութիւնների ու դէպքերի մասին: Առ այժմ, այս քարտէզը մեր ունեցած հայերէն լեզուով հնագոյն քարտէզն է[18]: (Տես պատ. 83)

Երրորդ հայերէն քարտէզը «Երկիր Աւետեաց» քարտէզն է, տպագրուած Վենետիկում 1746 թականին, որից յետոյ՝ 1751-ին տպագրւեց Հայաստանի քարտէզը ըստ «Աշխարհացոյց»ի, իսկ սրան հետևեցին այլ երկրների քարտէզներ:

Առաջին մեծածաւալ հայերէն ատլասն է 1849 թականին Վենետիկում տպագրուածը, որը պարունակում է մանրամասն բացատրութիւններ և քարտէզներ կիսագնդերի և մայր ցամաքների վերաբերեալ, ինչպէս նաև Հայաստանի և Օսմանեան Կայսրութեան քարտէզները, պատրաստուած և ներկուած բարձր ճաշակով: Այս կարելի է համարել հայերէնով տպագրուած առաջին իրական ատլասը: (Տես պատ. 113 և 114)

Հայկական քարտէզագրութեան մէջ մեծ դեր են ունեցել Վենետիկի Սբ. Ղազար Միաբանութիւնն ու նրա տպարանը, ուր տասնութերորդ դարից մինչև այսօր տպագրւում են բազմաթիւ քարտէզներ հայերէն լեզուով: (Տես Ճեմճեմեանի աշխատութիւնը, նշուած գրականութեան բաժնում):

Ամբողջ այս ընթացքում Երևանի Մատենադարանում առկայ էր մի 15-րդ դարի ձեռագրերի հաւաքածոյ, որի մէջ տեղադրուած է 13-14 դդ. փոքրիկ մի բոլորակ: 12,5 սանտիմետր տարամագիծ ունեցող այս բոլորակը T-O տեսակի աշխարհացոյց քարտէզ է, որի կենտրում է Երուսաղեմը: Քարտէզը պատրաստուած է Կաֆայում և իրականում մեզ հասած հնագոյն հայերէն քարտէզն է: Իր ֆիզիքական փոքր չափի և պարզ կառուցւածքի պատճառով քարտէզը չի ստացել իր արժանի գնահատականը: Տե՛ս պատ. 17:

12. Առեղծուածային քարտէզներ

Ինչպէս նախկինում յիշատակւեց, քարտէզները երբեմն ունեն նաև խորհրդաւոր իմաստ և նպատակ: Օրինակ, սրանցից են կորած գանձերի տեղը ցուցադրող քարտէզները և անյայտ երկրի, Ատլանտիդայի տեղը ցուցադրող քարտէզները: Քարտէզներին կապուած առեղծուածները և խորհրդաւոր իմաստները փոխանակ օրէցօր պարզաբանւելու, աստիճանաբար աւելի են բարդանում ու դառնում անբացատրելի:

1929 թականին Կոստանդնուպոլսում գտնւեց մի պորտոլան ծովային քարտէզ, որը գծել էր օսմանցի ծովահէն Պիրի Ռէյսը[19], 1513 թականին: Իր «Ծովերի գիրք»ը աշխատութեան մէջ, Պիրի Ռէյսը տեղեկացնում է, որ քարտէզն ընդօրինակել է աւելի վաղ ժամանակաշրջանի ուրիշ քարտէզներից, առանց բացայայտելու իր աղբիւրները: Քարտէզից մեզ հասած մասը նշում է Ատլանտեան ովկիանոսը, Իսպանիայի ափերից մինչև Հարաւային Աֆրիկա և Հարաւային Ամերիկայի ափերը ընդհուպ մինչև Անտարկտիկայի ծովերը: Քարտէզում կան շատ մանրամասն տեղեկութիւններ, օրինակ գետեր, խորշեր, նեղուցներ և այլն: Այդ ժամանակ Ամերիկան դեռ նոր էր յայտնաբերւել, հետևաբար նրա ծովեզրերը դեռ հետազօտւած չէին, սակայն ինչպէ՞ս բացատրել Պիրի Ռէյսի տւած մանրամասն տեղեկութիւնները, սրանք որտեղի՞ց էին գալիս: Բացի ծովափնեայ մանրամասնութիւնները,

[18] *Այս քարտէզները չեն ներառնում ձեռագրերի մէջ պատահող շրջանաձև T-O տեսակի քարտէզները:*
[19] *Տես Չարլզ Հապգուդի «Maps of the Ancient Sea Kings» գիրքը:*

այս քարտէզն ունի նաև տեղանքների ճշգրիտ աշխարհագրական երկայնութիւնները: Ի նկատի ունենալով այն փաստը, որ մինչև 18-րդ դարի կէսերը եւրոպական զարգացած ծովային ուժերը աշխարհագրական երկայնութիւնը որոշելու ճշգրիտ որևէ միջոց չունէին և պարզապէս հիմնւում էին փորձ ունեցող անհատների ենթադրութեան վրայ, ապա Պիրի Ռէյսի քարտէզը գծողները որտեղի՞ց էին իմացել ցուցադրուած վայրերի երկայնութիւնները, այն էլ այսքան ճշգրիտ կերպով:

Քարտէզներին կապւած առեղծւածներն ու խնդիրները դառնում են էլ աւելի բարդ ու անբացատրելի, երբ նայում ենք Պիրի Ռէյսի քարտէզի հարաւային հատւածին: Այստեղ ցուցադրուած են Անտարկտիդայի ցամաքամասի ափերը, որոնց ճշգրտութիւնը միմիայն հնարաւոր եղաւ հաստատել 1949 և 1958 թւականների սէյսմիկ հետազօտութիւններից յետոյ, երբ այս նորաստեղծ գիտութիւնը թոյլ տւեց «տեսնել» սառոյցի տակ գտնւող ցամաքամասի ափերի ուրւագիծը: Այս ցամաքամասը, որը Մաուդ Թագուհու Ցամաքամաս է կոչւում, 6000 տարի է որ ծածկւած է աւելի քան մէկ կիլոմետր հաստութիւն ունեցող սառցաշերտով: Տեղեակ լինելով 15-16-րդ դարերի քարտէզագրութեան հնարաւորութիւններին, անհասկանալի է, թէ ինչպէ՞ս էր հնարաւոր իմանալ այս ծածկւած ցամաքամասի ափերի ուրւագիծը և որտեղի՞ց էին եկել այդ տեղեկութիւնները: Եթէ որևէ հին քաղաքակրթութիւն հետազօտել է այս ցամաքամասը, ապա այդ պէտք է կատարւած լինի գոնէ 6000 տարի առաջ:

Ըստ Գաւին Մենզիսի, Պիրի Ռէյսի վերոյիշեալ քարտէզը, ինչպէս նաև մի շարք պորտուգալական պորտոլան քարտէզներ ընդօրինակւած են չինական քարտէզներից, որոնք պատրաստել են Չինաստանի Ժիու Դի կայսեր ծովակալները 1421-23 թւականներին դէպի Աֆրիկա ու Ամերիկաներ, ինչպէս նաև Հիւսիսային և Հարաւային բևեռներ կատարած նաւարկութիւնների ընթացքում: (Տես Գավին Մենզիս, *1421 – Երբ չինացիները յայտնաբերեցին աշխարհը*, *2001*): Այս հետաքրքրաշարժ գիրքը բաւարար բացատրութիւն է տալիս չինացի ծովակալների կատարած ճամբորդութիւնների ու նրանց ունեցած քարտէզագրական տեղեկութիւնների վերաբերեալ, բայց այստեղ չկան համոզիչ փաստեր բևեռային ցամաքամասերը գծելու համար նրանց ունեցած հնարաւորութիւնների մասին:

16-րդ դարում հարաւային բևեռի ցամաքամասի վերաբերեալ քարտէզներում Օրոնտէուս-Ֆինէուսի 1531-ի քարտէզը և Մերկատորի 1595-ի Ատլասը նշել են բաւական մանրամասնութիւններ, ներառեալ այդ ցամաքամասը երկու մասի բաժանող մի ջրային տարածութիւն, որի առկայութիւնը յայտնի դարձաւ միմիայն 20-րդ դարում: Քանի որ այս քարտէզագէտներին ծանօթ չէր Պիրի Ռէյսի քարտէզը, ապա կրկին անգամ հարց է ծագում թէ նրանց ունեցած տեղեկութիւնները որտեղի՞ց էին և ի՞նչ աղբիւրներից:

Ֆրանսիացի քարտէզագէտ Ֆիլիպ Բուաշն իր 1737 թւականի Անտարկտիդայի ցամաքամասը քարտէզում գծել է երկու մասից բաղկացած այս մայր ցամաքի ճշգրիտ սահմաններն ու ափերը: Նա նոյնպէս նշում է, որ իր աղբիւրները հնագոյն այլ քարտէզներ են, որտեղ նշւած էր այս մայր ցամաքը երկու մասի բաժանող ջրանցքը: Այս դիտողութիւնն էլ միմիայն հնարաւոր էր կատարել նախքան որ նոյն ցամաքամասը ծածկւէր սառոյցի շերտով, իրականութիւն՝ որը գիտութեանը յայտնի դարձաւ 1958 թւականին:

Երբ նայում ես հիմնականում Միջերկրական ծովի պորտոլան քարտէզներին, եղած առեղծւածը էլ աւելի է բարդանում: Ըստ երևոյթին այս քարտէզների մեծամասնութիւնը արտանկարւած են նոյն աղբիւր(ներ)ից, քանի որ սրանք համարեա բոլորն ունեն նոյն մասշտաբը և գծւած են նոյնանման: Արդեօք հնարաւո՞ր է, որ կարթագենացի և փիւնիկեցի նաւագնացները, որոնք հին ժամանակներում նաւարկում էին այս շրջանում, ունենային Միջերկրական Ծովի ափերի ճշգրիտ քարտէզները: Եթէ այդ քարտէզները գոյութիւն ունէին, ապա ո՞վ էր դրանց հեղինակը և ի՞նչն էր այս զարգացած գիտութեան աղբիւրը: Արդեօք հնարաւո՞ր է, որ մեզ հասած պորտոլան քարտէզները արտագրւած լինեն Ալեքսանդրիայի գրադարանում գոյութիւն ունեցած նախաքրիստոնէական քարտէզներից ու գիտական աղբիւրներից: Արժէ նաև յիշատակել, որ այս պորտոլան քարտէզներն ունեն շատ ճշգրիտ հաշւարկներ աշխարհագրական երկայնութեան վերաբերեալ: Արդեօք ինչպէ՞ս:

Մինչև այսօր այս առեղծւածների վերաբերեալ գոյութիւն չունեն համոզիչ բացատրութիւններ: Սրանք կարող են ունենալ երկու հնարաւոր, բայց տրամաբանութեամբ կասկածելի բացատրութիւններ: Կամ այս տեղեկութիւնները փոխանցւել ու մեզ են հասել աւելի քան 6000 տարի առաջ գոյութիւն ունեցած և զարգացած, բայց մեզ անյայտ քաղաքակրթութեան աղբիւրներից, կամ էլ դրանք մեզ են տրւել մեր երկրագնդից դուրս գոյութիւն ունեցող մի այլ քաղաքակրթութեան ներկայացուցիչների միջոցով՝ ում մասին մենք անտեղեակ ենք:

13. Քարտէզը 19-րդ դարից յետոյ

Այսօրւայ մեր ունեցած քարտէզները շատ տարբեր են 15-րդ դարի առաջին տպագիր քարտէզներից, որոնք երկար ու խորդուբորդ ճանապարհ են անցել՝ հասնելու համար այս գագաթնակէտին:

Սկսած 19-րդ դարի կէսերից, քարտէզներն աստիճանաբար դարձան ճշգրիտ և վստահելի և տարբեր հրատարակիչների տպագրած նոյն աշխարհամասի քարտէզներն սկսեցին օրէցօր դառնալ միանման: Այս քարտէզների տարբերութիւնները հիմնականում մնացին հին ու նոր տեղանունների և ցուցադրւած մանրամասնութիւնների սահմաններում: Այսպիսի զարգացման հասնելը հնարաւոր դարձաւ բազմաթիւ աշխարհագրագէտների ու քարտէզագէտների միասնական ջանքերով ու քրտնաջան աշխատանքի շնորհիւ:

Չնայած նրան, որ անգլիացի քարտէզագէտ Սաքստոնն առաջինն էր, որ պատրաստեց Անգլիայի և Ուէլսի նահանգների մանրամասն քարտէզները, սակայն առաջին քարտէզը, որը պատրաստւեց քարտէզագրութեան

մէջ ստանդարտ դարձած եռանկիւնաւորման մեթոդով, Ֆրանսիայում էր: Դեռ 1660 թւականին Ֆրանսիայի Թագաւորական Ակադեմիան պատւիրել էր եռանկիւնաչափութեան մեթոդով պատրաստել Փարիզի շրջանի քարտէզը: Սրան հետևեց Բրիտանիան, ուր առաջին ճշգրիտ քարտէզը Դուրի և Լոնդոնի միջև եղած ճանապարհի քարտէզն էր, որն աւարտուեց 1780-ականներին: Միւս երկրները հետևեցին այս օրինակներին և 19-րդ դարի կէսերին, Եւրոպայի երկրների մեծ մասը չափագրուած էր այս մեթոդով: Այսուհանդերձ աշխարհի 90 տոկոսը դեռ մնում էր չչափագրուած կամ, ըստ քարտէզագրութեան տերմինների, որպէս «անծանօթ երկրամաս»:

Եթէ մէկը ցանկանար աշխարհի երկրների քարտէզներն իրար կից շարելով ստանալ աշխարհի քարտէզը, ապա շատ խնդիրների կհանդիպէր: Հիմնականում այս խնդիրները կլինէին.

1- Ամէն երկիր պատրաստում էր իր քարտէզը որպէս զրօ միջօրէական վերցնելով իր մայրաքաղաքը կամ կարևոր քաղաքներից մէկը:
2- Ամէն քարտէզագէտ գործածում էր իր սեփական պայմանական նշանների ընտանիքը: Այսպիսով գործածւում էին աւելի քան 1000 սիմուլներ:
3- Քարտէզների չափացոյցները (մասշտաբ) բազմաթիւ էին և քարտէզներից ամէն մէկն ունէր իր տարբեր չափացոյցը:
4- Տեղանունները գրւում էին տարբեր այբուբեններով և յաճախ նոյն վայրը տարբեր քարտէզներում կրում էր տարբեր անուններ:

Այս հսկայ տարբերութիւնները շեշտակի կերպով զգալ էին տալիս միջազգային քարտէզագրութեան համար միատեսակ քաղաքականութիւն և չափանիշներ ստեղծելու կարիքը և Միջազգային Աշխարհագրական Կոնգրեսի հիմնադրումը:

Երկարութիւնը չափելու միջազգային ստանդարտը՝ մետրը, արդէն իսկ որդեգրուել էր Ֆրանսիայի կողմից, երբ 1798 թւականին Եւրոպայի երկրներից շատերն էլ ընդունեցին այս չափանիշը, սակայն դրա կիրառումը գիտնականների և կազմակերպութիւնների կողմից կարիք ունեցաւ աւելի երկար ժամանակի, նոյնիսկ չափանիշի հիմնադիր երկրում, Ֆրանսիայում:

1884 թւականին Վաշինգտոնում կայացած «Առաջին միջազգային միջօրէականի կոնֆերանս»ը քննարկեց և որոշեց ընդունել Լոնդոնի մօտ գտնուող Գրինուիչ քաղաքի աստղադիտարանով անցնող միջօրէականը որպէս զրօ աստիճանի միջօրէական: Այս կոնֆերանսը նոյնպէս վաւերացրեց ժամանակի և օրուայ չափանիշները, որոնք պէտք է գործածւէին բոլոր չափագրութիւններում:

Համաշխարհային քարտէզագրութիւնը որակապէս նոր մակարդակի հասաւ, երբ 1891 թւականին «Հինգերորդ միջազգային աշխարհագրական կոնգրես»ը վաւերացրեց 1/1,000,000 չափացոյցով համաշխարհային քարտէզ պատրաստելու նախագիծը: Այս որոշումից յետոյ հնարաւոր դարձաւ մշակել ամբողջ աշխարհը ճշգրիտ չափագրելու ծրագիրը, մի աշխատանք, որը կարիք ունի խաղաղ պայմանների և անդամ երկրների համագործակցութեանը՝ նախապայմաններ, որոնց հասնելը շատ յաճախ անհնար է լինում:

Քսաներորդ դարի երկրորդ կէսից սկսած, հաղորդակցութեան ու էլեկտրոնային տեխնոլոգիայի սրընթաց զարգացումը հասաւ նրան, որ չափագրութեան համար սկսուեցին օգտագործուել արհեստական արբանեակները, որոնք անդադար պտոյտներ են գործում երկրագնդի շուրջը: Սրանք մեզ հնարաւորութիւն տուեցին չափագրելու երկրագնդի նոյնիսկ անհասանելի մասերը, ինչպիսիք են անապատները, լեռների կատարները և նոյնիսկ ովկիանոսների յատակը: Այսօրուայ լրտեսական արբանեակները կարող են հետևել ցանկացած անհատի շարժումներին և նրա եղած վայրը որոշել մի քանի մետր ճշգրտութեամբ: Այս տեխնոլոգիայի զարգացման նպատակները ռազմական էին, բայց միւս արդիւնաբերութիւններն էլ օգտուեցին այս առաջիմութիւններից և զարգացան արագ թափով: Արդիւնքն այն եղաւ, որ այսօրուայ շուկաները լեցուն են ամէն տեսակի նորագոյն էլեկտրոնիկայի և կապի սարքաւորումներով, որոնք անհատին կարող են առաջնորդել դէպի ցանկացած վայրը կամ հասցէն: Ըստ երևոյթի, այսօր քարտէզագրութիւնը հասել է իր զարգացման գագաթնակէտին և մեր մոլորակի վրայ այլևս շատ յայտնագործութիւնների կարիքը չի զգացւում, բայց ի՞նչ իմանաս, թէ ապագան մեզ ու՞ր կտանի և ի՞նչ ուղղութեամբ կառաջնորդի: Իսկ մինչև այսօր հնագոյն քարտէզների առեղծւածները դեռ գոյութիւն ունեն և չգիտենք դրանք ե՞րբ կամ ինչպէ՞ս կբացատրուեն:

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ КАРТОГРАФИИ АРМЕНИИ

1. ВВЕДЕНИЕ

Армяне более 2500 лет непрерывно жили на Армянском нагорье и в сопредельных областях. С древних времен эта страна называлась по-разному: Урарту, Наири, Армения, Айк, Туркомания. Эти названия можно увидеть на картах, в рукописях и документах разных периодов.

На древнейших картах и в книгах по истории Армения иногда представлена как независимое государство, а иногда – как разделенное между соседними империями и подвластное им, тем не менее, ее имя всегда упоминается, начиная с древнегреческих, римских, исламских и других текстов и карт до наших дней.

Название Армении есть даже на картах-портоланах, которые составлялись для мореплавания и вообще показывали только прибрежные города и районы, в то время как Армения не имела ни одного морского берега или порта. Вероятно, ее название было известно западным картоведам от армянских торговцев, утвердившихся в Амстердаме, Венеции и других торговых центрах, или же страна Армения была известна как древнейшее восточное христианское государство. В контексте христианской картографии Армения, как страна, первой принявшая христианство как государственную религию в 301 г., занимает важное место, так как с первых веков нашей эры армяне обосновались в Иерусалиме и сегодня также присутствуют там, как одни из хранителей христианских святынь.

Картография, которая начиналась с нескольких линий и окружности, нарисованных на глиняной плитке или вырезанных на каменных плитах, прошла длинный и интересный путь развития. Сегодня карта является важным документом в руках человечества, и интересно было бы узнать, как ее воспринимали и что думали о ней наши предки.

2. НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД

Древнейшей картой, дошедшей до нас, является карта северного Междуречья, высеченная на вавилонских глиняных табличках около 3800 лет до н.э. После нее идут планы границ земельных участков, созданные около 2300 лет до н.э., которые использовались царем Саргоном с целью сбора дани.

Древнейшая карта мира, на которой изображена также Армения, – вавилонская глиняная плитка, изготовленная 600 лет до н.э. Это круглая карта, на которой Земля изображена в виде плавающего в морях диска, в центре которого находится Вавилон, окруженный двумя другими странами, которые названы Ассирия и Армения (Урарту)[3]. Изображен Евфрат, который берет начало в горах Армении и, протекая через Вавилон и болота Междуречья, впадает в Персидский залив. Моря здесь отмечены как “горькие” воды, а вокруг Земли изображено 7 островов, о которых говорится на обратной стороне таблички (см. рис. 1а и 1б).

Из последующего исторического периода до нас дошли обрывки папирусов, чертежи на которых похожи на планы городов и областей. Сохранилась также резьба на усыпальнице одного из египетских фараонов, которая показывает течение Нила через Египет, и другие подобные изображения.

У нас нет точных сведений о географических, астрономических и картографических познаниях наших предков, построивших Стонхендж в Британии и Зорац Карер в Сисианском районе Армении. Эти два сооружения, имеющие общие черты, а также обсерватория Мецамора убеждают нас в том, что наши предки наблюдали и изучали космос и звезды, ориентировались по ним и, вероятно, объясняли определенные природные явления.

Согласно древнегреческому историку Геродоту, жившему в 489-425 гг. до н.э., который был также известным географом, Аристагор Милетский показывал в Спарте карту, высеченную им на железной плите и предлагал с ее помощью совершить поход на Персию. На карте были

[3] *Эта глиняная плитка находится в Британском музее в Лондоне.*

отмечены Иония, Лидия, Фригия, Киликия, Кипр и, наконец, Армения и город Сузы, который был престольным городом Персии. По данным пояснениям, эта карта должна была изображать регион Среднего Востока, Ирана и Армении (см. рис. 3).

Один из древнейших путевых документов – папирус, в котором говорится о египетском фараоне Сете (1366-1333 гг. до н.э.) и упоминается о его победоносном возвращении из Сирии. Тем не менее, какого-либо документа, который можно было бы назвать "картой", из этого исторического периода до нас не дошло.

3. ГРЕКИ, АЛЕКСАНДРИЙСКАЯ ШКОЛА И АРМЕНИЯ

Название Армения упоминается уже в разных документах раннегреческого периода. Анаксимандр из Милета (611-547 гг. до н.э.), живший в период Классической Греции, считается основоположником картографии. Он первым создал общую карту известного ему мира. Карта, конечно, не дошла до нас, но ее можно восстановить по записям картографа. Гекатей, живший в 550-480 гг. до н.э., также путешествовал по Ахеменидскому царству, делая записи о своем путешествии, и также составил карту мира, используя методы Анаксимандра. Тем не менее, несмотря на то, что в древних источниках есть множество объяснений названий разных стран, местностей, дорог и городов, ни одна карта, относящаяся к тому периоду, до нас не дошла (см. рис. 2).

Древнегреческий философ Пифагор в 523 г. до н.э. создал философскую школу в Колоне. Здесь он записывал свои астрономические, философские и физические теории и замечания, в том числе и теорию о шарообразности Земли, но нам не известно, как он пришел к своим заключениям. Эратосфен, живший позднее, в 276-194 гг. до н.э., приняв теорию о шарообразности Земли, развил ее, добавив, что Земля является центром Вселенной и все небесные тела вращаются вокруг нее. Известный ему мир он с помощью экватора разделил на две части. Затем добавил воображаемые линии меридиана, которые, проходя от одного полюса Земли к другому, пересекали экватор по вертикали. Это те же линии меридиана, которые используются в картографии по сей день.

Согласно теории Эратосфена, населенный мир, который по-гречески именовался "ойкумена" (дословно: "населенный мир"), состоит из трех материков: Европы, Азии и Либии (Африки), которые окружены океаном. Краями известного мира являлись на востоке – остров Тапробана (Цейлон), на западе – Иберия Испанская, на севере – остров Тивле (Исландия), на юге – острова Кинамона.

Эратосфен предполагал, что плывя от Иберии (Испания) прямо на запад, можно достичь Индии, огибая таким образом мир. Он считал, что ширина известного мира от одного края до другого равна 12500 км, а остальные 2/3 земного шара – океан. Расстояние от юга до севера, по его мнению, равно 14000 км (см. рис. 4).

По Эратосфену, карта земного шара имеет относительно симметричный вид, разделена произвольной сеткой, на которой расстояния между географическими точками отмечены приблизительно. Гиппарх критиковал Эратосфена, указывая на то, что географический труд требует более серьезного научного подхода и точности.

Самый весомый вклад Эратосфена в географию и картографию – это расчет диаметра земного шара. Беря за основу расстояние между городами Александрией и Сиеной (Асуан) – 800 км, и измерив длину теней при полуденном солнце от двух одинаковых ветрикальных шестов, установленных в этих двух городах, он рассчитал, что угол между ними составляет 1/50 часть целого круга. Следовательно, окружность земного шара, по его расчетам, будет равна 50x800=40000 км. Эта цифра на удивление точна, если не принимать во внимание частично яйцевидную форму земного шара.

Одним из гигантов географии был Страбон (63 г. до н.э. – 24 г. н.э.), родившийся в Понте, в городе Амасии. Он совершил множество путешествий и работал в известной библиотеке Александрии. Эта библиотека была основана в III в. до н.э. при египетских фараонах династии Птолемеев. В библиотеке имелось более 490000 рукописей, она была самой большой в классическом мире. Одним из первых ее руководителей был философ и географ Эратосфен. В библиотеке была собрана разнообразная литература, начиная с арифметики, философии, кончая медициной и географией; книги привозились с разных краев света специальными скупщиками. Один из наместников Александрии – Птолемей Эвергет выработал простой способ пополнения и совершенствования фонда библиотеки. Он приказал, чтобы у ворот Александрии отбирались книги у всех путешественников, въезжающих в город. Далее эти книги отправлялись в библиотеку, где книжники сразу же их переписывали, копию возвращали владельцу, а оригинал оставляли в библиотеке (см. рис. 5).

Труды Страбона были написаны во втором десятилетии нашей эры и почти все, что мы знаем о географических и картоведческих трудах его предшественников, дошло до нас в труде Страбона "Географическая теория"[4] (или просто "География"). Одна из глав книги посвящена Армении. В ней говорится о географии, истории и народе Армении. Эти тома дошли до нас, но рукописи использованных Страбоном источников сгорели во время пожаров в александрийской библиотеке[5] и бесследно исчезли.

---

[4] Английский перевод С. Гамильтона и В. Фалконира издан в Лондоне в 1856 г.
[5] Первый пожар в библиотеке произошел в 47 г. до н.э., оставшиеся рукописи были сожжены войсками императора Аврелия в 273 г. и докончил "работу" халиф Омар в 642 г.

Существовавшие до Страбона географические теории, выводы и замечания в большинстве своем имели отношение к изучению солнечной системы, луны, ночного неба и созвездий. То же самое продолжается и сегодня: ученые не уделяют достаточного внимания событиям, происходящим непосредственно рядом с ними, природному и географическому состоянию земного шара. Именно Страбон первым стал изучать сравнительное расположение географических точек и расстояний между ними. Обратив тем самым на это внимание современных ему ученых, он превратил географию и картографию в важные области науки. Именно его последователи первыми предположили, что, возможно, и не земной шар является центром известного им космоса и даже не солнце, которое в их глазах было лишь другим огненным шаром.

По мнению Страбона, основоположником географии был Гомер, ибо излагая "Илиаду" и "Одиссею", основываясь на своих знаниях, он смог представить читателю очень подробные и точные географические сведения. Что касается известного ему мира, Страбон разделял теорию Эратосфена и соглашался с отмеченными им границами.

Древние греки первыми стали применять солнечные часы "геном", с помощью которых они определяли географическую широту местности, измеряя длину тени от вертикального шеста. Этот прибор в дальнейшем развился и превратился в астролябию, простой вариант которой применялся в начале нашей эры, а более сложные – с многочисленными колесами, делениями и прочим, использовали даже вплоть до XVII в. Сложные астролябии, которые являются предшественниками сегодняшних секстантов и теодолитов, были довольно развитыми приборами, применять которые было не легко, но ими можно было измерять углы различных небесных тел и т.д. (см. рис. 31).

Философ-стоик Посейдон Апамейский принадлежит к поколению картоведов, пришедшему после Страбона. Он имел свою философскую школу на острове Родос в I в. В своих трудах он попытался описать земной шар и солнечную систему и даже предпринял попытку измерить окружность Земли, на этот раз основываясь не на Солнце, а на звездах. В своих расчетах он основывался на расстоянии между Родосом и Александрией и величине углов между двумя городами. Но из-за неточных средств, использованных при измерении морского пространства и небольших, но влияющих на результат ошибок в измерении углов, полученные им данные не были одинаковыми. Расчеты Посейдона дали два варианта: 38000 км и 29000 км. Он сначала решил принять бо́льшее число – 38000, но в дальнейшем решил взять за основу число 29000 км[6]. Более 17-ти веков спустя в 1630 г. фламандский географ Питер Берт, основываясь на пояснениях Посейдона, реконструировал его схему земного шара, согласно которой он имел яйцевидную форму, а населенный мир "ойкумена" – занимал половину поверхности земного шара, а остальная его часть была покрыта океаном.

4. МАРИН, ПТОЛЕМЕЙ И АРМЕНИЯ

Одним из значительных географов древнего периода был Марин Тирейский (ок. 130-70 гг. до н.э.), живший в Александрии и имевший в своем распоряжении знаменитую библиотеку. Есть сведения, что Марин составил географическую карту мира, которую дополнял и уточнял на протяжении ряда лет. Одним из его важнейших трудов были книги по географии, которые содержали сведения о разных странах, районах, городах, горах и реках. Главным недостатком этих книг, по мнению Птолемея, было неполное наличие географических координат местностей. Для некоторых местностей была указана географическая широта, для других – географическая долгота, которые в лучшем случае были предположительными числами. Часто не было дано никакой координаты, которая могла бы на карте уточнить расположение данной местности. Трудно представить, как Марин мог бы составить на такой основе какую-либо карту. Даже если и существовали какие-то карты, они не дошли до нас.

Одной из причин того, что древнейшие карты не дошли до нас, может быть и то, что они чертились на пергаменте или на папирусе, которые будучи недолговечным материалом, при использовании ветшали и не сохранялись. Несмотря на то, что некоторые древние письменные тексты дошли до нас, относящиеся к ним карты не сохранились. Только несколько карт, высеченных на каменных надгробьях или глиняных плитках, вынесли все испытания времени и дошли до нас.

Самым значительным картоведом и географом Древнего мира был Клавдий Птолемей Александрийский (90-168). Он был астрономом и математиком, написал много работ в этих областях науки, но главным его трудом является восьмитомная "География", текст которой полностью дошел до нас. В первом томе этого труда Птолемей объясняет, какие методы и пути можно использовать при изучении космоса и земного шара, как можно определять координаты данной местности. Некоторые из предложенных им методов применяются и по сей день. Здесь он говорит и о Марине, критикуя его работы и указывая на невнимание, проявленное им в отношении географической науки.

[6] *По сегодняшним расчетам средняя цифра равна 40000 км.*

В конце седьмого тома и в восьмом томе своего труда Птолемей дает разъяснения о картографии и частях света, границах между странами, разделении мира на части света и страны. Остальные тома посвящены описанию более чем 8000 местностей известного мира и их координатам. Эти тома разделены на главы по странам. В начале каждой главы дается географическое описание страны, названия важнейших гор и рек, названия соседних стран, названия важнейших городов данной страны и их географические координаты. Названия городов взяты из греческих источников того времени и часто не совпадают с известными нам и с современными названиями.

Текст, относящийся к Армении, помещен в пятом томе и разделен на две части. Список городов Малой Армении дан в главе "Первая карта Азии". Он включает в себя 79 топонимов, важнейшими из которых являются Мелитана (Малатия), Никополис, Сатала и Кома. О Великой Армении написано в главе "Третья карта Азии", где дано 85 топонимов, важнейшие из которых Арташат, Армавир, Тигранакерт, Аршамашат и Тушпа (Ван). Согласно Джону Шардану, отмеченное в тексте Птолемея название "Терва" соответствует современному "Ереван"[7] (см. рис. 38-42).

Как было отмечено выше, Птолемей весьма критически относился к трудам Марина, особенно из-за недостаточно внимательного изложения и отсутствия подробностей. По всей вероятности, Птолемей использовал в своих книгах труды Марина, однако дополнил их своими знаниями и собранными им сведениями и представил более целостную работу.

Карта населенного мира в книге Птолемея начинается на западе с Испании и Ирландии и доходит до Китая, на севере – с Исландии до Эфиопии и острова Цейлон. Птолемей был настолько дальновидным, что не ограничил известный ему мир, оставив края населенного мира открытыми для географов будущих поколений, чтобы они дополнили карту новыми странами и новыми сведениями (см. рис. 32 и 36).

В своем труде Птолемей часто обращается к вопросу, как можно дополнить и уточнить составленные им карты новыми сведениями, полученными у путешественников. Из этих объяснений можно сделать вывод, что Птолемей, возможно, составлял и карты к своей книге. На этих картах север был наверху, карты часто имели скошенные внутрь стороны. Согласно "Географии" и пояснениям к приложенным к ней картам, по Птолемею, мир состоял из трех материков – Азии, Европы и Африки, которые в свою очередь были разделены по разным картам. Согласно Птолемею, к книге прилагаются следующие карты:

- Карта мира, окруженная ветрами, дующими с разных сторон, и разделенная на климатические пояса.
- Европа, разделенная на 10 карт;
- Африка, разделенная на 4 карты;
- Азия, разделенная на 12 карт;

Название Армении есть в пяти из этих карт.

В предисловии к изданию английского перевода "Географии" Птолемея Жозеф Фишер[8] пишет, что 26 карт, прилагаемых к этой книге, возможно, начерчены самим Птолемеем, но карта мира, с большей вероятностью, начерчена александрийским географом Агатаденоном или даже Марином (см. рис. 32, 36).

Вероятно, карты составлялись на основе координат более 8000 местностей, или же, наоборот, географические координаты и топонимы были взяты из уже готовых карт. В обоих случаях можно заключить, что к книгам прилагались карты.

Самая большая ошибка была допущена Птолемеем в определении длины окружности Земли. Он не принял во внимание 40000 км, рассчитанные Эратосфеном, взял определенные Посейдоном и Марином 28000 км и использовал это число при расчете окружности описанного им мира. Другим недостатком его карт и географических координат было то, что Птолемей вынужден был доверять сведениям и расчетам торговцев, путешественников и паломников, которые часто бывали недостаточно точными. Несмотря на это, "География" Птолемея – это труд, имеющий такое колоссальное значение для картографии и географии, что даже спустя 1300 лет со дня его создания, до XV-XVI вв. картоведы при составлении своих первых атласов больше доверяли этому труду и основывались именно на нем, а не новых сведениях, полученных от современных им мореплавателей, или же на новых морских картах, начерченных ими.

До нас дошло более чем 40 рукописных текстов из томов "Географии" Птолемея, некоторые из которых неполные. После изобретения книгопечатания, с 1477 г. до 1600 г. эта книга издавалась более 50-ти раз. Ее издателями были известные картоведы Донн Германий, Себастьян Мюнстер, Мартин Вальдземюллер, Берлингери и др. Каждый из них при создании своих карт основывался на данных о географических местностях из рукописи Птолемея, так что, несмотря на то, что эти карты от-

[7] *Sir John Chardin, "The travels into Persia", volume 1, London, 1686, стр. 244.*

[8] *Claudius Ptolemaeus, Geographia, translated by E. L. Stevenson, NY Library, 1932.*

личаются друг от друга, они в основном схожи и сегодня по ним можно определить, какая географическая область на них представлена. Вообще, все, что мы сегодня считаем западной картографией, основано на этом важнейшем труде (см. рис. 21).

Как отмечено, карты Птолемея до нас не дошли, но самая ранняя из дошедших до нас птолемеевских карт является экземпляром XI в. Она, вероятно, была переписана с оригинала карты Птолемея. Некоторые скептически настроенные ученые даже дошедшие до нас карты приписывают не Птолемею, а Агатаденону Александрийскому и считают, что они были созданы между II и XI веками.

Карты Птолемея просты, не имеют красочных шапок и заглавий, что было общей чертой для некоторых карт XV-XVI вв. Часть атласов, напечатанных в XV или XVI вв. на основе его труда, была цветной, а некоторые из них даже напечатаны на пергаменте.

5. СРЕДНЕВЕКОВАЯ АРМЯНСКАЯ КАРТОГРАФИЯ

Первый географический труд на армянском языке это "Ашхарацуйц" ("Атлас мира"), созданный в 591-610 гг. Его автором некоторые ученые считают родоначальника армянской историографии Мовсеса Хоренаци[9], а большая часть ученых приписывает авторство армянскому математику и географу Анании Ширакаци[10]. Этот труд основан на тексте Паппа из Александрии, который в свою очередь основывается на "Географии" Птолемея. Кроме текста Паппа в "Ашхарацуйце" есть много других подробных сведений об Армении, Персии, других странах Кавказа. Большую часть труда и составляют эти дополнительные сведения. Книга написана на грабаре (древнеармянский язык) и переведена на ашхарабар (новоармянский язык)[11], на латинский[12], французский[13], немецкий[14] и переиздана с английским предисловием[15]. Книга известна в двух вариантах, один из которых более краткий. Несмотря на то, что до нас дошли несколько рукописей книги, а также напечатанные экземпляры, к сожалению, ни один из них не имеет карт.

В Матенадаране г. Еревана хранятся несколько средневековых рукописей, в которых имеются круглые или овальные карты европейского Т-О типа. Они в основном находятся в рукописях XI-XIV вв., в них заметно также влияние исламской картографии. Эти карты представляют другой этап развития картографии, который привел к напечатанию в XVII в. армянских карт (см. рис. 17).

Первая карта исторической Армении была выгравирована и отпечатана в Конгрегации мхитаристов острова св. Лазаря в Венеции в XVIII в. В ее основе лежали сведения "Ашхарацуйца". На этой карте представлена территория исторической Армении, указаны названия провинций и другие географические подробности (см. рис. 97).

6. ХРИСТИАНСКАЯ КАРТОГРАФИЯ И СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Как и следовало ожидать, название Армения присутствует в христианской картографии, т.к. это единственная христианская страна к востоку от Анатолии. В христианской картографии Армения часто изображается согласно Евангелию: с Араратом и Ноевым ковчегом. На некоторых картах Земной рай – Эдем, находится на территории Армении или непосредственно по соседству с ней.

Древние римляне при создании карт преследовали разные цели. Карта являлась для них средством и документом для определения и указания дорог. Она использовалась для продвижения войск императора и осуществления контроля над каждым уголком Римской империи. Для войска важным было точное расстояние между городами и местами для отдыха, географическое же расположение этих местностей в данном случае было не столь важным.

Лучшим образцом римской карты является так называемая "Пёйтингерская карта", оригинал которой, вероятно, был создан в I в. Она является картой дорог Римской империи, имеет ширину 34 см, длину 6,4 м. Конрад Пёйтингер[16] из Аугсбурга в 1508 г. приобрел копию этой карты IV в. На карте отмечены дороги, ведущие от Рима ко всем уголкам империи, начиная с Мидии до Англии, включая Армению, из городов которой отмечены Арташат, Тигранакерт, Багаван (Рагауния) и Востан. Эта карта с точки зрения географии полностью ошибочна, но успешно служила цели, поставленной при ее создании (см. рис. 7).

С утверждением на западе христианства и началом господства религиозных идей, история сотворения мира, данная в Ветхом Завете, стала

[9] *Мовсес Хоренаци жил в V веке.*
[10] *Анания Ширакаци жил в VII веке.*
[11] *Գ.Բ. Պետրոսյան, Անանիա Շիրակացու մատենագրություն, Երևան, 1979.*
[12] *G. and W. Whiston, Historiae Armenicae. Libri III, London, 1736.*
[13] *M. J. Saint-Martin, Memoires Historiques et Geographique sur l'Arménie, t. II, Paris, 1819, pp. 310-394. P. A. Soukry, St. Lazzaro, Venice, 1881.*
[14] *J. Marquart, Berlin, 1901.*
[15] *Prof. Robert Hewsen, Delmar, NY, 1995.*
[16] *Отсюда и название карты - Пёйтингерская таблица.*

неопровержимым “фактом”. Из-за этого картография и география как науки пострадали, попав в рамки, поставленные религией, потеряв возможность и стремление к развитию. В период со II до XV в. в картографии образовалась огромная пропасть, поскольку развившиеся до этого времени научные теории были отвергнуты, и их место заняли новые “реальности”, базирующиеся на религиозных, евангельских основах. Уже в картах Птолемея были заметны контуры реальной картины мира, которая легла в основу современной картографии, в то время как представленный в средневековых христианских картах вплоть до XIV в. земной шар был весьма далек от реального.

В период раннего христианства церковь не обращала внимания на географию и карты. Все изменилось, когда в VI в. Константин Антиохский, известный под именем Козьма, установил каноны церковной топографии. Согласно ей, мир представляет собой не шар, а плоскость, на которой три участка суши, окруженные океаном. За этим последовала Т-О карта Исидора Севильского (ок. 560-636), которая была издана в его труде “Этимология”. В течение последующих тысячи лет эта карта и ее варианты стали основами христианского картоведения (см. рис. 9).

Эти карты, основанные на вере, были весьма просты и незатейливы. Они назывались картами Псалтыря, были известны также как “Т-О карты”, которые появились в средневековье. На этих картах, если их можно считать картами, земля изображена в виде плоского диска (буква О), которая реками и морями разделена на три части наподобие буквы Т, отсюда и название этих карт – Т-О. На них восток находится в верхней части карты, где расположен Земной рай – Эдем. Вертикальная линия буквы Т – Средиземное море, отделяющее Европу от Африки, а слева от горизонтальной линии река Дон, справа – Нил, которые отделяют Азию от других материков. Эти карты в свое время были весьма распространены, но до нас дошло небольшое количество экземпляров разных размеров – от нескольких сантиметров до нескольких метров в диаметре (см. рис. 13, 14, 18, 20 и 30).

В VIII в. испанский монах ордена бенедиктинцев Беат Либенский создал свою овальную Т-О карту, которая имела более декоративный вид. Этот вид карт был перенят многими и таким образом возникла разновидность карт “Беат” (см. рис. 15).

Со временем эти карты совершенствовались: на них стали указывать страны, города, животных, растения и декоративные элементы. Важнейшими из них были Эбсторфская карта Германии, имеющая в диаметре 3,6 м (была уничтожена во время Второй мировой войны) и карта XIII в. “Маппа Мунди” (Карта мира), которая находится в Кафедральном соборе города Герефорда в Англии. Если мы сравним средневековые карты с картами дохристианских греков и александрийскими, то увидим огромный регресс, который пережила картография в период христианского средневековья под надзором религии (см. рис. 15 и 36).

7. ИСЛАМСКАЯ КАРТОГРАФИЯ И АРМЕНИЯ

В то время как западные картоведы были вынуждены оставаться в рамках, очерченных религией, на Востоке – в Персии и арабском мире, ученые и алхимики продолжали работать в условиях, свободных от религиозных догм. Несмотря на то, что в средневековье арабская наука и медицина переживали период расцвета, картография и география не имели такого же стремительного развития.

В исламской картографии господствовала школа Балха, которая в начальном периоде в основном ограничивалась исламскими странами, находящимися в районе Персидского залива, Арабского и Красного морей, а также в Восточном Средиземноморье, обходя христианский мир. Исключение составляли Армения, Россия и Болгария, которые, будучи в непосредственном соседстве с ними, часто указывались в исламских картах. В дальнейшем исламские карты мира отмечали также некоторые другие европейские страны, такие как Испания, Франция и Германия (см. рис. 10-12, 19, 51 и 57).

Видными исламскими картоведами были персидский ученый Абу Асах ибн Мухаммед аль-Фарси, известный под именем аль-Истахри (умер около 957 г.), Садик Исфахани и Закария аль-Казвини (1203-1283), географ и ученый Абу Рейхан аль-Бируни (973-1048), который, живя в Персии, много путешествовал, в частности в Индию, и написал о своих путешествиях множество книг. В более поздний период известен арабский географ Исмаил Абу-л-Фида (1273-1332), чье большое влияние на исламскую и османскую географию неоспоримо.

Исламская географическая литература содержит подробные сведения о странах, городах, народах, их языках и обычаях, часто без соответствующих карт. Поскольку Армения соседствовала с персидскими провинциями Гилян, Дейлам и Атрпатакан, она часто изображалась в исламских географических книгах и на картах (см. рис. 11, 12, 19, 23).

В более поздний период, который можно назвать арабо-нормандским, исламская картография пережила расцвет. Самым значимым арабским картоведом этого периода считается аль-Идриси (1099-1166), который родился в Марокко и получил образование в Испании. Он прославился после путешествий по Европе и Азии, и король Сицилии Роджер II поэтому пригласил его служить при своем дворе. Аль-Идриси изготовил

для короля особенный серебряный глобус, на котором была высечена современная карта мира. Он является автором географической энциклопедии, к которой прилагалось около 70 небольших карт Азии, Европы и Африки. До нас дошло несколько вариантов этих карт, которые свидетельствуют о мастерстве Идриси как картоведа (см. рис. 16).

Значительными фигурами в османской географии были Мехмет Зилли ибн Дервиш, известный как Эвлия Челеби (1611-1684, титул означает "находящийся под тенью Бога"), который путешествовал и писал об увиденных странах и народах, а также Кятиб Челеби (1609-1657), который являлся виднейшим османским географом. Последний написал известную книгу "Джихан - нюма" ("Зеркало мира"), рукопись которой осталась незавершенной, и в которой было несколько простых карт. Первый османский издатель Ибрагим Мютеферрика дополнил и издал эту книгу, включив в нее около сорока карт, также основанных на картах Челеби и других современных ему европейских картах. Надо отметить армянина Еремию Челеби Кёмюрджяна (1637-1695), жившего и работавшего в Константинополе и внесшего очень большой и важный вклад в развитие османской исторической науки и географии (см. рис. 69-71 и 91).

8. АРМЕНИЯ В МОРСКИХ КАРТАХ ПОРТОЛАНАХ

Как было отмечено, портоланы – это карты, составленные для мореплавателей, и не следовало ожидать, что Великая Армения, не имевшая моря и портов, будет представлена на этих картах. Что же касается Киликийского армянского государства, то его порты и города присутствуют во всех портоланах Восточного Средиземноморья.

В раннем средневековье, когда западные географы и картоведы старались привести свои знания и теории в соответствие со Священным Писанием, моряки и мореплаватели были заняты исследованием и составлением карт увиденных морей и прибрежных земель. Эта традиция берет начало в "периплусах" древнегреческих мореплавателей, что означает "летопись путешествий вокруг морских берегов". Это слово в переводе на итальянский звучит "портолано", и поскольку первыми такие карты стали создавать в основном итальянские и каталонские мореплаватели, итальянское слово стало общим для всех морских карт и вплоть до наших дней морские карты называются картами-портоланами или просто портоланами.

Обычно портоланы содержали подробные сведения о приморских городах, портах, устьях рек, заливах, проливах, подводных скалах, рифах и берегах, в них отмечались направления компаса и преобладающих ветров разных видов. Интересующие мореплавателей сведения, которые могли бы помочь им ориентироваться во время плавания, даются как можно более подробно. Но о местностях, отдаленных от морских берегов, в портоланах зачастую не было никаких упоминаний. В этих частях карт вместо географических сведений помещены заглавия, декоративные элементы и различные памятные записи. Портоланы рисовались на пергаменте и были почти всегда цветными, т.к. цвета также несли в себе дополнительную информацию о том, являлся ли данный город вражеским или дружеским, о его относительных размерах и т.д.

Итальянские портоланы создавались в основном в Венеции, Генуе и Анконе. Это были карты, предназначенные в большинстве своем для плавания по Средиземному морю, а каталонские карты, которые изготовлялись в Барселоне и на Мальорке, иногда содержали даже данные о территориях вплоть до Индии и Китая, становясь таким образом более похожими на карты мира. В этих картах также содержалась достаточная информация о местностях, отдаленных от моря, и о внутренних частях суши, что имело важное значение для торговцев и исследователей, путешествовавших в дальние страны.

В результате многолетних наблюдений мореходы и картоведы пришли к выводу, что ветры можно классифицировать по их направлениям. Например, в Средиземноморье восточные ветры сухие, северные – холодные, а южные – теплые. Несмотря на то, что компас и роза ветров были известны картоведам до распространения портоланов, в дошедших до нас первых портоланах (1275 г.) они отсутствуют. Вместо них здесь есть только несколько линий, выходящих лучами из разных точек, которые могут служить как основание для измерений. В более поздних портоланах направления ветров указываются стрелками наподобие стрелок компаса, где каждое направление было начерчено своим цветом, соответственно их значению и преобладанию ветров. Таким образом, портоланы часто были полны многочисленными пересекающимися цветными линиями, указывающими направления компаса и ветров и красочно украшенными многочисленными пересекающимися стрелками (роза ветров) и другими декоративными элементами.

Портоланы, как в прошлом римские дорожные карты, были весьма важными документами, наличие которых могло привести армию или флот к окончательной победе в войне, поэтому все соперничающие страны строго охраняли свои карты. Римские карты хранил император,

а испанские портоланы хранились в Севильи, в специальных подземных хранилищах. Капитанам судов, выходивших в море, выдавались копии тех портоланов, на которых был отражен лишь предстоящий им путь. Во время путешествия они хранились в комнате капитана под замком. Иногда в коробку с картой клали тяжелый предмет, чтоб в случае кораблекрушения или захвата судна врагами, коробку бросили в море, она пошла бы ко дну и карта не досталась бы врагам. Человека, передавшего врагу сведения о портолане, карали смертью. И все же многие картоведы обогащались, продавая соперничающим сторонам копии, тайно сделанные с портоланов.

Портоланы в основном чертились на пергаменте. В процессе использования они ветшали и выбрасывались. Поэтому до нас и не дошли портоланы, изготовленные до 1275 г., а из портоланов XIV в. сохранилась лишь небольшая часть. Портоланы – это красивые, украшенные со вкусом карты, которые в то же время дают необходимые и важные сведения мореплавателям. Богатая и подробная информация, содержащаяся в них, конечно, имеет в своей основе древние картоведческие традиции, к сожалению, не дошедшие до нас.

Портоланы, являясь морскими картами, обычно содержали сведения о приморских городах и портах, а портоланы Средиземноморья содержали достаточно много подробной информации о Малой Азии, Черноморском и Средиземноморском побережье Анатолии. Надо отметить, что итальянские и каталонские портоланы Средиземноморья с удивительной для того времени точностью отмечали подробности морского побережья. В них заметное место занимают сведения о портах Киликийского армянского государства, которые, будучи портами христианской страны, были дружелюбны по отношению к европейским судам. Великая Армения не имела выхода к морю, и поэтому не была отражена во многих портоланах, но некоторые картоведы на краях своих карт отмечали и название Армении. Те портоланы, которые охватывали более широкие территории, обязательно отмечали и Армению в ряду указанных ими стран (см. рис. 24, 25, 26, 47, 48, 53).

Интересно, что портоланы, на которых на востоке Средиземноморья показана Армения, в этой части отмечают гору Арарат с Ноевым ковчегом (изображенным на боку), горы Армянского нагорья, где берут начало реки Евфрат и Тигр и города Ерзнка и Малатия. Причиной того, что в портоланах отмечена Великая Армения, может быть то, что она была единственным христианским государством на исламском Среднем Востоке, или ее имя было знакомо европейским ученым благодаря армянским купцам, работавшим в Венеции, Амстердаме и других европейских городах. Этот способ представления Великой Армении в точности повторяется в многочисленных портоланах.

Список важнейших портоланов см. Jourdin & de la Ronicère – “Sea Charts of the Early Explorers”, NY, 1984.

9. ПЯТНАДЦАТЫЙ ВЕК

Во второй половине XV в. произошли два важных события, повлиявшие на развитие картографии: первое – изобретение Гутенбергом книгопечатания, что сделало возможным напечатание “Географии” Птолемея начиная с 1477 г. Второе – открытие Колумбом Америки.

Когда тюркские племена в 1453 г. ворвались в Константинополь, некоторые из похищенных из городской библиотеки книг стали появляться в Италии. Одной из них была “География” Птолемея, которая была сразу же переведена с греческого оригинала на латинский и, как говорилось выше, многие картоведы, такие как Донн Германий, Себастьян Мюнстер, Мартин Вальдземюллер, Берлингери и др. начали чертить карты, опираясь на названия, координаты и пояснения, данные в тексте Птолемея. Карты начали появляться в первую очередь в рукописных книгах, а затем и в новоиздаваемых печатных атласах.

В этот период в типографиях Рима, Милана, Флоренции, Ульма, Базеля и других городов стали выходить в свет многочисленные варианты “Географии” Птолемея. Они все были основаны на оригинальном тексте Птолемея, но каждый имел свои особенности и отличался способом подачи материала. Некоторые из этих вариантов были раскрашены акварелью: моря были окрашены темно-синим цветом, а горные хребты – кофейным, в других вариантах моря были зелеными, города – красными, а страны были покрашены светлыми тонами. Большая же часть карт продавалась не раскрашенная (см. рис. 32-37, 44-46, 55, 64-66).

Вообще в атласах “Географии” Птолемея имелась карта мира и 26 карт, показывающих различные регионы, но со временем в новых изданиях к этим картам прибавлялись другие и более новые карты, часть из которых, – подобно картам-портоланам, – показывала только подробности морского побережья и, вероятно, предназначалась для использования мореплавателями (см. рис. 37).

Карты в основном чертились на пергаменте или бумаге. В древности использовался пергамент, но начиная с XIII в. стали использовать и бумагу, которая постепенно стала основным материалом для карт. До изобретения книгопечатания все карты, также как книги, были рукописными и распространялись переписчиками. Во время переписывания

часто допускались ошибки и неточности, в результате чего разные варианты одной и той же книги отличались друг от друга. В случае с картами задача еще более усложнялась. Книгу мог переписать любой человек, обладающий красивым почерком, карту же мог скопировать человек, обладающий определенными познаниями в области картографии и географии. Без таких знаний невозможно было сделать копию приемлемого качества. Ошибки и погрешности размножались с каждой копией, и любая карта после нескольких копий могла стать неузнаваемой и непригодной. С изобретением книгопечатания основы карт сначала стали изготовлять, высекая на деревянных, затем на медных и стальных пластинах. Они долго не изнашивались, давая возможность многократного использования. На металлических пластинах можно было вырезать гораздо больше подробностей, чем на деревянных штампах.

Специальные атласы и книги изготовлялись для королевских семей или по их заказу. Для них использовалась дорогая качественная кожа, они декорировались золотыми деталями, царскими гербами. Карты этих атласов украшались с особым вкусом и старанием известными специалистами.

10. ШЕСТНАДЦАТЫЙ - ВОСЕМНАДЦАТЫЙ ВЕКА

Карты этого периода отличаются богатым художественным оформлением. Рамка заглавия карты – картуш, целью которого было выделение названия карты из остальных частей, в эти века стала произведением декоративного искусства и иногда занимала большую часть карты. Разукрашенные картуши присутствовали почти во всех картах, включая карты Армении (см. рис. 55).

Художественное оформление карт было потребностью времени, а не случайностью. Начиная с XVI в., когда стали развиваться торговые связи с Дальним Востоком и Новым светом, торговцам стали нужны лучшие карты и путеводители по этим дальним регионам. Капитаны судов и крупные компании с целью удовлетворить свои потребности начали совершенствовать уже имеющиеся карты, дополнять их собранными ими же сведениями и наблюдениями. Эти современные, постепенно становившиеся более точными карты хранились в строгом секрете и предназначались только для личного пользования. Такие карты, которые в других местах часто даже не упоминались, являлись ключом успеха торговцев. Те картоведы и издатели карт, которые не имели средств для того, чтобы обновить свои карты, дополнить их новыми данными, полученными от путешествующих торговцев, начинали отставать как специалисты в своей области даже от торговых компаний. Таким образом, издаваемые карты стали плохо продаваться, т.к. торговые компании имели свои собственные секретные новые карты, которые были точнее тех, которые продавались на рынке. Издателям с каждым днем становилось все труднее получать новые географические и картографические сведения, которые имелись у торговцев. Так как карты невозможно было продавать только как источники географических сведений, необходимо было сделать карту предметом декоративного искусства для привлечения покупателей. Таким образом в XVI-XVIII вв., чтоб повысить спрос на карты, издатели стали наполнять рынок красочно расчерченными и раскрашенными картами и атласами (см. рис. 55, 59-63).

Картуши на картах стали более красочными, в них стало больше смысловой нагрузки, например, часто изображались национальные костюмы разных народов, населяющих данную географическую область, животные, обитающие в ней, растения, плоды. Иногда края карты обрамлялись красивыми, со вкусом оформленными рамками, целью которых было сделать их еще более привлекательными для покупателя. Моря и океаны на картах стали заполняться цветными чудовищами, огромными рыбами, дельфинами, русалками и подробно начерченными парусниками, на которых можно было увидеть даже моряков и оборудование судна. (см. рис. 55, 59, 66, 67, 73).

Украшались даже края карт. Здесь стали изображать города, национальную одежду, природу данной географической области, которые очень часто вовсе не соответствовали действительности. На некоторых картах можно увидеть мужчин и женщин, одетых в воображаемую армянскую национальную одежду. До нас дошли карты, на которых декоративная часть преобладает над сведениями, содержащимися в самой карте, тем самым умаляя роль и значение самой карты, по сравнению с декоративными элементами краев.

До XVI в. карты создавались на основании сведений, полученных у путешественников, моряков, мореплавателей, паломников. Но в этот период стали появляться точные картографические приборы, которые сыграли важную роль в развитии картографии. Одновременно стали развиваться методы картографии и геометрии. Британское Адмиралтейство было обеспокоено частыми кораблекрушениями, причиной которых во многих случаях бывал неправильный расчет географической долготы. Для выхода из создавшегося положения еще в начале XVIII в. была назначена большая сумма как вознаграждение за изобретение

точных морских часов. В 1730-х годах был изобретен секстант, а в 1759 г. британский часовщик Джон Харрисон создал морской хронометр[17], который показывал время с большей точностью, чем какие-либо другие часы. Этот хронометр во время 156-дневного путешествия ошибся всего на 15 секунд. Таким образом, с помощью секстанта и хронометра производя наблюдения за солнцем, можно было определить географическую долготу любой точки мира. Эти приборы позволили до конца XIX в. создать более точные и подробные карты важных частей земного шара, оставив исследование отдаленных местностей и морского дна картоведам XX в.

Даже после того, как хронометр и секстант сделали возможным точный расчет географической долготы, до конца XIX в. каждая страна в издаваемых ею картах выбирала в качестве нулевого меридиан, проходящий через один из ее главных городов. Только в 1884 г. европейские страны решили условно считать меридиан, проходящий через обсерваторию г. Гринвича рядом с Лондоном, нулевым, от которого стали вести счет географических долгот на Земле.

Ниже приводятся краткие биографические сведения о наиболее известных географах и картоведах XVI-XVIII вв., которые в своих картах отмечали Армению и чей вклад сделал картографию развитой и точной наукой.

Одним из важнейших трудов немецкого картоведа **Мартина Вальдземюллера** (ок. 1470-1518) является карта мира, начерченная на 12-ти листах, которую он усовершенствовал и доработал в 1516 г. До нас дошел лишь один ее экземпляр. Другим его важным трудом была карта, составленная им в 1507 г. на основании "Географии" Птолемея (см. рис. 36).

Немецкий математик, языковед **Себастьян Мюнстер** (1489-1552), продолжая труд своего предшественника Вальдземюллера, в 1544 г. подготовил второе важное издание "Географии" Птолемея, которое кроме 27 карт содержало также энциклопедические сведения обо всем земном шаре и населяющих его народах. Он собрал и издал карты многих городов Германии и впервые напечатал также карты разных сел и областей. Он был первым картоведом, который составил отдельные карты для каждого материка. Мюнстер – самая выдающаяся фигура в немецкой картографии. Его труды сыграли большую роль в развитии картографии и признании ее наукой (см. рис 45, 46).

Фламандский математик, создатель точных приборов **Герард Меркатор** (рожд. Герхард Кремер, 1512-1594) известен также как один из выдающихся картоведов. Свой первый глобус, на котором представлены подробные сведения, он составил в 1541 г.. Созданные им точные приборы, применяемые в картографии и геометрии, были признаны во всей Северной Европе и стали средством для различных новых достижений. Его изобретением является "меркаторская (цилиндрическая) проекция", с помощью которой стало возможно показывать земной шар на плоском листе бумаги, изображая карту на сетке меридианов и параллелей. Это давало возможность мореплавателям лучше ориентироваться во время плавания. Его первый атлас с применением "меркаторской проекции" был издан в 1569 г. и включал в себя 18 карт. Второй атлас Меркатора, содержащий 29 карт, издал после его смерти его сын Румбольд. После смерти детей Меркатора фамильные карты и их металлические пластины купил **Иодок Хондий** (1563-1612), который вместе со свои зятем **Яном Янссоном** (1588-1664) продолжил издание атласов Меркатора, совершенствуя их, внося изменения, дорабатывая их. Хондий сам был талантливым картоведом. Он придал атласам Меркатора более современный и привлекательный вид.

В течение 100 лет до середины XVII в. атлас Меркатора издавался более чем 53 раза, включая издания Хондия и позднее – Блау. Во всех атласах имеются пояснительные статьи и карты, касающиеся Армении (см. рис. 55, 59, 66 и 67).

Другим известным фламандским картоведом был математик и лингвист **Авраам Ортелий** (1528-1598). Его увлечение картографией началось с раскрашивания карт. В 1571 г. он собрал 53 карты, выгравированные Ф. Гогенбергом, и выпустил свой первый атлас, который назывался "Атлас всего мира". Этот атлас с изменениями печатался до 1612 г., иногда включая более 115 карт. Карты атласа все одного размера, текст напечатан на их обратной стороне. В Антрверпене этот атлас был издан на разных языках, а на английском языке – в Лондоне. По сравнительной точности своих данных карты Ортелия уступают только атласам Меркатора. Они выглядят очень привлекательно и красочно благодаря тщательно выполненному декору и гравюрам. В результате, тома атласов Ортелия вызывали интерес и продавались в большом количестве по всей Европе (см. рис. 60-63).

Известными голландскими картоведами были **Виллем Янсзон Блау** (1571-1638) и его сын **Йоганн** (1596-1673), которые последовали традиции, начав изучать астрономию и другие науки прежде чем наладить выпуск в Амстердаме точных приборов. Этот период совпал с деятельностью голландской Ост-Индской компании, которая стала широко использовать морские и другие карты, издаваемые Блау. Он начал свою

[17] *Эти часы находятся в Морском музее Гринвича,Лондон.*

издательскую деятельность с напечатания атласа Меркатора, постепенно дополняя его новыми, современными картами, развивая и совершенствуя атлас. Наконец, он издает свой знаменитый “Большой атлас”, содержащий почти 600 карт и более 3000 страниц комментариев. Это самый красочно изданный атлас с прекрасно выполненными и раскрашенными картами. После смерти Блау пластины его карт купил другой голландский картовед – **Фредерик де Вит** (1630-1706), который продолжил труд Блау, издав множество подробных карт (см. рис. 73, 74).

Христофор Секстон (1542-1610) – один из первых английских картоведов, который начинал свой труд с обмеров английских провинций, за что получил от королевы Британии Елизаветы лицензию на особую монополию. Его главным трудом является “Атлас Англии и Уэльса”, изданный в 1759 г. и много раз переиздававшийся позднее.

Самым выдающимся английским картоведом является **Джон Спид** (1552-1629). Его имя непосредственно связано с картами провинций Англии. Они выполнены красочно и со вкусом, с подробным указанием сел и городов, окруженных фамильными гербами аристократов данной провинции. До 1700-х годов эти карты имели большой спрос. Спид в своих работах использовал сведения своих предшественников – Секстона и Мордена. Гравировки его карт (мастером которых был Хондий из Амстердама) самого высокого качества. Важнейшими картами Спида являются “Территория Великобритании” (1661), “Исследование известных частей света” (первое издание в 1627 г.), “Миниатюрный атлас” (первое издание в 1627 г.). Карты Спида очень красивы и хорошо оформлены.

Вклад **Николаса Сансона** (1600-1667) и его сыновей во французское картоведение равнозначен вкладу фламандской семьи Меркатора. Семья Сансона положила начало современного французского картоведения. Сансон получил титул королевского географа и издал в 1658 г. атлас “Общая карта всех частей света”, который был многократно переиздан. В атласах Сансона есть разнообразные карты области Армении (см. рис. 72).

Отец и брат французского картоведа **Гийома Делиля** (1675-1726) также были картоведами. Он пошел по стопам Сансона и стал “Первым королевским географом”. Семья Делиля является автором многочисленных атласов, из которых можно выделить “Географический атлас” и “Русский атлас”, который был первым обширным атласом России и был издан в Санкт-Петербурге в 1745 г. В его атласах есть несколько вариантов разных подробных карт Кавказа и области Армении (см. рис. 90).

11. КАРТЫ НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Если бы до нас дошла полная рукопись “Ашхарацуйца”, то мы имели бы, согласно некоторым историкам, первую армянскую карту. Но до нас дошли только тексты “Ашхарацуйца” без карт и до 1991 г. считалось, что самой ранней из дошедших до нас армянских карт является изданная в 1695 г. в Амстердаме Товмасом Ванандеци “Аматарац Ашхарацуйц” (“Карта всего мира”). На ней изображены два полушария, где Америка и Новая Голландия (Австралия) показаны не полностью. Карты богато разукрашены рисунками на тему четырех времен года, мифологическими сюжетами и другими гравюрами (см. рис. 84).

В 1991 г. в университете Болонии готовились к выставке карт и случайно нашли в хранилище большой сверток, в котором находилась рукописная цветная карта длиной 360 см и шириной 120 см. Организаторы выставки не понимали, на каком языке сделаны надписи на ней, пока один из них не заметил на свертке слово “Armenia”. Так как проф. Габриэлла Улуоджян, армянка по происхождению, являлась заведующей кафедрой древнеармянского языка университета, находка сразу же была отправлена ей. Она была ошеломлена, увидев эту огромную карту, составленную на армянском языке, где были изображены главные монастыри и церкви Западной и Восточной Армении, католикосаты, города и т.д., начиная с Арцаха, кончая Константинополем, включая Кипр, Иерусалим и т.д. Карта содержала подробные сведения об армянской церкви и истории, а в одной из памятных записей указывалась причина и цель ее составления.

Две памятки указывали, что карта была составлена в 1691 г. жителем Константинополя Еремией Челеби Кёмюрджяном по заказу болонского графа Людовика Марсили. Граф этот был интересной личностью, любителем приключений, занимался дипломатией, имел большую коллекцию карт и рукописей. В найденной карте содержится более чем 750 топонимов, отмеченных разными цветами. Проф. Улуоджян написала научную работу об этой карте под названием “Одна древняя армянская карта”, которая была опубликована в 2000 г. В этой работе она дала подробные пояснения к карте, перевела надписи на итальянский язык и привела дополнительные сведения о местностях и событиях, которые там происходили. Эта карта на сегодняшний день является самой ранней из дошедших до нас карт на армянском языке[18] (см. рис. 83).

Третья карта на армянском – это карта “Земля обетованная”, изданная в

[18] *Эти карты не включают встречающиеся в рукописях овальные Т-О карты.*

Венеции в 1746 г., после чего в 1751 г. была издана карта Армении по “Ашхарацуйцу”, далее последовали карты других стран.

Первый обширный атлас на армянском языке был издан в 1849 г. в Венеции. Он содержал подробные сведения, карты полушарий и материков, а также карты Армении и Османской империи, оформленные и раскрашенные с большим вкусом. Этот атлас можно считать первым настоящим атласом на армянском языке (см. рис. 113, 114).

В армянской картографии большую роль сыграла Конгрегация мхитаристов острова св. Лазаря около Венеции и ее типография, где начиная с XVIII в. по сей день печатаются многочисленные карты на армянском языке (см. работу Чемчемяна, указанную в списке литературы).

В течении всего этого времени в Матенадаране находилось собрание рукописей 15-го века, среди каторых была круглая карта 13-14 веков. Этот круг с диаметром 12,5 см представляет собой карту мира Т-О вида, в центре которого находится Иерусалим. Карта изготовлена в Кафе и эта дошедшая до нас самая древняя армянская карта. Исходя из малых размеров и примитивного устройства карта не получила должной оценки. См. Рис. 17.

12. ЗАГАДОЧНЫЕ КАРТЫ

Как говорилось выше, карты иногда имеют также мистический смысл и цель. Например, карты, указывающие места, где спрятаны пропавшие сокровища, карты неизвестной земли Атлантиды. Связанные с такими картами тайны не разгадываются, а со временем еще больше запутываются и становятся вовсе необъяснимыми.

В 1929 г. в Константинополе был найден портолан – морская карта, составленная османским пиратом Пири Рейсом в 1513 г[19]. В своей “Книге морей” Пири Рейс пишет, что он скопировал эту карту с другой, более древней карты, не называя своего источника. На сохранившейся до нашего времени части этой карты изображены Атлантический океан от испанских берегов до Южной Африки и берега Южной Америки вплоть до морей Антарктики. На карте много подробных сведений, например, о реках, впадинах, проливах и т.д. В то время была только что открыта Америка, следовательно, ее берега еще не были изучены, и возникает вопрос: откуда у Пири Рейса эти столь подробные сведения? Кроме этих подробностей на карте указывается точная географическая долгота местностей. Принимая во внимание тот факт, что до середины XVIII в. развитые европейские морские страны не знали метода точного определения географической долготы и просто опирались на предположения опытных людей, трудно объяснить, откуда составители карты Рейса так точно знали географическую долготу указанных местностей.

Тайны и вопросы, связанные с картами, становятся еще более сложными и необъяснимыми, когда мы обращаемся к южной части карты Пири Рейса. Здесь изображено побережье Антарктиды, точность которого стало возможным подтвердить только после сейсмических исследований в 1949 и 1958 гг., когда эта новая наука дала возможность “увидеть” подо льдами берега материка. Эта часть суши, названная Землей королевы Мауд, 6000 лет покрыта слоем льда толщиной более одного километра. Зная о возможностях картографии XV-XVI вв., мы не можем объяснить, откуда у составителей карты были сведения об этой земле, покрытой таким толстым слоем льда. Если какая-либо древняя цивилизация и могла исследовать эту землю, то это должно было произойти хотя бы 6000 лет назад.

Согласно Гавину Мензису, вышеназванная карта Пири Рейса, как и ряд португальских карт-портоланов, скопирована с китайских карт, которые были составлены флотоводцами китайского императора Жиу Ди в 1421-23 гг. во время их мореплавания к Африке и Америкам, а также к Северному и Южному полюсам (см. Гавин Мензис, “1421 г.: когда китайцы открыли мир”, 2001). Эта интересная книга дает достаточные пояснения относительно путешествий китайских флотоводцев и имеющихся у них картографических сведений, но здесь нет убедительных фактов об их возможностях начертить полярные материки.

В XVI в. Оронс Фин на карте 1531 г. и Меркатор в атласе 1595 г. дали довольно много сведений о континенте Южного полюса – Антарктиде, в частности о водном пространстве, разделяющем этот континент на две части, о которых стало известно лишь в XX в. Поскольку этим картоведам не была известна карта Пири Рейса, то опять возникает вопрос, откуда они взяли эти сведения.

Французский картовед Филипп Буаш на своей карте Антарктиды 1737 г. начертил точные границы и берега этого состоящего из двух частей континента. Он пишет, что источником для него служили те древние карты, где отмечен водораздел, делящий этот материк на две части. Это наблюдение можно было сделать, только до того как материк покрылся слоем льда. Науке об этом стало известно лишь в 1958 г.

При рассмотрении портоланов в основном Средиземного моря загадки

[19] *См.: Charles H. Hapgood, Maps of the Ancient Sea Kings, Souvenir Press, London, 1996.*

становятся еще более неразрешимыми. Вероятно, большинство этих карт было перерисовано с одного и того же источника (источников), т.к. почти все они выполнены в одном и том же масштабе и одинаково вычерчены. Возможно ли, чтоб карфагенские и финикийские мореплаватели, которые в древности плавали в этих областях, имели точные карты берегов Средиземного моря? Если такие карты существовали, тогда кто их автор и что было источником этой развитой науки? Возможно ли, чтоб дошедшие до нас портоланы были скопированы с дохристианских карт и научных источников, имевшихся в библиотеке Александрии? Следует также отметить, что в этих портоланах даны весьма точные расчеты географической долготы. Но каким образом?

На сегодня нет убедительных объяснений этих загадок. Есть два вероятных, но сомнительных с логической точки зрения объяснения. Либо эти сведения передавались и дошли до нас из источников развитой цивилизации, существовавшей более чем 6000 лет назад и неизвестной нам, либо же их передали нам представители внеземной цивилизации, о которых нам ничего неизвестно.

13. КАРТА ПОСЛЕ XIX ВЕКА

Карты, которые мы имеем сегодня, сильно отличаются от первых напечатанных карт XV в. Чтобы достичь нынешнего совершенства, нужно было пройти долгий извилистый путь.

Начиная с середины XIX в., карты постепенно становились более точными и надежными. Карты одной и той же географической области, издаваемые различными издателями, день ото дня становились все более одинаковыми. Различия касались в основном старых и новых топонимов и некоторых подробностей, изображенных на карте. Такому развитию способствовали усилия и огромный труд многих географов и картоведов.

Хотя английский картовед Сансон первым составил подробную карту провинций Англии и Уэльса, первая карта, составленная методом триангуляции, ставшим стандартом, была изготовлена во Франции. Еще в 1660 г. Королевская академия Франции заказала карту окрестностей Парижа, составленную этим методом. За Францией последовала Британия, где первой точной картой стала карта дороги между Лондоном и Дувром, составление которой было завершено в 1780-х гг. Другие страны последовали этим примерам и в середине XIX в. большинство стран Европы было обмерено таким методом. Тем не менее 90% мира оставалось необмеренным, или выражаясь картографическим термином – оставалось “terra incognita” – “неизвестной землей”.

Если бы кто-то захотел, выстроив рядом имеющиеся карты стран мира, получить общую карту мира, то столкнулся бы с определенными проблемами. А именно:

1. Каждая страна составляла свою карту, взяв за нулевой меридиан свою столицу или один из важных городов.

2. Каждый картовед использовал свою собственную, произвольную систему условных знаков. Таким образом, использовалось более чем 1000 символов.

3. Масштабы карт были многочисленными, и каждая имела свой, отличающийся от других масштаб.

4. Топонимы писались разными алфавитами, и часто одна и та же местность на разных картах имела различные названия.

Наличие таких больших различий вызывало необходимость создания единой политики и единых критериев для международной картографии и основания Международного географического конгресса.

Международный стандарт для измерения длины – метр – был уже установлен Францией, когда в 1798 г. многие страны Европы приняли этот стандарт, но потребовалось более длительное время для того, чтоб он стал применяться учеными и организациями даже в самой Франции, установившей этот стандарт.

Состоявшаяся в 1884 г. в Вашингтоне Первая международная конференция по меридиану решила принять меридиан, проходящий через обсерваторию г. Гринвича близ Лондона за нулевой. Эта конференция утвердила также стандарты времени и суток, которые должны применяться при всех картографических обмерах.

Международная картография достигла нового качественного уровня в 1891 г., когда V Международный географический конгресс утвердил проект всемирной карты в масштабе 1/1000000. После принятия этого решения стало возможно разработать программу точного обмера территории всего мира – работа, требующая мирных условий и сотрудничества стран-членов конгресса, чего достичь часто бывает невозможно.

Начиная со второй половины XX в. стремительное развитие связи

и электронных технологий привело к тому, что для обмеров стали использовать искусственные спутники, которые постоянно вращаются вокруг земного шара. Это позволило обмерить те части земного шара, которые были недосягаемы – пустыни, вершины гор, и даже дно океана.

Современные спутники-шпионы могут проследить передвижение любого человека и определить место его нахождения с точностью до нескольких метров. Эти технологии в первую очередь преследовали военные цели, но они стали применяться и для развития промышленности. В результате этого сегодня рынок заполнен различными приборами связи и электроники, которые могут указать человеку координаты любой местности. По существу, сегодня картография достигла пика своего развития, и кажется, что на нашей планете не осталось неисследованных местностей, но неизвестно, что нас ожидает в будущем. И поныне еще многие тайны древних карт остаются неразгаданными, и мы не знаем, когда и как они будут раскрыты.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ/ЛИТЕРАТУРА

1- Abu Al Fidâ's, Ismâil bin-Ali Bin-Mohammad (Abulfeda) – Taqvim ul-Boldân - تقويم البلدان (Survey of the Lands), MS dated 1332 or 1342CE, British Library ref. Or. MS 7499 ff 82-84.

2- Bagrow, Leo – History of Cartography – trans. R. A. Skelton – revised edition, Harvard: Harvard University Press, 1964.

3- Боднарский, М. С. – Античная география – М.: Государственное издательство географической литературы, 1953.

4- Brown, Lloyd A. – The Story of Maps – Crescent Press, London, 1951.

5- Bunbury, E. H.– History of Ancient Geography – 2 vols., NY: Dover, 1932 and 1951

6- Chardin, Sir John – Travels to Persia and ye East Indies through the Black Sea and the country of Colchis – London: Moses Pitt, 1686.

7- Encyclopaedia of Islam, New Edition – Luzac: Brill & Lodon: Leiden, Vol. 1, 1960 and Vol.3, 1971.

8- Երեմյան, Ս. Տ. – Հայաստանը ըստ Աշխարհացոյցի - Երևան, ՀԳԱՀ, 1963:

9- Географический энциклопедический словарь: Географические названия; Понятия и термины. – Гл. ред. А.Ф. Трешников – М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1986, 1988.

10- Galichian, Rouben – Countries South of the Caucasus in Medieval Maps, London: Comidas Inst., 2007.

11- Hapgood, Charles H. – Maps of the Ancient Sea Kings – Souvenir Press, London, 1996.

12- Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ստ. և Բարսեղյան Հ. – Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան – Հինգ հատորով - Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, 1986-2001 թթ.:

13- Հարությունյան, Բ. – Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգը ըստ «Աշխարհացոյցի», Երևան, ԵՀՀ, 2001:

14- Harley, J. B. & Woodward, D. – The history of cartography, Vol.1 and Vol.2 "Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean" – Chicago: University of Chicago Press, 1987, and "Cartography in the Traditional Islamic World, and South East Asian Societies" – Chicago: University of Chicago Press, 1992.

15- Harvey, Miles – The Island of the Lost Maps – London: Weidenfeld & Nicholson, 2001.

16- Harvey, P.D.A. – Medieval Maps – London: British Library, 1991.

17- Hewsen, Robert H. – Ašxarhacuyc´ – Seventh Century Geography attributed to Anania of Shirak - introduced by Hewsen – NY: Delmar, 1994.

18- Hewsen, Robert H. – Armenia, A Historical Atlas – Chicago: University of Chicago, 2001.

19- Ինձիձեան Ղուկաս Վարդապետ – Աշխարհագրութիւն չորսից մասանց աշխարհի – Մասն առաջին, Հատոր Ա – Վենետիկ, 1806:

20- Ճեմճեմեան Հայր Սահակ – Քարտիսագրութեան Դպրոց մը Ս. Ղազարու մէջ ԺԸ Դարուն – Բազմավէպ 18, Վենետիկ, 1981:

21- Jourdin Michel & de la Roncière Monique – Sea Charts of the Early Explorers – NY: Thames and Hudson, 1984.

22- Kârang Abdolali – Tati va Harzani, do lahje az zabane bastanieh Azerbaijan – Tabriz: E. Vaezpour, 1954 (In farsi).

23- Kasravi, Ahmad – Collection of 78 papers and talks (in Farsi) – Ed. Yahya Zeka, Tehran: Sherkate Sahami Ketabhaye Jibi, 2536.

24- Kâtib Chelebi كاتب چلبى – Jehân Numâ جهان نما – (Mirror of the World) c. 1657. Ottoman Turkish manuscript, British Library MS ref. Or.1038.

25- Kâtib Chelebi كاتب چلبى – Jehân Numâ جهان نما – (Mirror of the World). Ottoman Turkish, printed version of above, edited by Ibrahim Müteferrika, Istanbul, 1832/3, British Library ref. Or. 80.a.7.

26- Краткая географическая энциклопедия – Гл. ред. А.А. Григорьев – М.: Издательство “Советская энциклопедия”, 1960-1966, тт. 1-5.

27- Խաչատրյան Մ. Մ. – Միջնադարյան ձվածիր հայերեն քարտեզը – Բնագիտության և Տեխնիկայի Պատմությունը Հայաստանում, Թիվ VI, 1976, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն:

28- Խաչատրյան Մ. Մ. – Հայկական լեռնաշխարհը և Փոքր Կովկասը ըստ Պտղոմեոսի – Բնագիտության և Տեխնիկայի Պատմությունը Հայաստանում, Թիվ VII, 1979, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն:

29- Khanzadian, Zadig – Atlas de cartographie historique de l’Armenie – Paris: 1960.

30- Meisami and Starki (Editors) – Encyclopedia of Arabic Literature – London and NY: Routledge, 1998.

31- Menzies, Gavin – 1421. The year China discovered the World – London: Bantam Press, 2002, also www.1421.tv website.

32- Moreland, C. and Bannister, D. – Antique Maps – London: Phaidon-Christie’s, 1986.

33- Moutafian, Claude & Van Lauwe, Eric – Atlas Historique de l’Armenie – Paris: Editions Autrement, 2001.

34- Nersessian, Vrej, Dr. – Catalogue of the Early Armenian Books – London: British Library, 1980.

35- Փափազյան, Ա. Հ. – Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի և Հայերի մասին (XVI-XVIII դդ.)– Երևան, ՊԲՀ, 1992 թական, Թիւ 1, էջ 101-115:

36- Փափազյան, Ա. Հ. – Քյաթիբ Չելեբիի «Ջիհան Նյումա»ն որպես աղբյուր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության – Երևան, ՊԲՀ, 1966 թական, Թիւ 4, էջ 229-232:

37- Պետրոսյան, Գ. Բ. – Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը – էջ 258-313, Աշխարհացույցի աշխարհաբար թարգմանությունը, Երևան, Գրող Հրատարակչություն, 1979:

38- Ptolemaeus, Claudius (Ptolemy) – The Geography – Translated by E.L. Stevenson, NY: Dover, 1991.

39- Ptolemaeus, Claudius (Ptolemy) – Geographia – Ulm: Munster Edition, Latin, 1482.

40- al-Qazwînî, Zakarîyâ ذكريا القزويني – Athâr-alBilâd آثار البلاد و اخبار العباد (Monuments of Places and History of Gods Bondsmen)– Arabic Manuscript, British Library ref. MS Or.3623.

41- Reza Enayatollah Dr. – Azerbaijan and Arran (in Farsi) – Tehran: Shahre Chap, 1982.

42- Салищев, К. А. – Основы картоведения: история картографии и картографические источники – М.: Издательство геодезической литературы, 1962

43- Siebold, Jim – Index of Cartographic Images 6,200BC to 400AD - www.henry-davies.com website.

44- Ստեփանյան, Հ. – Հայ քարտեզագրական հրատարակությունները 260 տարում – Երևան, ՀԳԱՀ, 1957:

45- Strabo – The Geography – tr. C. Hamilton & W. Falconeer, London: H. Bohn, 1856. Vol. 2, pp. 267-275.

46- Tibbetts G. R. – Arabia in Early Maps – London: Falcon-Oleander, 1978.

47- Tooley, R.V., (maps) & Bricker, Charles (text) – Landmarks of Mapmaking – Ware: Wordsworth Editions, 1989.

48- Uluhogian, Gabriella Prof. – Un’antica mappa dell’Armenia – Italy: Longo Editore Ravenna, 2001.

49- Unger Eckhard – From the Cosmos Picture to the World Map – London: Imago Mundi, Vol. II, pp. 1 to 7, 1937.

50- Ուլուբաբյան, Բ. – Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում – ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1975:

51- Ոսկանյան Ա. Մ. – Հայկական Լեռնաշխարհ – Երևան, Երևանի Պետական Համալսարան, 1976:

51- Whitfield, Peter – The Images of the World – San Francisco: Pomegranate Artbooks & the British Library, 1997.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՕՏ ԲԱՌԱՐԱՆ

Ադրբեջան կամ Ազերբաիջան – Այժմ գոյութիւն ունի երկու Ադրբեջան: Մէկը Հայաստանի արևելքում և Կասպից ծովի արևմուտքում գտնուող Ադրբեջանի Հանրապետութիւնն է, որն այս անունով է կոչւում սկսած 1918 թւականից: Միւս Ադրբեջանը Պարսկաստանի հիւսիս-արևմտեան նահանգն է, որը նոյն անունով կոչւում է աւելի քան երկու հազարամեակ: Ադրբեջան անունը այս նահանգի ղեկավար զօրավար Ատրոպէտի անուան տարբերակն է, որն իշխում էր մ.թ.ա. 321 թւականի շրջանում: Պարսկական Ադրբեջանն այժմ բաժանուած է երեք մասի՝ Արևելեան և Արևմտեան Ադրբեջան նահանգներ և Արդաբիլի նահանգ:

Ադերբիգան, Ադրբիգան – Տես Ադրբեջան:

Ալեքսանդրիա – Հնագոյն քաղաք Եգիպտոսում, որը քաղաքակրթութեան կարևորագոյն կենտրոններից է եղել: Այստեղ էր գտնւում դասական աշխարհի մեծագոյն գրադարանը և աշխարհի հրաշալիքներից մէկը՝ Փարոսը: Արաբերէնով – Իսքենդերիէ:

Անատոլիա – Փոքր Ասիայի անուանումը: Յունարէնով այս բառը նշանակում է «այնտեղից ուր արևն է ծագում», այսինքն Կոստանդնուպոլսի արևելքը:

Աղուանք – Հնագոյն երկիր Կուր գետի և Կովկասեան լեռների միջև, որի մէկ մասն այսօրւայ Ադրբեջանի Հանրապետութեան տարածքի մէջ է գտնւում: Պարսկերէնով՝ Արրան, լատիներէնով՝ Albania:

Ատրպատական – Տես Ադրբեջան:

Արարատ – Հայերի Սուրբ լեռը: Այնտեղ, ուր ըստ Աստուածաշնչի իջել է Նոյ Նահապետի տապանը: Այժմ գտնւում է Թուրքիայի սահմաններում: Հայերէն անունն է Մասիս: Ունի երկու գագաթ՝ Մեծ Մասիսը, որի բարձրութիւնն է 5165 մետր և Փոքր Մասիսը, որի բարձրութիւնն է 3903 մետր:

Արաքս կամ Արազ – Գետ Հայկական Բարձրաւանդակում: Այժմ Հայաստանի, Պարսկաստանի և Թուրքիայի սահմանն է: Կոչւում է նաև Երասխ:

Արճէշ կամ Արճիշ – Քաղաք Վանայ լճի հիւսիսային ափին: Երբեմն Վանայ լիճը այս քաղաքի անունով կոչւում է նաև Արճէշ կամ Արճիշ լիճ:

Արտաշատ – Հին Հայաստանի մայրաքաղաքներից: Գտնւում է Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններում:

Արտաքսաս կամ Արտաքսատա – Տես Արտաշատ:

КРАТКИЙ СЛОВАРЬ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Адербиган, Адрбиган – см. Азербайджан

Адрбеджан или Азербайджан – В настоящее время есть два Азербайджана. Один – это Республика Азербайджан, находящаяся к востоку от Армении и к западу от Каспийского моря, называемая так с 1918 г. Другой Азербайджан – это северо-западная провинция Персии, которая называется так более двух тысячелетий. Название Азербайджан – это вариант имени полководца, правителя этой провинции – Атропата, который правил около 321 г. до н.э. Персидский Азербайджан сейчас разделен на три части – провинции Западный и Восточный Азербайджан и провинция Ардабиль.

Агванк – древнее название страны, расположенной между р. Кура и Кавказскими горами. Часть ее территории находится в составе сегодняшней Республики Азербайджан. По-персидски – Арран, по-латински – Albania (Албания).

Александрия – древний город в Египте, являвшийся одним из важнейших центров цивилизации. Здесь находились величайшая библиотека классического мира и одно из чудес света – Маяк. По-арабски – Аль-Искандария.

Анатолия – название Малой Азии. По-гречески это слово означает “оттуда, где восходит солнце”, т.е. восточнее Константинополя.

Аракс или Араз – река на Армянском нагорье, которая сейчас является пограничной рекой для Армении, Ирана и Турции. Называется также Ерасх.

Арарат – Священная для армян гора. Сюда, согласно Библии, опустился Ноев ковчег. Сейчас находится на территории Турции. Армянское название – Масис. Имеет две вершины – Большой Арарат, высота которого 5165 м, и Малый Арарат, высота которого 3903 м.

Арджеш или Арджиш – город на северном берегу озера Ван. Иногда озеро Ван по названию этого города именуют озером Арджеш или Арджиш.

Армения – древнейшая страна, находящаяся на востоке Анатолии и южнее Кавказских гор, на Армянском нагорье. Армения состоит из двух частей – Великая Армения и Малая Армения. Бо́льшая часть Великой Армении находится на Армянском нагорье, а также на его северо-

Արևելահայաստան	–	Մեծ Հայքի մէկ մասը, որը գտնւում է Արարատի հիւսիսում և հիւսիս-արևմուտքում և որի մէջ է մտնում այսօրւայ Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքը:
Արևմտահայաստան	–	Պատմական Հայաստանի և Հայկական Բարձրաւանդակի հիմնական մասը, որը Արարատի հարաւ-արևմտեան կողմում է գտնւում և հասնում է մինչև Փոքր Հայք: Այս շրջանը, որը հազարամեակներ բնակեցւած է եղել հայերով, այսօր, ի հետևանս 1915-16թթ. ցեղասպանութեան, հայաթափւել է և գտնւում է Թուրքիայի տարածքում:
Արևելեան Անատոլիա	–	Հայկական Բարձրաւանդակին տւող անուն, որն իրականութեան մէջ գտնւում է Անատոլիայի արևելքում:
Բիզանդիոն, Բիզանդական Կայսրութիւն	–	Հռոմի Արևելեան կայսրութիւնը, որը տիրում էր Անատոլիան և որի մայրաքաղաքն էր Կոստանդնուպոլիսը, այսօրւայ Ստամբուլը՝ հնագոյն մշակութային կենտրոններից մէկը:
Դւին	–	Միջնադարեան Հայաստանի մայրաքաղաքներից: Օսմաներէնով և պարսկերէնով կոչվում է նաև Դէբիլ:
Երևան կամ Էրեբունի	–	Հայաստանի հնագոյն քաղաքներից, այսօրւայ Հայաստանի հանրապետութեան մայրաքաղաքը: Հնագոյն բնակավայրերից մէկը, հիմնադրւած Ուրարտական ժամանակներում, համարեա 2800 տարի առաջ: Ըստ Շարդանի՝ Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ում այս քաղաքը կոչւում է Թերւա:
Եփրատ	–	Պատմական Հայաստանի և Աւեստանի գետերից, որն ակունք է առնում Հայկական Բարձրաւանդակում և Քուրդիստանի ու Իրաքի միջով հոսում դէպի Պարսից ծոց:
Էրիւան կամ Էրեւան	–	Երևանի ռուսերէն և պարսկերէն անունները: Օսմանական գրականութեան մէջ յաճախ կոչւում է Ռեւան:
Թաբարեսանի ծով	–	Տես Կասպից ծով:
Թալիշ	–	Պատմական շրջան, որն այժմ մտնում է Ադրբեջանի Հանրապետութեան սահմանների մէջ:
Թուրքիա	–	Երկիր, որն այժմ գրաւում է Փոքր Ասիայի տարածքը: Տես նաև Օսմանեան Կայսրութիւն:
Թուրքոմանիա	–	Հայաստանին տւած անւանում, որը գործածւում է թուրքական աղբիւրների մէջ: 17-18 դարերում արևմտեան քարտէզագրութեան մէջ ևս յաճախ Հայաստանին տւում էր այս անւանումը:
Իւերիա կամ Իբերիա	–	Այս գրքում նշանակում է Կովկասեան Վիրքը: Պատմական երկրամաս, որն այժմ կազմում է Վրաստանի Հանրապետութեան մէկ մասը:
Կասպից ծով կամ լիճ	–	Աշխարհի ամենամեծ լիճը, Պարսկաստանի հիւսիսում և Կովկասի արևելքում: Հին անուններից է Հիրկանեան կամ Թաբարեսանի ծով: Պարսկերէնով՝ Բահրէ Խզ՛զա՛ր:
Կիլիկիա	–	Աշխարհամաս Միջերկրականի հիւսիս արևելեան անկիւնում, Անատոլիայի տարածքում և Իսկենդերուն – Ալեքսանդրէտի ծոցի շրջանում:

востоке, на территории сегодняшней Республики Армения. Малая Армения находится на западе от Великой Армении, на восточной окраине Анатолии. Армения называется также “страной Арарата” или “Араратской страной”.

Армянская Киликия – Армянское государство, основанное в области Киликии. Иногда ошибочно именуется Малой Арменией. Киликийское армянское государство было основано в XI в. и просуществовало около 300 лет.

Армянское нагорье – горная область, значительная часть которой находится на территории сегодняшней Турции, а также Республики Армения. Простирается до северо-западной части Ирана. Средняя высота от 1000 до 2000 м над уровнем моря, а площадь около 300000 кв. км.

Артаксат или Артаксата – см. Арташат.

Арташат – одна из столиц древней Армении. Находится на территории Республики Армения.

Ван – одна из столиц Исторической Армении, рядом с озером Ван. Известен также под названиями Тосп, Тошпа или Тушпа.

Великая Армения – см. Армения.

Византия, Византийская империя – Восточная Римская империя, которая владела Анатолией. Ее столицей был Константинополь (сегодня – Стамбул), один из центров древней культуры.

Восточная Анатолия – такое название дается Армянскому нагорью, которое в действительности находится на востоке Анатолии.

Восточная Армения – часть Великой Армении, находящаяся на севере и северо-западе от Арарата. В Восточную Армению входит территория сегодняшней Республики Армения.

Гирканское море – см. Каспийское море.

Грузия – страна, находящаяся к северу от Армении. Состоит из исторической Иберии (по-армянски – Вирк), Мегрелии и Колхиды.

Двин – одна из столиц средневековой Армении. По-османски и по-персидски назывался также Дебил.

Евфрат – одна из рек Исторической Армении и Библии, берущая начало в Армянском нагорье и протекающая через Курдистан и Ирак к Персидскому заливу.

Ереван или Эребуни – один из древнейших городов Армении, столица сегодняшней Республики Армения. Одно из древнейших поселений, основанное во времена Урарту, почти 2800 лет назад. Согласно Дж. Шардану, в “Географии” Птолемея этот город называется Терва.

Западная Армения – основная часть Исторической Армении и Армянского нагорья, расположена на юго-западной стороне от Арарата и доходит до Малой Армении. Эта область, которая тысячелетиями была населена

Կողիս, Կոլխիս կամ Կոլխիդա – Հնամենի երկիր, որն այսօր մտնում է Վրաստանի տարածքի մէջ:

Կոստանդնուպոլիս – Բիզանդիոնի մայրաքաղաքը, որը հնագոյն մշակութային կենտրոններից է: Օսմանցիների կողմից գրաւելուց յետոյ կոչւում է Ստամբուլ կամ Իստանբուլ: Հայերէնով կրճատւած անւանումն է Պոլիս:

Հայաստան – Հնամենի երկիր, որը գտնւում է Անատոլիայի արևելքում և Կովկասեան լեռների հարաւում, Հայկական Բարձրաւանդակում: Հայաստանը բաղկացած է երկու մասից՝ Մեծ Հայք և Փոքր Հայք: Մեծ Հայքի մեծ մասը գտնւում է Հայկական Բարձրաւանդակում, ինչպէս նաև դրա հիւսիս արևելքում, այսօրւայ Հայաստանում: Փոքր Հայքը գտնւում է Մեծ Հայքից արևմուտք, Անատոլիայի արևելեան ծայրում: Հայաստանը նաև կոչւում է Արարատեան կամ Արարատի երկիրը:

Հայկական Բարձրաւանդակ – Լեռնային աշխարհամաս, որի զգալի մասը գտնւում է այսօրւայ Թուրքիայում, ինչպէս նաև Հայաստանի հանրապետութեան տարածքում: Տարածւում է մինչև Պարսկաստանի հիւսիս արևմուտքը: Միջին բարձրութիւնը ծովի մակերեւոյթից 1000ից մինչև 2000 մետր է, իսկ տարածքը աւելի քան 300,000 քառ. կիլոմետր:

Հայկական Կիլիկիա – Հայկական թագաւորութիւն հիմնւած Կիլիկիայի շրջանում: Երբեմն սխալմամբ կոչւում է Փոքր Հայք: Հայկական Կիլիկիայի թագաւորութիւնը հիմնւել է տասնմէկերորդ դարում և գոյեւսնել շուրջ 300 տարի:

Հիրկանեան ծով – Տես Կասպից ծով:

Մասիս – Տես Արարատ:

Մարաստան կամ Մարերի երկիր – Կայսրութիւն, որը կազմակերպւել է առաջին դարում, այսօրւայ Պարսկաստանի արևմտեան շրջանում: Ժամանակի հզօր պետութիւններից մէկը:

Մեծ Հայք – Տես Հայաստան:

Շիրան կամ Շերան – Պատմական երկրամաս, որն այժմ մտնում է Ադրբեջանի Հանրապետութեան տարածքի մէջ:

Ուրարտու – Պատմական թագաւորութիւն, որը գտնւում էր Հայկական Բարձրաւանդակում: Նոյն աշխարհամասում նրան յաջորդեց Հայաստանը:

Պարթևաստան, Պարթևների երկիր – Հին Պարսկաստանի անւանումը, այժմ՝ Իրան:

Պոնտոս – Տես Սև ծով:

Սուրբ Ղազար, Սան Լազզարո – Կղզի Վենետիկի աւազանում, ուր հաստատւած է Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը: Միաբանութեան տպարանը հայկական հնագոյն տպարաններից է, ուր տպագրւել են բազմաթիւ գրքեր և քարտէզներ սկսած տասնեօթերորդ դարից: Ունի ձեռագրերի և գրքերի մեծ հաւաքածու և թանգարան:

Ստամբուլ – Տես Կոստանդնուպոլիս:

Սև ծով կամ Պոնտոս, թուրքերէնով՝ Կարա Դենիզ – Ծով Անատոլիայի հիւսիսում, Ռուսաստանի և Ուկրաինայի հարաւում:

Տիգրանակերտ – Պատմական Հայաստանի մայրաքաղաքներից մէկը, այժմեան Սիլլան քաղաքի մօտ, որը գտնւում է Թուրքիայում: Նոյն անունով քաղաքներ առկայ են նաև Արցախում և այլուր:

армянами, вследствие геноцида армян 1915-16 гг., была лишена коренного армянского населения и находится сейчас на территории Турции.

Иверия или Иберия – в этой книге под этим названием имеется в виду Кавказская Грузия. Историческая область, которая сейчас составляет часть Республики Грузия.

Каспийское море или озеро – самое крупное озеро в мире, находится к северу от Ирана и на востоке Кавказа. Древние названия – Гирканское или Табарестанское море. По-персидски – Бахре Хазар.

Киликия – регион в северо-восточной части Средиземноморья, на территории Анатолии, в районе залива Искендерун-Александретта.

Колхис или Колхида – древняя страна, которая в настоящее время находится на территории Грузии.

Константинополь – столица Византии, один из центров древней культуры. После захвата османами стал называться Стамбул или Истамбул. Армянское сокращенное название – Полис.

Малая Азия – географическая область и полуостров, находящийся между Средиземным и Черным морями. Называется также Анатолией.

Малая Армения – см. Армения.

Масис – см. Арарат.

Марастан или страна маров (Мидия) – империя, созданная в I в. на территории западной части современного Ирана. Одно из сильных государств того времени.

Османская империя – преемник империи турок-сельджуков, вторгшихся в XI в. на территорию Малой Азии. Эта империя начала расширяться с района г. Бурсы и захватила большую территорию, вплоть до Балканского полуострова.

Парфия, страна парфян – древнее название Персии, сегодня – Иран.

Понт – см. Черное море.

Реван – см. Ереван.

Святой Лазарь, Сан Лазарро – остров в бассейне Венеции, где основана Конгрегация мхитаристов. Типография Конгрегации – одна из древнейших армянских типографий, где было напечатано множество книг и карт, начиная с XVII в. Конгрегация имеет музей и большую коллекцию рукописей и книг.

Стамбул – см. Константинополь.

Табарестанское море – см. Каспийское море.

Талыш – историческая область, в настоящее время входящая в Республику Азербайджан.

Тигр – одна из рек Исторической Армении и Библии, берущая начало в Армянском нагорье и протекающая через Курдистан и Ирак к Персидскому заливу.

Տիգրիս	–	Պատմական Հայաստանի և Ասորածաշնչի գետերից, որն ակունք է առնում Հայկական Բարձրաւանդակում և Քուրդիստանի ու Իրաքի միջով հոսում դէպի Պարսից ծոց:
Տուրպա կամ Տոսպ	–	Տես Վան:
Րեւան	–	Տես Երևան:
Վան	–	Պատմական Հայաստանի մայրաքաղաքներից, Վանայ լճի մօտ: Ճանաչուած է նաև Տոսպ և Տուրպա, կամ Տուրպա անուններով:
Վրաստան	–	Հայաստանի հիւսիսային սահմանում գտնուող երկիր: Կազմուած է պատմական Վիրք, Մեգրելիա և Կոլխիս երկրներից:
Փոքր Ասիա	–	Աշխարհագրական երկրամաս և թերակղզի, որը գտնուում է Միջերկրական և Սև ծովերի միջև: Նաև կոչուում է Անատոլիա:
Փոքր Հայք	–	Տես Հայաստան:
Օսմանեան Կայսրութիւն	–	11-րդ դարում Փոքր Ասիայի տարածքը ներխուժած Սելջուկ թուրքերի կայսրութեանը յաջորդողը: Այս կայսրութիւնը տարածուեց Բուրսայից և գրաւեց մեծ տարածք, մինչև Բալկանեան թերակղզին:

Тигранакерт – одна из столиц Исторической Армении, рядом с современным городом Силван в Турции. Города с идентичными названиями находятся в Арцахе и в других местах

Туркомания – название, данное Армении, которое используется в турецких источниках. В XVII-XVIII вв. в западной картографии Армению также называют этим именем.

Турция – современное государство, занимающее территорию Малой Азии. См. также Османская империя.

Тушпа или Тосп – см. Ван.

Урарту – историческое царство, находящееся на Армянском нагорье. В дальнейшем его сменила Армения.

Черное море – или Понт, по-турецки – Кара Дениз. Море на севере Анатолии, на юге России и Украины.

Ширван или Шерван – историческая область, которая сейчас находится на территории Республики Азербайджан.

Эривань или Эреван – русское и персидское название Еревана. В османской литературе часто называется Реван.

ՔԱՐՏԷԶՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿ

պատ.	*անվանում*	*հրատարակիչ/վայր*	*թվական*
1a	Աշխարհացոյց	Բաբելոնեան սալիկ	600 մթա
1b	Աշխարհացոյց	Սալիկի բացատրութիւնը	–
2	Աշխարհացոյց	Հեկատէոս	500 մթա
3	Աշխարհացոյց	Հերոդոտոս	440 մթա
4	Աշխարհացոյց	Էրատոսթենէս	200 մթա
5	Աշխարհացոյց	Ստրաբոն	18
6	Աշխարհացոյց	Պոմպոնիոս Մելա	40
7	Պոյտինգերեան քարտէզ	Ագրիպպա	շուրջ 400
8	Ասիա	Ջերոմ	420
8a	Ասիա. դետալ	Ջերոմ	420
9	Տ-Օ աշխարհացոյցներ	-	7-8ՈՐԴ դար
10	Աշխարհացոյց, պարսկերէն	ալ-Իսթախրի	շուրջ 950
11	Աղուանք, Ադրբեջան, Հայաստան	ալ-Իսթախրի	շուրջ 950
12	Աղուանք, Ադրբեջան, Հայաստան	ալ-Իսթախրի	շուրջ 950
13	Կոտտոնեան Աշխարհացոյց	անանուն	10-11ՈՐԴ դար
14	Աշխարհացոյց	Իզիդոր	11ՈՐԴ դար
15	Բէատուսի Աշխարհացոյցը	Բէատուս	շուրջ 12ՈՐԴ դար
16	Ռոջերի Աշխարհացոյցը	Իդրիսի	1154
17	Աշխարհացոյց, հայերէն	անանուն	13-14ՈՐԴ դդ.
18	Տ-Օ Աշխարհացոյց	Սաղմոսարանից	1250
18a	Տ-Օ Աշխարհացոյց. դետալ	Սաղմոսարանից	1250
19	Աշխարհացոյց, պարսկերէն	ալ-Ղազվինի	13ՈՐԴ դար
20	Մապպա Մունդի	Հերեֆորդի տաճար	13ՈՐԴ դար
20a	Մապպա Մունդի. դետալ	Հերեֆորդի տաճար	13ՈՐԴ դար
21	Աշխարհացոյց, յունարէն	Պտղոմէոս	13ՈՐԴ դար
22	Պորտոլան	Դուլսերտ	1339
22a	Պորտոլան. դետալ	Դուլսերտ	1339
23	Քաղաքների աղիւսակ. տեքստ	Աբուլֆեդա	1342
24	Պորտոլան	Վիլադէստէս	1413
24a	Պորտոլան. դետալ	Վիլադէստէս	1413
25	Էստենզէ պորտոլան	Կատալան	15ՈՐԴ դար
25a	Էստենզէ պորտոլան. դետալ	Կատալան	15ՈՐԴ դար
26	Ջուածիր աշխարհացոյց	Ջենովա	15ՈՐԴ դար
26a	Ջուածիր աշխարհացոյց. դետալ	Ջենովա	15ՈՐԴ դար
27	Աշխարհացոյց	Ֆռա Մաուրո	1460
27a	Աշխարհացոյց. դետալ	Ֆռա Մաուրո	1460
27b	Աշխարհացոյց. դետալ	Ֆռա Մաուրո	1560
28	Երկրագունդը	Դաթի	1470
29	Երկրագունդը	Դաթի	1470
30	Տ-Օ Աշխարհացոյց	«Նոր սկիզբ» գրքից	1475
30a	Տ-Օ Աշխարհացոյց. դետալ	«Նոր սկիզբ» գրքից	1475

СПИСОК КАРТ

Рисунок	*Название*	*Издатель/Место*	*Год*
1а	Карта мира	Вавилонская плитка	600 г. до н.э
1б	Карта мира	Толкование надписей на плитке	——-
2	Карта мира	Гекатей	500 г.до н.э
3	Карта мира	Геродот	440 г.до н.э
4	Карта мира	Эратосфен	200 г.до н.э
5	Карта мира	Страбон	18 г.до н.э.
6	Карта мира	Помпоний Мела	40 г.до н. э.
7	Пёйнтингерская карта	Агриппа	ок. 400 г.
8	Азия	Джером	420 г.
8а.	Азия. Деталь	Джером	420 г.
9	Карты мира Т-О	————	VII-VIIIвв
10	Карта мира на персидском	ал-Истахри	ок. 950 г.
11	Агванк,Азербайджан,Армения	ал-Истахри	ок. 950 г.
12	Агванк,Азербайджан,Армения	ал-Истахри	ок. 950 г.
13	Коттонская карта мира	анонимная	X-XIвв.
14	Карта мира	Исидор	XIв.
15	Карта мира Беата	Беат	ок. XIIв.
16	Карта мира Роджера	Идриси	1154 г.
17	Карта мира на армянском	анонимная	XIII-XIVвв.
18	Карта мира Т-О	Псалтырь	1250 г.
18а	Карта мира Т-О. Деталь	Псалтырь	1250 г.
19	Карта мира на персидском	аль-Казвини	XIIIв.
20	Маппа Мунди	Кафедральный собор Герефорда	XIIIв.
20а	Мапа Мунди. Деталь	Кафедральный собор Герефорда	XIIIв.
21	Карта мира на греческом	Птолемей	XIIIв.
22	Портолан	Дульсерт	1339 г.
22а	Портолан. Деталь	Дульсерт	1339 г.
23	Список городов на турецком	Абу-л-фида	1342 г.
24	Портолан	Виладестес	1413 г.
24а	Портолан. Деталь	Виладестес	1413 г.
25	Портолан Эстензе	Каталония	XV в.
25а	Портолан Эстензе	Каталония	XV в.
26	Овальная карта мира	Генуя	XV в.
26а	Овальная карта мира. Деталь	Генуя	XV в.
27	Карта мира	Фра-Мауро	1460 г.
27а	Карта мира. Деталь	Фра-Мауро.	1460 г.
27б	Карта мира. Деталь	Фра-Мауро	1460 г.
28	Земной шар	Дати	1470 г.
29	Земной шар	Дати	1470 г.
30	Карта мира Т-О	Из книги “Новое начало”	1475 г.
30а	Карта мира Т-О. Деталь Рая	Из книги “Новое начало”	1475 г.

պատ.	*անուանում*	*հրատարակիչ/վայր*	*թական*
31	Աստրոլաբ	Ամիրդովլաթ	1479
31a	Աստրոլաբ. դետալ	Ամիրդովլաթ	1479
32	Աշխարհացոյց	Պտղոմէոս	1482
32a	Աշխարհացոյց. դետալ	Պտղոմէոս	1482
33	Փոքր Ասիա	Պտղոմէոս	1482
34	Հայաստան	Պտղոմէոս	1482
35	Մեծ և Փոքր Հայքեր	Պտղոմէոս	1482
36	Աշխարհացոյց	Պտղոմէոս	1513
37	Փոքր Ասիայի նոր քարտէզ	Պտղոմէոս	1513
38	Փոքր Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
39	Փոքր Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
40	Մեծ Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
41	Մեծ Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
42	Մեծ Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
43	Տիտղոսաթերթ, Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս	1522
44	Ասիայի I քարտէզ, Փոքր Հայք	Պտղոմէոս	1522
45	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Միւնստեր	1540
46	Ռուսաստան	Պտղոմէոս/Միւնստեր	1544
47	Աշխարհացոյց	Դեսելիէ	1546
47a	Աշխարհացոյց. դետալ	Դեսելիէ	1546
48	Պլանիսֆերա	Դեսելիէ	1550
48a	Պլանիսֆերա. դետալ	Դեսելիէ	1550
49	Ատլաս	Անյեզէ	1553
50	Արևմտեան Միջերկրականի պորտոլան	Դիեգո Հոմեմ	1558
51	Աշխարհացոյց	Իբն Հաթիբ ալ-Ռումի	1562
52	Արևելեան Միջերկրական	Մաջջիոլո	1563
53	Արևելեան Միջերկրական	Դիեգո Հոմեմ	1570
54	Աշխարհացոյց, արաբերէն	Իբն Սաիդ (՞)	1570
55	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Մերկատոր	1578
56	Պարսկաստան	Դէ Եոդէ	1578
56a	Պարսկաստան. դետալ	Դէ Եոդէ	1578
57	Աշխարհացոյց	ալ-Ղազիինի	1580
58	Ասիան Պեգասի տեսքով	Բունտինգ	1581
59	Ասիա	Մերկատոր	1595
60	Թրքական կայսրութիւնը	Օրտելիուս	1595
61	Ալեքսանդր Մեծի գրաւած երկրները	Օրտելիուս	1595
62	Պողոս Առաքեալի ուխտագնացութիւնները	Օրտելիուս	1595
63	Հռոմէական կայսրութիւնը	Օրտելիուս	1595
64	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Մաջջինի	1597
65	Ասիայի IIII քարտէզ	Պտղոմէոս/Մաջջինի	1597
66	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Հոնդիուս	1605/1698
67	Թրքական կայսրութիւնը	Մերկատոր	1619

Рисунок	*Название*	*Издатель/Место*	*Год*
31	Астролябия	Амирдовлат	1479 г.
31а	Астролябия. Деталь	Амирдовлат	1479 г.
32	Карта мира	Птолемей	1482 г.
32а	Карта мира. Деталь	Птолемей	1482 г.
33	Малая Азия	Птолемей	1482 г.
34	Армения	Птолемей	1482 г.
35	Великая и Малая Армения	Птолемей	1482 г.
36	Карта мира	Птолемей	1513 г.
37	Новая карта Малой Азии	Птолемей	1513 г.
38	Города Малой Армении. Текст	Птолемей	1522 г.
39	Города Малой Армении.Текст	Птолемей	1522 г.
40	Города Великой Армении.Текст	Птолемей	1522 г.
41	Города Великой Армении.Текст	Птолемей	1522 г.
42	Города Великой Армении. Текст	Птолемей	1522 г.
43	Титульный лист,IIIкарта Азии	Птолемей	1522 г.
44	Iкарта Азии,Малая Армения	Птолемей	1522 г.
45	IIIкарта Азии	Птолемей/Мюнстер	1540 г.
46	Россия	Птолемей/Мюнстер	1544 г.
47	Карта мира	Деселье	1546 г.
47а	Карта мира. Деталь	Деселье	1546 г.
48	Планисфера	Деселье	1550 г.
48а	Планисфера. Деталь	Деселье	1550 г.
49	Атлас	Аньезе	1553 г.
50	Портолан Западного Средиземноморья	Диего Гомем	1558 г.
51	Карта мира	ибн-Хатиб ал-Руми	1562 г.
52	Портолан Восточного Средиземноморья	Маджиоло	1563 г.
53	Портолан Восточного Средиземноморья	Диего Гомем	1570 г.
54	Карта мира на арабском	ибн-Саид (?)	1570 г.
55	IIIкарта Азии	Птолемей/Меркатор	1578 г.
56	Персия	Де Йоде	1578 г.
56а	Персия. Деталь	Де Йоде	1578г.
57	Карта мира	ал-Казвини	1580 г.
58	Азия в виде Пегаса	Бунтинг	1581 г.
59	Азия	Меркатор	1595 г.
60	Турецкая империя	Ортелий	1595 г.
61	Страны,завоеванные Александром Македонским	Ортелий	1595 г.
62	Паломничества апостола Павла	Ортелий	1595 г.
63	Римская империя	Ортелий	1595 г.
64	IIIкарта Азии	Птолемей/Маджини	1597 г.
65	IIIIкарта Азии	Птолемей/Маджини	1597 г.
66	IIIкарта Азии	Птолемей/Хондий	1605/1698 г.
67	Турецкая империя	Меркатор	1619 г.

պատ.	*անուանում*	*հրատարակիչ/վայր*	*թական*
68	Հայաստան	Դէ լա Ռիու	1653
69	Ջահան Նիւմա. տեքստ	Քյաթիբ Չելեբի	շուրջ 1657
70	Վանի շրջանը. թուրքերէն	Քյաթիբ Չելեբի	շուրջ 1657
71	Ջահան Նիւմա. տեքստ	Քյաթիբ Չելեբի	շուրջ 1657
72	Մեծ Հայք	Սանսոն	1658
73	Թրքական կայսրութիւնը	Բլաու	1665
74	Պարսկաստան,Հայաստան…	Դէ Ուիտ	1670
75	Դրախտի տեղագրութիւնը	Կիրշերի	1675
76	Ասիական Թուրքիան	Դիւ Վալ	1676
77	Վրաստան, Հայաստան, Քոմանիա	Մորդէն	1680/1688
78	Վրաստան և Հայաստան	Մալլետ	1683
79	Ասիական Թուրքիա	Մալլետ	1683
80	Երևան	Մալլետ	1683
81	Հայաստան, Սիրիա, Միջագետք	Քլուվերիուս	1683
82	Երևան	Շարդան	1686
83	Հայկական եկեղեցիների քարտէզը	Քէոմուրճեան	1691
83a	Հայկական եկեղեցիները. դետալ	Քէոմուրճեան	1691
84	Աշխարհացոյց, հայերէն	Վանանդեցի	1695
84a	Աշխարհացոյց, հայերէն. դետալ	Վանանդեցի	1695
85	Թաթարիա, Չերքեզիա ….	Վան դեռ Աա	1710
86	5ՈՐ դարի պատմական վիճակը	Կոիլեր	1718
86a	5ՈՐ դարի պատմական վիճակը. դետալ	Կոիլեր	1718
87	Հայաստան	Կոիլեր	1718
88	Փոքր Ասիա, Սիրիա, Հայաստան….	Պտղոմէոսի հիման վրայ	1722
89	Ասիական Թուրքիա կամ Փոքր Ասիա	Մոլլ	1729
90	Կասպից ծովի քարտէզը	Դէ Լիլ	1730
90a	Կասպից ծովի քարտէզը. դետալ	Դէ Լիլ	1730
91	Հարաւային Կովկաս. թուրքերէն	Չելեբի/Մուքեֆերրիկա	1732
92	Հայաստանն ըստ Աշխարհացոյցի	Ուիստոն	1736
93	Գրքի տիտղոսաթերթը	Ուիստոն	1736
94	Թրքական կայսրութիւնը	Հոման	1737
94a	Թրքական կայսրութիւնը. դետալ	Հոման	1737
95	Օսմանեան կայսրութեան քարտէզը	Աբուբեքիր էֆենդի	1740
95a	Օսմանեան կայսրութեան քարտէզը. դետալ	Աբուբեքիր էֆենդի	1740
96	Կասպից ծովի քարտէզը	Սենէքս	1742
96a	Կասպից ծովի քարտէզը. դետալ	Սենէքս	1742
97	Հայաստանը ըստ հին և նոր քարտէզագէտների	Խաչատրեան	1751
98	Հնագոյն աշխարհը	Վուգոնդի	1762
99	Հայաստանը և Վրաստանը	Բելլին	1764
100	Անատոլիա կամ Փոքր Ասիա	Բոուէն	1766
101	Հնագոյն միապետութիւնները	Ռոբերտ	1779
101a	Հնագոյն միապետութիւնները. դետալ	Ռոբերտ	1779

Рисунок	*Название*	*Издатель/Место*	*Год*
68	Армения	Де ла Рю	1653 г.
69	Джихан-нюма. Текст	Кятиб Челеби	ок. 1657 г.
70	Область Вана,на турецком	Кятиб Челеби	ок. 1657 г.
71	Джихан-нюма. Текст	Кятиб Челеби	ок. 1657 г.
72	Великая Армения	Сансон	1658 г.
73	Турецкая империя	Блау	1665 г.
74	Персия,Армения...	де Витт	1670 г.
75	Топография Рая	Киршери	1675 г.
76	Азиатская Турция	Дюваль	1676 г.
77	Грузия,Армения,Комания	Морден	1680/1688 г.
78	Грузия и Армения	Маллет	1683 г.
79	Азиатская Турция	Маллет	1683 г.
80	Ереван	Маллет	1683 г.
81	Армения,Сирия,Междуречье	Клуверий	1683 г.
82	Ереван	Шардан	1686 г.
83	Карта церквей Армении	Кёмюрджян	1691 г.
83а	Карта церквей Армении. Деталь	Кёмюрджян	1691 г.
84	Карта мира на армянском	Ванандеци	1695 г.
84а	Карта мира на армянском. Деталь	Ванандеци	1695 г.
85	Татария,Черкесия...	Ван дер Аа	1710 г.
86	Историческое положение в V в.	Кохлер	1718 г.
86а	Историческое положение в V в. Деталь	Кохлер	1718 г.
87	Армения	Кохлер	1718 г.
88	Малая Азия,Армения,Междуречье	На основании Птолемея	1722 г.
89	Азиатская Турция или Малая Азия	Молл	1729 г.
90	Карта Каспийского моря	Делиль	1730 г.
90а	Карта Каспийского моря. Деталь	Делиль	1730 г.
91	Южный Кавказ,на турецком	Челеби/Мютеферрика	1732 г.
92	Армения по Ашхарацуйцу	Уистон	1736 г.
93	Титульный лист книги	Уистон	1736 г.
94	Турецкая империя	Гоман	1737 г.
94а	Турецкая империя. Деталь	Гоман	1737 г.
95	Карта Османской империи	Абу-бекир эфенди	1740 г.
95а	Карта Османской империи. Деталь	Абу-бекир эфенди	1740 г.
96	Карта Каспийского моря	Сенекс	1742 г.
96а	Карта Каспийского моря. Деталь	Сенекс	1742 г.
97	Армения согласно древним и новым картоведам	Хачатрян	1751 г.
98	Древний мир	Вугонди	1762 г.
99	Армения и Грузия	Беллин	1764 г.
100	Анатолия или Малая Азия	Боуэн	1766 г.
101	Древние монархии	Роберт	1779 г.
101а	Древние монархии. Деталь	Роберт	1779 г.

պատ.	*անուանում*	*հրատարակիչ/վայր*	*թական*
102	Աշխարհիկ դրախտի քարտէզը	Բոուէն	1780
103	Սրբերի պատմութիւնից	Բուաշ	1783
104	Օսմանեան կայսրութիւն, հայերէն	Սբ. Ղազար	1787
105	Ասիական Թուրքիան, ռուսերէն	Սանկտ Պետերբուրգ	1793
105a	Ասիական Թուրքիան. դետալ	Սանկտ Պետերբուրգ	1793
106	Ասիական Թուրքիան	դ'Անւիլ	1794
107	Պարսկաստանն ու իր նահանգները	Դանն	1794
107a	Պարսկաստանն ու իր նահանգները. դետալ	Դանն	1794
108	Ասիական Թուրքիան, օսմաներէն	Սկիւտարի	1803
108a	Ասիական Թուրքիան. դետալ	Սկիւտարի	1803
109	Միջերկրականի քարտէզը, օսմաներէն	Սկիւտարի	1803
109a	Միջերկրականի քարտէզը. դետալ	Սկիւտարի	1803
110	Փոքր Ասիա, Հայաստան,...	Մալտէ-Բրիւն	1812
111	Էջմիածին	Քեր Պորտեր	1817/8
112	Ճամբ. դէպի Հայաստան և Պարսկաստան	Լապի	1821
112a	Ճամբ. դէպի Հայաստան և Պարսկաստան. դետալ	Լապի	1821
113	Թրքական կայսրութիւնը, հայերէն	Սբ. Ղազար	1849
113a	Թրքական կայսրութիւնը. դետալ	Սբ. Ղազար	1849
114	Հայաստան, հայերէն	Սբ. Ղազար	1849
114a	Հայաստան, հայերէն. դետալ	Սբ. Ղազար	1849
115	Հնագոյն Պարսկաստանը	Դաուեր	1850
116	Հայաստան	Քըրզոն	1854
117	Թրքական կայսրութիւնը	Կիպերտից	1854
117a	Թրքական կայսրութիւնը. դետալ	Կիպերտից	1854
117б	Թրքական կայսրութիւնը. դետալը	Կիպերտ	1844
117в	Թրքական կայսրութիւնը. տիտղոսաթերթ	Կիպերտ	1844
118	Հայաստան, Միջագետք...	Ֆոն Սպռուներ	1855
118a	Հայաստան Միջագետք... դետալ	Ֆոն Սպռուներ	1855
119	Կովկաս, Հայաստան	Ուելլեր	1858
119a	Կովկաս, Հայաստան. դետալ	Ուելլեր	1858
120	Թուրքիա, արաբերէն	Կոստանդնուպոլիս	1867 (՞)
120a	Թուրքիա, արաբերէն. դետալ	Կոստանդնուպոլիս	1867 (՞)
121	Հայաստան, ձեռագիր	Կիպերտ	1880
122	Հայաստանը և հարևան երկրները	Լինչ/Օզուալդ	1901
122a	Հայաստանը և հարևան երկրները. դետալ	Լինչ/Օզուալդ	1901
123	Հայաստանի Հանրապետութիւն	Խանզադեան	1919
123a	Հայաստանի Հանրապետութիւն. դետալ	Խանզադեան	1919
124	Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանները	Նախագահ Ուիլսոն	1920
125	Հայկական Բարձրաւանդակը, հայերէն	Երեմյան	1951
126	Հայկական Ս.Ս.Հ.	Մոսկւա	1985
127	Հայաստանի Հանրապետութիւն	Տուրիստական քարտէզ	2002
128	Հայաստանը տիեզերքից	Արբանեակային լուս.	2002

Рисунок	*Название*	*Издатель/Место*	*Год*
102	Карта Земного рая	Боуэн	1780 г.
103	Из истории святых	Буаш	1783 г.
104	Османская империя,на армянском	Св. Лазарь	1787 г.
105	Азиатская Турция,на русском	Санкт-Петербург	1793 г.
105а	Азиатская Турция. Деталь	Санкт-Петербург	1793 г.
106	Азиатская Турция	д' Анвиль	1794 г.
107	Персия и ее провинции	Данн	1794 г.
107а	Персия и ее провинции. Деталь	Данн	1794 г.
108	Азиатская Турция,на османском	Скютар	1803 г.
108а	Азиатская Турция. Деталь	Скютар	1803 г.
109	Карта Средиземноморья,на османском	Скютар	1803 г.
109а	Карта Средиземноморья,на османском	Скютар	1803 г.
110	Малая Азия,Армения...	Малте-Брюн	1812 г.
111	Эчмиадзин	Кер Портер	1817/8 г.
112	Путешествие в Армению и Персию	Лапи	1821г.
112а	Путешествие в Армению... Деталь	Лапи	1821 г.
113	Турецкая империя. Деталь	Св. Лазарь	1849 г.
113а	Армения,на армянском	Св. Лазарь	1849 г.
114	Армения,на армянском. Деталь	Св. Лазарь	1849 г.
115	Древняя Персия	Дауер	1850 г.
116	Армения	Керзон	1854 г.
117	Турецкая империя	Из Киперта	1854 г.
117а	Турецкая империя. Деталь	Из Киперта	1854 г.
117б	Турецкая империя. Деталь	Киперт	1844 г.
117в	Турецкая империя. Титульный лист	Киперт	1844 г.
118	Армения,Междуречье	фон Спрунер	1855 г.
118а	Армения,Междуречье. Деталь	фон Спрунер	1855 г.
119	Кавказ,Армения	Уэллер	1858 г.
119а	Кавказ,Армения	Уэллер	1858 г.
120	Турция,на арабском	Константинополь	1867 г. (?)
120а	Турция,на арабском. Деталь	Константинополь	1867 г. (?)
121	Армения,рукопись	Киперт	1880 г.
122	Армения и соседние страны	Линч/Освальд	1901 г.
122а	Армения и соседние страны. Деталь	Линч/Освальд	1901 г.
123	Республика Армения	Ханзадян	1919 г.
123а	Республика Армения. Деталь	Ханзадян	1919 г.
124	Границы Армении и Турции	Президент Вильсон	1920 г.
125	Армянское нагорье	Еремян	1951 г.
126	Армянская ССР	Москва	1985 г.
127	Республика Армения	Туристическая карта	2002 г.
128	Армения из космоса	Фотография со спутника	2002 г.

ՔԱՐՏԵԶՆԵՐ

КАРТЫ

1a

Պատ. 1a/1б

Մ.թ.ա. 6-րդ դարի Բաբելոնեան այս կաւէ սալիկը մեզ հասած աշխարհի առաջին քարտէզն է: Քարտէզը ցոյց է տալիս աշխարհը սկաւառակի ձևով, շրջապատւած «դառը» ջրերով, որոնց մէջ կան եօթ կղզիներ: Աշխարհի կենտրոնն է նշւած Բաբելոնը, որի մօտ նաև պատկերւած են Ասորեստանը և Հայաստանը: Փոքր շրջաններով պատկերւած են նաև եօթ այլ քաղաքներ, որոնցից են Հարրանը և Դէրին: Հռոմէացիները Հարրանին կոչում էին Քարրհա, իսկ քրիստոնեայ հայրերը նրան կոչեցին Հելիոպոլիս (հերետիկոսների քաղաք), որն այժմ գտնւում է Հիւսիսային Միջագետքում: Բիթ Ջակինու կոչւող մասը ըստ երևոյթի Իրաքի ճահճուտներն են: Եփրատ գետը՝ ակունք առնելով Հայաստանի լեռներից, անցնում է Բաբելոնի և ճահիճների միջով և հասնում Պարսից ծոց:
Սալիկի յետևում եղած տէքստի մէջ գրւած է աշխարհը շրջապատող ծովերում եղած եօթ կղզիների և այնտեղ ապրող արտասովոր արարածների մասին: Կղզիները պատկերւած են եռանկիւնիներով,

1б

որոնցից մեծ մասը վնասւած են և անընթեռնելի:
Միւս գծագրութեան մէջ (պատ. 1б) տրւած է սալիկի քարտէզի գրւածքների անգլերէն բացատրութիւնը:
Տես. Unger, 1937:
Չափերը 8x12.5 սմ
Բրիտանական Թանգարան, Լոնդոն. Ant. Ref. 92687

Рис. 1а/1б

Эта вавилонская глиняная табличка VIв. до н.э. является первой дошедшей до нас картой мира. На ней мир изображен в виде плоского круга, омываемого океаном, названным “Горькой рекой”, в котором располагается семь островов. Центром мира отмечен Вавилон, рядом с которым изображены Ассирия и Армения. Маленькими кружочками отмечены также семь других городов, среди которых Харран и Дери. Римляне называли Харран Кархой, а отцы христианской церкви - Гелиополем (город еретиков), который сейчас находится в Северном Междуречье. Область, называемая Бит Джакину, вероятно, болота Ирака. Река Евфрат, беря начало в горах Армении, проходит по Вавилону и по болотам и доходит до Персидского залива.
В тексте на обратной стороне плитки написаны сведения о семи островах, находящихся в морях, окружающих мир, и об обитающих там необычных существах. Острова изображены треугольниками, большинство из которых повреждено и неразборчиво.
На другом рисунке (рис. 1б) дано толкование надписей этой карты на английском языке.
См.: Unger, 1937.
Размеры 8x12,5 см.
Британский музей, Лондон, Ant. Ref. 92687.

Պատ. 2

Այստեղ պատկերուած Հեկատէոսի (շուրջ 550-480 թթ. մ.թ.ա.) աշխարհի քարտէզի վերակառուցումը կատարել է բրիտանացի քարտէզագէտ Ջոն Մըրրին, իսկ գծագրողը 20-րդ դարի ֆրանսահայ քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանն է, որը քարտէզին աւելացրել է հայկական թեմաներով զարդանկարներ:
Պատմում են, որ Հեկատէոսն իր քարտէզը փորագրել էր պղնձե թիթեղի վրայ և օգտուել էր քարտէզագրութեան հիմնադիր համարուող Միլէթացի Անաքսիմանդրոսի (շուրջ 611-547 թթ. մ.թ.ա.) աշխատանքներից: Այստեղ առաջին անգամ նշուած է եղել Հայաստան անունը:
Ճանաչուած աշխարհը համարուում էր Ասիան, Եւրոպան և Լիբիան (Աֆրիկան), որոնք շրջապատուած էին ովկիանոսով: Միջերկրական ծովի ձևն այստեղ արդէն նման է իրականին, իսկ Կասպից ծովը նշուած է միացած հիւսիսային ովկիանոսներին:
Խանզադեան - Հայաստանի պատմական քարտէզագրութեան ատլաս – 1960, Անձնական հաւաքածու

Рис. 2

Реконструкцию изображенной здесь карты мира Гекатея (ок. 550-480 гг. до н.э.) произвел британский картовед Джон Мерри из Лондона, а начертил ее картовед XX в., французский армянин Затик Ханзадян, который дополнил ее орнаментами на армянскую тематику.
Есть сведения, что Гекатей высек свою карту на медной пластине, используя труды Анаксимандра из Милета (ок. 611-547 гг. до н.э.), считающегося основоположником картографии. На этой карте впервые было упомянуто название Армения.
Известным миром считалась Азия, Европа и Либия (Африка), которые были окружены океаном. Форма Средиземного моря здесь уже напоминает реальную, а Каспийское море на карте изображено соединенным с северными океанами.
См.: Khanzadian, 1960.
Личная коллекция.

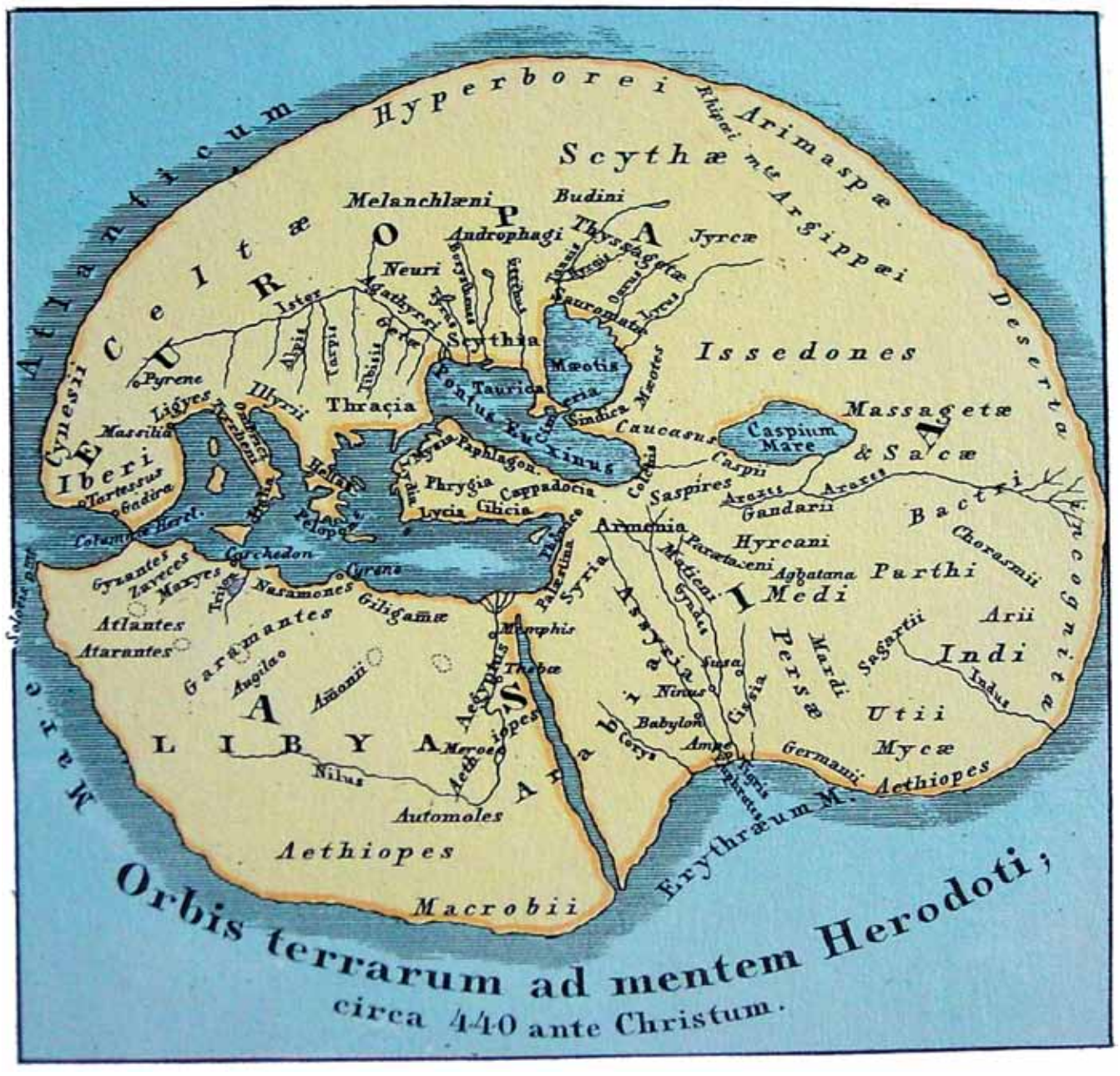

Պատ. 3

Աշխարհի քարտէզի մէկ ուրիշ վերակառուցում կատարուել է Հերոդոտոսի (5-րդ դար մ.թ.ա.) բացատրութիւնների հիման վրայ: Հերոդոտոսն ունի գրքեր աշխարհագրութեան, յատկապէս Ասիայի և Աֆրիկայի մասին, որոնց վրայ էլ հիմնուած է այս վերակառուցումը: Ժամանակին գոյութիւն ունեցող երկրների շարքում, այս քարտէզում նշուած է նաև Հայաստանը:

Վերակառուցումը կատարել է բրիտանացի քարտէզագէտ Ջոն Մըրրին, իսկ գծագիրը պատկանում է 20-րդ դարի ֆրանսահայ քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանի գրչին:

Խանզադեան - Հայաստանի պատմական քարտէզագրութեան ատլաս – 1960, Անձնական հաւաքածու

Рис. 3

Еще одна реконструкция карты мира произведена на основании толкований Геродота (ок. V в. до н.э.). У Геродота есть труды по географии, особенно об Азии и Африке, на которые и опирается данная реконструкция. Среди стран, существовавших в то время, на карте отмечена и Армения.

Реконструкцию произвел британский картовед Джон Мерри, а чертеж сделан картоведом XX в., французским армянином Затиком Ханзадяном.

См.: Khanzadian, 1960.

Личная коллекция.

Քարտ. 4

Աշխարհացոյցի այս վերակառուցումը հիմնուած է Էրատոսթենէսի (շուրջ 276-194 թթ. մ.թ.ա.) գործերի վրայ, որն ընդունելով աշխարհի գնդաձև լինելը կարողացաւ ճշգրիտ կերպով չափել դրա շրջագիծը և պատրաստեց իր ճանաչած բնակելի աշխարհի քարտէզը: Ժամանակին գոյութիւն ունեցող երկրների շարքում, այս քարտէզում նշուած է նաև Հայաստանը:

Այս վերակառուցումը կատարել է գերմանացի քարտէզագէտ ֆոն Սպռուները:

Չափերը 18x11 սմ

Ֆոն Սպռուներ, Հնագոյն Ատլաս–1855:

Անձնական հաւաքածու

Рис. 4

Данная реконструкция карты мира основана на трудах Эратосфена (ок. 276-194 гг. до н.э.), который, признавая шарообразную форму мира, точно измерил его окружность и составил карту известного ему населенного мира. Среди существовавших в то время стран на карте отмечена и Армения.

Данную реконструкцию произвел немецкий картовед фон Спрунер.

Размеры 18x11 см.

См.: фон Спрунер. Древний атлас - 1855

Личная коллекция

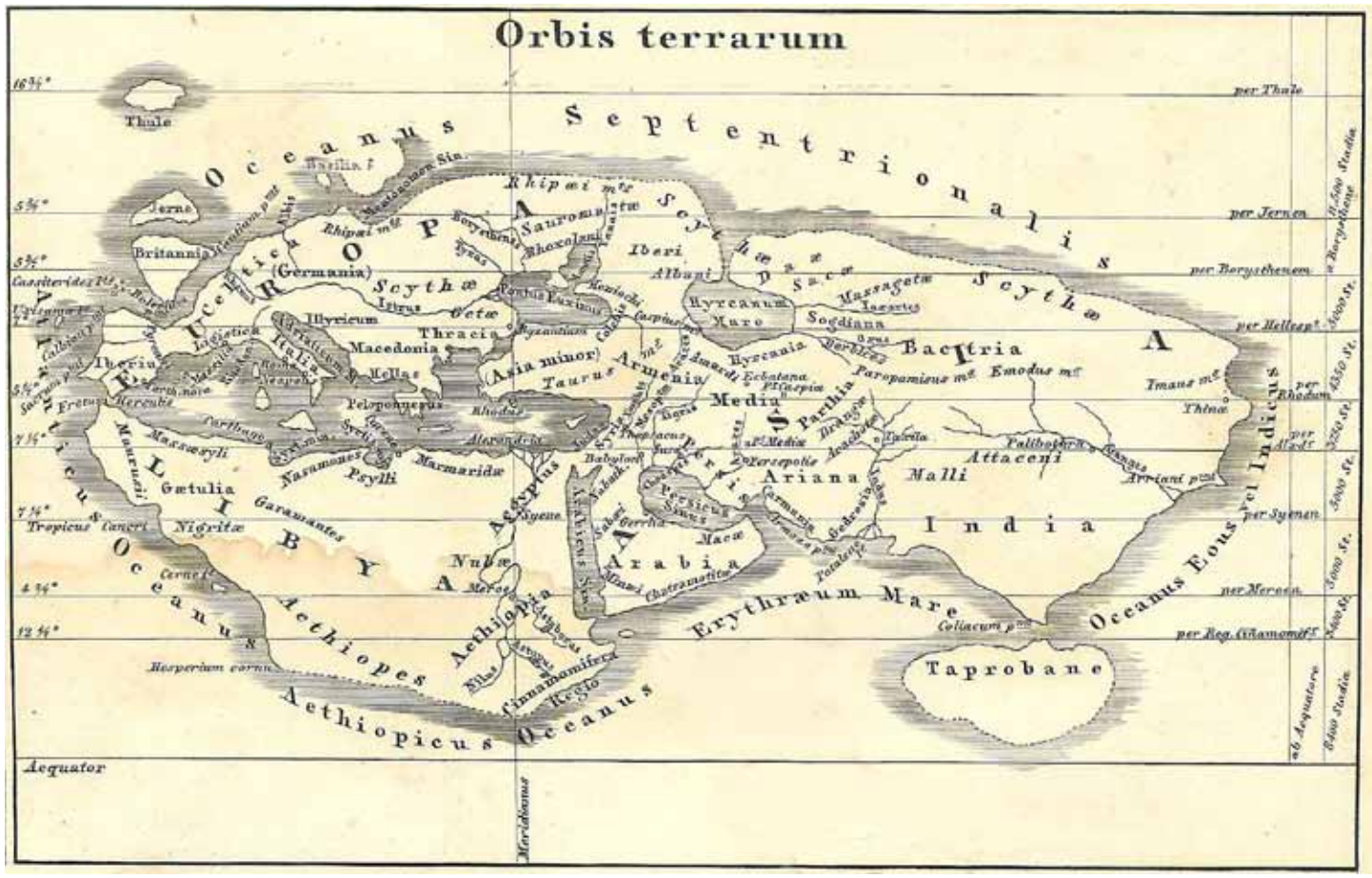

4

Քարտ. 5

Ըստ Ստրաբոնի (63 թ. մ.թ.ա.-24 թ. մ.թ.) գնդաձև աշխարհը տիեզերքի կենտրոնը չէ և նոյնիսկ արևը միակ աստղը չի կարող լինել: Սա իր ժամանակների համար շատ յառաջադէմ մտածելակերպ էր:

Ճանաչուած աշխարհի այս քարտեզն էլ վերակառուցել է բրիտանացի քարտէզագէտ Ջոն Մըրրին՝ հիմնուելով Ստրաբոնի 18 թւականին գրուած *«Աշխարհագրութիւն»* հատորին, ուր մէկ գլուխ յատկացուած է Հայաստանի պատմութեանը, աշխարհագրութեանն ու կենցաղի մանրամասնութիւններին:

Նկատելի է, որ Ջոն Մըրրիի այս վերակառուցումը շատ բանով նման է էրատոսթենէսի բացատրած քարտէզին:

Չափերը 19x9.5 սմ

Տես E.H. Bunbury, 1932

Рис. 5

Согласно Страбону (63 г. до н.э.- 24 г. н.э.), шарообразный мир не является центром Вселенной, и даже солнце не может быть единственной звездой. Это было проявлением весьма передового для того времени мышления.

Эту карту известного мира реконструировал британский картовед Джон Мерри, опираясь на написанную в 18 г. “Географию” Страбона, в которой одна глава посвящена истории Армении, ее географии и подробностям быта.

Заметно, что эта реконструкция Джона Мерри во многом похожа на карту с толкованиями Эратосфена.

Размеры 19x9,5 см.

См.: E.H.Bunbury, 1932.

5

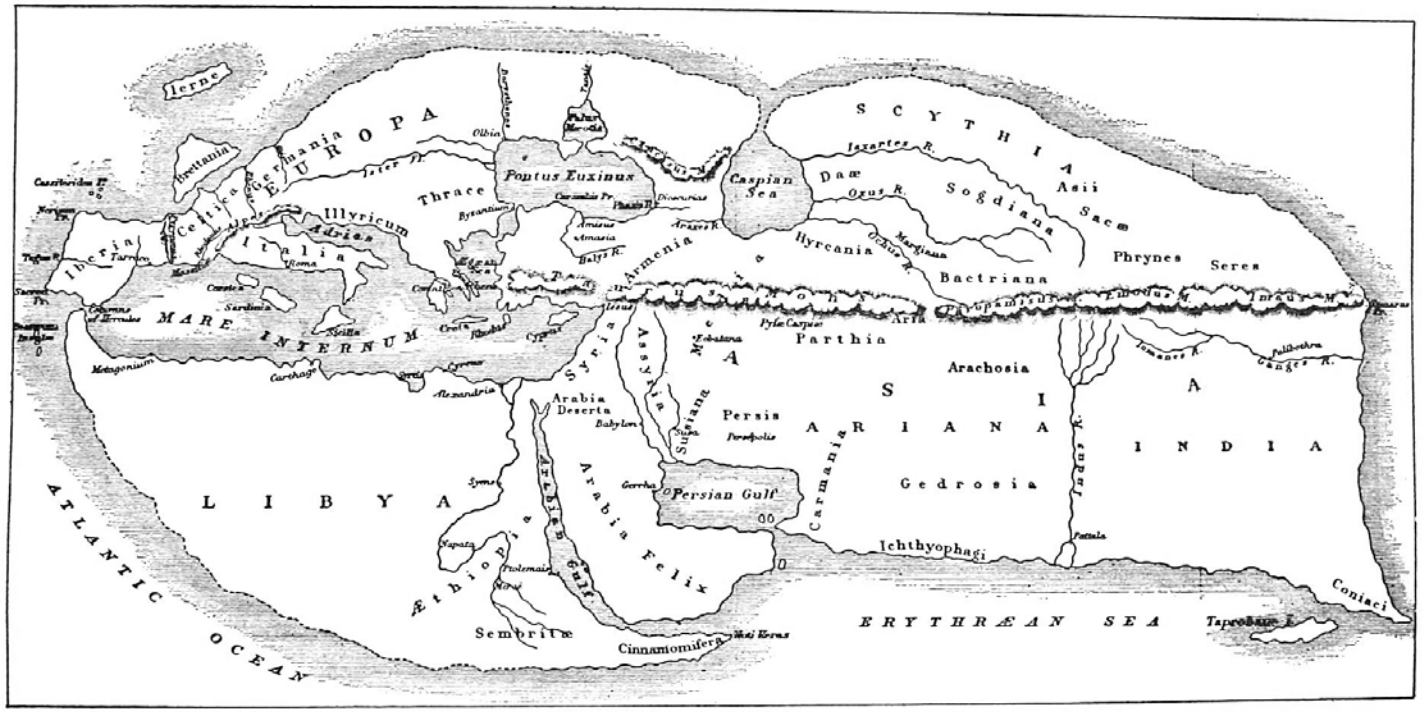

Պատ. 6

Պոմպոնիոս Մելան հռոմէացի առաջին աշխարհագրագէտներից էր, որն առաջադրեց մէկ ուրիշ մայր ցամաքի գոյութիւնը՝ ճանաչուած աշխարհի հարաւում, մեզանից բաժանուած անանցանելի և ալեկոծ ովկիանոսով:

Սրա մասին նա խօսում է իր գրքում, որը կոչւում է *«Տիեզերական աշխարհագրութիւն»*, տպագրուած 1471 թւականին լատիներէնով Միլանում: Քարտէզի պատրաստելու թւականն է մ.թ. 40-ը:

Այս քարտէզը Մելայի բացատրութիւնների հիման վրայ պատրաստել է հանրայայտ հոլանդացի քարտէզագէտ և գիտնական Պիտեր Բերտիուսը (1565-1629), իսկ ներկայացուած քարտէզը արտանկարել է ֆրասնահայ 20-րդ դարի քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանը:

Չափերը 16x12 սմ

Տես E.H. Bunbury, 1932

և Խանզադեան - Հայաստանի պատմական քարտէզագրութեան ատլաս–1960, Անձնական հաւաքածու

Рис. 6

Помпоний Мела был первым римским географом, который предположил существование еще одного материка - на юге известного мира, отделенного от нас непреодолимым, неспокойным океаном.

Об этом он говорит в своей книге “Космическая география”, которая была напечатана на латинском в 1471 г. в Милане. Карта была создана в 40 г.

Эту карту составил известный голландский картовед и ученый Питер Бертиус (1565-1629), основываясь на толкованиях Мелы, а представленная здесь карта вопроизведена картоведом XX в., французским армянином Затиком Ханзадяном.

Размеры 16x12 см.

См.: E. H. Bunbury, 1932; Khanzadian, 1960.

Պատ. 7

Հռոմէական ճանապարհները նշող այս քարտէզը կոչւում է «Պոյտինգերեան քարտէզ» (կամ «Պոյտինգերեան աղիւսակ»), քանի որ գտնւել է Աւգսբուրգեցի Կոնրադ Պոյտինգերի գրադարանում: Այս քարտեզը նա ձեռք էր բերել 1508 թւականին: Քարտէզի մէջ նշւած են Հռոմէական կայսրութեան կարևոր քաղաքները, շրջանները, առևտրական կենտրոնները, հանգրւանները, գիշերելու վայրերը և դրանք միացնող ճանապարհները իրենց հեռաւորութիւններով:

Քարտէզը հաւանաբար պատրաստել է Մարկոս Վեպսանիոս Ագրիպպայի (63-12թթ. մ.թ.ա.) Օգոստոս Կայսրի հրամանով մ.թ.ա. 20 թւականին գծած բնագրի, կամ էլ առաջին դարի մէկ ուրիշ քարտէզի պատճենի հիման վրայ՝ չորրորդ դարում: Դրան յաջորդող դարերի ընթացքում քարտէզի վրայ աւելացւել են նոր վայրերի և քաղաքների անուններ և այլ մանրամասնութիւններ:

Աշխարհագրական տեսակէտից քարտէզի պլանը ճշգրիտ չէ, բայց քանի որ պատրաստւած է միմիայն ճանապարհորդին ուղղութիւն և տեղեկութիւններ տալու համար, ամբողջապէս ծառայում է իր բուն նպատակին: Երկրների և քաղաքների համեմատական դիրքերը միայն մօտաւոր են, իսկ ցուցադրւած քաղաքների ընտրութիւնն արւած է այն պատճառով, որ դրանք գտնւում են մայրուղիների վրայ:

Ժամանակին Հայաստանի մէկ մասը եղել է Հռոմէական կայսրութեան գերիշխանութեան ներքոյ, հետևաբար նշւած է քարտէզում: Այստեղ Հայաստանը պատկերւած է Միջագետքի վերի մասում՝ Մարաստանի (Մեդիա) հարևանութեամբ: Ցուցադրւած հայկական քաղաքներից կարելի է տեսնել Տիգրանակերտը, Արտաշատը, Բագրևանը (Ռագուոնա) և Ոստանը (Ոստաունա):

Քարտէզը սկսւում է արևելքում Պարսկական Կայսրութիւնից և հասնում հիւսիս արևմուտք մինչև Անգլիա: Ունի 640 սմ երկարութիւն և 34 սմ լայնք՝ բաժանւած 12 հատւածի:

Չափերը 6.4 x 0.34 մ

Աւստրիայի Պետական Գրադարան, Վիեննա - Codex Vindebonensis 324

Рис. 7

Эта карта, изображающая римские дороги, называется “Пёйтингерская карта” (или “Пёйтингерская таблица”), т.к. находилась в библиотеке Конрада Пёйтингера из Аугсбурга. Он приобрел эту карту в 1508 г. На ней отмечены важные города Римской империи, районы, торговые центры, места для отдыха и ночлега и соединяющие их дороги с указанием расстояний.

Карта, вероятно, была составлена на основании оригинала, сделаннного Марком Веспасианом Агриппой (63-12 гг. до н.э.) в 20 г. до н.э. по приказу императора Августа или копии какой-либо другой карты Iв., сделанной в IV в. В последующие века карта была дополнена новыми наименованиями местностей и городов и другими подробностями.

С географической точки зрения план карты неточен, но поскольку она предназначалась лишь для того, чтобы давать сведения и направлять путешественника, она вполне могла служить своей цели. Сравнительное расположение стран и городов лишь приблизительное, а отмеченные города выбраны потому, что находились на магистралях.

Когда-то часть Армении находилась под властью Римской империи, следовательно, она отмечена на карте. Здесь Армения изображена в верхней части Междуречья - по соседству с Мидией. Из армянских городов на карте можно увидеть Тигранакерт, Арташат, Багреван (Рагауния) и Востан (Востауна).

Карта начинается на востоке с Персидской империи и доходит на северо-западе до Англии. Ее длина 640 см, ширина - 34 см, карта разделена на 12 частей.

Размеры 6,4x0,34 м.

Государственная библиотека Австрии, Вена - Codex Vindebonensis 324

Indie oceanus
Indie oceanus
India superior
India inferior
Persia
Parthia
Cilicia
Cyprus
Rhodus
Samos
Creta
Tracia
Pannonia
Asia
Lydia
Paflagonia
Licaonia
Isauria
Galatia
Cappadocia
Armenia
Mesopotamia
Babylon
Jerusalem
Damascus
Tyrus
Sidon
Athenae
Samotracia
Egypt
Mare Caspium
Mare Euxinum
Mare Rubrum
Indus fluvius
Tigris fluvius
Euphrates fluvius
Nilus fluvius
Danubius fluvius
Tanais fluvius
Tilos insula
Argyre insula argento habundat
Crise insula auro habundat

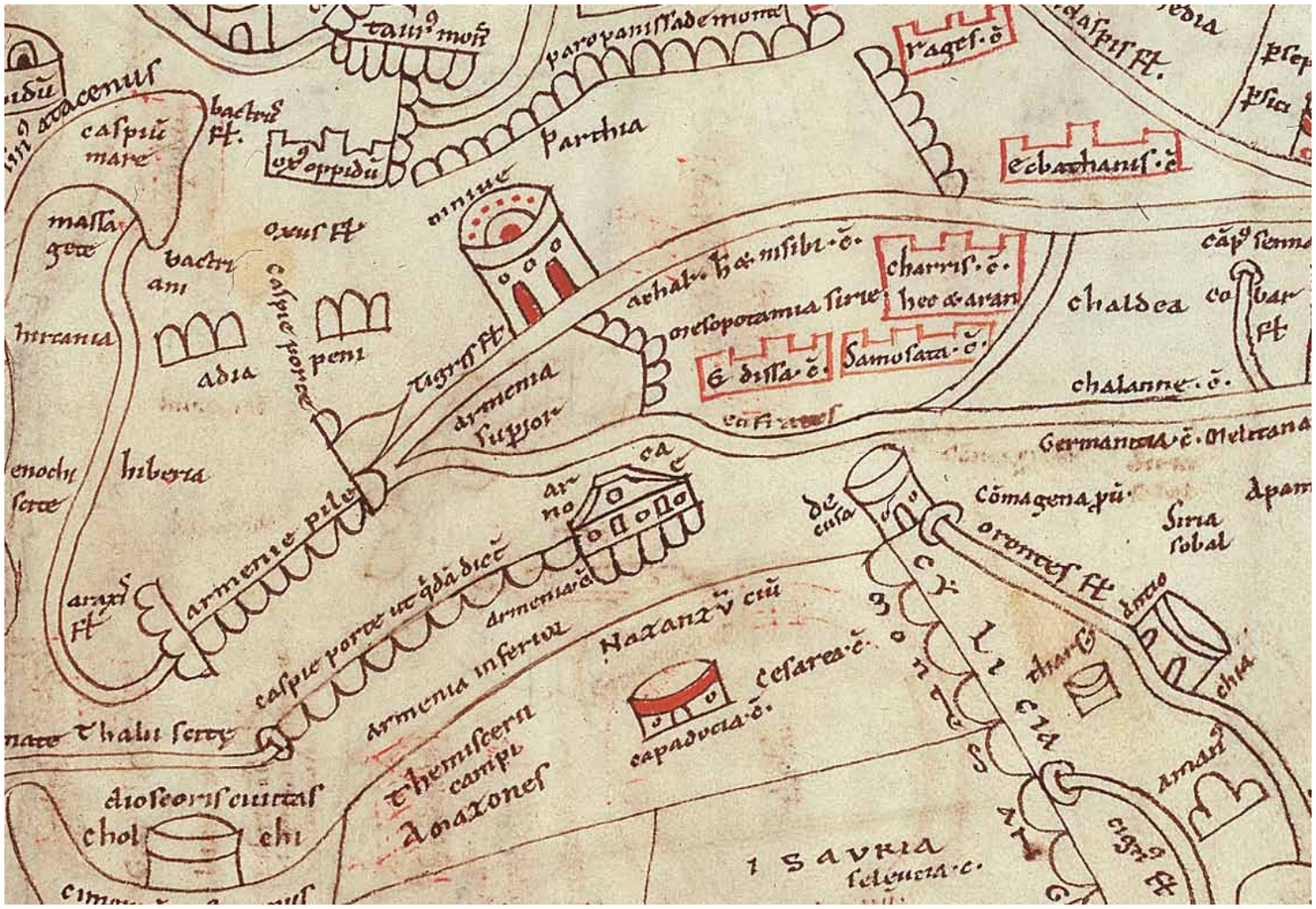

8a

Պատ. 8/8a

Ջերոմի «Ասիայի Քարտէզ»ը պատրաստուած է 420 թւականի շրջանում, բայց մեզ է հասել միմիայն դրա 12-րդ դարի պատճէնը: Քարտէզն ուղղորդուած է հիւսիսով դէպի ձախ: Կիսակլորները ներկայացնում են սարերը, իսկ գետերը նկարուած են զոյգ զուգահեռ գծերով: Հիերոնիմոսը, որը ճանաչուած է նաև որպէս Սուրբ Ջերոմ (348-420), Սուրբ գրքի մեկնաբաններից էր: Նա Կեսարիայի Իւզեբիոս եպիսկոպոսի (260-340) *«Օնոմաստիկոն»* աշխատութեան թարգմանութեան մէջ ներառել է նաև այս քարտէզը: Այստեղ նշուած են Սուրբ Գրքի մէջ յիշատակուած վայրերն ու անունները:

Սև ծովը քարտէզի ներքևի՝ ձախ կողմում է, իսկ Կասպից ծովը ձախ կողմի համարեա մէջտեղում: Քարտէզի վերևում Հնդկական ովկիանոսն է, իսկ ներքևում՝ Յունաստանը: Միւս երկրներից նշուած են Բաբէլոնը, Պարսկաստանը, Սիրիան և Խալդեան:

Այստեղ Հայաստանը գտնուում է Սև և Կասպից ծովերի միջև, իսկ Հայաստանի դարպասները, *armenie pile*, լեռներ են, որոնցից ակունք են առնում մէկ կողմից Արաքսը, իսկ միւս կողմից՝ Տիգրիսը: Դարպասների ներքևում գտնուում է Նոյեան տապանը, իջած մէկ ուրիշ լեռան վրա, որի աջում Մեծ Հայքն է, *armenia superior*, իսկ ներքևում՝ Փոքր Հայքը, *armenia inferior:* Հայաստանի տարածքում են էդէսսա, Սամոսատա, Խարի և այլ քաղաքները:

Հայաստանի հարևան երկրներն են Իբերիան (Վիրքը), Պարթևաստանը, Կոլխիսն, Աղուանքը, իսկ Ատրպատականը (այստեղ՝ Ադիապենի) գտնուում է Արաքսի միւս ափին, Հայաստանի հարաւ արևելքում:

Պատ. 8a-ում կարելի է տեսնել Հայաստանի շրջանի մանրամասնութիւնները:

Չափերը 24x36 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS 10049 fol. 64

Рис. 8/8a

“Карта Азии” Джерома была составлена около 420 г., но до нас дошла только копия XII в. На карте север расположен слева. Горы изображены полукругами, а реки - двумя параллельными линиями. Иероним, который известен также как св. Джером (348-420), был одним из толкователей Священного писания. В своем переводе “Ономастики” епископа Евсевия Кесарийского (260-340) он поместил также эту карту. Здесь отмечены места и наименования, упомянутые в Священном писании.

Черное море расположено в нижней части карты, слева, а Каспийское - почти посередине левой части карты. Наверху изображен Индийский океан, а внизу - Греция. Из других стран отмечены Вавилон, Персия, Сирия и Халдея.

На этой карте Армения расположена между Черным и Каспийским морями, а ворота Армении, armenie pile, - горы, с которых берут свое начало с одной стороны река Аракс, с другой - Тигр. В нижней части ворот находится Ноев ковчег, опустившийся на другую гору, справа от которой находится Великая Армения, armeniasuperior, а внизу - Малая Армения, armenia inferior. На территории Армении находятся города Едесия, Самосата, Харх и другие.

Страны, расположенные по соседству с Арменией - Иберия (Вирк), Парфия, Колхида, Агванк, а Атропатена (здесь - Адиапени) находится на другом берегу реки Аракс, на юго-востоке Армении.

На рис. 8а можно рассмотреть подробности области Армении.

Размеры 24x36 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional MS 10049 fol. 64.

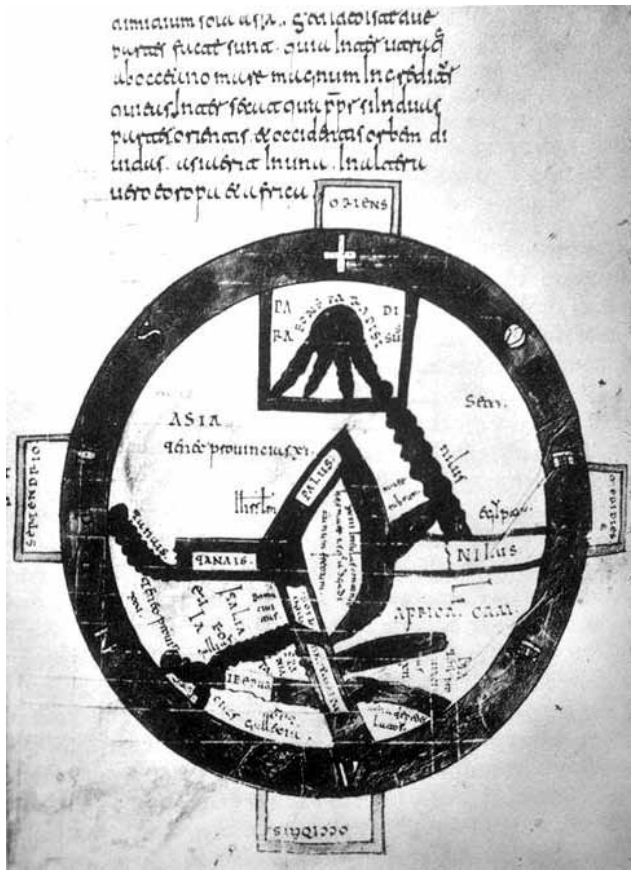

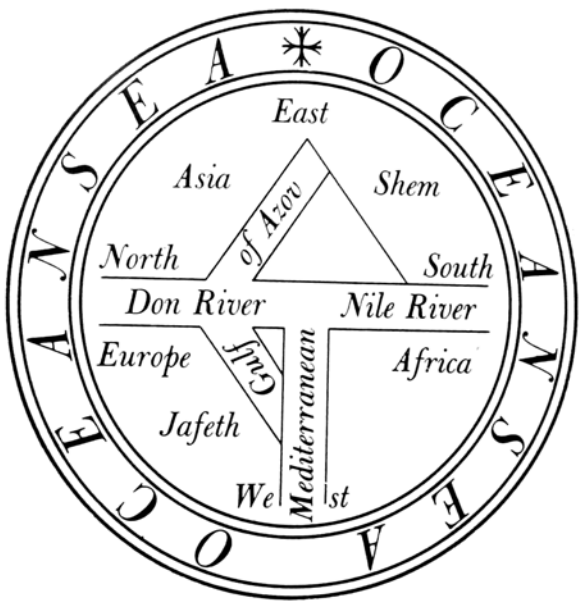

Պատ. 9

Այս երեք քարտէզներն էլ 7-րդ դարի նոյն շրջանածև T-O քարտեզի տարբերակներն են: Սրանք բոլորը, ըստ միջնադարեան ընդունուած կերպի, ուղղորդուած են արևելքեով դէպի վեր:

Ձախի քարտէզը Սևիլիայի Իզիդոր Եպիսկոպոսի (570-636) *«Էթիմոլոգիա»* կոչուած ձեռագրից է, մէջտեղի քարտէզը նոյնն է՝ 1472 թւականին տպագրուած տարբերակից, իսկ աջ կողմինը տալիս է այդ երկուսի պարզեցուած բացատրութիւնը՝ անգլերէնով:

Քարտէզի մէջ աշխարհը Միջերկրական ծովի, Դոն (յունարէնով Տանաիս) և Նեղոս գետերի միջոցով բաժանուած է երեք մայր ցամաքների, որոնք են Ասիան, Աֆրիկան և Եւրոպան, շրջապատուած ովկիանոսով: «Ազովի ծոց» կոչուածը՝ իրականում միասնաբար պատկերուած Սև և Ազովի ծովերն է նշում:

Տարբեր միջնադարեան ձեռագրերից:

Մասնաւոր հաւաքածու

Рис. 9

Все эти три карты являются вариантами одной и той же карты VII в., имеющей форму круга карты T-O. Все они, согласно средневековой традиции, направлены востоком наверх. Левая карта взята из рукописи “Этимология” епископа Исидора Севильского (570-636), карта, расположенная посередине - та же самая, взятая из варианта, напечатанного в 1472 г., а правая карта - это упрощенное толкование этих двух карт на английском языке.

На карте мир разделен Средиземным морем, Доном (по-гречески Танаис) и Нилом на три материка: Азия, Африка, Европа, окруженные океаном. То, что названо “Азовским заливом”, в действительности изображенные вместе Черное и Азовское моря.

Из разных средневековых рукописей.

Частная коллекция.

Պատ. 10

Աբու Ասհաղ Իբն Մոհամմադ ալ-Ֆարսին՝ ճանաչուած Ալ-Իսթախրի անունով (մահացած 950-ականներին), բնիկ պարսիկ էր: Նա յայտնի էր որպէս արաբ աշխարհագրագէտ և պատմաբան: Ճամփորդելով ամբողջ Միջին Արևելքը, Հիւսիսային Աֆրիկան և Միջերկրականի շրջանը, նա գրել է իր *«Քիթաբ ուլ մասալիք վա ալ-Մամալիք»* كتاب المسالک و الممالک աշխարհագրական գիրքը (Գիրք ճանապարհների և երկրների մասին) 934-950 թւականի շրջաններում:

Ձեռագիրը պարունակում է Բալխի դպրոցի տեսակի աշխարհացոյց քարտէզ, որը կենտրոնանում է իսլամական աշխարհի վրայ, ուղղորդուած հարաւը դէպի վեր: Այստեղ ցուցադրուած քարտէզը բուն ձեռագրից 1836 թւականին Բաղդադում պարսկերէնի թարգմանուած մի այլ ձեռագրի պատճէնից է: Ալ-Իսթախրիի ձեռագրի պատճէնները, բացի Աշխարհացոյց քարտէզից, ընդհանրապէս նաև պարունակում են 18-20 քարտէզ իսլամական շրջաններից, որոնց մէջ են մտնում Իրաքը, Միջագետքը, Եգիպտոսը, Հիւսիսային Աֆրիկան, Պարսից ծոցը, Քիրմանը, Խորասանը, Ֆարսը, Սահաստանը (Սիստանը), Կենտրոնական Ասիան, Խազարը (Կասպից շրջան) և դրա արևմտեան շրջանը, որն անուանում է «Արրան, Ադէրբիջան և Հայաստան»: (Տես նաև պատ. 11 և 12)

Քարտէզի ձախում նշուած մեծ ծովը ներկայացնում է Պարսից ծոցը, Արաբական ծովը, ինչպէս նաև Հնդկական ու Խաղաղ ովկիանոսները միասնաբար, որի մէջ կան չորս կղզիներ: Աջ կողմի ծովը Միջերկրականն է, որից կամարաձև ցած է իջնում Էգեյեան ծովը, գնալով դէպի Սև ծովը և միանալով Կասպից ծովին: Ձախ կողմի կապոյտ շրջանը Արալի լիճն է, իսկ վերի գետը՝ Նեղոսն է, որի հինգ ակունքները սկիզբ են առնում Լուսնի լեռներից:

Երկրների անունների մէջ նշուած է նաև Հայաստանի անունը Կասպից ծովի հարաւ-արևմուտքում, Ադրբեջանի հարևանութեամբ:

Չափերը 20x32 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Add. MS 23542 f36a

Рис. 10

Абу Асах ибн Мухаммед аль-Фарси, известный как аль-Истахри (умер в 950-х гг.), который был персом по происхождению, известен как арабский географ и историк. Совершив путешествия по всему Среднему Востоку, Северной Африке и в районе Средиземноморья, он написал географическую книгу “Китаб уль Массалик ва аль-Мамалик” (“Книга о дорогах и странах”) около 934-950 гг.

В рукописи имеется карта мира Балхской школы, которая сосредоточена на показе исламского мира. На карте юг находится наверху. Представленная здесь карта является копией с рукописи, которая является переводом оригинала на персидский, осуществленном в 1836 г. в Багдаде. Копии рукописей аль-Истахри кроме карты мира содержат также 18-20 карт исламских регионов, куда входят Ирак, Междуречье, Египет, Северная Африка, Персидский залив, Кирман, Хорасан, Фарс, Сахастан (Систан), Центральная Азия, Хазария (Каспийская область) и их западная часть, которая именуется “Арран, Адербиджан и Айастан (Армения)” (см. также рис. 11 и 12).

Большое море, отмеченное в левой части карты, представляет Персидский залив, Аравийское море, а также Индийский и Тихий океаны вместе, где находятся четыре острова. Море, изображенное справа - Средиземное, от которого аркообразно спускается вниз Эгейское море, двигаясь к Черному морю и соединяясь с Каспийским. Голубой круг слева - Аральское озеро, река наверху - Нил, пять истоков которого берут начало в горах Луны.

Среди названий стран отмечена также Армения - на юго-западе Каспийского моря, по соседству с Азербайджаном.

Размеры 20x32 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional MS 23542 f36a.

Պատ.11

Այս քարտէզը վերաբերում է Արրանի (Աղուանքի), Ադրբեջանի և Հայաստանի շրջանին: Քարտէզը վերցուած է 934-950ականներին գրուած Ալ-Իսթախրիի *«Քիթաբ ուլ մասալիք վա ալ-Մամալիք»* كتاب المسالک و الممالک աշխարհագրական գրքի (Գիրք ճանապարհների և երկրների մասին) բնագրի կրկնօրինակից, որը պատրատուած է 19-րդ դարում: Սա գրքի թիւ 14 քարտէզն է:

Քարտէզը գծագրուած է ոսկէ ներկով, ուղղորդուած լինելով հիւսիսը դեպի վեր: Այստեղ քաղաքները նշուած են փոքր քառակուսիներով, գետերը՝ երկու զուգահեռ գծերով, ճանապարհները՝ մէկ գծով, լճերը՝ շրջաններով, իսկ լեռները՝ ոսկեգոյն ներկով: Քարտէզի անունների աղաւաղումը արտագրողի անուշադրութեան արդիւնքն է, որն արաբերէնում շատ դիւրին է կատարւում:

Քարտէզի վերի մասը Աղուանաց երկիրն է՝ Արրանը, դրա աջում եղած կիսակլորը Կասպից ծովն է, որի ափին է գտնւում Բաքուն: Թեք ուղղութեան գծուած ճանապարհի վրայ են Աղուանքի միւս քաղաքները՝ Ալ-Սոմախիէն (Շամախան), Շիրւանը, ալ-Լաջան և Բաբ-ուլ-Աբուաբը (Դերբենդը): Ձախում Բարդաէից (հայերէնով՝ Պարտաւ) սկսող հորիզոնական ճանապարհի վերջում է Թիֆլիսը, որն այստեղ նշուած է որպէս «Սելիս»: Դրա վերից դէպի ներքև՝ թեքութեամբ հոսում է Կուր գետը, որը միանում է Արաքսին և շարունակւում դէպի Կասպից ծով: Աղուանքի հարաւային սահմանում է Արաքս գետը, որը համարեա թէ կիսում է քարտէզը, հոսելով ձախից աջ: Բիլգանը (Արցախի Բայլական բնակավայրը) ցուցադրուած է Արաքսի հիւսիսում, Զանջանից Բարդաէ տանող ճանապարհի վրայ: Աղուանքի արևմտեան սահմանում է Ալ-Ալան երկիրը, որը հնամենի Օսիայի արաբերէն անւանումն է (տես Իսլամական Հանրագիտարան, հատոր 1, էջ 251 և 354):

Քարտէզի կենտրոնական հատուածում գծուած զուգահեռ զոյգ գծերը ներկայացնում են Արաքս գետը, որը հոսում է ձախից աջ: Դրա հարաւում քարտէզը բաժանուած է երկու մասի. արևելքում Ադրբեջանն է, իսկ արևմուտքում՝ Հայաստանը (այստեղ՝ Արմանիէ):

Ադրբեջանը գրուած է երկու անգամ, համարեա ուղղահայեաց կերպով, որի արևելեան սահմանումն են Դէյլամ և Զաբալ շրջանները: Ադրբեջանի տարածքում պատկերուած են Արդաբիլ, Մարաղա, Ալիար (հաւանաբար՝ Ահար) և Զանջան քաղաքներն ու Սաբալան լեռը (այստեղ՝ Սենան), իսկ Հայաստանի սահմանի վրայ է գտնւում Ուրմիոյ լիճը:

Ներքևի ձախում երկու տեղ թեք գրուած է Արմանիէ՝ Հայաստան: Այստեղ ձախից դէպի վեր թեք գնացող ճանապարհի վրայ նշուած են մի շարք քաղաքներ, որոնցից են ներքևից Բիթլիսը, Խլաթը, Արճէշը, Բերկրին, Խոյը, Սալմաստը, Ուրմիան և Դաջերմանը (Դախարղանի աղաւաղումը): Ճանապարհն անցնելով Մարաղայի, Ահարի և Միանէի վրայով շարունակւում է դէպի Արդաբիլ, իսկ այնտեղից մի այլ հորիզոնական ճանապարհ դառնում է դէպի արևմուտք, անցնելով Մէյմանդ, Մարանդ և Դեբիլ (Դւինը- Հայաստանում) քաղաքներով: Քարտէզի ձախում ոսկեգոյն պատկերուած են երկու Մասիսները, որոնք Արարատի արաբերէն անւանումով մակագրուած են «ալ-Հարեթ»:

Արարատի ձախում եռանկիւնի ձևով նշուած է «Կալկիլայ»: Սա Կալիկլայի աղաւաղումն է, որը Կարին-Էրզրումի իսլամական հին անունն էր: Սրանց արևմտեան սահմանում է Բիլադ ալ-Ռում կոչուած շրջանը, որը նշանակում է «Հռոմէական երկիր»ը՝ Բիւզանդիոնը: Հարաւային սահմանում է գտնւում Ալջազիրան, որը Միջագետքի արաբերէն անւանումն է:

Չափերը 20x30 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC Or. 5305 f45r

Рис. 11

Эта карта относится к областям Аррана (Албания - Агванк), Азербайджана и Армении. Она взята из сделанной в XIX в. копии географической книги аль-Истахри “Китаб уль Массалик ва аль-Мамалик” (“Книга о дорогах и странах”), написанной в 934-950 гг. В книге эта карта находится под номером 14.

Карта начерчена золотой краской, север расположен наверху. Города отмечены маленькими квадратиками, реки - двумя параллельными линиями, дороги - одной линией, озера - кругами, горы - золотистой краской. Искажения наименований на карте являются результатом невнимательности переписчика, что часто происходит в арабском.

В верхней части карты расположена страна Арран (Албания - Агванк), полукруг, расположенный справа от нее - Каспийское море, на берегу которого находится г. Баку. На дороге, прочерченной косо, отмечены другие города Аррана - аль-Сомахие (Шемаха), Ширван, аль-Ладжа и Баб-уль-Абуаб (Дербент). Слева в конце горизонтальной дороги, начинающейся с Барды (Партав) находится г. Тифлис, который здесь отмечен как “Селис”. Книзу от него, под наклоном, протекает река Кура, которая соединяется с рекой Аракс и продолжается в направлении Каспийского моря. На южной границе Аррана находится река Аракс, которая почти разделяет карту, протекая слева направо. Билган (местность Байлакан Арцаха) изображен на севере Аракса, на дороге, ведущей из Занджана в Барду. На западной границе Аррана находится страна аль-Алан, которая является древним наименованием Осетии на арабском языке (См.: Исламская энциклопедия, т. 1, с. 251 и 354).

Две параллельные линии в центральной части карты - это река Аракс, которая течет справа налево. В ее южной части карта разделена на две части, на востоке - Азербайджан, на западе - Армения (здесь - Арманиэ).

“Азербайджан” написано два раза, почти вертикально, на его восточной границе находятся области Дейлам и Джабал. На территории Азербайджана отмечены города Ардабил, Мараха, Алхар (вероятно - Ахар), Занджан и гора Сабала (здесь - Сенан), а на границе Армении находится озеро Урмия.

Внизу слева в двух местах косо написано Арманиэ - Армения. На дороге, ведущей слева наверх наискось, отмечен ряд городов, среди которых снизу Битлис, Хлат, Арджеш, Беркри, Хой, Салмаст, Урмия и Даджерман (искаженный Дахарган). Дорога, проходя через Мараху, Ахар и Миане, продолжается в сторону Ардабила, а оттуда другая горизонтальная дорога возвращается на запад, проходя через города Мейманд, Маранд и Дебил (Двин - в Армении). На карте слева изображены золотистой краской два Масиса, которые на карте именуются арабским названием Арарата - “аль-Харет”.

Слева от Арарата в виде треугольника написано “Калкила”. Это искаженное название Каликла, которое в древности было исламским названием Карин-Эрзерума. На их западной границе находится область Билад аль-Рум, что означает “Римская страна” - Византия. На южной границе находится Альджазира, что является арабским названием Междуречья.

Размеры 20x30 см.

Британская библиотека, Лондон - OIOC Or. 5305 f45r.

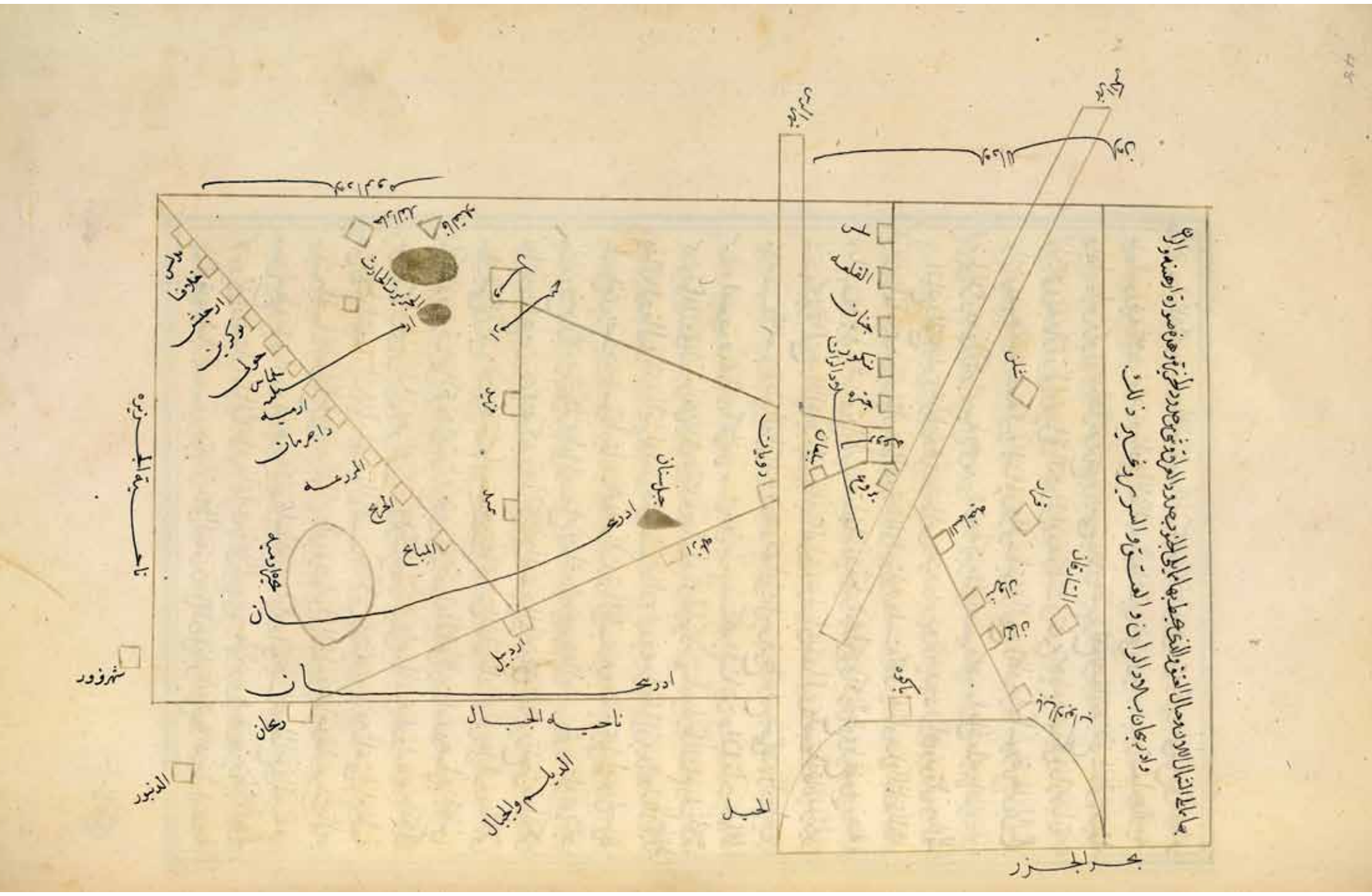
بحر الجزر
القلعة
جبال
الدبيل والجبال
الجبل
ناحية الجبال
ادربيل
ادربيجان
شهروور
ناحية البيرزة
الدنبور
دهان
اردبيل
الحرمية
الموصل
اربيل
دارجمان
اردمية
الجزيرة للحارث
الموصل
الحرمية
الدبيل

Պատ. 12

Իսթախրիի այս քարտէզը, որը կոչւում է «Հայաստանի, Արրանի (Աղուանքի) և Ադրբեջանի քարտէզը» նրա 934-950ականներին շարադրած *«Քիթաբ ուլ մասալիք վա ալ-Մամալիք»* كتاب المسالک و الممالک աշխարհագրական գրքի (Գիրք ճանապարհների և երկրների մասին) բնագրի մի այլ օրինակից է, որը պատրաստւած է 14-րդ դարի կէսերում:

Հիմնականում քարտէզը նոյն պատ.11-ի քարտէզն է, որի պայմանական նշաններն այստեղ տարբեր ոճով են նշւած: Օրինակ քաղաքները քառակուսու փոխարէն նշւած են շրջանաձև և տարբեր գոյներով, իսկ լեռները՝ բրգաձև: Անուններն էլ գրւած են տարբեր այլ մանր աղաւաղումներով: Կասպից ծովի արևմուտքումն են Բաքուն (կանաչ), Շաբրան (կարմիր) և Դերբենդը (կանաչ), որոնցից դէպի արևմուտք նշւած է Շիրւանը (դեղին): Կուր գետի արևմտեան ծայրում պատկերւած է Թիֆլիս քաղաքը (կարմիր), որտեղից ճանապարհը տանում է դէպի Բարդաէ (Պարտաւ) քաղաքը, անցնելով Շամխորի (Շամգոռ) և Գանձակի միջով: Աւելի հարաւ, լեռների միջով անցնելով, Կասպից ծով է թափւում մի այլ գետ՝ Իրանում գտնւող Սեֆիդ-ռուդը:

Արաքսի հարավում, քարտէզի արևմտեան սահմանումն են Կալիկլայ (Կարին կամ Էրզրումը՝ կարմիրով) և Մալազկերտը (կանաչ): Սաբալան լեռան հարաւում աջից տեսնում ենք Արդաբիլը (դեղին), Խոնջը, Սարան (Սարաբը՝ կարմիր), Մարանդը, Ահարը, Էրամը և Դեբիլը (Դւինը, կարմիր): Դրանց հարաւի կարմիր շրջանի վրայ գրւած է *հնում Նաշուա էր, իսկ այժմ Նախջևան:*

Այստեղ Արարատի երկու գագաթներն ունեն իրենց հայերէն անւանումը՝ «Փոքր Մասեա լեռ» և «Մեծ Մասեա լեռ»: Սրանց հարաւում է Արզանը (կանաչ), իսկ Արդաբիլից հարաւ-արևմուտք տանող ճանապարհի վրայ են Միանէն, Մարաղան, Դախարղանը, Ուրմիան, Սալմաստը, Խոյը, Բերկրին, Արճէշը, Խլաթը և Բիթլիսը (կարմիր): Ճանապարհի հարաւում մակագրւած է «Հայաստանի շրջան»: Շրջանաձև կապոյտ լիճը կոչւում է «Դէյլամի կամ թագաւորական ծով», որն Ուրմիա լիճն է, իսկ դրա ներքևի ձւածիր լիճը կոչւում է «Հայկական ծով», որը Վանայ լիճն է:

Չափերը 15x23 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC Ref. I.O. Islamic 1026

Рис. 12

Эта карта аль-Истахри, которая называется “Карта Армении, Аррана (Албания - Агванк) и Азербайджана” взята из другого, сделанного в середине XIV в. варианта географической книги “Китаб уль масалик ва аль-Мамалик” (“Книга о дорогах и странах”), написаной им в 934-950-х гг.

В основном эта карта та же, что на рис. 11, но ее условные знаки отмечены по-другому. Например, города отмечены не квадратами, а кружочками и раскрашены в разные цвета, а горы отмечены пирамидообразными знаками. Названия написаны с разными мелкими искажениями. На востоке от Каспийского моря находится Баку (зеленый), Шабран (красный) и Дербент (зеленый), к западу от них находится Ширван (желтый). На западном краю реки Кура изображен г. Тифлис (красный), откуда ведет дорога к городу Бардаэ (Партав) через Шамхур (Шамгор) и Гянджу (Гандзак). Южнее, проходя через горы, вливается в Каспийское море другая река - находящаяся в Иране река Сефид-руд.

К югу от Аракса, на западной границе карты находятся Каликла (Карин или Эрзерум - красного цвета) и Малазкерт (зеленый). К югу от горы Сабалан справа видим Ардабил (желтый), Ханджу, Саран (Сараб - красный), Маранд, Ахар, Эрам и Дебил (Двин - красный). К югу от них на красной окружности написано “Нашуа - в древности, а ныне - Нахичевань”. Здесь обе вершины Арарата имеют свои армянские названия: “Малая гора Масес” и “Большая гора Масес”. К югу от них находится Арзан (зеленого цвета), а на дороге, ведущей к юго-западу от Ардабила находятся Миане, Мараха, Дахарган, Урмия, Салмаст, Хой, Беркри, Арджеш, Хлат и Битлис (красного цвета). На южной стороне дороги написано “Область Армении”. Круглое голубое озеро названо “Озеро Дейлама или Шахское озеро”, которое является озером Урмия, а изображенное под ним яйцевидное озеро названо “Армянское море”, которое является озером Ван.

Размеры 15x23 см.

Британская библиотека, Лондон - OIOC Ref. I.O. Islamic 1026

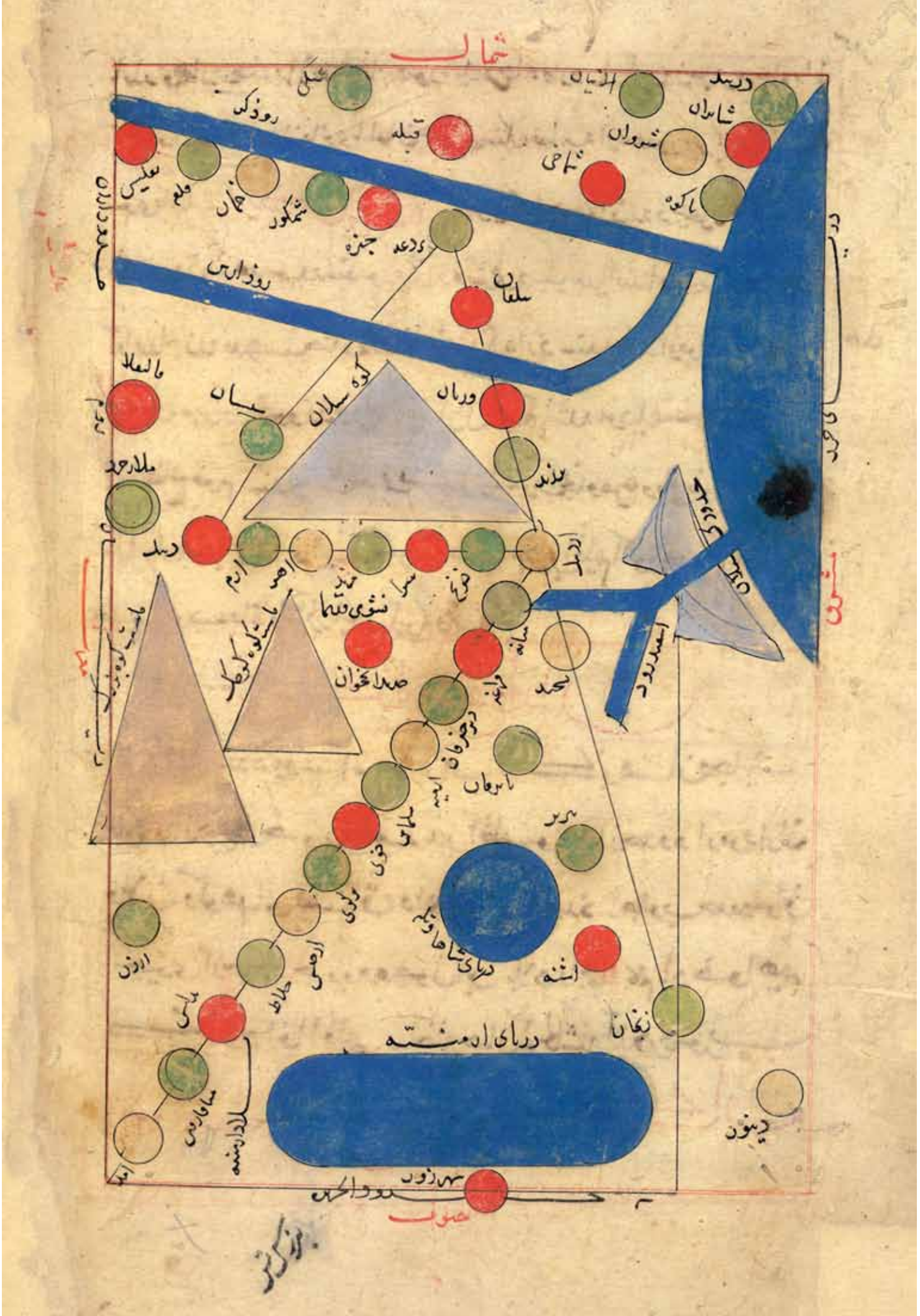
شمال
جنوب
دریای ارمنیه
دریای شاهاوتیه
کوه سلان
کوه کوهک
شروان
شاهی
قبله
جنزه
سلمان
ورثان
بردع
اردبیل
نخجوان
دینور
اشنه
ارزن
بدلیس
ملازجرد
ماسرجان
بهرز
سهرزور

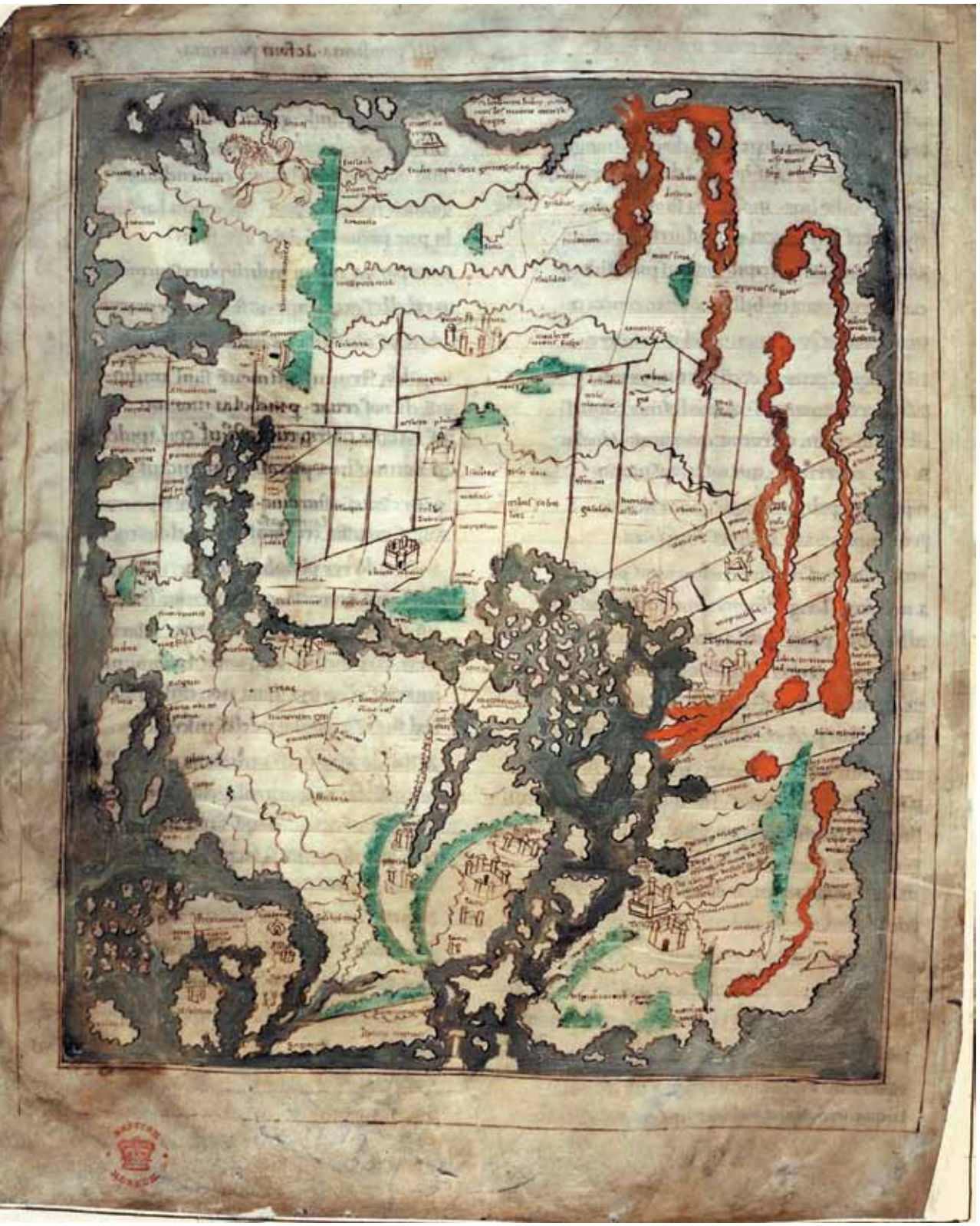

Պատ. 13

Միջնադարեան այս քարտէզը կոչւում է «Կոտտոնեան» քարտեզ, որը գծագրւել է Անգլիայում 10-11-րդ դարերի ընթացքում: Քարտէզի անունը գալիս է նւիրատուի՝ Սըր Ռոբերտ Կոտտոնի անունից, ում հաւաքածուն 1753 թւականին Բրիտանական թանգարանի հիմքը կազմող երեք հաւաքածուներից մէկն էր:

Չնայած նրան, որ քարտէզը պատրաստւել է քրիստոնէական տեղագրութեան իշխող ժամանակաշրջանում և աղօտ կերպով նման է T-O քարտէզներին, բայց Եւրոպայի ափերն այստեղ պատկերւած են ժամանակի համար անսովոր ճշգրտութեամբ: Այստեղ քարտէզագրական տեղեկութիւնները հաւանաբար վերցւած են հռոմէական կամ յունական հնագոյն աղբիւրներից: Քարտէզը ուղղորդւած է արևելքով դէպի վեր:

Քարտէզում լեռները ներկւած են կանաչ, իսկ Կարմիր ծովը, Պարսից ծոցը, Նեղոսը և մի քանի այլ գետեր՝ կարմիր գոյնով: Արարատները պատկերւած են կողքի, Նոյեան տապանով, իսկ մօտը մակագրւած է «Հայաստանի լեռներ»: Տապանի ներքևում կարելի է կարդալ «Արմենիա» անունը, որը մասամբ ծածկւած է միւս էջից թափանցած տառերի թանաքով: Բրիտանական կղզիները քարտէզում պատկերւած են անսովոր ճշգրտութեամբ:

Հակառակ ժամանակակից այլ քարտէզների, այս քարտէզը կրօնական կողմնորոշում չունի և կարող է համարւել աշխարհագրական իրական մի քարտէզ, որտեղ տրւած են տեղեկութիւններ քաղաքների, երկրների, գետերի և լեռների մասին:

Չափերը 17x21 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Cotton MS Tiberius BV, f56v

Рис. 13

Эта средневековая карта называется “Коттонская”. Она была составлена в Англии в течение X-XIвв. Она получила свое название от имени дарителя - сэра Роберта Коттона, чья коллекция стала одной из трех коллекций, составивших в 1753 г. основу Британского музея.

Несмотря на то, что карта составлялась в период господства христианской топографии и отдаленно напоминает T-O карту, берега Европы здесь отмечены на удивление точно для своего времени. Картографические сведения для этой карты брались, вероятно, из древнеримских или древнегреческих источников. На карте восток расположен наверху.

Горы на карте покрашены зеленым цветом, а Красное море, Персидский залив, Нил и несколько других рек - красным. Оба Арарата изображены сбоку, с Ноевым ковчегом, рядом с ними надпись - “Армянские горы”. Под Ноевым ковчегом можно прочитать название “Армения”, которое частично покрылось чернилами, перешедшими с надписей на других страницах. Британские острова на карте изображены с удивительной для своего времени точностью.

В отличие от других карт этого времени, данная не имеет религиозной направленности, и ее можно считать настоящей географической картой, в которой даются сведения о городах, странах, реках и горах.

Размеры 17x21 см.

Британская библиотека, Лондон - Cotton MS Tiberius BV, f56v

Պատ. 14

Սևիլիայի Իզիդոր Եպիսկոպոսի (570-636) աշխարհի քարտէզը պատկանում է T-O քարտէզների ընտանիքին: Նրա աշխատանքների մէջ կան շատ նման քարտէզներ, որոնք ընդհանրապէս պարզ տեսակի են (տես պատ. 9), բայց այս մէկը, որը բնօրինակի 11-րդ դարի պատճէնն է, աւելի զարդարուն է և ունի յաւելեալ մանրամասներ:

Քարտէզում արևելքը վերն է ուղղորդուած, իսկ ուղղահայեաց բաժանումը, այսինքն Միջերկրականը, որն այստեղ լայնացուած է և զբաղեցնում է քարտէզի մեծ մասը՝ պատկերուած է լի տարբեր կղզիներով: Կարմիր ծովը, որը նկարուած է սեպաձև՝ ներկուած է կարմրագոյն: Միջերկրականի վերի ծախ կողմում կարելի է տեսնել Արարատը, Նոյեան տապանով հանդերձ, որի մօտ մակագրուած է «Հայաստան»: Քարտէզի բուն շեշտը Եւրոպայի վրայ է, ուր նշուած են բազմաթիւ երկրներ ու քաղաքներ:

Տրամագիծը 26 սմ

Բաւարիայի Պետական Գրադարան, Միւնխեն - Clm 10058. f154v

Рис. 14

Карта мира епископа Исидора Севильского (570-636) принадлежит к типу географических карт T-O. В его трудах есть много подобных карт, которые вообще относятся к простому типу (см. рис. 9), но данная карта, которая является копией XI века, более красочна и содержит дополнительные подробности.

На карте восток расположен наверху, а разделяющая вертикаль, т.е. Средиземноморье здесь расширено, занимает бо́льшую часть карты и представлено множеством отдельных островов. Красное море, изображенное в виде клина, окрашено в красный цвет. В верхней левой стороне Средиземноморья можно увидеть Арарат с Ноевым ковчегом, рядом с которым надпись “Армения”. Карта в основном посвящена Европе, где отмечено множество стран и городов.

Диаметр 26 см.

Государственная библиотека Баварии, Мюнхен - Clm 10058. f154v

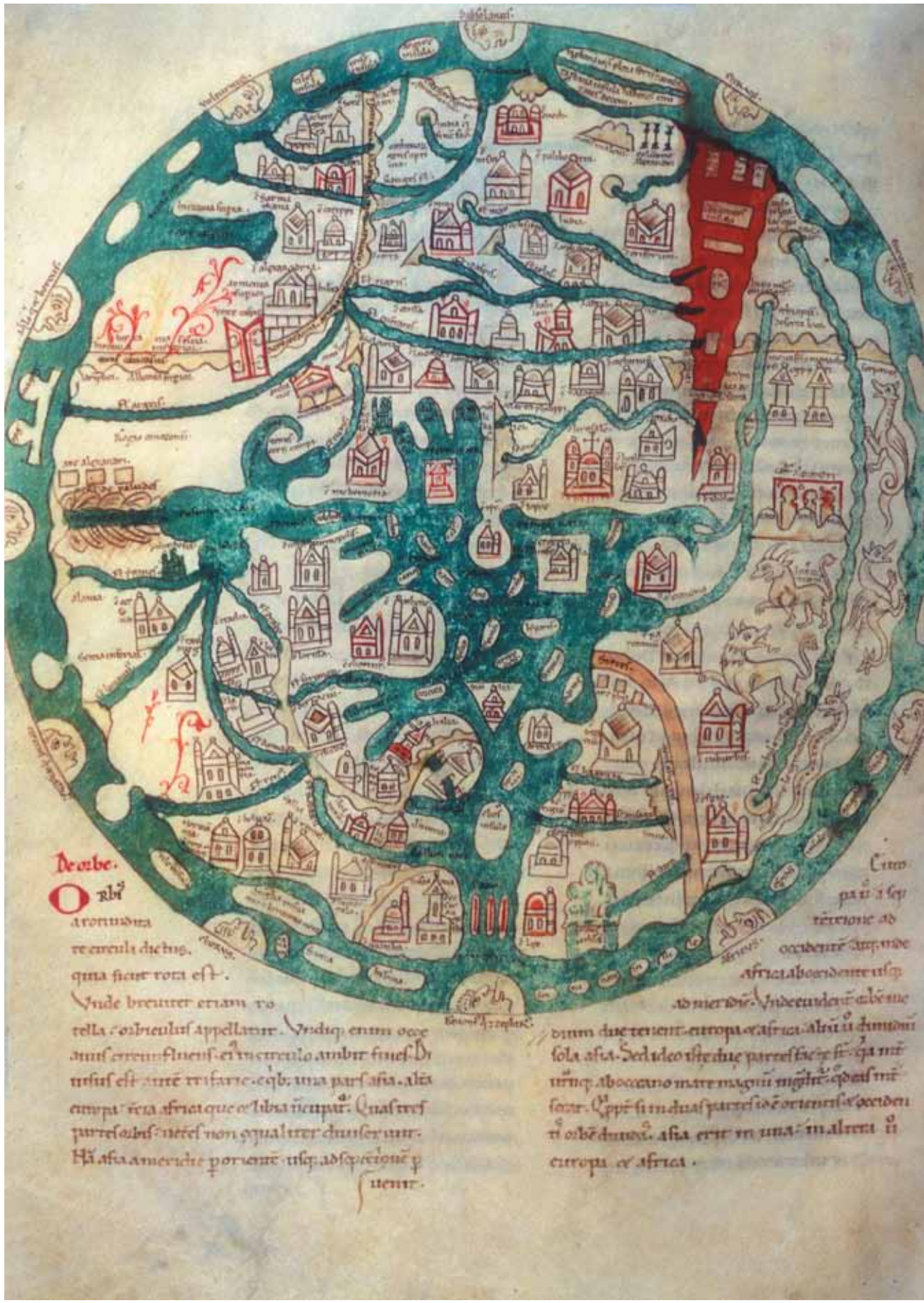

Պատ. 15

Այսպէս կոչուած Բէատուս Աշխարհացոյցը T-O քարտէզների ընտանիքի տեսակից է, որը վերցուած է Լիբենացի Բէատուսի ութերորդ դարի *«Ապոկալիպսիս»* աշխատութեան 12-րդ դարի ձեռագիր պատճէնից:

Քարտէզը ձւածիր է, պատրաստուած ճաշակով և խնամքով ներկւած: Քարտէզի ուղղահայեաց կապոյտ գիծը Միջերկրական ծովն է, վերի ձախի ճիւղաւորումը Դոն գետն է, իսկ աջի ճիւղաւորումը՝ Նեղոսը: Արևելքը ուղղորդուած է դէպի քարտէզի վերը, ուր նաև պատկերուած է Դրախտը, որի մէջ են Ադամն ու Եւան, օձի ընկերակցութեամբ:

Եւայի ձախ կողմում՝ կանաչ անտառի և նարնջագոյն սարի միջև գրւած է «Կովկասեան սարեր», իսկ դրա աջ կողմում՝ «Հայաստան», որի նեքևումն էլ նշւած է «Կապադովկիա» անունը: Աշխարհը շրջապատող ծովերի մէջ կան բազմաթիւ ձկներ, հրեշներ և նաւակներ: Քարտէզի ներքևի ծովի մէջ են Շոտլանդիա, Բրիտանիա և Իսլանդիա (Տիւլէ) կղզիները: Հետաքրքրական է նաև այն, որ քարտէզի հարաւում (աջում) տեղ է տրւել հսկայական և անբնակելի մի կղզու, որը կարող է լինել Անտարկտիդան:

Չափերը 454x326մմ

Ջոն Ռայլանդ Գրադարան, Մանչեստերի համալսարան - Latin MS.8, ff 43b/44a

Արտատպութիւնը թոյլատրւում է Մանչեստերի Ջոն Ռայլանդ Գրադարանի կողմից

Рис. 15

Так называемая карта мира Беата относится к типу карт T-O. Она взята из копии рукописи VIIIв. Беата Либенского “Апокалипсис”, сделанной в XIIв.

Карта овальная, сделана со вкусом, бережно раскрашена. Вертикальная синяя линия на карте - Средиземное море, разветвление слева наверху - река Дон, а справа - Нил. Восток на карте расположен наверху, где также изображен Рай, в котором находятся Адам и Ева вместе со змеем.

Слева от Евы, между зеленым лесом и оранжевой горой, написано “Кавказские горы”, а с правой стороны - “Армения”, под ней отмечено название “Каппадокия”. В море, окружающем мир, изображены многочисленные рыбы, чудовища и кораблики. Внизу карты, в море находятся острова Шотландия, Британия, Исландия (Тивле). Интересно также то, что на юге карты (справа) отведено место огромному необитаемому острову, которым могла быть Антарктида.

Размеры 454x326 мм.

Библиотека Джон Райланд, Манчестерский университет - Latin MS.8, ff 43b/44a

Перепечатка разрешена Библиотекой Джон Райланд Манчестерского университета.

15 ›

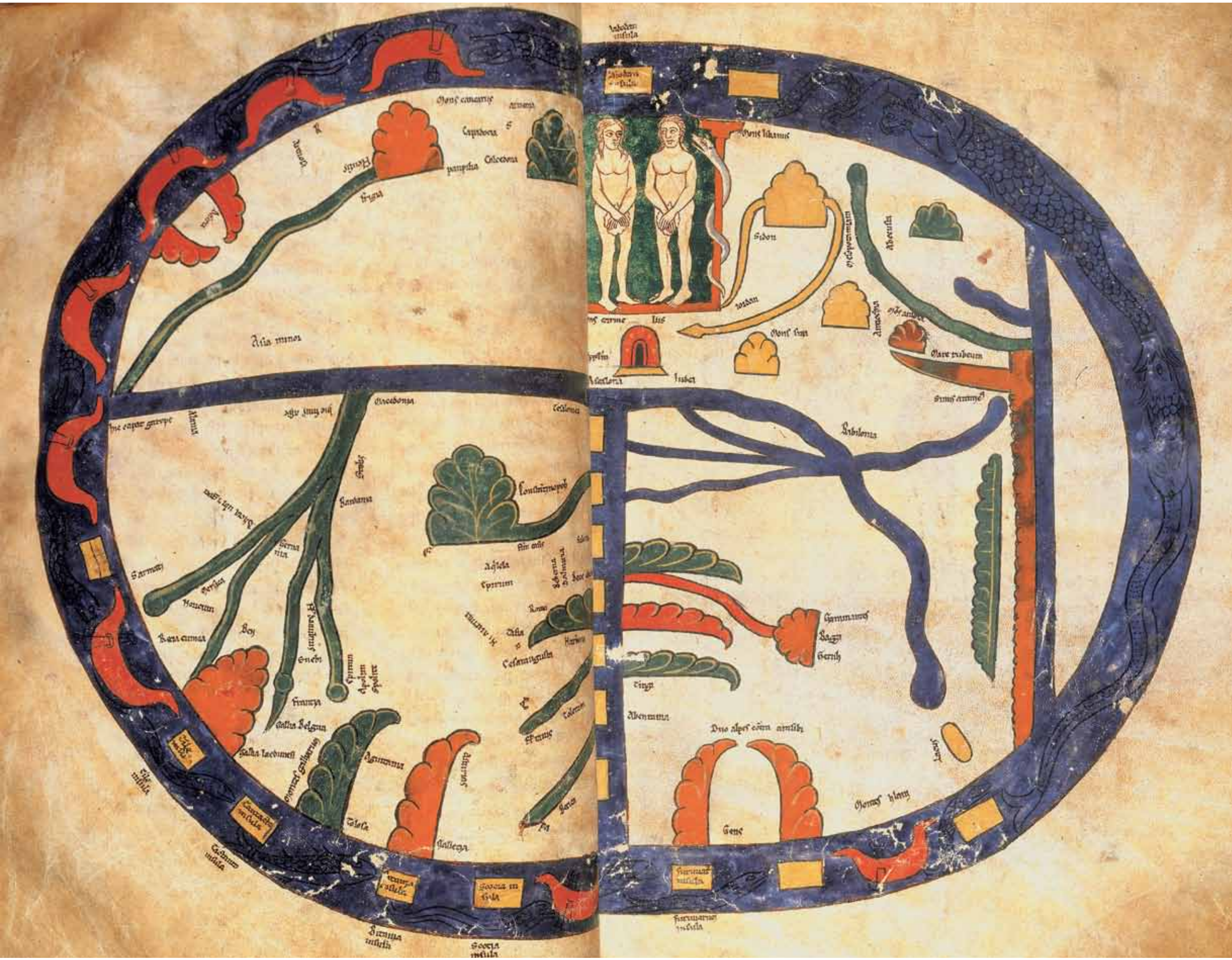
Asia minor
Sidon
Iudea
Babilonia
Gemmanos
Bagii
Germ
Dyo alpes eorum montibus
Gens
Sarmatia
Gallia Belgica
Gallia Lacdunensis
Gallecia
Scocia insula
Scocia insula

Պատ. 16

Աբու Աբդուլլահ Մոհամմադ Իբն Շարիֆ ալ-Իդրիսին, կամ էդրիսին (1099-1166) մեծագոյն արաբ աշխարհագրագէտներից մէկն է: Նա ծնուել է Մարոկկոյում և ճանապարհորդել ամբողջ Եւրոպան մինչև Կենտրոնական Ասիա: Սիցիլիայի Ռոջեր երկրորդ թագաւորը, որը գիտութեան հովանաւոր էր, համբաւաւոր գիտնականին հրաւիրեց իր արքունիքում աշխատելու: Այստեղ 1154 թւականին Իդրիսին պատրաստեց իր աշխահագրական *«Ռոջերի Գիրք»* կարևոր աշխատութիւնը, կից Աշխահացոյցով: Այս քարտէզը, որն այսօր կոչվում է «Իդրիսիի մեծ քարտէզը», գծուած է հիմնուելով յոյն նաւաստիների, ինչպէս նաև ժամանակակից ճանապարհորդների յուշերի վրայ: Գիրքն ունի 70 փոքրածաւալ քարտէզ գրուած արաբերէնով, որոնք պատկերում են ժամանակի ճանաչուած բոլոր երկրամասերը:

Իդրիսիի ձեռագիրն ուներ նաև փոքր աշխարհացոյց քարտէզ, որը գծուած էր հիմքում ունենալով Պտղոմէոսի աշխարհի քարտէզը: Այս քարտէզը, որն այժմ պահպանւում է Օքսֆորդ քաղաքի Բոդլեան գրադարանում, ճանաչուած է որպէս «Իդրիսիի փոքր քարտէզ»:

Գերմանացի քարտէզագէտ Կոնրադ Միլլերը 1927 թւականին Իդրիսիի «Ռոջերի գրքի» մէջ եղած փոքր քարտէզներն իրար միացնելով վերակառուցել է Իդրիսիի Մեծ քարտէզը: Քարտէզում հիւսիսը ուղղորդուած է ներքևով, իսկ հարաւը՝ վերևով: Այստեղ վերատպուած պատկերը քարտէզի միմիայն մէկ վեցերորդ մասն է, ուր Սև ծովը երևում է աջ կողմում, իսկ Կասպից ծովը, *խազարը*՝ ձախում: Ամբողջական քարտէզը ներառնում է Չինաստանից մինչև Իսպանիա եղած երկրները: Միլլերի վերակառուցած քարտէզը մակագրուած է լատինատառ արաբերէնով:

Քարտէզում Հայաստանը բաժանուած է երեք մասի: Վանայ ծովի մօտ է գտնուում Մեծ Հայքը *aali armînîa*, Փոքր Հայքը՝ *asafel armînîa-ն* գտնվում է լճի արևմուտքում, իսկ երկու լճերի միջև նշուած է երրորդ Հայաստանը՝ «Հայաստանի մնացորդը» *bakiet armînîa:* Քարտէզի մէջ կարելի է տեսնել հետևեալ քաղաքների անունները՝ *bidlis* (Բիթլիս), *kalikala* (Կարին կամ Էրզրում), *halat* (Ախլաթ), *hui* (Խոյ), *slamas* (Սալմաստ), *nasua* (Նախիջևան) և այլն:

Նոյնիսկ 1154 թւականի այս քարտէզի մէջ Արաքսից հիւսիս տարածքն անանուած է *bilad alran* - Արրան կամ Աղուանց երկիր, իսկ Ադրբեջան երկիրը *(bilâd aderbaigan)* գտնուում է Արաքսի հարաւային կողմում:

Ամբողջական քարտէզի չափերը 195x92սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 856.(11)

Рис. 16

Абу Абдулла Мухаммед ибн Шариф аль-Идриси (1099-1166) - один из величайших арабских географов. Он родился в Марокко и путешествовал по всей Европе, дойдя до Центральной Азии. Король Сицилии Роджер II, который покровительствовал наукам, пригласил именитого ученого на службу при своем дворе. Здесь Идриси в 1154 г. создал свой важный географический труд “Книга Роджера”, к которому прилагалась карта мира. Эта карта, которая сегодня называется “Большая карта Идриси”, составлена на основе рассказов греческих моряков, а также современных путешественников. В книге имеется 70 маленьких карт на арабском языке, которые изображают все регионы известного мира.

В рукописи имелась также небольшая географическая карта мира, которая была начерчена на основе карты Птолемея. Эта карта, которая сейчас хранится в Бодлеянской библиотеке Оксфорда, известна как “Малая карта Идриси”.

В 1927 г. Конрад Миллер, соединив малые карты из “Книги Роджера” Идриси, воссоздал его “Большую карту”. На карте север расположен внизу, а юг наверху. Перепечатанное здесь изображение - лишь одна шестая часть карты, где Черное море находится с правой стороны, а Каспийское - Хазар, слева. В целом карта включает в себя страны, расположенные на территории от Китая до Испании. Надписи на воссозданной Миллером карте сделаны на арабском языке латинскими буквами.

Армения на карте разделена на три части. Рядом с озером Ван находится Великая Армения - *aâlî armînîa*, Малая Армения - *asâfel armînîa*, находится к западу от озера, а между двумя озерами отмечена третья Армения - “Оставшаяся часть Армении” - *bakiet armînîa*. На карте можно увидеть названия следующих городов: *bidlis* - Битлис, *kalîkalâ* - Карин или Эрзерум, *halat* - Хлат, *hûî* - Хой, *salmâs* - Салмаст, *našua* - Нахичевань и др.

Даже на этой карте 1154 г. территория на севере Аракса названа *bilad alran* - Арран или страна Агванк (Албяния), а страна Азербайджан (*bilâd âderbâigâa*) находится на южной стороне Аракса.

Размеры всей карты 195x92 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 856.(11).

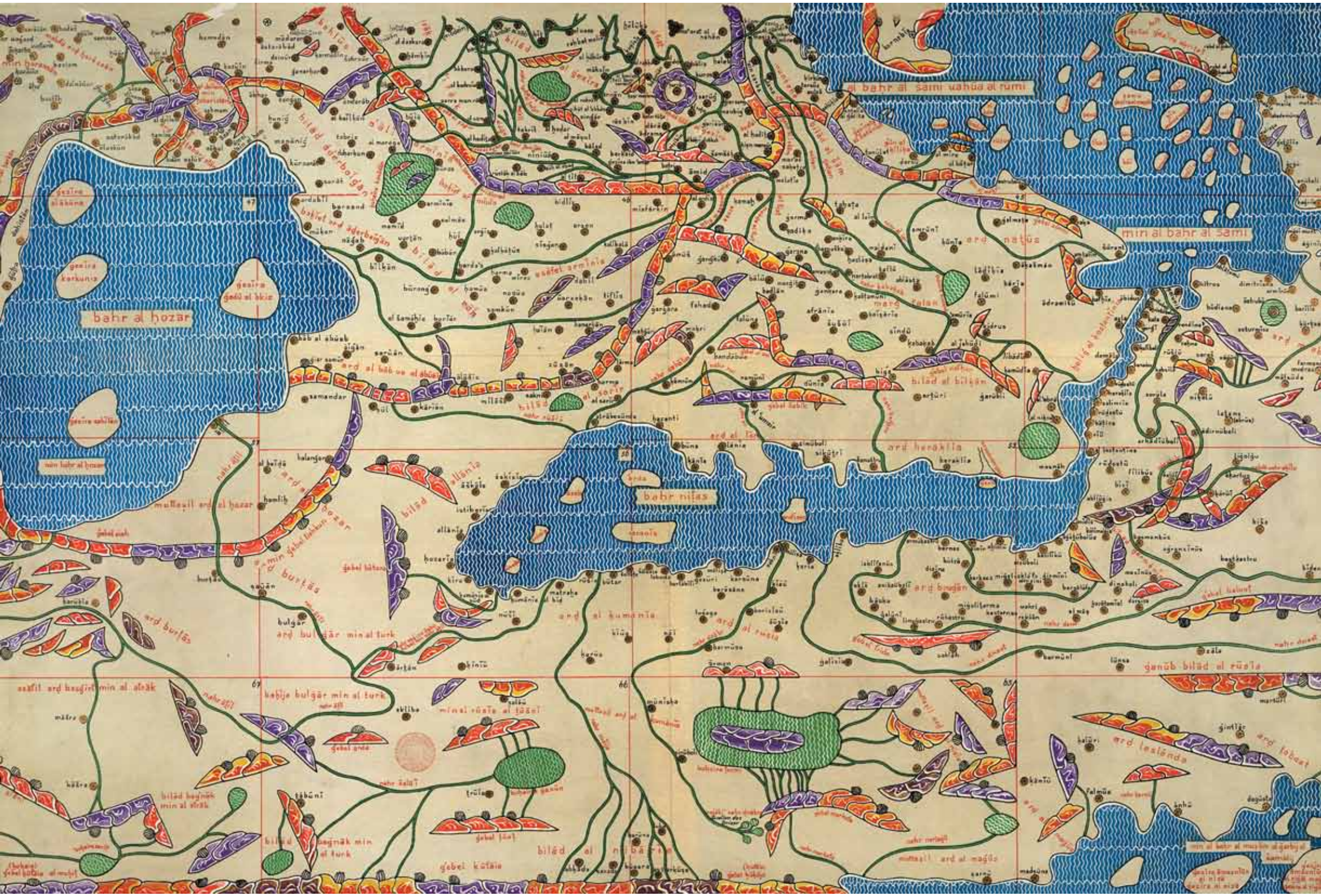
al bahr al sami wahua al rumi
min al bahr al sami
bahr al hozar
min bahr al hozar
bahr nitas
ard natüs
ard heraklia
ard burtäs
ard bulgär min al turk
ard al rusia
ganüb bilad al rusia
ard leslenda
ard lobeat
bilad al nubäta
gebel kotäia

16

Պատ. 17

Այս անանուն հայերէն ձեռագիր քարտէզը, ըստ մասնագէտների վերլուծութեան, պատկանում է 1260-1340 թթ. շրջանին: Ձեռագիրը մի հաւաքածուից է, որը համատեղել է 15-րդ դարում: Քարտէզը չնչին չափով ձուծիր է, ուղղոդուած լինելով հարաւը դէպի վեր: Քարտէզի շրջանի չափի խախտումը հաւանաբար ակունքում ունի թղթի չափը, որի վրայ գծուած է քարտէզը: Սա պարզագոյն T-O տեսակի քարտէզի որոշ չափով զարգացած տարբերակն է, որի դրսի շրջանում նշուած են երկրների անունները, իսկ կենտրոնական մասում՝ կարևոր քաղաքները: T տառի ուղղահայեաց մասը երկու կարմիր գծով նշուած Միջերկրական ծովն է, ձախ թևը՝ կարմիր գծով նշուած Դոնն է, իսկ աջ թևը՝ Նեղոսը:

Քարտէզի կենտրոնում, համեմատաբար խոշոր պատկերուած է Երուսաղեմ քաղաքն իր դարպասներով և թաղամասերով: Սինան լեռը պատկերուած է նրա հարաւ-արևմուտքում, որից հարաւ կարելի է տեսնել Կարմիր ծովը:

Քարտէզը ուղղահայեաց բաժանող գծի (Միջերկրականի) ձախում մակագրուած է «Այս կողմս էրօպա», որի մօտ նշուած են Ալամանք (Գերմանիա), Ֆրանքս (Ֆրանսիա), Սպանիա, Պուլղարք, իսկ աւելի ներսով՝ Վենէժիա (Վենետիկ): Նոյն ուղղահայեացի ձախից շարունակւող գծի (ծով) վրայ գրուած է «Կիպրոս», «Կոստանդնուպոլիս», որտեղից ուղղանկիւն թէքւելով Սև ծովը շարունակւում է դէպի Ասիա, հասնելով մինչև կարմիր գծուած Դոն գետը (ոչ թէ Դնեպրը: Տես Մ. Մ. Խաչատրեան - 1976):

Զուգահեռ կարմիր գծերով նշուած Միջերկրականի աջում մակագրուած է «Այս կողմս Աֆրիկէ», որի վերը գտնւող կարմիր շրջանը նշում է «Փարաւոն և զօրքն Եգիպտոսի»:

Ասիան գրաւում է քարտէզի մեծ մասը: Այստեղ, Դոնի ձախ ծայրամասում տեսնում ենք Ըռուզք (Ռուսաստան), ապա հերթականութեամբ Կաֆայ, Ազախ, Սարա և Խորազմ (Կենտրոնական Ասիա) երկրները: Քարտէզի եզրի մօտ են Խայթայքը (Կիտայ - Չինաստան), Ձայբունը (Ճապոնիա) և Աշխարհ Հնդկացը: Քարտէզի առանցքին աւելի մօտ նշուած են Բաղդատ, Դմշխ (Դամասկոս) և Մերդին քաղաքները: Յետաքրքիր է այն, որ քարտէզագիրը լինելով հայ, ոչ մի տեղ չի նշում Հայաստանի անունը, մինչդեռ նոյն ժամանակների համարեա բոլոր Եւրոպական և Իսլամական շրջանաձև քարտէզներում նշուած են Հայաստանը և նոյնիսկ Արարատն ու Նոյեան տապանը:

Ամբողջ աշխարհը շրջապատուած է ծովով, մակագրուած «Համատարած ծովն որ պատե զաշխարհն այս կերպիւս է»:

Տրամագիծը 125 մմ

Մատենադարան, Երևան - Թիւ 1242

Рис. 17

Эта безымянная карта на армянском языке, по мнению специалистов, относится к периоду с 1260-1340 годов. Рукопись взята из одного сборника, созданного в XV в. Карта слегка овальна, юг расположен наверху. Окружность карты нарушена, вероятно, из-за размеров бумаги, на которой она начерчена. Это несколько более усовершенствованный вариант простой T-O карты, на которой с наружной части отмечены названия стран, а в центральной части - важные города. Вертикальная часть буквы T - это Средиземное море, отмеченное двумя красными линиями; левое крыло - отмеченный красной линией Дон, а правое - Нил. В центре карты относительно крупно изображен город Иерусалим со своими воротами и кварталами. Гора Сион изображена к юго-западу от него, а южнее можно увидеть Красное море.

Слева от вертикальной, разделяющей карту линии (Средиземноморье) написано “На этой стороне Европа”, где отмечены Аламанк (Германия), Франкс (Франция), Спания (Испания), Пулгарк (Болгария), а глубже - Венежия (Венеция). На продолжающейся слева от этой вертикальной линии (море) надписано “Кипр”, “Константинополь” и с наклоном под прямым углом море продолжается в сторону Азии, доходя до начерченной красным цветом реки Дон (а не Днепр. См. М. М. Хачатрян, 1976).

Справа от отмеченного параллельными красными линиями Средиземноморья написано “На этой стороне Африка”, в красном круге кверху от него написано “Фараон и войско Египта”. Азия занимает большую часть карты. Здесь, слева, на краю Дона написано Рузк (Россия), затем друг за другом - Каффа, Азах, Сара и Хоразм (Центральная Азия). На краю карты отмечены Хайтайк (Китай), Джайбун (Япония) и Страна индийцев (Индия). Ближе к оси карты отмечены города Багдад, Дмшх (Дамаск) и Мердин. Интересно, что картограф, сам будучи армянином, не отмечает название Армении, в то время как почти во всех европейских и исламских круглых картах того же периода отмечена Армения и даже Арарат и Ноев ковчег. Весь мир окружен морем и надписано “Сплошное море, окружающее мир”.

Диаметр 125 мм.

Матенадаран, Ереван - N 1242.

17

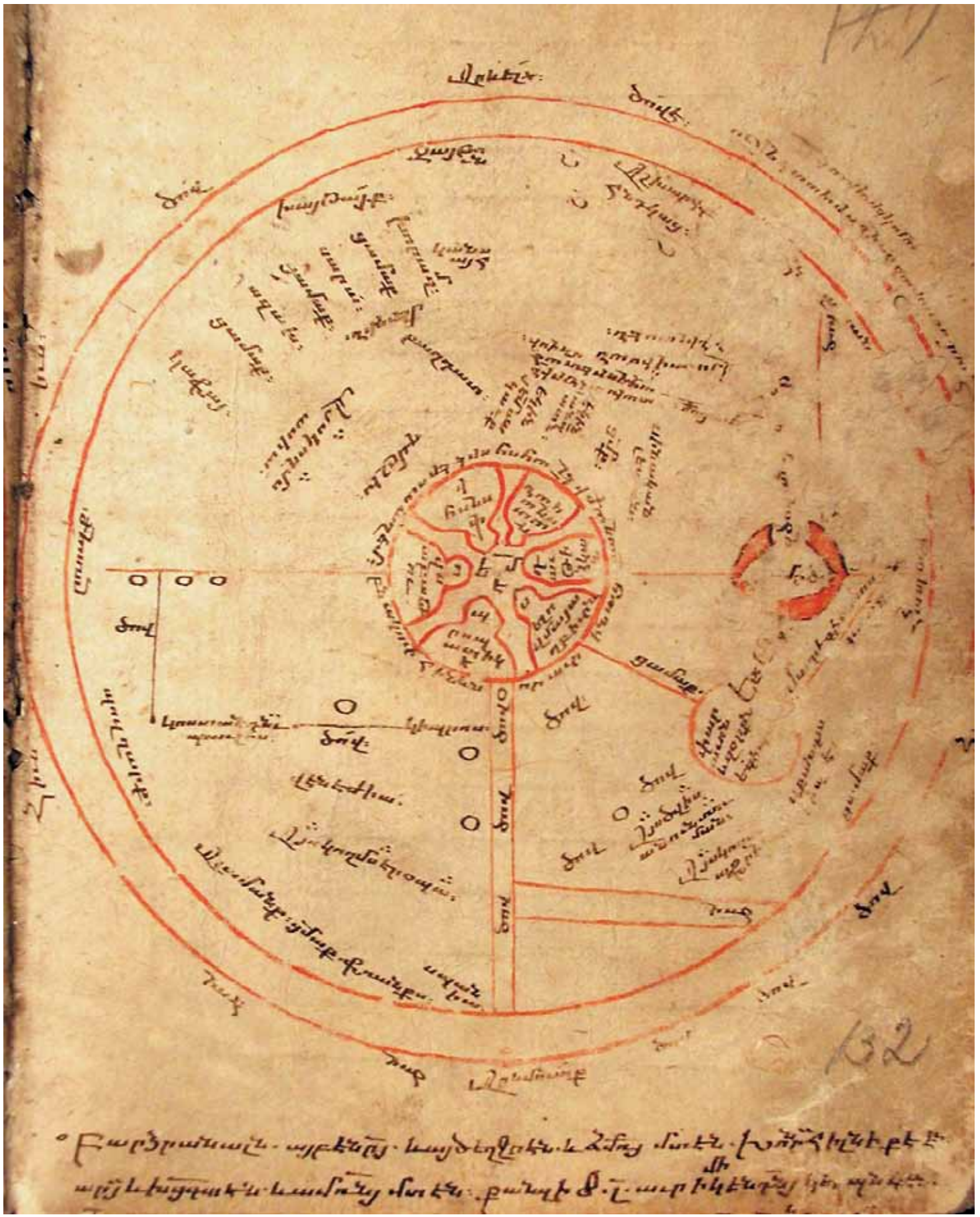

18a

Պատ. 18/18a

Այսպես կոչված «Սաղմոսային» այս քարտէզը ներդրված է 1250 թւականի ձեռագիր սաղմոսարանի մէջ: Քարտէզը միջնադարեան Տ-Օ ձևով է նկարված, բայց Հերեֆորդի «Մապպա Մունդի»ի նման (տես պատ. 20) զարգացել է և պարզութիւնից դուրս գալով պարունակում է բազմազան և յաւելեալ տեղեկութիւններ: Չնայած նրան, որ նոյն ժամանակ գոնէ Եւրոպայի քարտէզը համեմատաբար ճշգրիտ գծելու համար արդէն իսկ գոյութիւն ունէին բաւարար քարտէզագրական տեղեկութիւններ, բայց և այնպէս քարտէզ պատրաստողը որոշել է հետևել քրիստոնէական սկզբունքերին և անտեսել եղած գիտական հիմունքները:

Քարտէզը շրջանաձև է, որի վերը կանգնած է Քրիստոսը, ձեռքում բռնած երկրագունդը, շրջապատված խնկարկող հրեշտակներով: Աշխարհը շրջապատված է ովկիանոսով և 12 հողմերով: Հեռաւոր երկրներում բնակւող երևակայական էակները զբաղեցնում են քարտէզի ներքևի աջ կողմը: Արևելքը քարտէզում վերն է, ուր պատկերված է Դրախտը ներս հոսող գետերով, որտեղ նաև ներկայ են Ադամն ու Եւան: Ըստ Հին Կտակարանի, Գոգ և Մագոգ երկրներն շրջապատված են պարիսպներով, իսկ Կարմիր ծովի մէջ պատկերված է Մովսէսի անցման վայրը:

Այստեղ Երուսաղեմը քարտէզի և աշխարհի կենտրոնն է: Արարատը և վրան նստած կիսալուսնի նմանող Նոյեան տապանը գտնւում են ժամացոյցի սլաքի ժամը 10-ի ուղղութեամբ: Տապանի մօտ կարելի է կարդալ «Արմենիա» անունը, մակագրված կարմիր գոյնով: Քարտէզում նշված են նաև այլ երկրների ու քաղաքների անուններ և շատ ուրիշ տեղեկութիւններ:

Հայաստանի մասը ցուցադրված է պատ. 18a դետալի մէջ:

Չափերը 10x15 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS. 28681

Рис. 18/18a

Эта так называемая “Псаломная карта” начерчена в 1250 г. в рукописном Псалтыре. Карта имеет средневековую Т-О форму, но она как и “Маппа Мунди” из Герефорда, усовершенствовалась и содержит разнообразные дополнительные сведения. Несмотря на то, что к тому времени было достаточно картографических сведений для относительно точного составления хотя бы карты Европы, составитель данной карты решил следовать христианским принципам и игнорировал имеющиеся научные данные.

Карта круглая, наверху изображен Христос, держащий в руке земной шар, окруженный кадящими ангелами. Мир окружен океаном и 12-ю ветрами. Фантастические существа, обитающие в дальних странах, занимают нижнюю правую часть карты. На карте восток расположен наверху, там же изображен рай, с втекающими в него реками, где находятся также Адам и Ева. Согласно Ветхому Завету, земли Гог и Магог окружены крепостными стенами, а в Красном море изображено место, где проходил Моисей.

Здесь Иерусалим является центром карты и мира. Арарат и Ноев ковчег в форме полумесяца на нем находятся по направлению часовой стрелки, указывающей 10 часов. Рядом с ковчегом можно прочитать название “Армения”, написанное красным цветом. На карте отмечены также названия других городов и стран и много других сведений.

Та часть, где изображена Армения, детальнее показана на рис. 18a.

Размеры 10x15 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional MS. 28681

Պատ. 19

Աբու Զաքարիա Իբն Մուհամմադ Ալ Ղազվինին (1203-1283) պարսկական ծագումով արաբ աշխարհագրագետ էր, որը շարադել է իր *«Ասար ուլ բիլադ վա ախբար ուլ իբադ»* آثار البلاد و اخبار العباد (Յուշեր վայրերի և արարածների մասին) աշխարհագրական բառարանը: Այս գրքում նա ընդգրկել է նաև մէկ աշխարհացոյց քարտէզ, ուր երկրագունդը բաժանուած է եղանակային գոտիների, պատկերուած ըստ իսլամական աւանդութեան՝ ուղղորդուած հարաւը դէպի վեր:

Քարտէզի մէջ ձախից աջ գծուած սեպաձև գծերը անուանուած են Կարմիր ծով, Պարսից ծոց, Բերբերների ծոց: Ներքևի մէջտեղում գծուած շրջանը Կասպից ծովն է, որի աջում գտնուող երկու զուգահեռ գծերի միջև նշուած են «Հռոմի, Արևմուտքի և Շամի ծով»՝ այսինքն Միջերկրական ծով:

Այստեղ բացի իսլամական երկրներից նշուած են նաև Ռուսաստանը, Բուլղարիան և Հռոմը (Բիւզանդիոնը): Հայաստանը ցոյց է տրուած Ռուսաստանի հարևանութեան մէջ, Կասպից ծովի մօտ:

Ալ Ղազվինին նաև պատրաստել է մի տիեզերական հանրագիտարան, *«Քիթաբ ուլ-աջաիբ ուլ-մախլուղաթ վէ ղարաիբ ուլ-մոուջուդաթ»*, որը նաև պարունակում է իսլամական աշխարհի քարտէզ: Սա շատ զարդարուն մի քարտէզ է, ուր ըստ իսլամական սովորութեան հարաւը նոյնպէս գտնուում է վերևում: Պէտք է նշել, որ նոյն ձեռագրի տարբեր պատճենների մէջ քարտէզները շատ տարբեր ձևերով են արտագրուած:

Չափերը 23x35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. MS 3623 f5a

Рис. 19

Абу Захария ибн Мухаммед аль-Казвини (1203-1283) - арабский географ персидского происхождения, который написал географический словарь “Асар уль билад ва ахбар уль ибад” (“Воспоминания о землях и приключениях”). В этой книге он поместил также карту мира, где земной шар разделен на климатические зоны и изображен согласно исламской традиции с югом наверху.

Клинообразные линии, начерченные на карте слева направо, названы Красным морем, Персидским заливом, заливом Берберов. Круг, начерченный посередине внизу - Каспийское море, справа от которого между двумя параллельными линиями отмечены “Римское, Западное и Шамское море”, т.е. Средиземное море.

Здесь кроме исламских стран отмечены также Россия, Болгария и Рим (Византия). Армения показана по соседству с Россией, рядом с Каспийским морем.

Аль-Казвини составил также всеобщую энциклопедию - “Китаб уль-аджаиб уль-махлугат ве караиб уль-моуджудат”, которая включает в себя карту исламского мира. Это очень красочная карта, где, согласно исламской традиции, юг также находится наверху. Надо отметить, что в разных копиях той же рукописи карты переписаны по-разному.

Размеры 23x35 см.

Британская библиотека, Лондон - Or. MS 3623 f5a

قال ابو الريحان الخوارزمي اذا فرضنا ان دايره معدل النهار تقطع كره الارض نصفين
يسمى احد النصفين جنوبا والآخر شمالا واذا فرضنا دايره تمر على قطبي معدل النهار وتقطع
الارض صار كره الارض اربعه ارباع ربعان جنوبيان وربعان شماليان فالربع الشمالي المكشوف
يسمى ربعا مسكونا والربع المسكون مشتمل على البحار والجزاير والانهار والجبال والمفاوز والبلدان
والقرى على ان ما بقي منها تحت قطب الشمال قطعة غير مسكونه من افراط البرد وتراكم الثلوج
وهذا الربع المسكون قسموها سبعة اقسام كل قسم يسمى اقليما كانه بساط مفروش من الشرق الى
الغرب طولا ومن الجنوب الى الشمال عرضا وانها مختلفه الطول والعرض فاطولها واعرضها
الاقليم الاول فان طوله من المشرق الى المغرب نحو من ثلثه الف فرسخ وعرضها من الجنوب الى
الشمال نحو من مايه وخمس فرسخا واقصرها طولا وعرضا الاقليم السابع فان طوله من المشرق الى
المغرب نحو من الف وخمس مايه فرسخ وعرضه من الجنوب الى الشمال نحو من خمسين فرسخا و
اما سايرا الاقاليم فمختلف طولها وعرضها وهذه صوره كره الارض باقاليمها

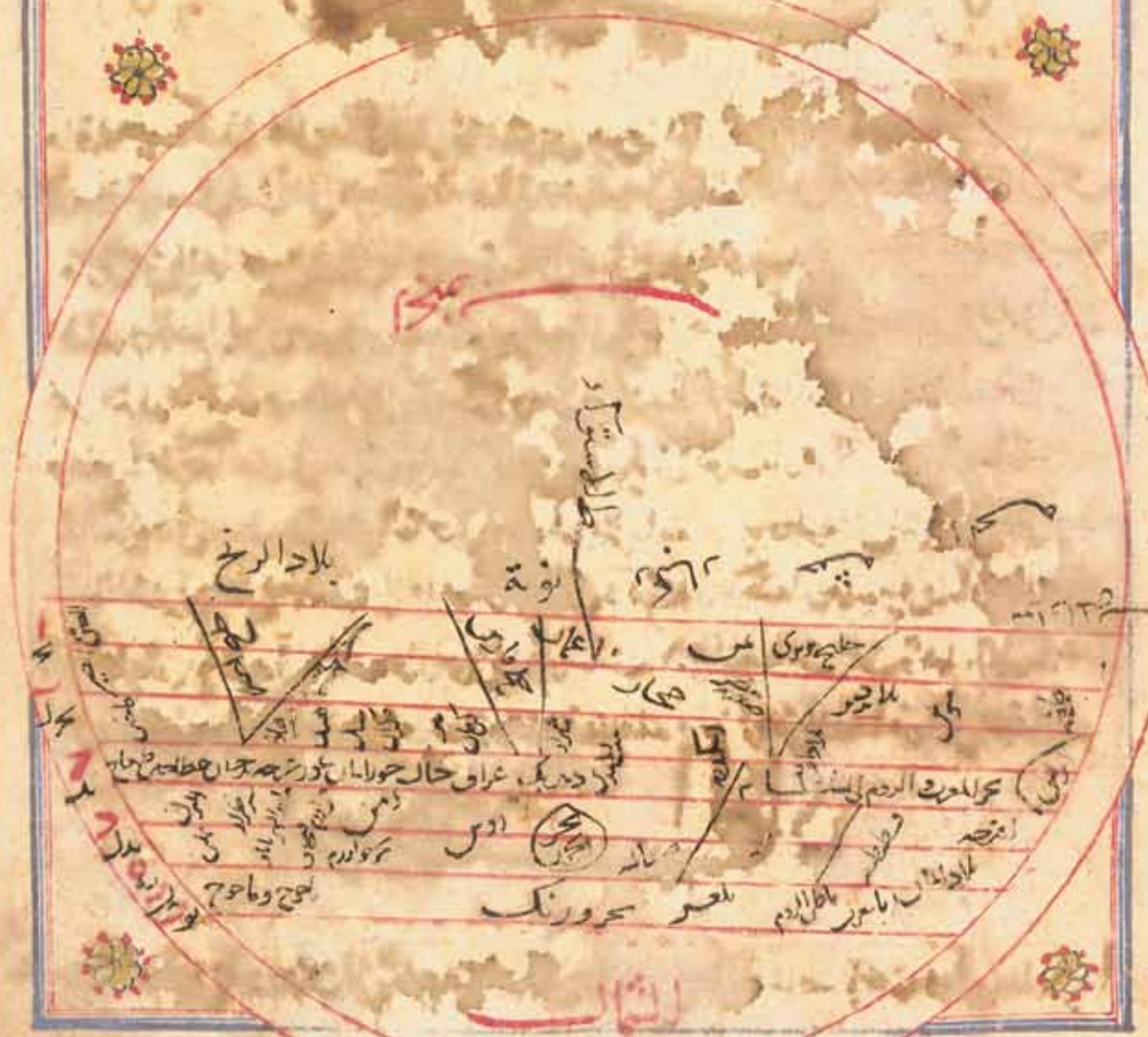

Պատ. 20/20a

Մապպա Մունդին, որը գտնուում է Անգլիայի Հերէֆորդ քաղաքի Մայր Տաճարում, պատրաստուել է շուրջ 1300 թւականին, Ռոբեր դե Բոլլոի ձեռքով: Սա միջնադարեան ձեռագիր շրջանաձև քարտէզ է՝ գծուած մագաղաթի վրայ, որի նմանները ընդհանրացած էին այդ ժամանակներում, բայց որոնցից միմիայն մի քանի օրինակ է մեզ հասել: Քարտէզը շատ լաւ է պահպանուած: Գծագրողը քարտէզին հոգևոր շէշտ և իմաստ է տուել: Երուսաղեմը գտնուում է քարտէզի կենտրոնում, իսկ Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը վերևում, ուր քարտէզի արևելքն է: Ցուցադրութեան այս կերպը ընդհանրացած էր այդ դարաշրջանում: Ինչպէս միւս Т-О քարտէզներում, այստեղ էլ Միջերկրական ծովը, Նեղոս և Դոն գետերի հետ միասնաբար երկրի ցամաքամասը բաժանում են երեք մասի: Արևելքում՝ այսինքն քարտէզի վերը Ասիան է, Եւրոպան գտնուում է ներքևի ձախ կողմում, իսկ Աֆրիկան՝ ներքևի աջ կողմում: Այս ամբողջութիւնը շրջապատուած է ովկիանոսով, իսկ Կարմիր ծովը ներկուած է կարմիր գոյնով: Աշխահագրական տեղեկութիւնների վրայ աւելացուած են բնական աշխարհը և դէպքերը նկարագրող պատկերներ: Այստեղ պատկերուած են հեռաւոր երկրներում բնակւող արտասովոր արարածներ, մեծ ոտքով մարդը, որի ստուերի տակ ինքը հանգստանում է, կամ էլ մեծ ականջով մարդը, որն իր ականջը գործածում է որպէս փաթաթան: Հնդկաստանի շրջանը, որն իբր ունի 5000 քաղաք, զարդարուած է բազմաթիւ արտառոց կենդանիներով և բոյսերով:

Այս քարտէզում Հայաստանը պատկերուած է ժամացոյցի սլաքի ժամը 10-ի ուղղութեամբ, շառաւիղի կէսի վրա (Տես պատ. 20a): Այստեղ է Նոյեան տապանը, որը բացատրւում է «նստած հայկական լեռներին», դրա ներքևում՝ ձախ կողմում Փոքր Հայքն է (Armenia inferior), իսկ վերը՝ աւելի դէպի աջ, կողքի վրայ թեքուած ամրոցի մօտ՝ բուն Հայաստանն է (Armenia):

Քարտէզն ունի 132 սմ ներքին տրամագիծ, և 137x162 սմ չափս, տեղադրուած կաղնու փայտից պատրաստուած ժամանակակից շրջանակի մէջ:

Рис. 20/20a

Маппа Мунди, которая находится в Кафедральном соборе города Герефорда в Англии составлена около 1300 г. Робером де Болло. Это средневековая рукописная круглая карта, начерченная на пергаменте. Подобные карты были характерны для того периода времени, но до наших дней дошло лишь несколько образцов. Карта очень хорошо сохранилась. Чертивший эту карту человек вложил в нее духовный смысл. Иерусалим расположен в центре карты, а Земной рай - Эдем - наверху, где находится восток карты. Подобное расположение было общепринято в то время.

Как и на других Т-О картах, здесь также суша разделена на три части Средиземным морем, реками Нилом и Доном. На востоке, т.е. в верхней части карты находится Азия, Европа расположена в левой нижней части, а Африка - в нижней правой. Все это целиком окружено океаном, а Красное море покрашено красным цветом. Географические сведения дополняются картинками природы и изображениями различных событий. Здесь показаны обитающие в дальних странах необычные существа, человек с большой ногой, отдыхающий под ее тенью, или человек с большим ухом, который использует свое ухо в качестве повязки. Область Индии, якобы имеющей 5000 городов, разукрашена многочисленными необычными животными и растениями.

На этой карте Армения изображена по направлению часовой стрелки, указывающей 10 часов, на середине радиуса (см. рис. 20a). Здесь - Ноев ковчег, который описывается как “сидящий на Армянских горах”, ниже него слева - Малая Армения (Armenia inferior), рядом - Большая Армения (Armenia superior), а выше, правее, рядом с наклонившейся на одну сторону крепостью - сама Армения (Armenia).

Карта имеет внутренний диаметр равный 132 см, и размеры 137x162 см, помещена в современную рамку, сделанную из дуба.

20

20a ›

Tigris fluuius
Samosata ciuitas
Thiberia
Armenia
Xerocrate
Arcadia superior
Arcadia inferior
Archa noe seruat in montibus ararat
Tauris
Decusa ciuitas
Armenia inferior
Antiochia ciuitas
Cesarea ciuitas
Cappadocia
Frigia
Antiochia ciuitas
Laodicia
Pyrenes
Carambis
Fl. phis qui flauius
Fl. euphratis
Fl. tigris
Fl. euphratis
Fl. cydnus
Fl. halis
Mare
Cimmerium mare

Պատ. 21

Յունարէն այս ձեռագիր քարտէզը հաւանաբար պատրաստուած է Կոստանդնուպոլսում՝ 13-րդ դարի ընթացքում: Քարտէզը Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ի հիման վրայ գծուած, մեզ հասած հնագոյն ձեռագիր քարտէզներից է, գծուած և ներկուած մագաղաթի վրայ: Քարտէզը պարզ է ու զերծ զարդարանքներից:

Սա հաւանաբար մէզ է հասել Կոստանդնուպոլսի գրադարանից, որտեղից դուրս է հանուել, երբ թուրքական ցեղերը շրջապատում էին քաղաքը:

Քարտեզը պատկերում է Կովկասը: Հիւսիսում, Պոնտոսի արևելեան ափին է ΚΟΛΧΙϹ-Կոլխիսը՝ շրջապատուած Կովկասեան լեռներով: Դրա կողքին է ΙΒΗΡΙΑ-Իբերիան՝ Վիրքը, ամբողջովին շրջապատուած լեռներով: Սրանց շարքին է նաև ΑΛΒΑΝΙΑ-Ալբանիան-Աղուանքը, որն այսօր կոչւում է Ադրբեջան և որը գտնւում է Կասպից ծովի արևմտեան ափին, շրջափակուած Կովկասեան լեռներով: ΑΡΜΕΝΙΑ ΜΕΓΑΛΗ - այսինքն Մեծ Հայքը գտնւում է այս երկրների հարաւում, որի արևմտեան սահմանն է կազմում Եփրատ գետը, իսկ հարաւում՝ Մարաստանը: Նշած են Հայաստանի կարևոր քաղաքները, գետերն ու լեռները իրենց յունական անուններով: Պատկերուած է նաև Վանայ լիճը, որից ակունք է առնում Տիգրիս գետը: Պէտք է նշել, որ անունների յունարէն տարբերակները երբեմն անճանաչելի են:

Չափերը 42x57.5 սմ

Վատիկանի Առաքելական Գրադարան - Urb. Gr.82, ff 112.

Рис. 21

Эта рукописная карта на греческом языке, вероятно, сделана в Константинополе в XIII в. Это одна из древнейших дошедших до нас рукописных карт, составленных на основе “Географии” Птолемея, начерченная и раскрашенная на пергаменте. Карта проста и лишена декоративных элементов.

Она, вероятно, дошла до нас из библиотеки Константинополя, откуда ее вывезли, когда тюркские племена окружали город.

Карта изображает Кавказ. На севере, на восточном берегу Понта, окруженного Кавказскими горами, изображена Колхида. Рядом находится Иберия, полностью окруженная горами. В их ряду также Албания (Арран - Агванк), которая сегодня называется Азербайджан, находящаяся на западном берегу Каспийского моря и окруженная Кавказскими горами.

Armenia Меганh, т.е. Великая Армения находится к югу от этих стран, западную границу которой составляет река Евфрат, а южную - Мидия. Отмечены важные города Армении, реки и горы с их греческими названиями. Изображено также озеро Ван, от которого берет начало река Тигр. Надо отметить, что греческие варианты названий иногда неузнаваемы.

Размеры 42x57,5 см.

Апостольская библиотека Ватикана - Urb. Gr.82, ff 112.

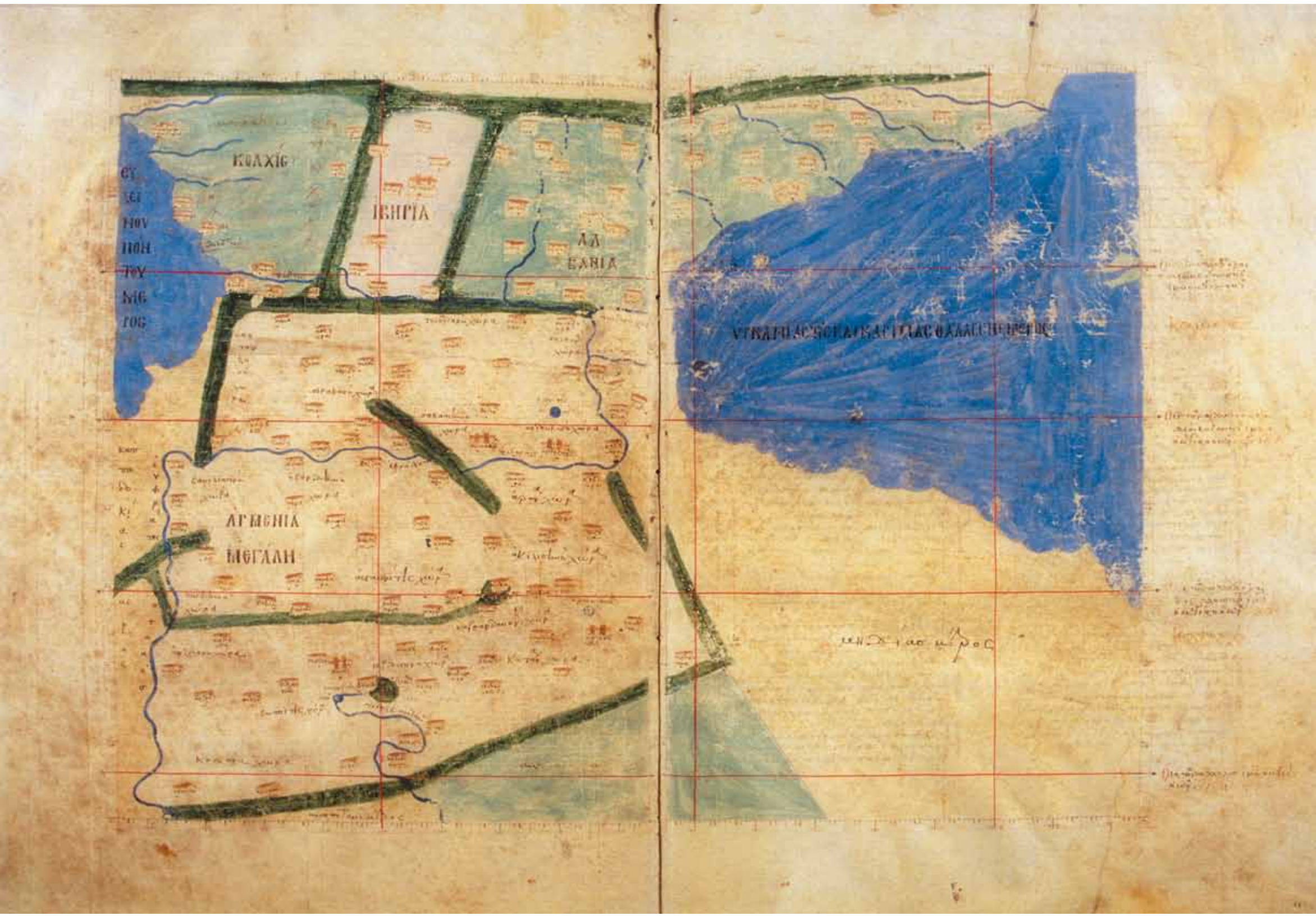

21

22 *а*

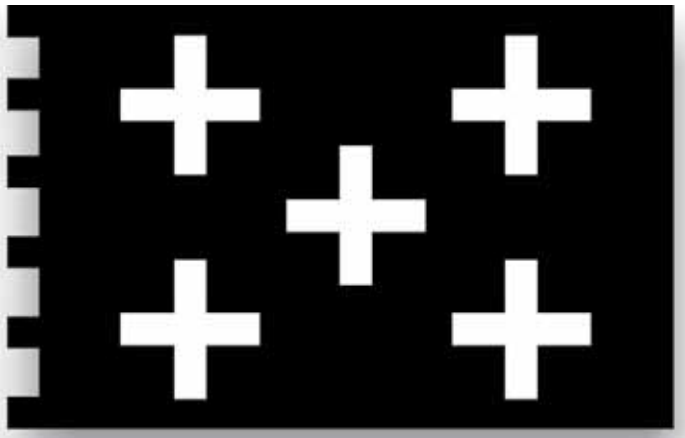

22 *б*

Պատ. 22

Միջերկրական ծովի այս 1339 թւակիր պորտոլանի հեղինակը Անջելինօ Դուլսերտն է: Սա մեզ հասած թւագրուած և ստորագրուած հնագոյն պորտոլանն է: Ինչպէս միւս կատալան քարտէզները, այստեղ էլ բացի ծովափնեայ մանրամասնութիւններից կան նաև բաւականին տեղեկութիւններ ցամաքների ներքին մասերի վերաբերեալ:

Սև ծովի հարաւ-արևելքում, կողմնացոյցի գծերի (լոքսոդրոմների) հատման կէտի կենտրոնում կարելի է կարդալ «Հայաստան» անունը, որտեղից ակունք են առնում երկու գետեր՝ Տիգրիսն ու Եփրատը: Գրուածքի ներքևում են Արարատ լեռը և Նոյեան տապանը՝ նստած լեռան վրայ: Եփրատի վրայ պատկերուած է Արզենջան (Երզնկա) քաղաքը: Հայաստանի շրջանի այս տեսակ պատկերումը իւրայատուկ է շատ պորտոլանների, որոնցից մի քանիսը արտատպուած են այս հատորում:

Միջերկրականի հիւսիս արևելեան անկիւնում գտնւող Կիլիկիան այստեղ կրում է «Էրմինիա Մինոռ», այսինքն «Փոքր Հայք» անւանումը և նրա քաղաքները կանաչ կամարի ներքոյ են գտնւում: Այս կամարն ունի յոյժ կարևոր նշանակութիւն: Սա Կիլիկիայի նաւահանգիստներն առանձնացնում է շրջապատի իսլամական քաղաքներից և նաւահանգիստներից, քանի որ արևմուտքից եկող նաւարկողների կողմնորոշման համար կարևոր էր իմանալ, թէ նաւահանգիստները բարեկամ են թէ՞ թշնամի: Քարտէզում պատկերուած են Կիլիկիայի դրօշները, իսկ կարևոր քաղաքների շարքին են Լայազիօն (Այասը), Տարսոսը (Թարսուսը) և Քուչոն (Կոռիկոսը): Սպիտակ խաչերով սև դրօշը Կոռիկոս քաղաքի դրօշն է, իսկ առիւծի պատկերովը՝ Այաս քաղաքինը (22բ). Կիլիկիայի շրջանի դետալի համար տես պատ. 22a:

Չափերը 102x75 սմ

Ֆրանսիայի Ազգային Գրադարան, Փարիզ - Res. Ge. B 696

Рис. 22

Автором этого портолана Средиземного моря 1339 г. является Анджелино Дульсерт. Это древнейший датированный и подписанный портолан из дошедших до нас. Как и на других каталонских картах, здесь тоже кроме подробностей побережья есть достаточно сведений о внутренних частях суши.

На юго-востоке Черного моря, в центре пересечения линий компаса (локсодромов) можно прочесть название “Армения”, откуда берут начало две реки - Тигр и Евфрат. Ниже надписи – гора Арарат с Ноевым ковчегом. На берегу Евфрата изображен город Арзинджан (Ерзнка). Такое изображение области Армении характерно для многих портоланов, некоторые из которых перепечатаны в этом томе.

Находящаяся в северо-восточном углу Средиземноморья Киликия здесь носит название “Эрминиа Минор”, т.е. “Малая Армения”, города которой находятся под зеленым сводом. Этот свод имеет весьма важное значение. Он отделяет порты Киликии от окружающих их исламских городов и портов, т.к. для идущих с запада мореплавателей было важно знать дружественные или вражеские порты встречаются на их пути. На карте изображены флаги Киликии, а в ряду важных городов отмечены Лаязион (Айас), Тарсос (Тарсус) и Кучо (Корикос). Черный флаг с белыми крестами – флаг города Корикос, а с изображением льва – флаг города Айас (22б). Деталь области Киликия см. на рис. 22а.

Размеры 102x75 см.

Национальная библиотека Франции, Париж - Res. Ge. B 696

22 ›

TVRCIA
ARMENIA MAIOR
EGIPTVS

Պատ. 23

Արաբ աշխարհագրագէտ Իսմաիլ Աբուլֆեդայի (1273-1332) *«Թաղիմ ուլ բօլդան»* تقويم البلدان (Երկրների հետազօտութիւններ) ձեռագիրը պարունակում է աշխարհագրական տեղեկութիւններ հիմնականում իսլամական երկրների վերաբերեալ: Այս ձեռագիր պատճէնը գրուած է 1332 կամ 1342 թւականին:

Այստեղ տրուած են երկրների բացատրութիւնները, ինչպէս նաև քաղաքների կոորդինատներն ու մանրամասնութիւնները: Ձեռագրի գլուխներից մէկը պարունակում է Հայաստանի, Արրանի (Աղուանքի) և Ադրբեջանի քաղաքների ցանկը: Այս երեք երկրների ընդհանուր բացատրութիւններից յետոյ ձեռագրի 50, 51, 82-ից 86 էջերում տրուած են ամէն մի երկրի քաղաքների անունները՝ հետևեալ բաժանումներով.

Հայաստան

Արզան Ռում (Էրզրում), Երզնջան, Մուշ, Բիթլիս, Արզան (Տիգրանակերտի, այժմ՝ Սիլւանի մօտ), Մալազկերտ, Ախլաթ, Արճէշ, Ոստան, Դւին և Դէբիլ:

Հայաստանի շրջան (Կիլիկիա)

Այաս (կամ էգեա, այժմ Իմուրթալիկ), Թարսուս, Ադանա, Մեսիս (հին Մանիստրա կամ Մոպսուհաստիա, հիմակւայ Եակափինարի մօտ), Բարսանբերդ (Բարձրաբերդ) և Սիս:

Աղուանք

Նախիջևան, Մողան, Շամխուր (Շամախ), Թիֆլիս, Բիլգան (Բայլական), Գանձակ, Բաբ ուլ-Աբուաբ (այժմ՝ Դերբենդ):

Ադրբեջան

Շիրուան, Սալմաստ, Խոյ, Մարաղա, Ուջան, Արդաբիլ, Միանէ, Մարանդ, Բարզանդ, Թաւրիզ, Բարդաէ և Սուլթանիէ: Սրանց մեծ մասը գտնւում է այսօրւայ Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգի տարածքում:

Ցուցադրուած էջը պարունակում է Հայաստանի քաղաքներից մէկ մասի տեւալները:
Տես նաև պատ. 71
էջի չափերը 18x29.5 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. MS 7499 ff 83b/84a

Рис. 23

Рукопись арабского географа Исмаила Абу-л-фида (1273-1332) “Тахвим уль Болдан” (“Исследования стран”) содержит географические сведения в основном относительно исламских стран. Эта рукописная копия написана в 1332 или 1342 г.

Здесь даны описания стран, а также координаты городов и касающиеся их подробности. Одна из глав рукописи содержит список городов Армении, Аррана (Албания - Агванк) и Азербайджана. После общего описания этих трех стран на страницах 50, 51, 82-86 даны названия городов каждой страны, разделенные на следующие группы:

Армения: Арзан Рум (Эрзерум), Ерзнджан, Муш, Битлис, Арзан (рядом с Тигранакертом, ныне – Сильваном), Малазкерт, Ахлат, Арджеш, Востан, Двин и Дебил.

Область Армении (Киликия): Айас (или Эгея, ныне – Юмурталик), Тарсус, Адана, Месис (древняя Манистра или Мопсухастия, рядом с нынешним Якапинаром), Барсанберд (Бардзраберд) и Сис.

Албания (Арран): Нахичевань, Муган, Шамхур (Шамах), Тифлис, Билган (Байлакан), Гандзак, Баб-уль-Абуаб (ныне – Дербенд).

Азербайджан: Ширван, Салмаст, Хой, Мараха, Уджан, Ардабил, Миане, Маранд, Барзанд, Тавриз, Бардае и Султание. Большая часть этих городов находится на территории провинции Азербайджан современного Ирана.

Показанная страница содержит сведения о некоторых городах Армении. См. также рис. 71.
Размеры страницы 18x29,5 см.
Британская библиотека, Лондон - Or. MS 7499 ff 83b/84a.

ومن اذربيجان خنزه قال في اللباب بفتح الجيم وسكون النون وبالزاي المعجمة قال في كتاب الاطوال ان موضوعها حيث الطول

في اخرها هاء وهي بلدة من تبريز على سبعة فراسخ قال وخنزوشاه اسم قرية من قرى مرو على فرسخين منها ومن مدن الران ابابك

ثامن عشر الاقاليم العرفية وهو
ارمينية واران واذربيجان

			الطول		العرض				
			درج	دق	درج	دق			
تر	ملاز جرد	الطوال	سه	٥	لط	ل	من الخامس	من الرابع	بفتح الميم واللام وبعدها الف ثم زاي معجمة ساكنة وجيم مكسورة ثم راء مهملة ساكنة ثم دال مهملة
تح	بدليس	الطوال وقانون	سد	ل	لح	مه	من الخامس	من الرابع	بكسر الباء الموحدة ثم دال مهملة ساكنة وياء مثناة من تحت ساكنة وسين مهملة وعن بعضهم انها بفتح الباء الموحدة
نط	خلاط وتقال بحيرة ارجاء	الطوال قانون ابن سعيد رسم	سه سه سد سد	ن ن ن ن	لط لط لط لط	كه م م ن	من الخامس	من الرابع	بفتح الخاء وسكون الحاء المعجمة وفتح اللام ثم الف وطاء مهملة
نى	ارجيش	الطوال قانون رسم	سو سو سح	ه ك ن	لح م م	ل ه له	من الرابع	من الرابع	بفتح الهمزة وسكون الراء المهملة والجيم المكسورة والياء المثناة من تحت ثم سين معجمة
نيا	وسطان	الطوال	سر	ل	لو	ن	من الرابع	من الرابع	بفتح الواو وسكون السين وفتح الطاء المهملة ثم الف بعدها نون
نيب	شروان	ابن سعيد قانون	سح سر	نو ل	ما م	مح ن	من الخامس	من اذربيجان قال ابن سعيد من اران	من الكتاب بفتح السين المعجمة وسكون الراء المهملة وفتح الواو ثم الف ونون في الاخر
نيج	سلماس	الطوال قانون ابن سعيد	سط عح ثا	ه ه ه	لو لح م	م كه ه	من الرابع	من اذربيجان	من الكتاب بفتح السين المهملة واللام والميم والف وفي اخرها سين مهملة

ضبط الاسماء

في القانون عرضها لم قال ابن حوقل ومن مدن ارمينية نشوى وبركري وخلاط وتدليس وقاليقلا وجميع هذه المدن متقاربة حضر

وفي اخرها جيم قال وبينها وبين بردعة اربعة عشر فرسخا ومن بلاد اذربيجان خونج وهي حيث الطول ع والعرض لز وهي بضم

والعرض ماك قال في المشترك ومن بلاد اذربيجان خنزوشاه بضم الخاء المعجمة وسكون النون وضم الزاء المهملتين ثم واو وشين معجمة والف

قال في كتاب الاطوال والقانون طولها ع واختلفا في العرض فقال في كتاب الاطوال للفرس عرضها لط وقال

الاوصاف والاخبار العامة

وهي بلدة صغيرة بناؤها بالحجر الاسود وبها العين والبيرها التجارة قال ابن حوقل وهي بلدة مقاربة خلاط واستوى في القدر حضيرة كثيرة الخير وهي قريبة من اردبيل بينهما يومان اقل من فرسخ يقع اردبيل جنوبها وفي جنوبها وشرقيها بدليس وبينهما قريب من يوم ونصف

عن بعض اهل تلك البلاد وبدليس بين سهل وقاريق وبين خلاط وتدليس مدينة مسورة وقد خرب نصف سورها والمياه تخترق المدينة من عيون في ظاهرها ولها بساتين في واد وهي وزجان في القدر وهي بين جبال يحف بها دورها وشاها شلاير ولها جنان كثيرة قال ابن حوقل وهي بلدة صغيرة عامرة كثيرة الخير خصب قال في الغرزي وبينها وبين خلاط سبعة فراسخ

عن بعض اهلها واخلاط في مستو من الارض ولها بساتين كثيرة وطاعون اثر ثابتها على شبه انها ردمشق ولبدليس بخلاف المدينة منها الا الشتى اليسير ولها سور خراب وهي في قدر دمشق وبردها شديد والجبال تعلوها على اكثر من سبع يوم قال ابن حوقل هي بلدة صغيرة خصبة كثيرة الخير قال في الغرزي وبينها وبين ملاز جرد سبعة فراسخ قال ابن سعيد واجل مدينة بارمينية مدينة خلاط وذكرها جلو الشهرة

عن بعض اهل تلك البلاد وارجيش بلدة صغيرة غير مسورة في طرف الوطاة واول الجبال وهي من خلاط في جهة الشرق على مسيرة يومين ومن بحيرة ارجيش على الى البلاد المسلك المعروف بالطريق قال ابن سعيد منه شرق خلاط بحيرة ارجيش طولها من غرب الى شرق وانحراف الى الجنوب اربع مراحل والعرض نحو مرحلة وفيها يوجد السمك الطريخ الذي يملح ويحمل الى الاقطار

عن بعض اهل تلك البلاد ووسطان بين الشرق والجنوب من وان وبينهما اكثر من مسيرة يوم ووسطان على حافة بحيرة ارجيش في اخر الوطاء واول الجبال قال المهلبي ووسطان من بلاد ارمينية وبينها وبين سلماس ثلاثة عشر فرسخا وبين وسطان وبين وان ستة فراسخ

من كتاب ابن سعيد وشروان كانت قاعدة لبلادها وقد صارت ملكة شروان مضافة الى اذربيجان ولشروان الدربند المشهور اقول وهو المعروف في زماننا بدربند باب الحديدة لابن سعيد انها من اران قال في اللباب شروان مدينة بدربند حزبان بناها انوشروان فاسقطوا الواو للتخفيف وبقي شروان خرج منها جماعة من العلماء

عن المهلبي وسلماس في الغرب والشمال غربي وبينهما ستة فراسخ قال في اللباب وسلماس مدينة من اذربيجان قال المهلبي انها وسلماس هذه مصر من الامصار جليل والمتاجر بها والبها تصل ومنها الى ارمية ستة عشر فرسخا وهي اخر حدود اذربيجان من الغرب

كثيرة الخيرات في اللباب وتماهو باقصى اذربيجان بلدة تسمى بردج بفتح الباء الموحدة وسكون الراء وكسر الدال المهملتين ثم مثناة من تحت

الخاء المعجمة وسكون الواو وفتح النون ثم جيم قال ابن حوقل وهي بلدة لا منبر فيها وبينها وبين مراغة ثلاثة عشر فرسخا

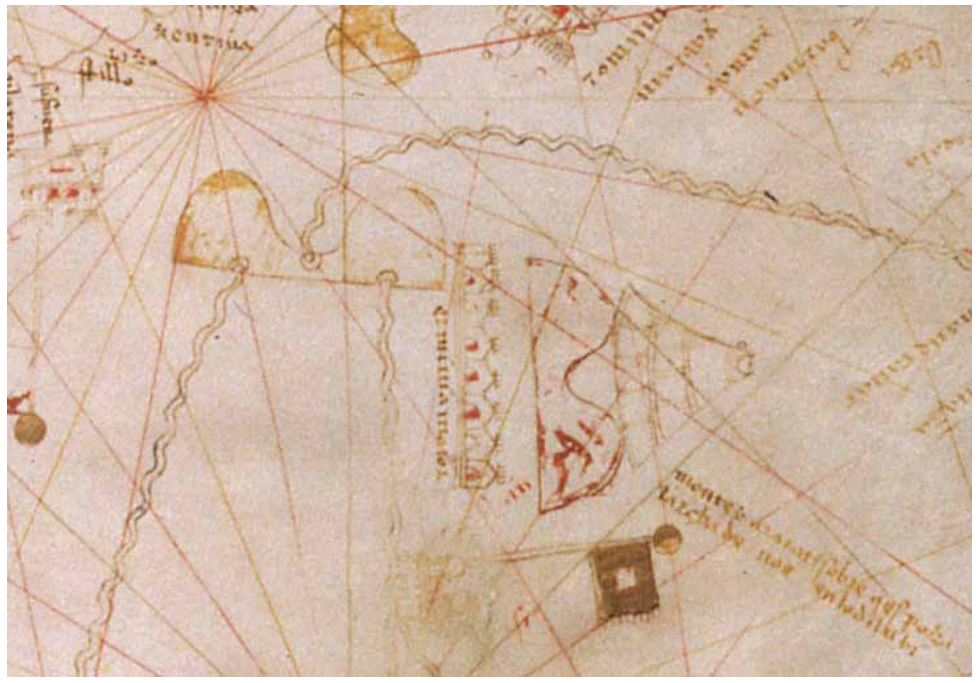

24a

Պատ. 24/24a

Մեսիա դէ Վիլադէստէսը տասնհինգերորդ դարի կատալան քարտէզագէտներից էր, որի հանրայայտ «Վիլադէստէս» կոչւող պորտոլանը պատրաստւել է 1413 թւականին: Քարտէզը գծւած է մագաղաթի վրայ և ունի ցայտուն գոյներով արւած մանրանկարներ:

Այս քարտէզը համեմատաբար մեծ է և ունի կատալան քարտէզների իւրայատկութիւնը, քանի որ բացի ծովափնեայ քաղաքներից ու դետալներից, տալիս է նաև ծովափնեայ շրջաններից ներս գտնւող տարբեր քաղաքներ, ովազիսներ, լեռներ և այլ մանրամասնութիւններ: Այստեղ Աֆրիկայի ցամաքամասում պատկերւած են մի քանի թագաւորներ, ինչպէս նաև երկու արաբ ցեղապետեր՝ նստած ուղտերի վրայ: Այս քարտէզն ունի բազմաթիւ նմանութիւններ 1375 թւականին պորտոլան քարտէզագիր Կրեսկի պատրաստած «Կատալան ատլաս»ի հետ, որը Ֆրանսիայի թագաւոր Շարլ Հինգերորդին էր նւիրւած և գտնւում է Փարիզի Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում:

Այս քարտէզի մէջ Հայկական Բարձրաւանդակը ցուցադրւած է Սև ծովի հարաւ արևելքում, որպէս աւետարանի երկու գետերի աղբիւրը: Արարատը պատկերւած է կողքի վրայ, որի զոյգ գագաթներին է նստած վրանի տեսք ունեցող Նոյեան տապանը: Սա կատալան քարտէզների մէջ Հայաստանը պատկերող ընդունւած կերպն է: Տես դետալ 24a:

Չափը 115x85 սմ

Ֆրանսիայի Ազգային Գրադարան, Փարիզ - ref. GeAA 566

Рис. 24/24a

Месиа де Виладестес - один из каталонских картоведов XV в. Его известный портолан “Виладестес” составлен в 1413 г. Карта начерчена на пергаменте, и на ней имеются миниатюры, выполненные яркими красками.

Эта карта сравнительно большая и имеет характерную для каталонских карт особенность, т.к. помимо городов и деталей побережья, она дает также сведения о разных городах внутренней части суши, оазисах, горах и другие подробности. На африканском материке изображены несколько королей, а также два арабских вождя племени, сидящие на верблюдах. Эта карта имеет много сходного с “Каталонским атласом” картографа Креска, составленного в 1375 г. и подаренного королю Франции Карлу V. Она находится во Французской национальной библиотеке в Париже.

На этой карте Армянское нагорье показано на юго-востоке Черного моря как источник двух библейских рек. Арарат изображен сбоку, на его двух вершинах “лежит” Ноев ковчег, напоминающий шатер. Это принятый в каталонских картах способ изображения Армении. См. деталь 24a.

Размеры 115x85 см.

Французская Национальная библиотека, Париж- ref.GeAA 566.

25a

Պատ. 25/25a

Այս շրջանաձև կատալան տեսակի պորտոլանի հեղինակն անհայտ է: Քարտէզը 1450-ական թւականներից է և յայտնի է «Էստենզէ» անւամբ: Քարտէզում պատկերւած են բազմաթիւ իշխաններ, ամրոցային քաղաքներ, առագաստանաւեր, ծովահարսեր և կենդանիներ: Նկարները զարդարուն են, ունեն մանրանկարի որակ և գունագեղ աշխատանք: Չնայած որ այս քարտէզը պատրաստւել է Դուլսերտի պորտոլանից (պատ. 22) աւելի քան 100 տարի յետոյ, բայց և այնպէս նրա հետ ունի բազմաթիւ նմանութիւններ: Գրւածքները կատալանի և աղաւաղւած լատիներէն լեզուների խառնուրդ են:

Քարտէզի մէջ Միջերկրականը պատկերւած է շատ ճշգրիտ, բայց Աֆրիկան գծւած է բաւական խեղաթիւրւած, յատկապէս Արևմտեան Աֆրիկայի՝ Գւինէայի ծոցի շրջանը, որն ինչ որ գետով կամ նեղուցով միացւել է Հնդկական ովկիանոսին: Աֆրիկայի հարաւի մեծ և անմարդաբնակ ցամաքամասը պէտք է համարել Անտարկտիդան, որը գտնւում է Բարեյուսոյ հրւանդանի հարաւում: Քարտէզը պարունակում է Մարկօ Պոլոի և Դիազի դիտողութիւնները: Ինչ որ անորոշ պատճառներով Երկրային Դրախտը Հայաստանի և Միջագետքի շրջանից տեղափոխւած է Արևելեան Աֆրիկա:

Հարաւ արևելեան Ասիայի ծովերում պատկերւած են բազմազան գոյներով ներկւած մեծ թւով կղզիներ, որոնք փաստում են, որ քարտէզագէտները ժամանակին արդէն իսկ տեղեակ էին այս աշխարհամասում գոյութիւն ունեցող հազարավոր կղզիների մասին:

Սև և Կասպից ծովերի միջև, զոյգ կարմիր լեռների տակ *Էրմինիա Մայորն* է՝ Մեծ Հայքը: Լեռները պատկերում են Հայկական Բարձրաւանդակը, որից ակունք են առնում Տիգրիս և Եփրատ գետերը: Սրանց աջումն է Արարատը, ներկւած կանաչ և պատկերւած կողքի, որի վրայ նստած է Նոյեան տապանը: Եփրատ գետի վրայ նշւած են Արզենգա (Երզնկա) և Մալաթիա քաղաքները: Այս ձևը պորտոլանների մէջ Հայաստանը նշելու ընդհանրացած կերպն էր: (Տես դետալ 25a)

Միջերկրականի հիւսիս-արևելքում գտնւող Կիլիկիայի նաւահանգիստները շրջափակւած են մուգ կանաչ կամարով: Սրանով հայկական քրիստոնէայ նաւահանգիստներն առանձնանում են շրջապատի իսլամականներից: Պէտք է նշել, որ այս քարտէզը պատրաստելիս Կիլիկիայի Հայկական Թագաւորութիւնն արդեն իսկ գոյութիւն չունէր:

Տրամագիծը 113 սմ

Էստենզէ Գրադարան, Մոդենա, Իտալիա - CGA 1

Рис. 25/25a

Автор этого портолана круглой формы каталонского типа неизвестен. Карта относится к 1450-ым годам и известна под названием “Эстензе”. На карте изображены многочисленные князья, города-крепости, парусники, русалки и животные. Рисунки выполнены красочно, имеют качество миниатюр. Несмотря на то, что эта карта сделана более чем на 100 лет позже портолана Дульсерта (рис. 22), она имеет много схожего с ней. Надписи являются смесью каталонского и искаженного латинского языков.

На карте Средиземное море изображено очень точно, но Африка начерчена довольно искаженно, особенно Западная Африка - область Гвинейского залива, которая некой рекой или проливом соединена с Индийским океаном. Большую необитаемую часть суши на юге Африки надо считать Антарктидой, которая находится на юге мыса Доброй Надежды. Карта содержит замечания Марко Поло и Диаза. По каким-то неясным причинам Земной рай перемещен из Армении и Междуречья в Восточную Африку.

В морях Юго-восточной Азии изображены в большом количестве острова, раскрашенные разными цветами, что свидетельствует о том, что картоведы уже тогда знали о тысячах островов существующих в этой части света.

Между Черным и Каспийским морями под двумя красными горами находится “Эрминиа Майор” - Великая Армения. Горы изображают Армянское нагорье, откуда берут начало реки Тигр и Евфрат. Справа от них Арарат, покрашенный в зеленый цвет и изображенный сбоку, на котором “лежит” Ноев ковчег. На реке Евфрат отмечены города Арзенга (Ерзнка) и Малатия. Это общий для портоланов способ изображения Армении (см. деталь 25a).

Находящиеся на северо-востоке Средиземноморья порты Киликии окружены темно-зеленым сводом. Этим армянские христианские порты отделялись от окружающих исламских. Надо отметить, что когда составлялась эта карта, Киликийского армянского государства уже не существовало.

Диаметр 113 см.

Библиотека Эстензе, Модена, Италия - CGA 1.

25 ›

Պատ. 26/26a

Այս քարտէզը, որը կոչւում է «Ջենովայի ձւածիր պորտոլան», պորտոլանների մէջ ունի իր իւրայատուկ տեղը: Քարտէզը գծւած է հիմնւելով միաժամանակ պտղոմէոսեան, պորտոլանների և նոյնպէս կրօնական քարտէզների հիմունքների վրայ: Սա գծւած է ամբողջական մէկ մագաղաթի վրայ, բայց ունի հետաքրքիր ձև, այսինքն սուր ծայրերով ձւածիր է, կամ աւելի շուտ ունի ոսպի տեսք: Քարտէզը պատրաստելու վայրն անյայտ է, սակայն քանի որ սրա վրայ կայ Ջենովայի խաչը, ապա կոչւում է «Ջենովայի ձւածիր պորտոլան աշխարհացոյց»: Քարտէզը թւագրւած է 1457 թւականով:

Քարտէզի ընդհանուր դրւածքը հիմնւած է պտղոմէոսեան քարտէզներին, իսկ մանրամասնութիւնները վերցւած են պորտոլաններից, ինչպիսին են համեմատաբար ճշգրիտ Միջերկրական և Սև ծովի ափերը: Պատկերները, քաղաքներն ու այլ նիւթերը նման են տարբեր կրօնական աշխարհացոյցներին, որոնց բովանդակութիւնը կրօնականից դուրս է բերւել և դարձել աշխարհիկ: Կասպից ծովի մէջ պատկերւած են բազմաթիւ երևակայական կղզիներ: Պատկերւած կղզիներից ու տեղեկութիւններից կարելի է եզրակացնել, որ հեղինակն օգտւել է նաև Մարկո Պոլօյի և դէ Կոնտիի ճամփորդական յուշերից ու նշումներից: Քարտէզն ունի իրար խաչաձևող գծերի ցանց: Իրականութեան մէջ այս պորտոլանն աւելի նման է հանրագիտական քարտէզի, քան միւս պորտոլաններին:

Քարտէզի ամենահետաքրքրականն այն է, որ Աֆրիկան պատկերւած է շրջապատւած ծովով, այսինքն հաստատում է, որ Եւրոպայից դէպի հարաւ նաւարկելով կարելի է շրջանցել Աֆրիկան ու դառնալով արևելք՝ հասնել Հնդկական ովկիանոս: Պատկերացնելով էլ աւելի հեռուն, այստեղ Հնդկական ովկիանոսի մէջ նոյնիսկ ցուցադրւած է եւրոպական մի նաւ: Քարտէզի վրայ կան բազմաթիւ բացատրական մակագրումներ, որոնցից մեծ մասը պարզ չեն: Սրանցից մէկն ասում է, որ ցամաքամասերին շրջապատող ջուրը մէկ ովկիանոս է, որը տարածւում է առանց սահմանի և ամէն ուղղութեամբ, շրջափակելով երկրագնդի այն մէկ քառորդը, որը ցուցադրւած է քարտէզի մէջ: Այդպիսով քարտէզագէտն ակնարկում է, որ Եւրոպայից արևմուտք նաւարկելով կարելի է հասնել Հնդկաստան: Քարտէզում Հայաստանը նշւած է Սև և Կասպից ծովերի միջև, Կովկասեան լեռների հարաւում, գլխիվայր պատկերւած ամրոցի ներքևում: Հայաստանի հարաւ-արևելքում կանաչագոյն ներկւած Արարատի վրայ նստած է Նոյեան տապանը, պատկերւած տան նման՝ նոյնպէս գլխիվայր: Պատ 26a դետալի մէջ կարելի է տեսնել, որ այստեղ պատկերւած Հայաստանը շատ նման է ուրիշ պորտոլանների Հայաստաններին և հետևում է պորտոլանների իւրայատուկ ոճին:

Շուրջ 1 մետր լայնք

Ազգային կենտրոնական Գրադարան, Ֆլորենցիա - Port. 1

Рис. 26/26a

Эта карта, которая называется “Генуэзский овальный портолан”, занимает свое особое место среди портоланов. Она начерчена на основе принципов составления птолемеевских карт, портоланов и религиозных карт. Она полностью начерчена на одном целом пергаменте, но имеет интересную форму, напоминающую чечевицу. Место, где была сделана карта, неизвестно, но, поскольку на ней есть крест Генуи, она называется “Генуэзский овальный портолан мира”. Карта датирована 1457 г.

Общее расположение карты основано на птолемеевских картах, а детали, такие как относительно точные берега Средиземного и Черного морей, взяты из портоланов. Рисунки, города и другие детали похожи на разные религиозные карты мира, содержание которых выведено из религиозных рамок и стало светским. В Каспийском море изображены воображаемые острова. По изображенным островам и сведениям можно сделать вывод о том, что автор пользовался также путевыми воспоминаниями и заметками Марко Поло и де Конти. На карте имеется сетка из перекрещивающихся линий. В действительности этот портолан больше похожна энциклопедическую карту, чем на другие портоланы. Самое интересное на карте то, что Африка изображена окруженной морем, т.е. подтверждается, что плывя из Европы на юг, можно обогнуть Африку и, вернувшись на восток, достичь Индийского океана. Здесь в Индийском океане даже показан один европейский корабль. На карте есть многочисленные разъясняющие надписи, большинство из которых неразборчиво. Одна из них говорит о том, что вода, окружающая материки - один единый океан, который распространяется без границ и во всех направлениях, окружая ту четвертую часть земного шара, которая показана на карте. Таким образом, картовед намекает на то, что плывя из Европы на восток, можно достичь Индии.

26a

Армения на карте отмечена между Черным и Каспийским морями, на юге Кавказских гор ниже изображенной в перевернутом виде крепости. На юго-востоке Армении, на покрашенном в зеленый цвет Арарате “лежит” Ноев ковчег, изображенный в виде дома, также опрокинутый. На детали рис. 26a можно увидеть, что изображенная здесь Армения очень похожа на Армении других портоланов - начерчена в характерном для портоланов стиле.

Ширина около 1 м.

Национальная центральная библиотека, Флоренция - Port. 1

26

Պատ. 27/27a/27б

Միջնադարեան այս քարտէզը պատրաստել է Վենետիկի Մուրանո կղզում բնակւող վանական Ֆռա Մաուրոն, մահացած 1460-ին: Նա ճանաչւած քարտէզագէտ էր և Պորտուգալիայի Ալֆոնսո Հինգերորդ թագաւորը նրան պատւիրեց պատրաստել Աշխարհացոյց քարտէզ՝ թոյլ տալով օգտւել իր արքունիքում եղած պորտոլաններից: Քարտէզը պատրաստւեց և թագաւորին ուղարկւեց 1459 թւականին: Մաուրոյի քարտէզին ընկերակցող նամակը հասել է մեզ, բայց քարտէզն անհետ կորել է: Բարեբախտաբար Ֆռա Մաուրոյի օգնականն իր մօտ մնացած գծագրութիւններից ու տեղեկութիւններից օգտւելով, վարպետի մահւանից յետոյ 1460-ին կարողացաւ պատրաստել նոյն քարտէզի երկրորդ օրինակը, որն այժմ գտնւում է Վենետիկում:

Քարտէզը պատրաստւել է Հերեֆորդի Մապպա Մունդիից միմիայն 150 տարի յետոյ, բայց սա արդէն ուրիշ դասի է պատկանում: Սա իրական աշխարհագրական մի աշխատանք է, որը պարունակում է օգտակար տեղեկութիւններ: Մապպա Մունդիի ֆանտաստիկ կենդանիների ու մարդկանց փոխարէն այստեղ նշւած են լեռներ, գետեր, քաղաքներ և մանրակրկիտ տեղեկութիւններ երկրների մասին, վերցւած ճանապարհորդների յուշերից: Այստեղ առաջին անգամ լինելով նոյնիսկ նշւած են ճանապարհները: Միջերկրականի քարտէզը զարմանալիօրէն ճշգրիտ է և հակառակ պտղոմէոսեան քարտէզների՝ Աֆրիկան շրջապատւած է ծովերով, ուր Հնդկական ովկիանոսը ցուցադրւած է միացած Ատլանտեանին:

Քարտէզի մէջ հարաւը վերևում է, որը հակասում է միջնադարեան քարտէզների մեծամասնութեանը: Այստեղ առաջին անգամ լինելով Կասպից ծովը պատկերւած է իրականութեանը շատ նման, մի բան, որին ուրիշ քարտէզագէտներն անդրադարձան շուրջ 260 տարի յետոյ: Ֆռա Մաուրոյի քարտէզը որևէ կրօնական բնոյթ չունի:

Հայաստանն այստեղ նշւած է Պարթևաստանի և Ասորեստանի հիւսիսում, Տիգրիսի ծունկի մէջ: Պատ. 27a-ն իր ընդհանուր դրւածքով Հայաստանի շրջանի մանրամասն է: Այստեղ նշւած Հայաստան անւան ձախում աւելի մանր տառերով մակագրւած է «Մեծ Հայք»: Քարտէզի աւելի մանրամասն դետալում (պատ. 27б) կան երկու ուրիշ հայկական շրջաններ: Այս դետալի ձախի ներքևում պատկերւած քարակոյտը Արարատն է, վրան նստած Նոյեան տապանով: Աջում, Եփրատ գետի պտոյտի մէջ նշւած է Արևմտեան Հայաստանը: Միւս Հայաստանը նոյն դետալի վերի աջ կողմում է, Միջերկրականի ծայրամասի մօտ, որը Կիլիկիոյ Հայկական թագաւորութիւնն է պատկերում: Հայաստանի քաղաքների անունների մէջ կարելի է կարդալ Էրզրում և Արտամետ անունները՝ խեղաթիւրւած:

Տրամագիծը շուրջ 2 մետր

Մարչիանա Գրադարան – Վենետիկ

Рис. 27/27a/27б

Эту средневековую карту составил живший на острове Мурано в Венеции монах Фра-Мауро, умерший в 1460 г. Он был известным картоведом, и король Португалии Альфонсо V заказал ему составить карту мира, разрешив использовать портоланы, имевшиеся при его дворе. Карта была составлена и послана королю в 1459 г. Письмо Мауро, сопровождающее карту, дошло до нас, но сама карта бесследно исчезла. К счастью, помощник Фра-Мауро, после смерти мастера, пользуясь имевшимися у него чертежами и сведениями, в 1460 г. смог составить второй вариант той же карты, который сейчас находится в Венеции.

Карта сделана всего лишь 150 лет спустя после “Маппы Мунди” из Герефорда, но она уже относится к другому классу. Это истинно географическая работа, содержащая полезные сведения. Вместо фантастических животных и людей “Маппы Мунди” здесь отмечены горы, реки, города и подробные сведения о странах, взятые из воспоминаний путешественников. Здесь впервые отмечены даже дороги. Карта Средиземноморья удивительно точна и, в отличие от птолемеевских карт, Африка здесь окружена морями, где Индийский океан показан соединенным с Атлантическим.

На карте юг расположен наверху, что противоречит большинству средневековых карт. Здесь впервые Каспийское море изображено очень близко к действительности - то, к чему другие картоведы пришли более чем 260 лет спустя. Карта Фра-Мауро не носит какого-либо религиозного характера.

Армения здесь отмечена на севере Парфии и Ассирии в изгибе Тигра. Рис. 27a - подробное изображение области Армении в ее общем виде. Слева от отмеченного здесь названия “Армения” более мелкими буквами надписано “Великая Армения”. На более подробной детали карты (рис. 27б) есть две другие армянские области. Изображенная слева в нижней части этой детали груда камней - это Арарат с Ноевым ковчегом. Справа в изгибе реки Евфрат отмечена Западная Армения. Другая Армения - в правой верхней стороне той же детали у края Средиземноморья, и представляет Киликийское армянское государство. Среди названий городов Армении можно прочитать искаженные названия Эрзерум и Артамет.

Диаметр около 2 м.

Библиотека Марчиана, Венеция.

27 ›

MEDIA
ARABIA
EGYPTO
SIRIA
MESOPOTAMIA
ASSIRIA
PERSIA
CANDAR
PARTHIA
ARMENI
SOLTANIA
ASIA
TARTARIA
TARTARIA
PRAXAN
CAGATAI

27a

27б ›

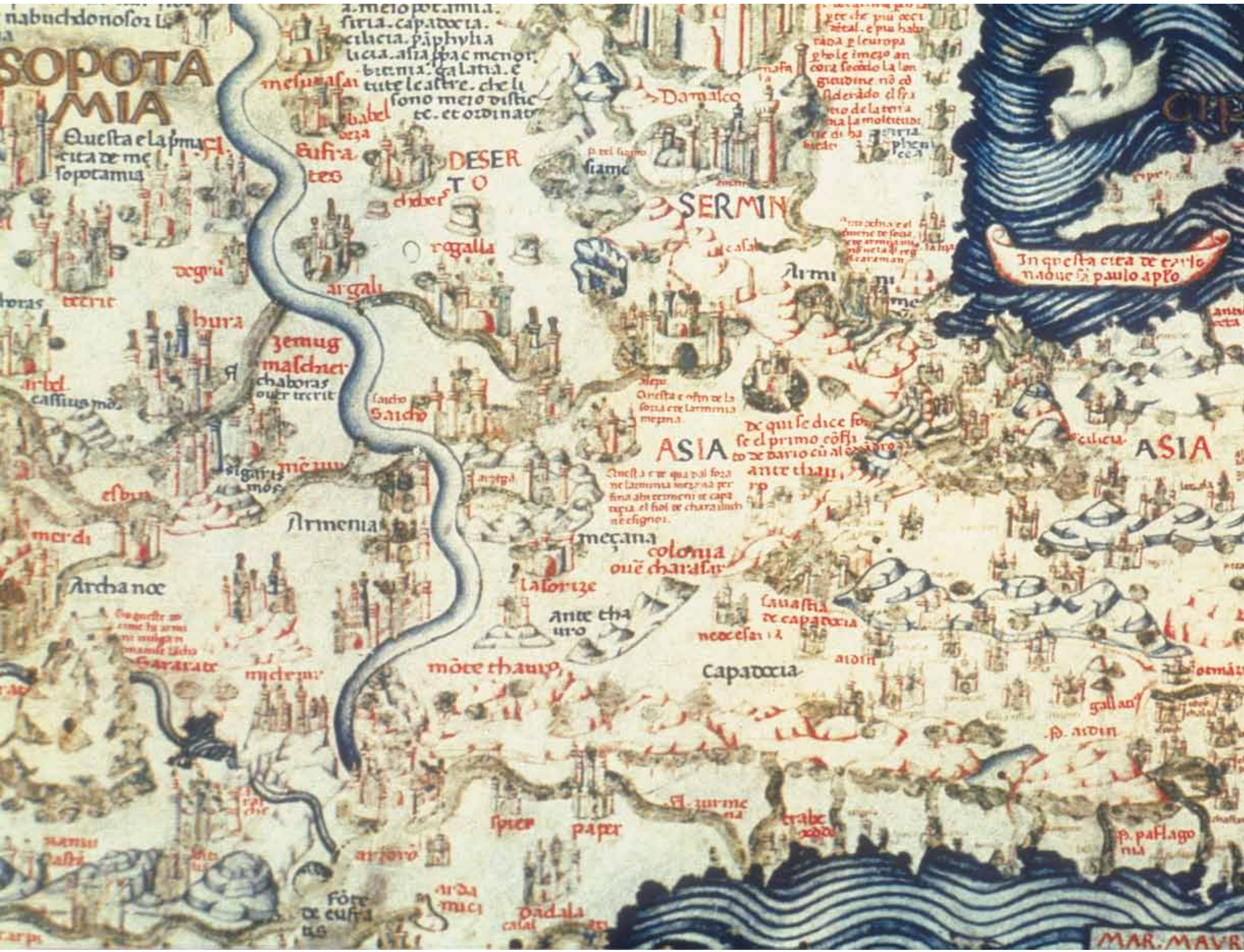
SOPOTA
MIA
Questa e la prima
cita de me
sopotamia
DESER
TO
Damasco
SERMIN
In questa cita de tarso
nacque sc̄ paulo apsto
ASIA
ASIA
Armenia
meçana
colonia
ouē charasar
Archa noe
Ante tha
uro
Capadocia
mōte thauro
Sarachate
Sarcho
Sarcho
Sarcho

Պատ. 28/29

Այս էջերը իտալացի Գորո կամ Գրիգորիո Դատիի (1362-1435) և նրա եղբոր՝ Լէոնարդոյի *«Երկրագունդը»* պոէմի ձեռագրի էջերից են վերցուած: Գրքի նիւթը բանաստեղծութիւն է երկրագնդի և տիեզերքի մասին, որի էջերի մէջ պատկերուած են մի քանի քարտէզներ: Կից քարտէզները նոյն գրքի 1470 թւականի արտագրութիւնից են:

Առաջին քարտէզը երկրագնդի T-O պարզ տէսակի քրիստոնէական քարտէզն է, իսկ դրա ներքևինը երկրագնդի իրական քարտէզը, ինչպէս որ պատկերացնում էին ժամանակին: Այստեղ են երեք մայր ցամաքները շրջապատուած ովկիանոսով: Քարտէզի վերն արևելքն է: Կարմիր ծովը ներկուած է կարմրագոյն, իսկ կենտրոնի ծովը Միջերկրականն է, որի ձախում առանձնանում են Սև և Ազովի ծովերը: Կասպից ծովը պատկերուած է միացած հիւսիսային ծովերին:

Միւս քարտէզը, որը 17/18 էջերի վրայ է նկարուած, նոյնպէս գծուած և ուղղորդուած է արևելքը դեպի վեր: Քարտէզի աջ կողմի վերի մասում նշուած են Հնդկական և Արաբական ծովերը, Կարմիր ծովը՝ ըստ իր անուանմանը, ներկուած է կարմրագոյն: Վարը՝ մէջտեղում Միջերկրականն է, իր ձախին՝ Սև ծովը: Կարմիր ներկուածները լեռներն են, որոնց վերի մասում մակագրուած է Մեծ Հայք, ուր ներկայ է նաև Նոյեան տապանը: Հայկական լեռներից ակունք առնող Տիգրիս և Եփրատ գետերը, անցնելով Բաբէլոնի միջով, թափւում են Պարսից ծոցի և Հնդկական ովկիանոսի մէջ: Սրանց ներքևում (արևմուտքում) պատկերուած է Փոքր Հայքը, որը մակագրուած է որպէս «Արմենիա»:

Միջրեկրականի մէջ թափւող Նեղոսի վրա նշուած են Կարո (Կահիրե), իսկ Արաբիայում՝ Մեքքա քաղաքները: Նշուած են նաև Տաուրիսը (Թաւրիզ), Բալդաքը (Բաղդադ), Նինուէն և Դամասկոսը:

էջի չափերը 17x27 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS 22329

Рис. 28/29

Эти страницы взяты из рукописи поэмы “Земной шар” итальянца Горо или Григорио Дати (1362-1435) и его брата - Леонардо. Содержание книги - стихотворения о земном шаре и космосе. На ее страницах показано несколько карт. Прилагаемые карты взяты из копии книги 1470 г.

Первая карта - простая христианская карта земного шара типа T-O, а нижняя - реальная карта земного шара, как его представляли в то время. Здесь три материка, окруженные океаном. Верхняя часть карты – восток. Красное море покрашено красным цветом, в центре – Средиземное море, слева от которого выделяются Черное и Азовское моря. Каспийское море изображено соединенным с северными морями. Другая карта нарисована на страницах 17-18. На ней также восток расположен наверху. В правой верхней части карты отмечены Индийское и Арабское моря, Красное море, покрашенное соответственно своему названию в красный цвет. Ниже, в середине – Средиземное море, справа от него – Черное. Покрашенные в красный цвет части – это горы, в верхней части которых написано “Великая Армения”, показан и Ноев ковчег. Реки Тигр и Евфрат, берущие начало в Армянских горах, проходя по Вавилону, вливаются в Персидский залив и Индийский океан. Ниже них (на западе) изображена Малая Армения, которая надписана “Армения”. На впадающем в Средиземное море Ниле отмечен город Каро (Каир), а в Аравии - Мекка. Отмечены также Таурис (Тавриз), Балдак (Багдад), Ниневия и Дамаск.

Размеры страницы 17x27 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional MS 22329

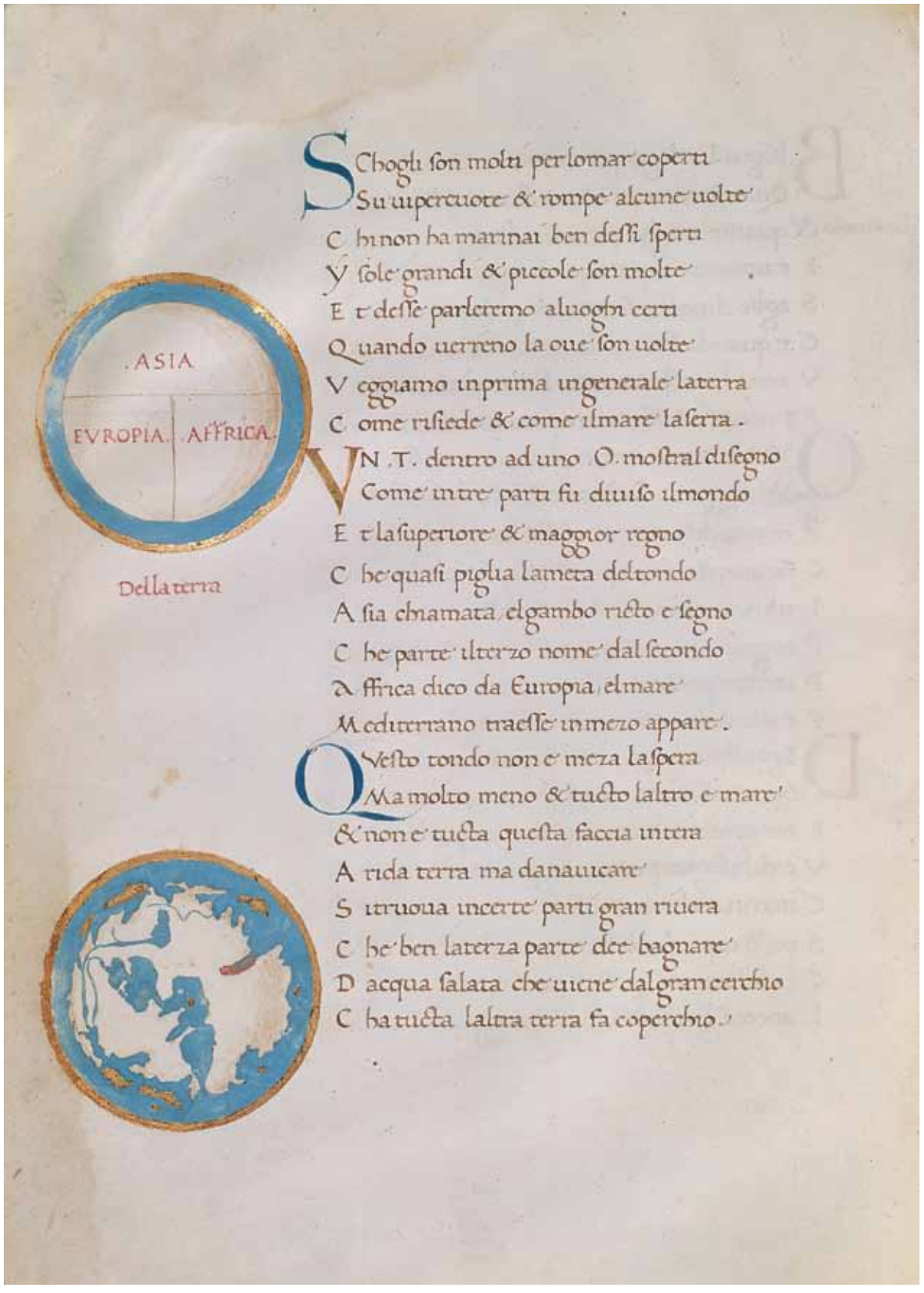

28

Frison

FRison e laltro molto ad lorientе
Che demonti dipersia alindia uersa
E nuerso lo scilocco ha la corrente

Tigris

Tigris e ilterzo che fa sua trauersa
Contro agliassirii & ua molto repente

Eufrates

Eufrates e ilquarto ilqual sommersa
Lacque sue inchauerne & fa ritorno
& luno & laltro corre amezzo giorno.

QVesti due escono degli monti ermini
Doue poso dopo ildiluuio larca
E tutti & tre fanno lunghi camini
Vno che nel mar dindia ciascun uarca
Eilqual mar par che stenda suoi confini
Vegnendo stretto da locceana marca
Vno in arabia presso asinai
Giu uer ponente abassera & chesi.

QVini uengbono delindia & dethiopia
Le molte spetierie aquella gente
Che uanno per esse quando nanno inopia
Per conducerle uerso loccidente
Quini ne uiene unanecredibile copia
Per carouane & successiuamente
Mandano insieme di camelli gran mandria
Che portano adomascho & allexandria.

Mare rosso

VIene dascilocco un braccio dalto mare
Che pel colore del fondo e decto rosso
Che cento miglia o quasi largo appare
Lungho & disteso afigura dun fosso
& torto chomunarco & uiene afare
Suo termine & confine sopral dosso
Del cayro dibabillonia tre giornate
Douebbe faraone lesue derrate.

DA tramontana diquestasia grande
Tartari sono socto la fredda zona
Gente bestiale dilegge & diuiuande
Vn doue londa dibacchu risona
Per questa terra un gran fiume sispande
Che dialtri due edile & tiro sadona
E lpiu del tempo difreddo loncristalla
& cui su la gran citta disalla.

EL decto fiume mette in un gran seno
Dacqua salata chiuso dogni banda
Di tanto giro o poco piu o meno
Quanta ilmar maggiore la sua ghirlanda
Dalluno alaltro mare ha diterreno
Otto giornate & quasi aranda aranda
Sta da leuante dricto & diquaggiu
Dalla citta sinoma del bacchu.

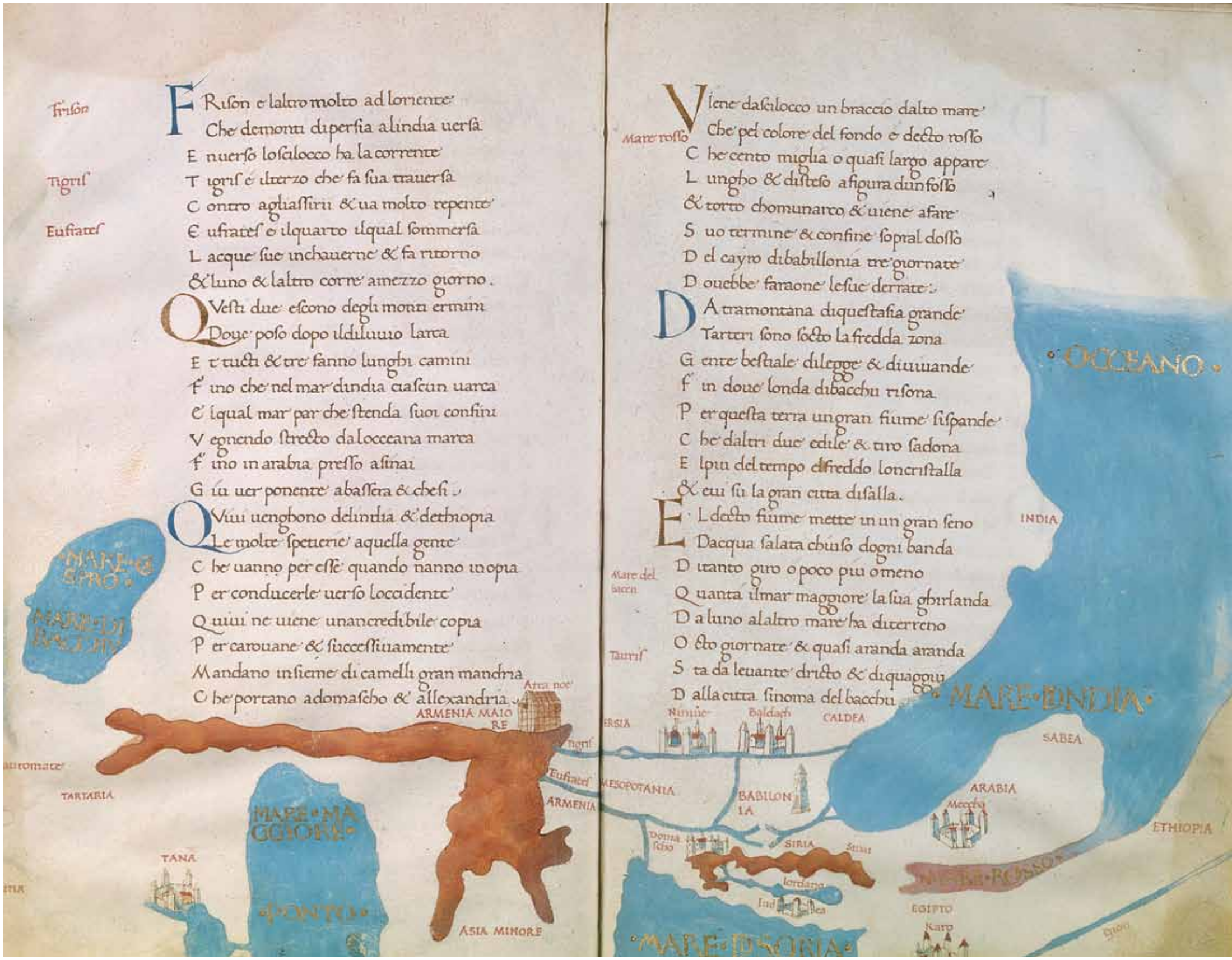

29

30a

Պատ. 30/30a

Աշխարհացոյց այս քարտէզը «*Ռուդիմենտում Նովիտորիում*», այսինքն՝ *«Նոր Սկիզբ»* կոչուած պատմութեան գրքից է: Այս քարտէզը աշխարհի առաջին տպագիր աշխահացոյցն է և հրատարակուած է Գերմանիայի Լիւբեկէ քաղաքում 1475 թւականին: Գրքի և քարտէզի հեղինակներն անյայտ են:

Ինչպէս միւս շրջանաձև T-O տեսակի քարտէզներում, այստեղ էլ երկրագունդը բաժանուած է երեք մասի, այն բացառութեամբ, որ այստեղ Միջերկրականը հստակօրէն նշուած չէ: Հաւանաբար քարտէզագէտը Միջերկրականը ի նկատի է առել որպէս քարտէզի երկու կիսակլոր կաղապարների միջև եղած հեռաւորութիւնը: Քարտէզն ուղղորդուած է արևելքը դէպի վեր: Այստեղ ներկայ են Եւրոպան, Ասիան և Աֆրիկան, որոնց արևելքումն է Դրախտը, պատկերուած Ադամի և Եւայի հետ: Սրանք հագնուած են անորոշ տեսակի հագուստներով, այնպէս որ անհնար է նրանց տարբերել իրարից (տես դետալ 30a): Քարտէզը պարունակում է նաև որոշ ֆիզիկական տեւալներ և ճանաչուած աշխարհի բոլոր երկրների անունները:

Հայաստանը քարտէզի ձախ կողմում է պատկերուած, շրջապատուած Հիրկանիայով, Խալդիայով, Ասորէստանուվ, Իբերիայով (Վիրք) և Ալբանիայով (Աղուանք): Այստեղ բացակայ են ուրիշ T-O քարտէզների մէջ յաճախ նշւող Արարատն ու Նոյեան տապանը:

Տրամագիծը 38 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - C.3.d.7, ff.74v/75r

Рис. 30/30a

Эта карта мира взята из книги по истории “Рудиментум Новиториум”, т.е. “Новое начало”. Это первая напечатанная карта мира, изданная в городе Любеке в Германии в 1475 г. Авторы книги и карты неизвестны.

Здесь, также как и в других круглых картах типа T-O, земной шар разделен на три части, за исключением того, что здесь Средиземноморье четко не отмечено. Вероятно, составитель карты имел в виду Средиземноморье как расстояние между двумя полукруглыми формами на карте. На карте восток расположен наверху. Здесь показаны Европа, Азия и Африка, на востоке от которых рай, изображенный с Адамом и Евой. Они одеты в одежду неопределенного вида, так что их невозможно отличить друг от друга (см. деталь 30a). Карта содержит также некоторые физические данные и названия всех стран известного мира.

Армения изображена в левой части карты, окруженная Гирканией, Халдией, Ассирией, Иберией (Вирк) и Албанией (Агванк). Здесь нет Арарата и Ноева ковчега, часто отмечаемых в других T-O картах.

Диаметр 38 см.

Британская библиотека, Лондон - C.3.d.7, ff. 74v/75r.

30 ›

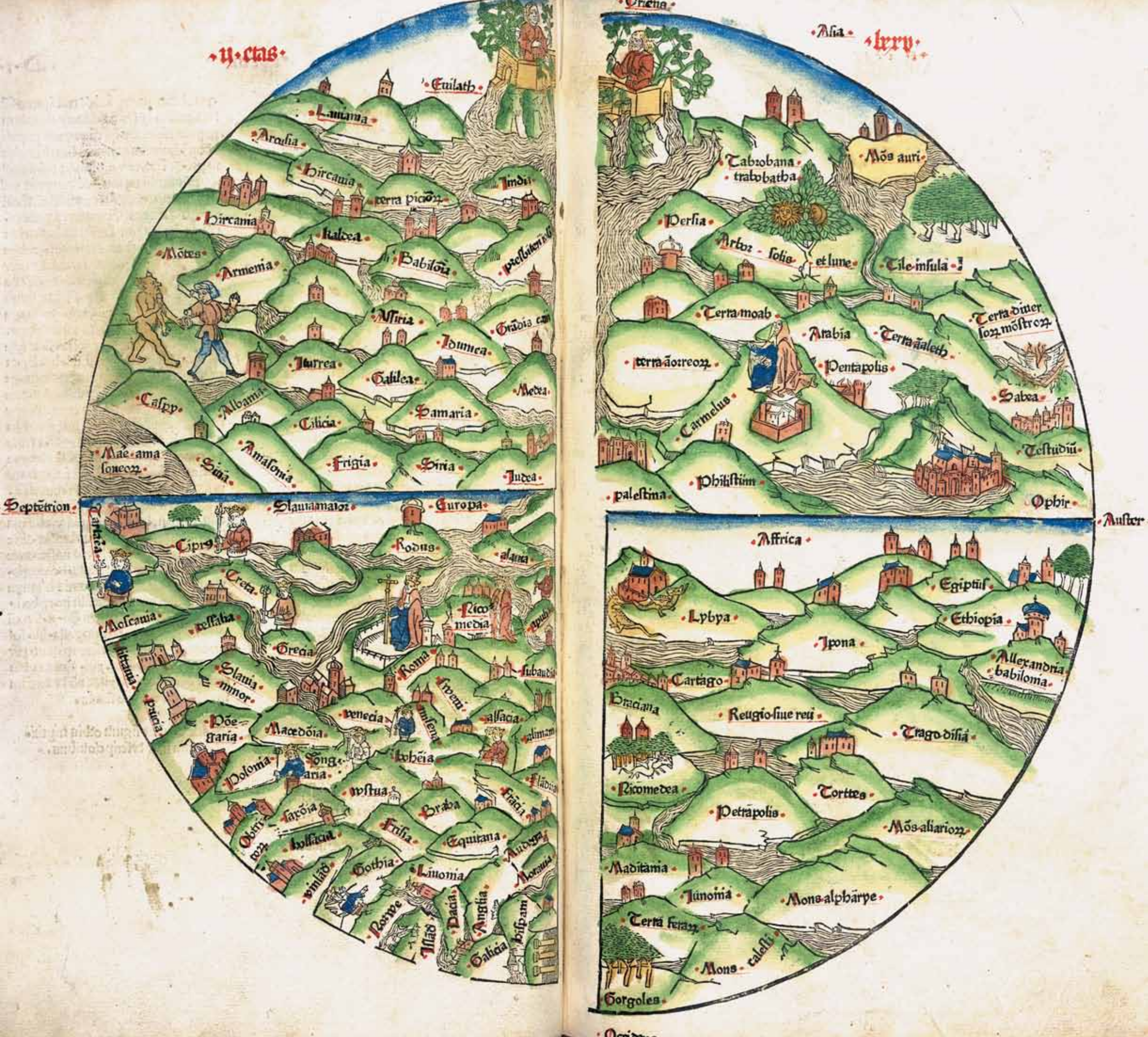
Euilath
Lauiama
Arabia
Hircania
terra pictorum
Indi
Hircania
Halcea
Babilon
Mōtes
Armenia
Assiria
Idumea
Iudea
Galilea
Medea
Caspy
Albania
Cilicia
Samaria
Mare ama soneorum
Sitia
Amasonia
Frigia
Siria
Iudea
Septentrion
Slauia maior
Europa
Cipri
Rodus
Creta
Moscania
Thessalia
Nicomedia
Grecia
Roma
Slauia minor
Prucia
Pōetaria
Macedōia
Venecia
Ivem
Alsacia
Polonia
Hungaria
Bohēia
Westua
Brabā
Frisia
Equitania
Saxōia
Bolsicia
Gothia
Liuonia
Rosme
Dacia
Anglia
Galicia
Hispania
Tabrobana
trabobatha
Mōs auri
Persia
Arbor solis et lune
Tile insula
Terra moab
Arabia
Terra dauid
Terra diuersorum mōstrorum
terra aorreorum
Pentapolis
Sabea
Carmelus
Testudiū
Philistiim
palestina
Ophir
Auster
Affrica
Egiptus
Lybya
Ethiopia
Ipona
Alexandria babilonia
Cartago
Braciana
Reugio siue reui
Tragodisia
Nicomedea
Tortes
Petrapolis
Mōs aliarion
Maditania
Iunonia
Mons alphārye
Terra ferax
Mons calesti
Gorgoles

31a

Պատ. 31/31a

Այս Աստրոլաբը հայազգի բժշկապետ Եղիայի որդի Ամիրդովլաթ Ամասիացու աշխատանքն է: Նա ծնել է Ամասիա քաղաքում 1420 թվականի շրջանում և մահացել Պոլսում 1496 թվականին: Ամիրդովլաթը կրթութիւն է ստացել որպես բժիշկ, դեղագործ, մատենագիր և այլն: Նա տիրապետում էր շատ լեզուների, այդ թւում արաբերէնին, պարսկերէնին, յունարէնին և լատիներէնին: Նա տարիներ եղել է Սուլթան Մոհամմեդ Երկրորդ «Հաղթող»ի պալատական բժիշկը և իր աշխատանքներից շատերը գրի է առել նրա արքունիքում՝ Պոլսում:

Աստրոլաբը պատրաստված է 1479 թվականին և կրում է Ամիրդովլաթի անունը: Պատրաստված է արոյրից և ունի շրջանակ, որի վրա պտտւում են հինգ անիւներ, փորագրած սիմւոլներով, տառերով, աստղերի և համաստեղութիւնների անուններով և շրջաններով: Փորագրութիւնները հայերէն լեզւով են: Այս աստրոլաբը համարւում է հայկական կարևորագոյն աստղագիտական գործիքներից մէկը: Փորագրութիւնները պարունակում են «Ամիրդովլաթ Բժշկապետ» անունը:

Պատ. 31a-ն ցոյց է տալիս Ամիրդովլաթի անունը, փորագրած սարքի ներսում:

Չափերը 118 մմ x 144 մմ

Վաճառւած Փարիզում, 19.12.1997-ի աճուրդում

Рис. 31/31a

Эта Астролябия - плод труда известного армянского медика Амирдовлата Амасиаци, сына Егии. Он родился около 1420 г. в городе Амасия и умер в Константинополе в 1496 г. Амирдовлат получил образование как врач, фармацевт, летописец и т.д. Он владел многими языками, в том числе арабским, персидским, греческим и латинским. Он много лет был придворным врачом султана Мухаммеда II“Победителя” и многие из своих трудов написал при его дворе в Константинополе.

Астролябия изготовлена в 1479 г. и носит имя Амирдовлата. Она сделана из олова и имеет рамку, на которой вращаются пять колес с выгравированными символами, буквами, названиями звезд и созвездий, кругов. Эти гравировки сделаны на армянском языке. Астролябия считается одним из важнейших армянских астрономических приборов. Гравировки содержат имя “Амирдовлат Бжшкапет [ученый врач]”.

На рис. 31а показано имя Амирдовлата, выгравированное внутри устройства.

Размеры 118мм x 114мм.

Продано на аукционе 19.12.1997 г. в Париже.

31

Պատ. 32/32a/33/34

Այս երեք քարտէզները Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* հատորի հնագոյն տպագրութիւններից են, որոնք պատրաստել է Նիկոլաոս Գերմանիոսը և հրատարակել Գերմանիայի Ուլմ քաղաքում, 1482 թւականին, Լէոնարդ Հոլմի միջոցով: Ատլասը տպագրւած է լաւագոյն որակի մագաղաթի վրայ և պահպանել է իր փայլուն գոյները: Ատլասն անսովոր է այն տեսակէտից, որ քարտէզները կազմւած են զոյգ-զոյգ, տեղադրւած դէմ դիմաց, այնպէս, որ հատորի մէջ տեղաւորելու համար դրանք պէտք է երկտապակ ծալւեն: Ատլասն ունի 32 քարտէզ, որոնց մէջ են Պտղոմէոսի քարտէզներից բացի նաև հինգ յաւելեալ քարտէզ:

Պատ. 32/32a

Սա Աշխարհացոյց քարտէզն է, ուր աշխարհը պատկերւած է շրջապատւած տասներկու հողմերով՝ բաժանւած կլիմայական գոտիների: Ծովերը ներկւած են կապոյտ գոյնի, բացառութեամբ Կարմիր ծովի, որը ներկւած է կարմրագոյն, իսկ լեռները՝ սրճագոյն են: Մեծ և Փոքր Հայքերը նշւած են Սև և Կասպից ծովերի միջև: Հնդկական ովկիանոսը պատկերւած է ամբողջովին շրջապատւած ցամաքներով, իսկ աշխարհի արտաքին սահմանները թողնւած են անաւարտ: Հայաստանի շրջանի համար տես պատ. 32a դետալը:

Պատ. 33

Սա ատլասի «Ասիայի Առաջին Քարտէզ»ն է, ուր գծագրւած են Փոքր Ասիան ու Փոքր Հայքը, որը գտնւում է Անատոլիայի արևելքում (Արմենիա Մինոռ): Փոքր Հայքին սահմանակից է Մեծ Հայքը, նրանից բաժանւած Եփրատ գետով: Փոքր Հայքում տրւած են բազմաթիւ քաղաքների անուններ, որոնցից ամենակարևորներն են Մելիտանան (Մալաթիա) և Սատալան (հայերէն՝ Սատաղ): Պէտք է յիշել, որ նշւած անունները յաճախ գրւած են դրանց յունարէն գրելաձևով. երբեմն էլ գրւած են յունարէն անուններ, որոնց հայերէն անանունը դժւար վերականգնելի է տեղանան աղաւաղման պատճառով (Տես պատ. 38-39):

Պատ. 34

Այս «Ասիայի Երրորդ Քարտէզ»ն է, ուր գծագրւած են Վիրքը, Կոլխիսը, Աղւանքը և Մեծ Հայքը: Քարտէզի հիւսիսում ցուցադրւած են երեք երկրներ: Առաջինը Կոլխիսն է՝ Սև ծովի արևելեան ափին, շրջապատւած Կովկասեան լեռներով, երկրորդը Իբերիան է՝ Վիրքը, ամբողջովին շրջափակւած լեռներով: Այս երկուսը միասնաբար այժմ կազմում են Վրաստանը: Երրորդ երկիրը Ալբանիան է՝ Աղւանքը, որը գտնւում է Կասպից ծովի արևմտեան ափին, շրջապատւած Կովկասեան լեռներով, և որն այսօր կոչւում է Ադրբեջանի Հանրապետութիւն: Մեծ Հայքը՝ Արմենիա Մաիոռը, գտնւում է այս երկրների հարաւում և սահմանակից է Մարաստանին (Մեդիա), Ասորեստանին ու Փոքր Հայքին (Արմենիա Մինոռ), որը Մեծ Հայքից բաժանւած է Եփրատ գետով: Հայաստանի տարածքում ցուցադրւած են կարևոր քաղաքները, լեռները, գետերը և լճերը: Լճերի թւումն են Տոսպիտայ (Վանայ) լիճը, որի ափին է գտնւում Տոսպիայ – Տուշպա (Վան) քաղաքը և որից ակունք է առնում Տիգրիսը: Միւս լիճը կոչւում է Աստիարա, որի մօտ նշւած է Արտամէտ քաղաքը: Այս քաղաքը իրականում գտնւում է Վանայ լճի մօտ: Երրորդ լիճը կոչւում է Լիխնիտիս, որը Սևանայ կամ Գեղամայ լիճն է: Մեծ Հայքի քաղաքներից այստեղ կարելի է ճանաչել նաև Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագաւանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջևանը), Խորսան (Կարսը) և Թերւան (Երևանը): (Տես նաև պատ. 40-42)

Չափերը 54x43 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books G8175

Рис. 32/32a/33/34

Эти три карты - из числа древнейших изданий книги Птолемея “География”. Они были составлены Николой Германием и изданы в городе Ульме в Германии в 1482 г. с помощью Леонарда Гольма. Атлас напечатан на пергаменте лучшего качества и сохранил свои блестящие краски. Атлас непривычен с той точки зрения, что карты составлены парами, расположены одна напротив другой так, что для того, чтоб поместиться в книге, они должны быть сложены вдвое. В атласе 32 карты, среди которых кроме карт Птолемея есть еще пять дополнительных карт.

Рис. 32/32a

Эта карта мира, на которой мир изображен окруженным двенадцатью холмами, разделенными на климатические пояса. Моря покрашены в синий цвет, кроме Красного моря, которое покрашено в красный, а горы - коричневого цвета. Великая и Малая Армении отмечены между Черным и Каспийским морями. Индийский океан изображен полностью окруженным сушей, а внешние границы мира оставлены незаконченными. Область Армении см. на детали рис. 32a.

Рис. 33

Это “Первая карта Азии” атласа, на котором начерчены Малая Азия и Малая Армения, которая находится на востоке Анатолии (Армения Минор). С Малой Арменией граничит Великая Армения, отделенная от нее рекой Евфрат. В Малой Армении отмечены многочисленные названия городов, из которых самыми важными являются Мелитана (Малатия) и Сатала (Сатах). Надо отметить, что отмеченные названия греческие; их армянские варианты иногда неопределенны (см. рис. 38-39).

Рис. 34

Это “Третья карта Азии”, где начерчены Иберия, Колхида, Албания и Великая Армения. На севере карты показаны три страны. Первая - Колхида, на восточном берегу Черного моря, окруженная Кавказскими горами, вторая - Иберия, полностью окруженная горами. Эти две области вместе сейчас составляют Грузию. Третья страна - Албания (Агванк), которая находится на западном берегу Каспийского моря, окруженная Кавказскими горами и сегодня называется Республикой Азербайджан. Великая Армения (Армения Майор), находится на юге этих стран и граничит с Мидией, Ассирией и Малой Арменией (Армения Минор), которая отделена от Великой Армении рекой Евфрат. На территории Армении показаны важные города, горы, реки и озера. Среди озер показано озеро Тоспита (Ванское), на берегу которого находится город Тоспиа/Тушпа (Ван) и откуда берет начало Тигр. Другое озеро называется Астиара, рядом с которым отмечен город Артамет. Этот город в действительности находится рядом с озером Ван. Третье озеро называется Лихнитис, которое является озером Севан или Гегама. Из городов Великой Армении здесь можно узнать также Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багаван, Аршамашат, Нахуана (Нахичевань), Хорса (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 40-42).

Размеры 54x43 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books G8175

Insculptum est per Johannem Schnitzer de Armisheim
CAVRVS CHORVS VEL IAPIX SIVE ARGESTES
CIRCTVS VEL TRESTIAS
SEPTENTRIO VEL APARCTIAS
AQVILO VEL BOREAS
CECIAS APELIOTES
FAVONIVS ZEPHIRVS
Mare glaciale
EVROPA
ASIA
AFFRICA
LIBIA INTERIOR
ETHIOPIA INTERIOR
ARABIA FELIX
MARE INDICVM
PRASODVM
MARE
Sinus Barbaricus
Sinus magnus
Terra incognita sedum polorum
Tropicus Cancri
Gradus longitudinis a occidente in orientem
AFRICVS VEL LIBS
LIBONOTVS EVROAVSTER
AVSTER VEL NOTVS
EVRNOTVS
VLTVRNVS EVRVS

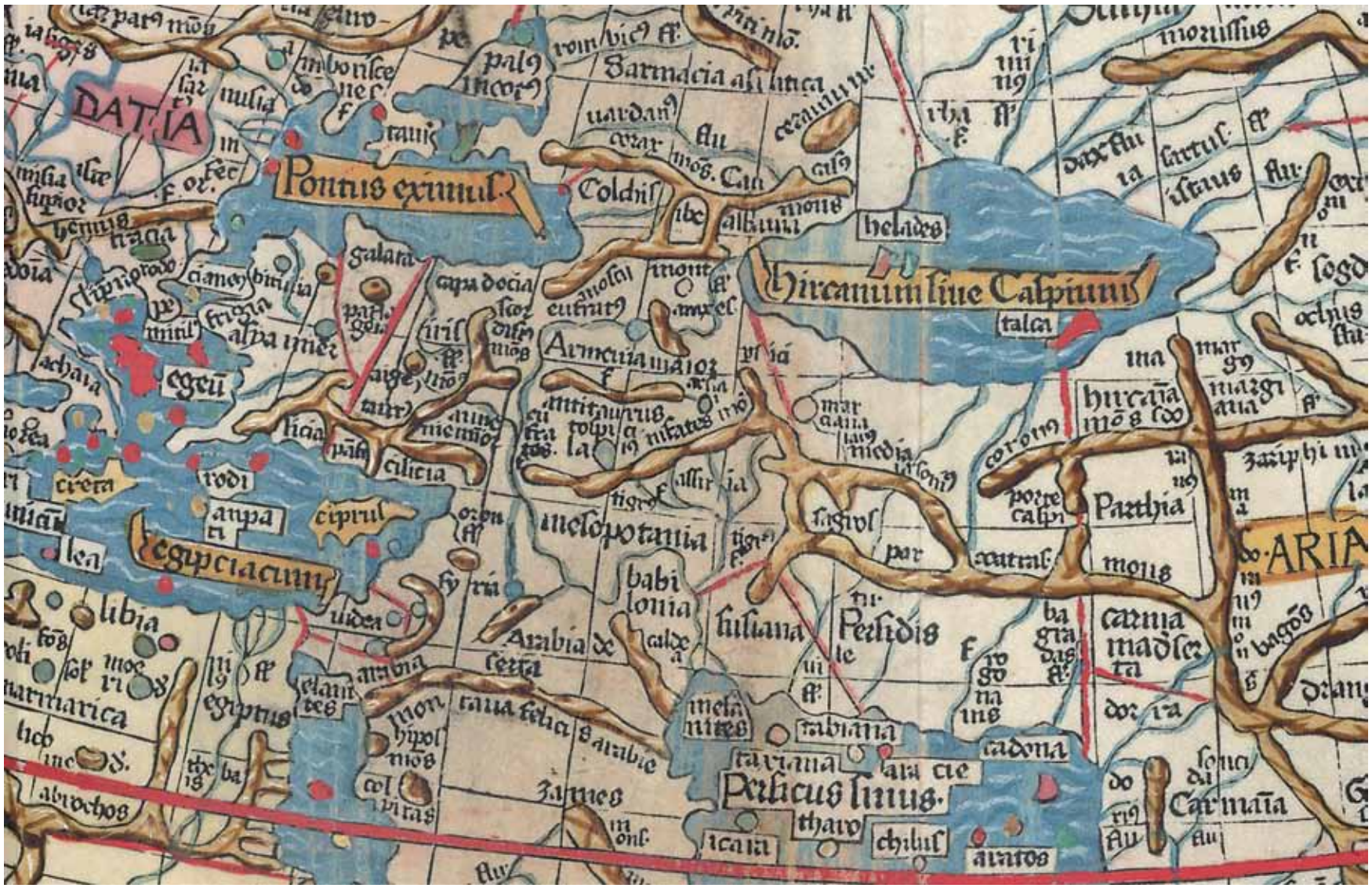

32a

թիւ 33 և 34 քարտէզների համար տես յաջորդ էջերը

карты 33 и 34 см. на следующих страницах

PONTVS
EVXINVS
PAFLAGONIA
GALATIA
CAPADOCIA
ASIA MINOR
MEONIA
EOLIDA LIDIA
CARIA
LICIA
CILICIA
Armenia minor
Syria pars
CIPRVS INSVLA
MARE EGEVM
EGEVM MARE
CRETE PARS
Pontus galaticus
Pontus cappadocus
Pontus polemoniacus
Pontus euxinus
Bithynia
Tracie pars
Mesopotamie pars
Clima quintum
Clima sextum
Clima septimum

·COLCHIS·
·IBERIA·
·ALBANIA·
·PONTI·PARS·
·HIRCANI·SIVE·CASPII·MARIS·PARS·
·ARMENIA·MAIOR·
·MEDIE·PARS·
·ASSIRIE·PARS·
Bochue
Sodueena
Cortiana regio
Clima quintum

Պատ. 35

Այս քարտեզը Բոնոնիի գծած Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* ատլասի մասն է կազմում, որը տպագրել է Հռոմում 1482 թականին: Ատլասը տպագրած է մագաղաթի վրայ և պահպանած է շատ լաւ վիճակում:

Այս անտիտղոս քարտէզը, որը կրում է «Քարտէզ 17» պայմանական վերնագիրը, իւրայատուկ է նրանով, որ այստեղ պատկերուած են Մեծ և Փոքր Հայքերը միասնաբար՝ մէկ էջի վրայ: Ընդհանրապէս պտղոմէոսեան քարտէզներում երկու Հայքերը բաժանուած են լինում Փոքր Ասիայի (Ասիայի առաջին քարտէզ) և Կովկասի (Ասիայի երրորդ քարտէզ) քարտէզների միջև, բայց այստեղ գծուած են միասին: Քարտէզագէտը այս էջը գծագրելու համար օգտուել է Պտղոմէոսի վերոյիշեալ երկու քարտէզներից:

Քարտէզի շեշտը դրուած է Հայաստանի և Կապադովկիայի վրայ: Այստեղ ծովերը ներկուած են կանաչ, իսկ լեռները՝ կապոյտ: Հայաստանի կարևոր քաղաքների մեծամասնութիւնը նշուած է քարտէզում ըստ Պտղոմէոսի ցուցակների: Սրանց մէջ կարելի է տեսնել Մելիտենան, Սատալան (Սատաղ), Տուշպան (Վան), Արտամէտը, Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագրևանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջևան), Խորսան (Կարս) և Թերևան (Երևան): (Տես նաև պատ. 38-42)

Չափերը 54x42 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books C.3.d.5

Рис. 35

Эта карта составляет часть начерченного Бононием атласа “Географии” Птолемея и была напечатана в Риме в 1482 г. Атлас напечатан на пергаменте и сохранился в очень хорошем состоянии.

Эта карта не имеет заглавия (условно озаглавлена “Карта 17”) и характерна тем, что здесь изображены Великая и Малая Армения вместе, на одной странице. Вообще же на картах Птолемея две Армении бывают разделены между картами Малой Азии (Первая карта Азии) и Кавказа (Третья карта Азии), но здесь они начерчены вместе. Для того, чтобы начертить эту карту, картовед пользовался двумя вышеупомянутыми картами Птолемея.

Карта в основном показывает Армению и Каппадокию. Здесь реки покрашены в зеленый цвет, а горы - в синий. Большинство важных городов Армении отмечено на карте, согласно спискам Птолемея. Среди них можно увидеть Мелитену, Саталу (Сатах), Тушпу (Ван), Артамет, Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багреван, Аршамашат, Нахуану (Нахичевань), Хорсан (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 38-42).

Размеры 54x42 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books C.3.d.5

35 ›

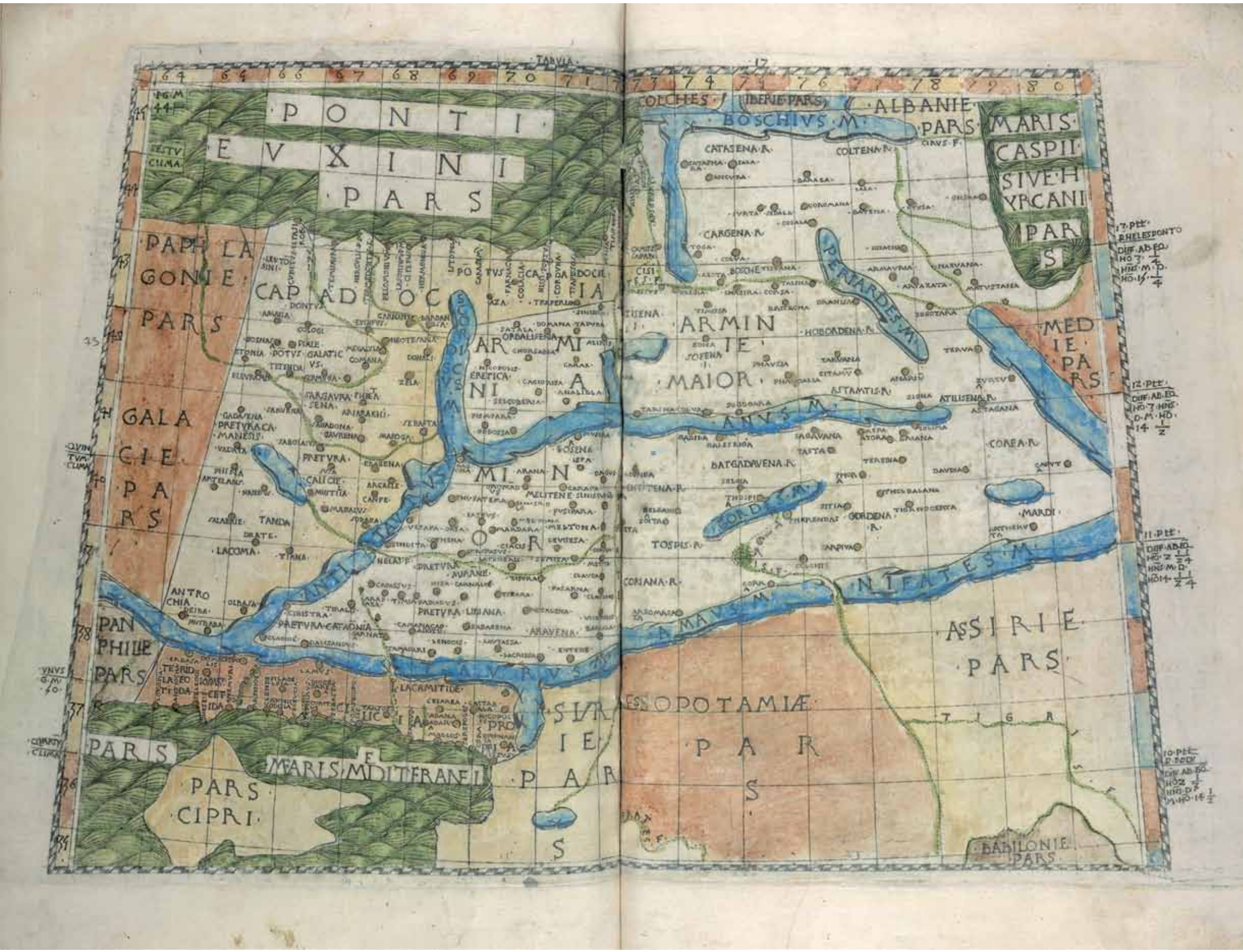
PONTI
EVXINI
PARS
PAPHLAGONIE
PARS
CAPADOCIA
ARMINIE
MAIOR
MEDIE
PARS
GALACIE
PARS
MARIS
CASPII
SIVE
HYRCANI
PARS
ARMINIA
MINOR
ANNVS M.
NIEATES M.
AMAVS M.
ALVEVS M.
ASSIRIE
PARS
MESOPOTAMIAE
PARS
SIRIE
PARS
PARS
CIPRI
MARIS MDITERANEI
PAN
PHILIE
PARS
BOSCHIVS M.
ALBANIE
PARS
COLCHES
IBERIE PARS
PERNARDES M.
BABILONIE
PARS

Պատ. 36

Երկրագնդի այս քարտեզը Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* հատորի 1513 թւականին Ստրասբուրգում հրատարակուածից է, որը պատրաստել է Վալդզէմիւլլերը և տպագրել է Շոտտը:
Սա «Աշխարհացոյց» քարտէզ է, ուր աշխարհը ցուցադրուած է շրջապատուած 12 հողմերով և բաժանուած կլիմայական գոտիների: Ծովերը ներկուած են կապոյտ գոյնի, բացառութեամբ Կարմիր ծովի, որը ներկուած է կարմրագոյն, իսկ լեռները՝ կանաչ: Մեծ և Փոքր Հայքերը նշուած են Սև և Կասպից ծովերի միջև: Հնդկական ովկիանոսը պատկերուած է ամբողջովին շրջապատուած ցամաքներով, իսկ աշխարհի արտաքին սահմանները թողնուած են անաւարտ:
Չափերը 61x45 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.9

Рис. 36

Эта карта мира взята из изданной в 1513 г. в Страсбурге “Географии” Птолемея. Составлена она Вальдземюллером и издана Шоттом.
На этой карте мир изображен окруженным 12-тью холмами и разделенным на климатические пояса. Моря покрашены в синий цвет, кроме Красного моря, которое покрашено в красный, а горы - в зеленый. Великая и Малая Армении отмечены между Черным и Каспийским морями. Индийский океан изображен полностью окруженный сушей, а внешняя граница мира оставлена незаконченной.
Размеры 61x45 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.9

36 ›

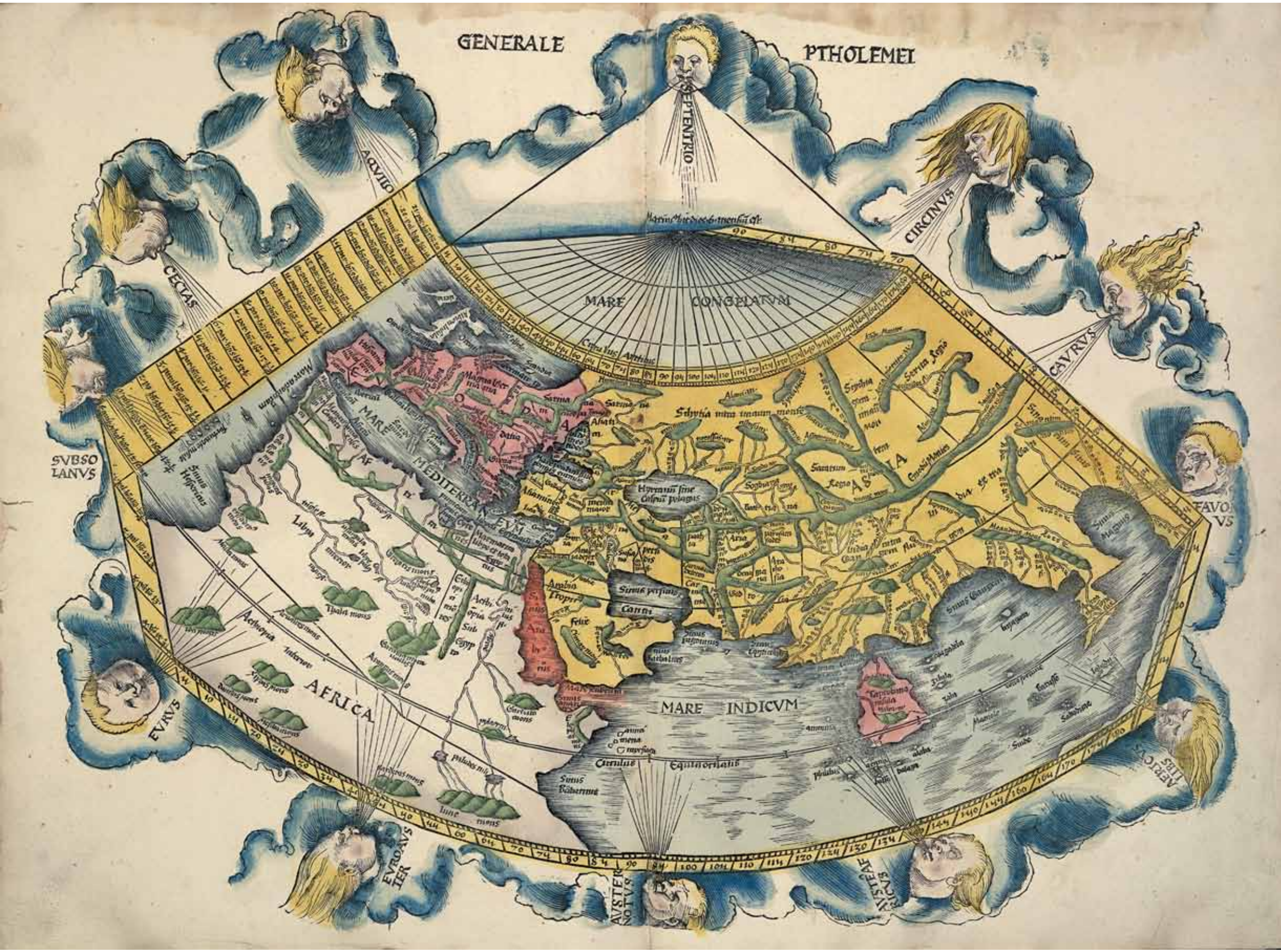
GENERALE
PTHOLEMEI
SEPTENTRIO
AQVILO
CIRCINVS
CECIAS
CAVRVS
SVBSOLANVS
FAVONIVS
EVRVS
AFRICVS
EVROAVSTER
AVSTER NOTVS
AVSTEAFRICVS
MARE CONGELATVM
MARE INDICVM
AFRICA
Lilyn
Aethiopia
Equinoctialis
Circulus

Պատ. 37

Փոքր Ասիայի այս քարտէզը Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*» ատլասի 1513 թւականին Ստրասբուրգում տպագրուած հատորից է, որը պատրաստել է Վալդզէմիւլլերը և տպագրել Շոտտը: Քարտէզը պատկերում է Անատոլիան և Փոքր Հայքը:
Քարտէզը կոչւում է «Ասիայի Նոր Քարտէզ», ուր ցամաքի ներսում գտնւող վայրերից նշւած են միմիայն ամենակարևորները, իսկ ծովափնեայ քաղաքներն ու վայրերը տրւած են մանրամասնօրէն: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ քարտէզը պատրաստւած է նաւարկողների գործածութեան համար, ինչպէս լինում են պորտոլան քարտէզները (տես նաև պատ. 24.,25, 26, 47 և 48): Համեմատութեան համար տես պատ. 33-ը, ուր նշւած են նաև ներքին քաղաքները:
Չափերը 61x45 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.9

Рис. 37

Эта карта взята из атласа изданной в 1513 г. в Страсбурге “Географии” Птолемея. Ее составил Вальдземюллер и издал Шотт. Карта изображает Анатолию и Малую Армению. Карта называется “Новая карта Азии”. Из местностей, находящихся в глубине суши, на ней отмечены только самые важные, а приморские города и местности даны подробней. Отсюда можно сделать вывод о том, что карта сделана для использования мореплавателями, как карты-портоланы (см. рис. 24, 25, 26, 47 и 48). Для сравнения см. рис. 33, где отмечены также города, находящиеся в глубине суши.
Размеры 61x45 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.9

37 ›

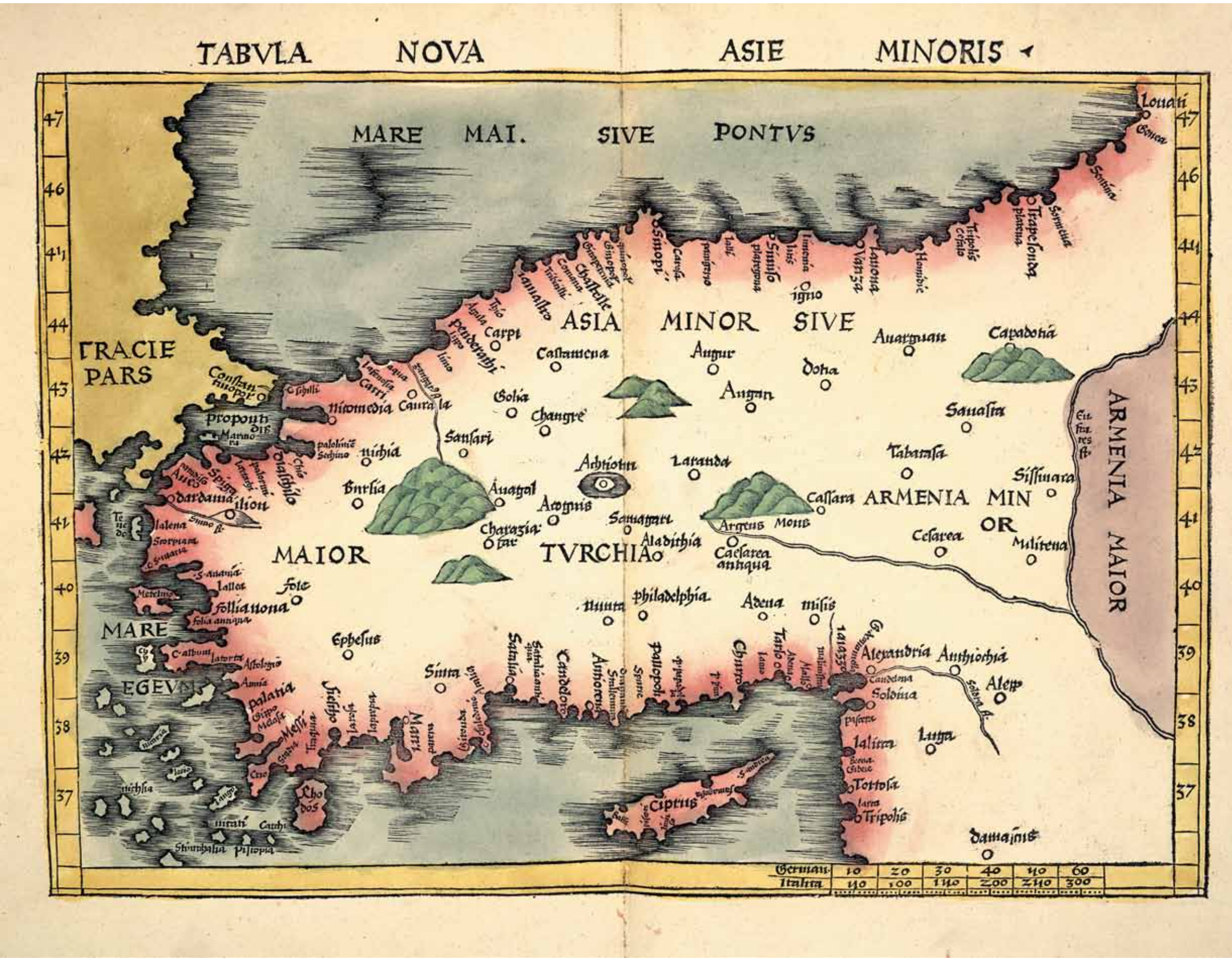
TABVLA NOVA ASIE MINORIS
MARE MAI. SIVE PONTVS
TRACIE PARS
ASIA MINOR SIVE
ARMENIA MAIOR
ARMENIA MIN OR
MAIOR TVRCHIA
MARE EGEVM
Constantinopol
propont
Nicomedia
Sansari
Burlia
Achiotun
Angora
Caesarea
Cesarea
Sinopi
Trapesonda
Samsunta
Tripolis
Lauona
Vanza
Augur
Doha
Angan
Capadoha
Sanasta
Tabarasa
Sissuara
Cassara
Argeus Mons
Caesarea antiqua
Laranda
Changre
Golia
Castamena
Carpi
Philadelphia
Adena
Misis
Ephesus
Sinta
Candeloro
Pallopoli
Churro
Alexandria
Antiochia
Aleppo
Soldina
Tortosa
Tripolis
Ciprus
Rhodos
Mari
Fiesho
Palatia
Messi
Astologio
Lalena
Folia
Folliauona
Lattoc
Mitilena
Lugia
Damasius
Louati
Gonea
Sinopi
Germania 10 20 30 40 50 60
Italia 50 100 150 200 250 300

Պատ. 38-ից 42

Յաջորդ հինգ պատկերները վերցված են Լոռենցո Ֆրիսի պատրաստած Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* ատլասից, որը տպագրել է 1522 թվականին, Ստրասբուրգում՝ Գրունինգերի տպագրատան մէջ:

Առաջին երկու էջերը Փոքր Հայքի քաղաքների անուններն են՝ տրված լատիներէնով և յունարէնով, իրենց աշխարհագրական կոորդինատներով հանդերձ: Սրանք թվով 79 տեղանուններ են և վերաբերում են ատլասի «Ասիայի առաջին քարտէզ»ին:

Յաջորդ երեք էջերը Մեծ Հայքի քաղաքների անուններն են՝ նոյնպէս տրված լատիներէնով և յունարէնով, իրենց աշխարհագրական կոորդինատներով հանդերձ: Սրանք էլ թվով 85 տեղանուններ են և վերաբերում են ատլասի «Ասիայի երրորդ քարտէզ»ին: Նախքան քաղաքների անուանացուցակը, հեղինակը տալիս է մանրամասն տեղեկութիւններ Հայաստանի տեղագրութեան և աշխարհագրութեան վերաբերեալ:

Չափերը 30x39 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.11

Рис. 38-42

Эти пять рисунков взяты из атласа “География” Птолемея, составленного Лоренцо Фрисом. Атлас был напечатан в 1522 г. в Страсбурге, в типографии Грунингера.

На первых двух страницах на латинском и греческом написаны названия городов Малой Армении, с их географическими координатами. Это 79 топонимов, относящихся к “Первой карте Азии” из птолемеевского атласа.

Следующие три страницы - это названия городов Великой Армении, также написанные на латинском и греческом, с географическими координатами. Это 85 топонимов, относящихся к “Третьей карте Азии” атласа Птолемея. До списка названий городов автор дает подробные сведения относительно топографии и географии Армении.

Размеры 30x39 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.11.

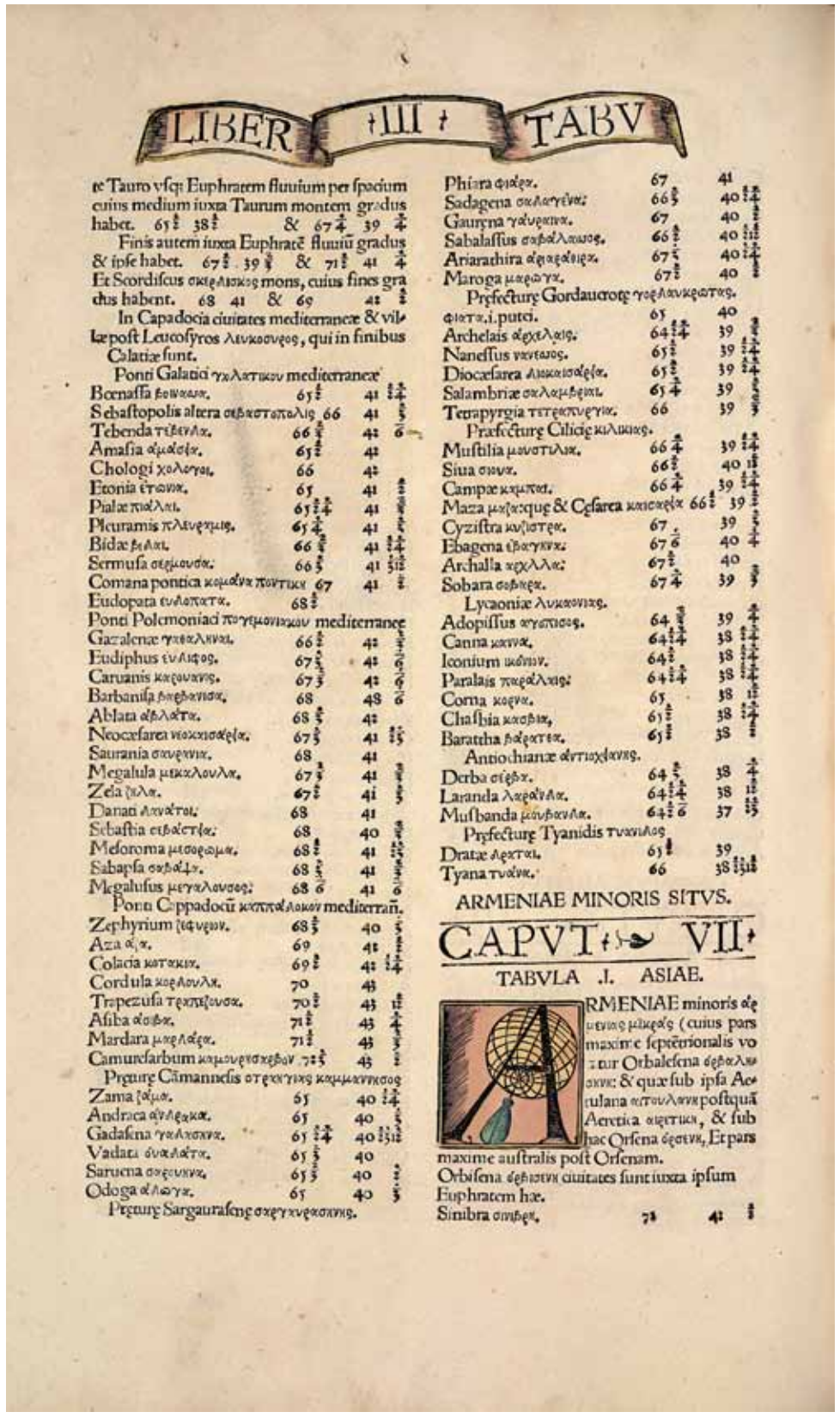

LIBER ✝III✝ TABV

te Tauro vſq; Euphratem fluuium per ſpacium
cuius medium iuxta Taurum montem gradus
habet. 65 38 & 67 39
Finis autem iuxta Euphratē fluuiū gradus
& ipſe habet. 67 39 & 71 41
Et Scordiſcus σκερδισκος mons, cuius fines gra
dus habent. 68 41 & 69 41
In Capadocia ciuitates mediterraneæ & vil-
læ poſt Leucoſyros λευκοσυρος, qui in finibus
Galatiæ ſunt.
Ponti Galatici γαλατικου mediterraneæ
Bœnaſſa βοωνασσα. 65 41
Sebaſtopolis altera σεβαστοπολις 66 41
Tebenda τεβενδα. 66 41
Amaſia αμασεια. 65 41
Chologi χολογοι. 66 41
Etonia ετωνια. 65 41
Pialæ πιαλαι. 65 41
Pleuramis πλευρημις. 65 41
Bidæ βιδαι. 66 41
Sermuſa σερμουσα. 66 41
Comana pontica κομανα ποντικη 67 41
Eudopata ευδοπατα. 68
Ponti Polemoniaci πολεμονιακου mediterranee
Gazalenæ γαζαληναι. 66 41
Eudiphus ευδιφος. 67 41
Caruanis καρουανις. 67 41
Barbaniſa βαρβανισα. 68 48
Ablata αβλατα. 68 41
Neocæſarea νεοκαισαρεια. 67 41
Saurania σαυρανια. 68 41
Megalula μεγαλουλα. 67 41
Zela ζηλα. 67 41
Danati δανατοι. 68 41
Sebaſtia σεβαστεια. 68 40
Meſoroma μεσορωμα. 68 41
Sabapſa σαβαψα. 68 41
Megaluſus μεγαλουσος. 68 41
Ponti Cappadocii καππαδοκου mediterrañ.
Zephyrium ζεφυριον. 68 40
Aza αζα. 69 41
Colacia κολακια. 69 41
Cordula κορδουλα. 70 43
Trapezuſa τραπεζουσα. 70 43
Aſiba ασιβα. 71 43
Mardara μαρδαρα. 71 43
Camurſarbum καμουρσαρβον 72 43
Pręturę Cāmannęſis στρατηγικης καμμανησος
Zama ζαμα. 65 40
Andraca ανδρακα. 65 40
Gadaſena γαδασηνα. 65 40
Vadati ουαδατα. 65 40
Saruena σαρουηνα. 65 40
Odoga οδωγα. 65 40
Pręturę Sargaurałenę σαργαυρασηνης.
Phiara φιαρα. 67 41
Sadagena σαδαγηνα. 66 40
Gauręna γαυρηνα. 67 40
Sabalaſſus σαβαλασσος. 66 40
Ariarathira αριαραθειρα. 67 40
Maroga μαρωγα. 67 40
Pręfecturę Gordaucrotę γορδαυκρωτης.
φιατα. i. puteí. 65 40
Archelais αρχελαις. 64 39
Naneſſus ναναεσσος. 65 39
Diocæſarea διοκαισαρεια. 65 39
Salambriæ σαλαμβριαι. 65 39
Tetrapyrgia τετραπυργια. 66 39
Pręfecturę Cilicię κιλικιας.
Muſtilia μουστιλια. 66 39
Siua σιουα. 66 40
Campæ καμπαι. 66 39
Mazza μαζακαι & Cęſarea καισαρεια 66 39
Cyziſtra κυζιστρα. 67 39
Ebagena εβαγηνα. 67 40
Archalla αρχαλλα. 67 40
Sobara σοβαρα. 67 39
Lycaoniæ λυκαονιας.
Adopiſſus αδραπισσος. 64 39
Canna καννα. 64 38
Iconium ικονιον. 64 38
Paralais παραλαις. 64 38
Corna κορνα. 65 38
Chaſbia καισβια. 65 38
Barattha βαρατθα. 65 38
Antiochianæ αντιοχιανης.
Derba σιρβα. 64 38
Laranda λαραδδα. 64 38
Muſbanda μουσβανδα. 64 37
Pręfecturę Tyanidis τυανιδος
Dratæ δραται. 65 39
Tyana τυανα. 66 38

ARMENIAE MINORIS SITVS.

CAPVT ✝ VII ✝

TABVLA .I. ASIAE.

ARMENIAE minoris αρμενιας μικρας (cuius pars maxime ſeptentrionalis vocatur Orbaleſena ορβαλησηνη: & quæ ſub ipſa Acetulana ακετουλανη poſtquā Aeretica αιρετικη, & ſub hac Orſena ορσηνη, Et pars maxime auſtralis poſt Orſenam.
Orbiſena ορβισηνη ciuitates ſunt iuxta ipſum Euphratem hæ.
Sinibra σινιβρα. 71 41

38

Aziris αζιρις.	71	41
Chadana χαλαδνα.	71	41
Sismara σισμαρα.	71	41
Zymara ζυμαρα.	71	40
Dascuta δασκουλα:	71	40
Interius autem & iuxta montana.		
Satala σατταλα.	69	41
Domana δομανα:	70	41
Tapura ταπουρα.	70	42
Nicopolis νικοπολις.	69	41
Chorsabia χορσαβια.	69	41
Charax χαραξ.	70	41
Dagona δαγωνα.	68	41
Seleoberia σελεοβερια:	69	41
Calcioniffa καλτιοριωνα.	69	41
Analibla ανάλιβλα:	70	41
Pisingara πισιγγαρα.	68	40
Godasa γοδασα.	69	40
Eudixata ευδιξατα.	68	40
Carapa καραπτα.	70	40
Masora μασορα.	70	40
Horomandus ὁρόμανδος.	69	40
Ispa ισπα.	70	40
Phuphena φουφηνα.	69	40
Arana αρανα.	69	46
Phuphatena φουφατηνα.	68	39
Mardara μαρδαρα.	69	39
Varsapa ουαρσαπα.	67	39
Orsa ὁρσα.	68	39
Melitenæ μελιτηνσι iuxta Euphratē fluuiū		
Dagusa δαγουσα.	71	40
Sinisolon σινισολον.	71	39
Meliteña μελιτενα.	71	39
Intra autem hos:		
Zaparistos ζαπαριστος.	70	40
Titarissus τιτταρισσος.	69	39
Cianica κιανικα.	69	39
Phusipara φουσιπαρα.	70	39
Eusimara ευσιμαρα.	70	39
Iassus ιασσος.	69	39
Ciacis κιακις.	69	39
Leugæsa λευγαισα.	70	39
Carmala καρμαλα.	70	39
Semisus σκμισος.	70	39
Lalenesus λαλενεσις.	69	38
Præfecturæ Cataoniæ κατανιας.		
Cabassus καβασσος.	67	38
Tynna τυννα.	66	38
Tiralis τιραλλις.	67	38
Cybistra κυβιστρα.	66	38
Claudiopolis κλαυδιοπολις	39	37
Dalisandus δαλισανδος.	66	37
Padiandus παδιανδος.	67	38
Comana Cappadocū καππαδοκιας	63	38
μαμφου κρηνη. i. Mompsi fons	67	37

Tanadaris τανδαρις.	68	37
Leandis λεανδις.	68	37
Præfecturæ Muraenæ μουραινης.		
Sindita σινδιτα.	67	39
Cochæna κοχαινα.	68	39
Zoropassus ζωροπασσος:	69	39
Nyssa νυσσα.	68	38
Arasaxa αρασαξα.	67	38
Carnalis καρνάλις.	68	38
Garnaca γαρνάκα.	68	38
Præfecturæ Labianæ λαβιανης penes Euphratem fluuium.		
Corna κορνα.	71	39
Metira μετιτα:	71	39
Claudia κλαυδία.	71	38
Interius vero sunt.		
Maparcelis μαπαρκελις.	70	39
Zizoatra ζιζοατρα:	70	38
Pasarna πασαρνα:	70	38
Cizara κιζαρα.	69	38
Sabagena σαβαγηνα.	68	38
Nosalena νοσαλινα.	69	38
Lautasa λαυτασα.	69	37
Præfecturę Aruenæ αρουενης iuxta Euphratem fluuium.		
Iuliopolis ιουλιοπολις.	71	38
Barzalo βαρζαλα.	71	38
Interius vero his.		
Serafteria σεραστερα.	60	38
Lacriassus λακριασσος.	70	38
Entelia ἐντελία.	70	37
Adartha ἀλαρτα.	69	37

CILITIAE SITVS.

CAPVT VIII

TABVLA .I. ASIAE.

CILITIA κιλικια terminatur.
Ab occasu parte Pamphyliæ exposita.
Ab oriente parte Amani αμανου montis: quæ a fine Cappadocū vsqꝫ terminum qui iuxta Issicum ισσικον est sinum extenditur, & vsqꝫ pylas Amani αμανικας πυλας. Huius finis gradus sunt. 69 36
A septentrione parte exposita Cappadociæ iuxta Taurum montem.
A meridie angustijs Cilitiæ & Issico sinu: iuxta descriptionem sic se habentem. Post Synedram συνέδρων ciuitatem Pamphyliæ in littore sequenti.

Ciuitates autem in Albania sunt & villæ.
Quę quidem inter Iberiam & fluuium a Caucaso ad Cyrum ingredientem. qui per totā Iberiam & Albaniam αλβανον excurrit: diriminis ab ipsis Armeniam.

Togoda τοκωδα.	77	46
Bachia βακχια.	77	46
Santa σαντα.	77	46
Deglana δεγλάνα.	77	45
Niga νιγα.	77	45
Inter autem prefatum fluuium & Albanū αλβανον amnem, qui & ipse a Caucaso fluit		
Mosiga μοσιγα.	79	47
Samunis σαμουνις.	79	46
Iobula ιωβουλα.	78	46
Iuna ἰουνα.	79	46
Embolæa εμβολαια.	78	45
Adiabla ἀδιαβλα.	79	45
Abliana ἀβλιανα.	78	45
Mamechia μαμεχια.	79	45
Ofica ὀφικα.	77	44
Sioda σιωλα.	78	44
Barsca βαρσουα.	79	44
Tenent autem Albanię portę αλβανιας πυλας, gradus vt dictum est	80	47
Chobora χοβωτα.	80	46
Boziatæ βοζιάται.	80	46
Misa μισια.	81	46
Chadacha χαλάχα.	81	46
Alamus αλαμος.	81	46
Inter vero Casium κασιον fluuium, & Gemū γέεξον amnem.		
Thauna θαυνα.	81	46
Thabilaca θαβιλακα.	81	46
Inter Gemum & Soanam.		
Thelbis θέλβις.	81	46
Insulę autem Albaniæ iacent duæ.		
Helades ἑλαλής nomine: quarum medium gradus.	87	45

ARMENIAE MAIORIS SITVS.

CAPVT XIII

TABVLA III. ASIAE.

ARMENIA maior μεγαλη αρμενια terminatur.
A septentrione parte Colchidis & Iberia, & Albania iuxta expositam per Cyrum fluuium lineam.
Ab occasu parte Cappadocia: secundum expositam Ponti Cappadocum: vsqꝫ Colchidem per Moschicos μοσχικους montes lineam.
Ab oriente parte Hyrcani maris, quæ extēditur ab ostijs Cyri κυρου amnis vsqꝫ finem: cuius gradus. 79 43
Præterea Media μεδια iuxta lineam traditam super monte Caspio κασπιον, cuius fines gradu habent. 79 41 & 80 40
A meridie Mesopotania μεσοποταμια iuxta Tauri γαυρου montis lineā, quæ quidē Euphrati fluuio iungitur ad gradus 71 37
Tigridi τιγρίδι autē amni iuxta situm gradus habentem. 75 38
Præterea Asyria ασσυρια iuxta lineam per Niphatem νιφατον montem egredientē: vsqꝫ rectā quę sub eadem incidit, vsqꝫ prefatū finē Caspij mōtis, per quā lineā Niphates mons extenditur
Montes autem Armeniæ nominantur hi
Qui Moschici μοσχικοι appellantur, se efferentes supra paratem Ponti Cappadocum.
Et mons qui Pariardes παριαρδες dicitur: cuius fines gradus habent. 75 43 & 77 41
Et Vdacespis ὀυδακεσπις mons, cuius mediū gradus habet. 80 40
Et Eetitauri αἰτιταυρον intra Euphratem, cuius medium. 72 41
Et mons qui Anus ανος dicitur, cuius medium 77 41
Et Gordyæi γορδυαιοι montes: quorum mediū gradus habet. 75 39
Fluuij autem per regionem excurrunt.
Araxes αρὰξης fluuiꝰ q ostia quidē habet iuxta Hyrcani maris situ in gradibus 79 43
Fōtes vero iuxta situ grad⁹ habētē 76 41
Ab his impetu ad onentē versus vsqꝫ montem Caspium: & ad septentrionem flexus hoc quidem amne ad Hyrcnum mare exit, illo autē admiscetur Cyro fluuio secundum situm gradus habentem. 78 44
Et Euphratis fluuij pars a prędicto fluuio ad orientem versa vsqꝫ fontes, qui & ipsi gradus habent. 75 41
Sunt & alij montes nota digni a prædicta scissione Euphratis fluuij.
Finis autem montis dicto Euphrati flu. conniūcti gradus habet. 71 40
Qui vero finis iuxta ipsius est fontes 77 41
Et Tigridis pars in Armenia comprehensa a sectione facta a latere meridionali vsqꝫ fontes ipsius Tigridis τιγρίδος, qui quosdam gradus habent. 74 39
Faciteqꝫ apud fontes paludem.
Thospitam θοσπιτιν appellatam.
Sunt & aliæ paludes: vt ea quæ vocatur.
Lychnitis λυχνιτις, cuius medium gradus habet. 78 43
Et Arsiosa αρσισσα palus, cuius medium gra 3

dus habet. 78 40

Prouinciæ autem in Armenia sunt.
In comprehensa parte inter Euphratem & Cyrum ac Araxem amnes: penes quidem Moschicos montes Cotarzena κοταρζηνη sub his qui Bochæ βοχοι nominantur.

Penes autem Cyrum κυρον amnem.
Tosarena τοσαρηνη, &
Totena τοτηνη:

Penes vero Araxem αρεξ fluuium.
Colchena κολχηνη, & quæ sub ea est.
Soducena σοδουκηνη.

Penes autem Paryardem παρυαρδαν mõtem
Siraccna σιρακκηνη & ciuitas in ipsa parte.

Sala σαλα.	75	44
Ascura ασκουρα.	74	44
Baraza βαραζα.	75	44
Lala λαλα.	76	44
Santura σαντουρα.	75	44
Sataphara σαταφαρα.	78	44
Toga τογα.	78	43
Vuarutha ουαρουθα.	75	43
Azota αζοτα.	75	43
Cholua χολουα.	74	43
Sedala σεδαλα.	74	43
Surta σουρτα.	74	43
Tastina τασταινα.	74	43
Cozala κοζαλη.	75	43
Cotomana κοτομανα:	75	43
Batena βατηνη.	76	43
Dizaca διζακα.	76	43
Prusa προυσα.	77	43
Glisma γλισμα.	78	43
Choluata χολουατα.	78	43
Sacalbina σακαλβινα.	79	43
Arsarata αρσαρατα.	79	43

Et penes Euphratem ευφρατην fluuium.

Bressus βρεσσος.	72	41
Clegia κλεγια.	75	41
Chasira χασιρα.	74	41
Chorsa χορσα.	74	41
Tha'ina θαλινα.	75	41
Armauna αρμαυνιν.	76	41
Artaxata αρταξατα.	78	41
Nazu: na ναζουανα.	78	41

In parte superius cõcepta vsq; ad fossionem Euphratis sunt magis quidem septentrionales regiones incipientibus ab occasu.

Basilissena βασιλισσηνη. &
Hobordena οβορδηνη. &
Arsia αρσια. Subq; hac
Acilisena ακιλισηνη, &
Astaunitis αστανιτις.
Et penes fluuij fossionem.
Sophena σοφηνη.

Ciuitates autem sunt in hac parte.

Athua αθουα.	71	41
Thinissa τινισσα.	73	41
Brizaca βριζακα.	74	41
Sina σινα.	73	41
Zoriga ζοριγα:	71	41
Darinissa δαρηνισσα.	76	41
Zogocara ζογοκαρα.	77	41
Cubina κουβινα.	78	71
Codana κοδανα.	71	41
Cachura καχουρα.	71	41
Cholua χολουα.	73	41
Sogocara σογοκαρα.	74	41
Phausia φαυσια.	74	41
Phandalia φανδαλια.	74	41
Zaruana ζαρουανα.	75	41
Citamum κιταμον.	76	41
Anarium ανάριον.	76	41
Sigua σιγουα.	77	41
Terua τερουα:	78	41
Zurzua ζουρζουα:	78	41
Matustana ματουστανα.	78	41
Astacana αστακανα.	78	41
Tarina ταρινα.	72	41
Balisbiga βαλισβιγα:	73	40
Babila βαβιλα.	73	40
Sagauana σαγαυανα.	75	40
Azora αζόρα.	76	40

In reliqua & Australiori parte inter Euphratem & Tigridis fontes.

Entetena ὑπετηνη est, Sub qua.
Thospitis θωσπιτις. Postea
Conana κωρηνη, & ciuitates similiter in hoc membro.

Legerda λεγερδα.	72	40
Mazara μαζαρα.	71	39
Anzeta ανζητα.	72	39
Soita σοῖτα.	72	39
Belcania βελκανια.	73	39
Belcania βελκανια.	73	39
Selcia σελτια.	74	40
Thospia θωσπια.	74	39
Cholcis χολκις.	75	39
Siauana σιαυανα.	71	38
Arsamosata αρσαμοσατα.	73	38
Corra κόρρα.	74	38

Ab orientali plaga fontium Tigridis τιγρι δος Amnis.

Bagraudauena βαγραυδαυηνη, & quæ sub ipsa Igordena ιγορδηνη. Qua magis orientales.
Corra κόρρα regio: & qui sub ipsa sunt.
Mardi μάρδοι.

Ciuitates autem similiter in hoc sunt membro hæ.

Tasca τάσκα.	73	40

Phora φορα.	76	40
Marpa μαρπα.	76	40
Buana βουανα.	76	40
Cholima χολιμα:	76	40
Terebia τερεβια.	76	40
Daudiana δαυδιανα.	77	40
Caputa καπουτα.	79	40
Artemita αρτεμιτα.	78	40
Telbalana τελβαλανα.	76	39
Siæ σιαι.	75	39
Pherendis φερενδις.	74	39
Tigranocerta τιγρανοκερτα.	76	39
Sardiua σαρδιουα.	75	39
Colsa κολσα.	78	39

CYPRI SITVS.

CAPVT XIIII

TABVLA .IIII. ASIAE.

YPRVS κυπρος quaque versus pelago terminatur.
Ab occasu Pamphylio παμφυλιον secũdum descriptionem hanc.

Acamas ακαμας extremo,	64	35
Paphos noua παφος νεα.	64	35
Zephyrium ζεφυριον promõ.	64	35
Paphos antiqua παφος παλαια.	64	35
Drepanum δρεπανον promonto.	64	34

A meridie mari Aegypto atq; Syriaco συριακον iuxta descriptionem hanc.

Post Drepanum promontorium.

Phrurium φρουριον promõto.	64	34
Citrium κιτριον ciuitas.	65	35
Lyci λυκου fluuij ostia.	65	35
Curiæ κουριαι extrema.	65	34
Amathus αμαθουν.	65	35
Tetij λετιον fluuij ostia.	66	35
Citium κιτιον ciuitas.	66	35
Dades δαδες extremia.	66	35
Theoni θεωνι ciuitas & extrema	66	35

Ab oriente pelago Syro secundum descriptionem hanc.

Post Theonos extrema.

Pedalium πεδαλιον promõ.	67	35
Pediæi πεδιαιων fluuij ostia	66	35
Scalmis σκαλμισ.	66	35
Elaæ ελαιαι extremæ:	67	35
Clides κλειδες extremæ.	67	35

A septentrione angustijs Cilicij, iuxta descriptionem hanc.

Carpasia καρπασια,	66	35
Achæorum litus αχαιων ακτη.	66	35
αφροδισιον. i. venereum.	66	35
Macaria μακαρια.	66	35
Ceraunia κεραυνια.	65	35
Lapithi λαπιθου flu ostia,	65	35
Lapithos λαπιθος ciuitas	65	35
Crommyorum κρομμυων extremia	65	36
Teli τελοι.	65	36
Calynisa καλυνισα extrema.	64	35
Arsinoe αρσινοη.	64	35

Orientalia insulæ Salaminia σαλαμινα comprehendunt:

Occidentalia Paphia παφια.
Intermedia meridionalia Amathusia αμαθουσια & Olympus mons.
Septentrionalia Clampedia κλαμπεδια:

Ciuitates autem mediterraneæ hæ sunt:

Chytrus χυτρος:	66	35
Tremiminthis τρεμιμηθος.	66	[35]
Tamassus ταμασσος.	65	35

Insulæ penes ipsam sunt.

Quæ appellantur Clides κλειδες. quarum medium gradus habet. 64 36
Et Carpasiarum καρπασιων insularum medietas continet gradus. 67 35

SYRIAE DESCRIPTIO.

CAPVT XV

TABVLA IIII. ASIAE.

YRIA συρια terminatur A septentrione Cilicia & parte Cappadociæ iuxta expositam per Amanum αμανον montem lineam. Ab occasu Syro pelago secundum descriptionẽ hãc Post Issum ισσον & Ciliciæ πυλας id est portas.

Syriæ situs.

Alexandria penes Issum.	69	36
Myriandrus μυριανδρος.	69	35
Rhosus ρωσος.	69	35
Scopulus Irosicus ιρωσικος	69	35
Seleucia pieriæ σελευκεια πιερια	68	35
Orrontis ὀρροντου flu. ostia.	68	35
Fontes fluuij.	70	35
Posidium ποσειδι v.	68	35
Heradea ηρακλεια.	68	35
Laodicea λαοδικεια.	68	35
Gabala γαβολα.	68	35
Platus πλατος.	68	34
Balaneæ βαλανεια.	68	34

Phœniciæ φοινικης.

Պատ. 43

Այս էջն էլ վերցված է Լոռենցո Ֆրիսի պատրաստած Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* ատլասից, որը տպագրել է 1522 թվականին, Ստրասբուրգում՝ Գրունինգերի տպագրատան մէջ:

Ընդհանրապէս Պտղոմէոսի տեքստերի մէջ ամէն մի երկիր ներկայացված է առանձին գլխով, որը պարունակում է տեղեկութիւններ տվեալ երկրի աշխարհագրութեան վերաբերեալ: Սրան յաջորդում է նոյն երկրի քաղաքների ցուցակը, իրենց կոորդինատներով:

Ատլասում, մեծ մասամբ ամէն քարտէզին նախորդող էջում, տրւում են համառօտ, բայց կարևոր տեղեկութիւններ քարտէզում պատկերված երկրների մասին:

Այս էջը «Ասիայի Երրորդ Քարտէզ»ի տիտղոսաթերթն է, ուր նշված են Հայաստանի, Վիրքի, Կոլխիսի և Աղուանքի կարևոր քաղաքները և աշխարհագրական համառօտ տեսալները:

Չափերը 30x39 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.11

Рис. 43

Эта страница также взята из атласа “Географии” Птолемея, составленного Лоренцио Фрисом и напечатанного в 1522 г. в Страсбурге, в типографии Грунингера.

Вообще в текстах Птолемея каждая страна представлена отдельной главой, которая содержит сведения относительно географии данной страны. За этим следует список городов той же страны со своими координатами.

В атласе, большей частью на странице, предшествующей каждой карте, даются краткие, но важные сведения о странах, изображенных на карте.

Эта страница - титульный лист “Третьей карты Азии”, где отмечены важные города Армении, Иберии, Колхиды и Албании и даны о них краткие географические сведения.

Размеры 30x39 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.11.

TABVLA III ASIAE

TERTIA Asiæ tabula continet Cholcidem κολχίδα.
Iberiam ἰσηρίαν;
Albaniam ἀλβανίαν. & maiorem.
Armeniam μεγάλην ἀρμενίαν.
Parallelus ipsius medius proportionem habet ad meridianũ quam vndecim ad quindecim.
Terminatur autem tabula ab ortu parte Caspij maris κασπίας θαλάσσης. & Medię μηδείας.
A meridie Assyria ἀσσυρίας. & Mesopotania μεσοποταμίας.
Ab occasu Cappadocia καππαδοκίας & parte Euxini Ponti εὐξείνου πόντου
Ab Arcto Sarmatia Asiatica σαρματίας τῆς ἀσιανῆς.

Colchidis insignes ciuitates.
Diascurias διασκυρειάς maximam diem habet ho. 15 $\frac{2}{3}$ $\frac{1}{4}$. Et distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 $\frac{2}{3}$ & $\frac{1}{15}$.
Phasis φάσις maximam diem habet ho. 15 $\frac{1}{2}$. & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{5}$.

Iberię.
Artanissa ἀρτάνισσα maximam diẽ habet hora. 15 $\frac{2}{3}$ & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 & $\frac{1}{30}$
Armactica ἀρμάκτικα maximam diem habet ho. 15 $\frac{1}{2}$ fere. & distat ab alexandria versus ortum ho. 1
Albanię.
Getara γαῖταρα maximam diem habet ho. 15 $\frac{1}{2}$ & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 & $\frac{1}{4}$
Albana ἀλβανα maximam diem habet ho. 15 $\frac{2}{3}$ & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{10}$
Armenię maioris.
Artaxata ἀρταξάτα maiorem diẽ habet ho. 15 $\frac{1}{6}$ & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 $\frac{1}{6}$
Harmautia ἀρμαυσία maximam diẽ habet ho. 15 $\frac{1}{4}$ fere. & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 $\frac{1}{10}$
Thospia θωσπία maximam diem habet ho. 14 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$: $\frac{1}{4}$ & distat ab Alexãdria ad ortum ho. 1 fere.
Artemita ἀρτέμιτα maximam diem habet ho. 14 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{12}$ & distat ab Alexandria versus ortum ho. 1 & $\frac{1}{4}$

Պատ. 44

«Փոքր Ասիա» անվանվող այս քարտէզը, ուր պատկերված է նաև Փոքր Հայքը, վերցված է Ֆրիսի պատրաստած Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* ատլասից, տպագրված 1522 թվականին Ստրասբուրգում: Այս քարտէզում նշված են Փոքր Հայքի համարեա բոլոր այն քաղաքները, որոնք ցուցակագրված են ատլասի տեքստի մէջ: Քաղաքների անունների համար տես պատ. 37 և 38, իսկ համեմատութեան համար՝ պատ. 33 և 35:

Չափերը 52x39 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.11

Рис. 44

Эта карта, называемая картой “Малой Азии”, где изображена также Малая Армения, взята из сделанного Лоренцо Фрисом атласа “География” Птолемея, напечатанного в 1522 г. в Страсбурге.

На этой карте отмечены почти все те города Малой Армении, которые показаны в тексте атласа. Названия городов см. рис. 37 и 38, а для сравнения - рис. 33 и 39.

Размеры 52x39 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.11.

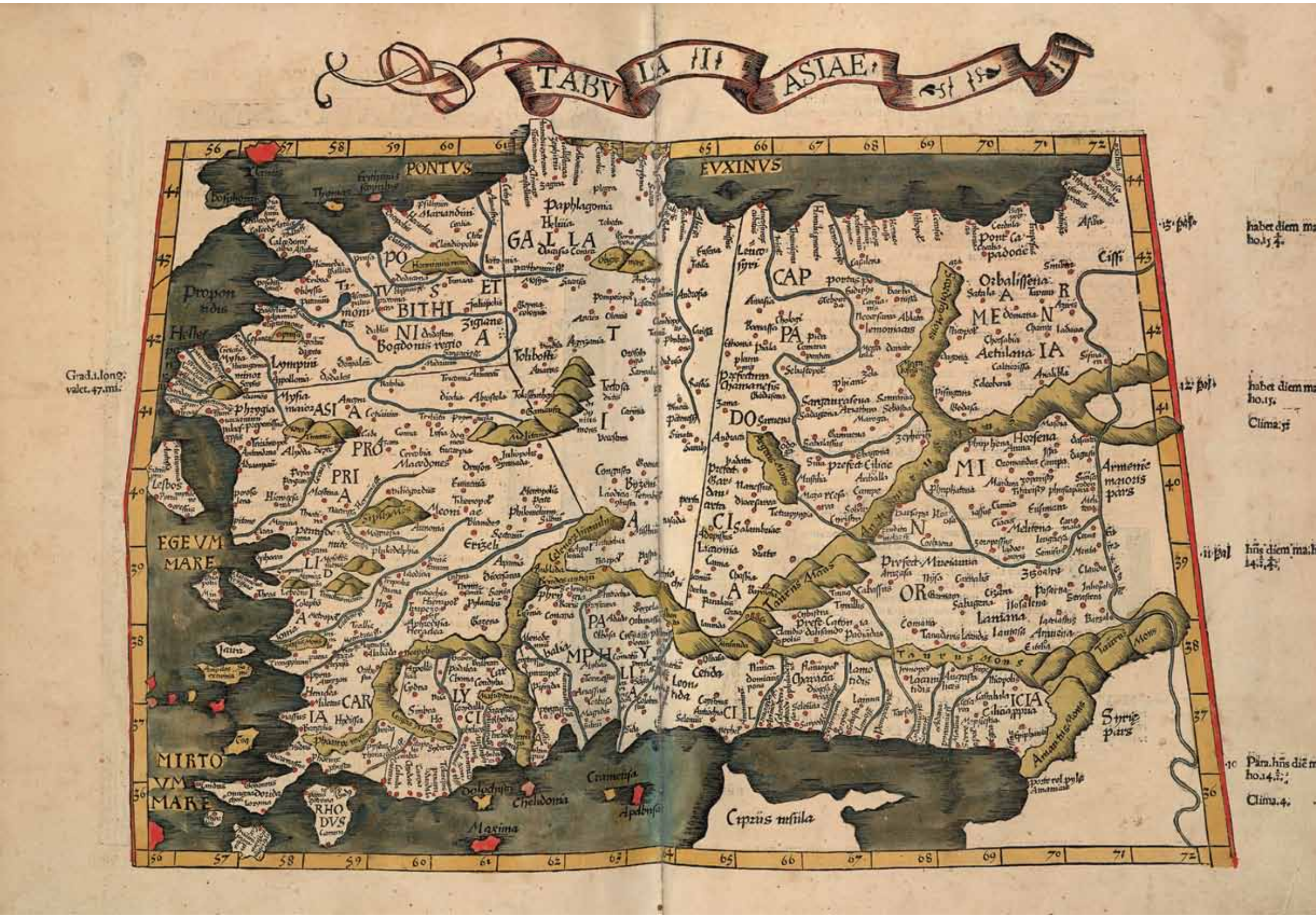
TABVLA II ASIAE
PONTVS
EVXINVS
Paphlagonia
GALLA
TIA
BITHINIA
Bogdonus regio
Propontis
Hellespontus
Lymphius
Phrygia
Mysia minor
ASIA
PRIMA
Lesbos
EGEVM MARE
LIDIA
CARIA
MIRTOVM MARE
RHODVS
Maxima
Cheldonis
Cretensis
Apolinis
Cipri insula
CAPPADOCIA
Orbalissena
Aetulana
MELITENA
Horsena
Armenie minoris pars
Cissi
Lanima
Tavrus mons
Cilicia
Syrie pars
Grad.1.long: valet.47.mi.
haber diem ma ho.15 ¼.
Clima.5
Clima.4.

Պատ. 45

Սեբաստիան Միւնստերի (1489-1552) «*Համաշխարհային աշխարհագրութիւն*» գրքից «Մեծ Հայք, Կոլխիս, Կովկասեան Իբերիա և Ալբանիա» կոչւած այս քարտէզը՝ տպագրուած Բազել քաղաքում 1540 թւականին, հիմնւած է Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն» հատորների Ասիայի երրորդ քարտէզի վրայ: Քարտէզը ցուցադրում է Կոլխիսը և Իբերիան (Վիրքը), Ալբանիան (Աղւանքը) և Մեծ Հայքը: Նոյի Տապանը պատկերւած է փայտաշէն տան նման, որը լողում է Կասպից ծովի մէջ: Փոքր Հայքը սկսւում է քարտէզի արևմտեան սահմանից: Քարտէզը պարունակում է Հայաստանի կարևորագոյն քաղաքների յունական անւանումները:

Չափերը 34x27 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.c.3

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG02

Рис. 45

Эта карта, названная “Великая Армения, Колхида, Кавказская Иберия и Албания”, взятая из книги “Всемирная география” Себастьяна Мюнстера (1489-1552). Она была напечатана в 1540 г. в городе Базеле и основана на “Третьей карте Азии” “Географии” Птолемея.

Карта показывает Колхиду и Иберию, Албанию (Агванк) и Великую Армению. Ноев ковчег изображен похожим на деревянный дом, который плывет по Каспийскому морю. Малая Армения начинается с западной границы карты. Карта содержит греческие названия важнейших городов Армении.

Размеры 34x27 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.c.3.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG02.

45 ›

Manrali
Diofcuria
Hippus fl.
Mechlesus
Cyaneus fl.
Madia
Zalz
COLCHIS
Neapolis
Ecretica regio
Charistus
Phasis fl.
Pars Ponti
Phasis
IBERIA
Lubium
Artanis
Armastica
Cauca
Banchis
Porta Albaniæ
Chabala
Iobula
Cesius fl.
Thiauna
Albanus fl.
Albana
ALBANIA
Hyrcani siue Caspij maris Pars
Cyrus fl.
Gerra
Arca Noe, qui quiesit in montibus Armeniæ
Moschici montes
Cotatena regio
Tosarena
Coltena
Sirta
Bagauna
Alisma
Lychnites palus
Araxis fl.
Sacapena
Gerrus fl.
Siracena
Pars Cappadociæ
Trapezus
Bochæ
Varutha
Chasira
Totena regio
Araxes
Soducena
Fons Euphratis
Zorigs
Basilisene
Antitaurus
Sana
Hobordena
Arsea
Tera
Zurfus
Caspius mons
MEDIAE PARS
Sophena
Astaunitis
Acilisena
Abus mons
ARMENIA MAIOR
Anzitena
Bagrauadena
Arsisa palus
Gordiæ montes
Gordena
Thospites
Mazara
Anzeta
Thospitas palus
Mardi
Vdaccipus mons
Nymphæus
ARMENIAE minoris pars
Euphrates
Corinea
Amanus mons
Tigris
Mesopotamiæ pars
ASSYRIAE PARS
Parall. 14
Diaponaus
Parall. 13
Per Byzacium
Parall. 12
Diarones
Par. 11
Clima septimum
Clima quinquagesimum
CIVITATES.
COLCHIDIS. Dioscuria, quæ & Sebastopolis, Siganeum, Madia, Sarace, Zadris.
IBERIAE. Aginna, Vasæda, Varica, Zalissa.
ALBANIAE. Teleba, Gelda, Tagoda, Samunis, Embolæa, Baruca, Misia, Chadacha, Alamus, Thilbis, Thiauna.
ARMENIAE maioris. Sataphara, Cholua, Patina, Batinna, Sacalbina, Arsarata, Naxitana, Tinissa, Cubina, Phandalia, Citanum, Babila, Legerda, Belcania, Colchis, Phora, Mæpa, Caputa, Colsa, Tigranoama, Artagigarta, Corra, Anzeta, Cholima, Pherendis, Sardena.

Պատ. 46

Սեբաստիան Միւնստերի (1489-1552) մէկ ուրիշ քարտէզը՝ վերցուած նրա «*Տիեզերաբանութիւն*» գրքից, «Թաթարիայի և Ռուսաստան»ի քարտէզն է, տպագրուած Բազել քաղաքում 1544-45 թւականին և հիմնուած է Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի վրայ: Միւնստերի այս գիրքն իր ժամանակի աշխարհագրական ամենակարևոր հատորն էր, որը 100 տարուայ ընթացքում վերահրատարակւել է 36 անգամ: Գիրքը պարունակում է պտղոմէոսեան քարտէզներ և աւելի քան 1200 էջ, ուր բացատրուած են տարբեր երկրների ժողովուրդները, նրանց սովորութիւններն ու ապրելակերպը, կենդանական և բուսական աշխարհները: Պատկերուած են որոշ երևակայական կենդանիներ և մարդիկ, որոնք իբր թէ բնակւում են հեռավոր երկրներում:

Քարտէզը հիմնուած է «Պտղոմէոսի Ասիայի երկրորդ քարտէզ»ի վրայ և տպագրուած է փայտէ փորագրութիւնից, իսկ գրութիւնները միջնադարեան գերմաներէնով են: Այստեղ ցուցադրուած է եւրոպական և ասիական Ռուսաստանի մէկ մասը՝ մինչև Կովկասեան լեռները, որոնց հարաւում էլ գտնւում է Հայաստանը: Քարտէզի այս մասը ներկայացուած է խիստ խտացուած և խեղաթիւրուած:

Չափերը 34x27 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG01

Рис. 46

Другая карта Себастьяна Мюнстера (1489-1552) взята из его книги “Космология”. Эта карта “Татарии и России”, напечатанная в городе Базеле в 1544-45 гг., основана на “Географии” Птолемея. Этот труд Мюнстера – самая важная географическая книга его времени. Она переиздавалась 36 раз в течение 100 лет. Книга содержит карты Птолемея и более чем 1200 страниц, где даны сведения о народах разных стран, их традициях и образе жизни, животном и растительном мире. Изображены некоторые фантастические животные и люди, которые якобы обитают в дальних странах.

Карта основана на “Второй карте Азии” Птолемея и напечатана с деревянного штампа, а надписи сделаны на средневековом немецком языке. Здесь показана одна часть Европейской и Азиатской России, до Кавказских гор, на юге которых находится Армения. Эта часть карты представлена очень уплотненно и искаженно.

Размеры 34x27 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG01.

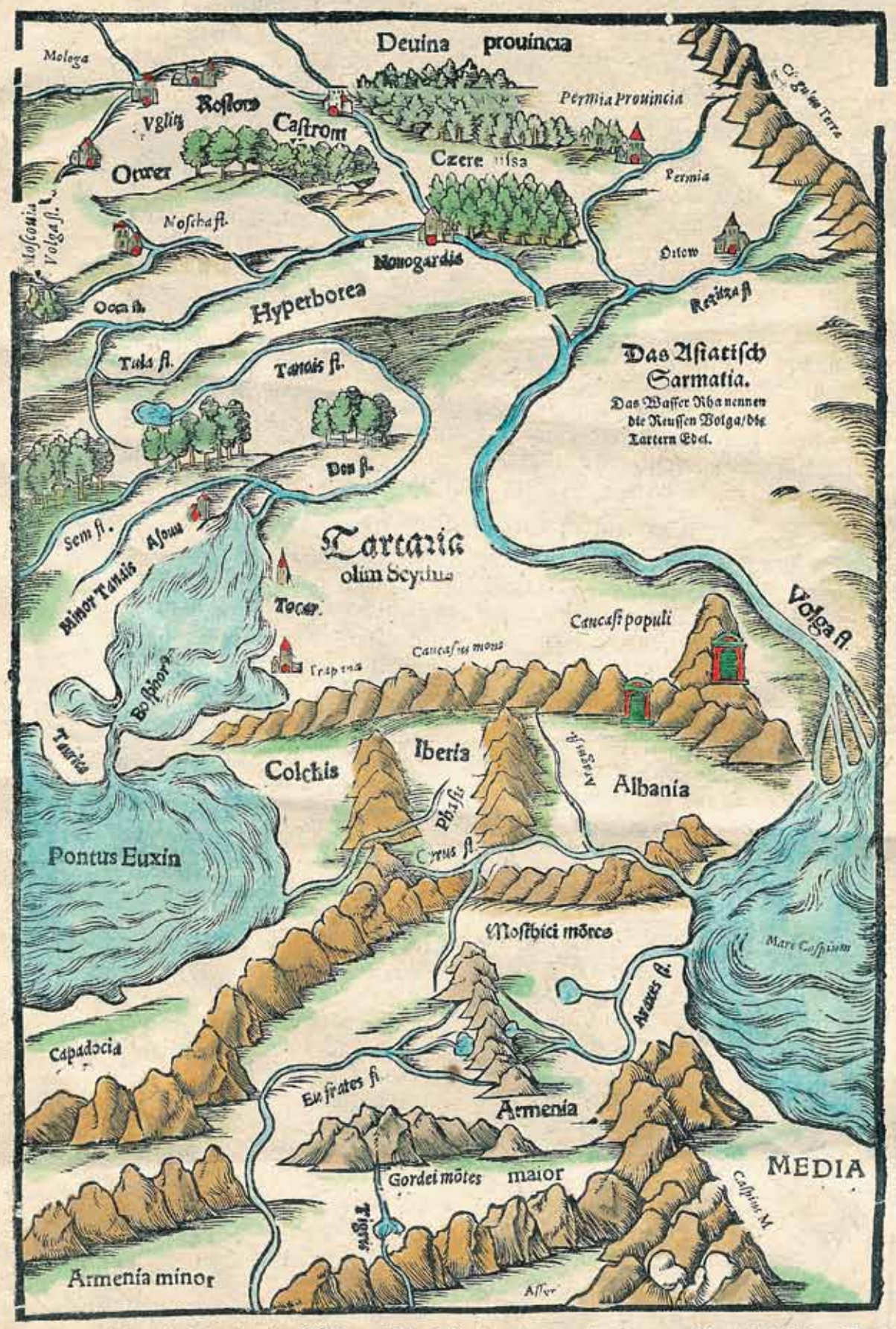

viel gezäncks vnder den Edlen/also daß sie einander erwürgē/am meisten die Brüder. Das Landt ist vast Mösig/vnd voll Rhors vnd Rhorstengel/die da bringen Gewürtz/Calamus Aromaticus genannt. Das arm Bawrsvolck wird hart darinn beschwärt/vnd offt vberfallen/mit Weib vnd Kindt hinweg geführt vnd verkaufft. Die Edlen dörffen kein Kauffmanschafft treiben/allein mögē sie jhre Raub verkauffen/sagen: Dem Adel gebür dz Volck

Պատ. 47/47a

Պիեռ Դեսելիէն (1487-1553) Ֆրանսիայի կարևոր քարտէզագէտներից ու ծովագէտներից էր, որը պատրաստել է մի քանի պորտոլան աշխարհացոյց քարտէզ: Դեսելիէի քարտէզներից մեզ են հասել միմիայն մի քանիսը, որոնցից երկուսը վերատպւած են այստեղ:

Նրա «Մապպա Մունդի» կոչւած աշխարհացոյց այս քարտէզը պատկերում է աշխարհը՝ Ամերիկայից մինչև Ճապոնիա և Խաղաղ ովկիանոսը: Սա հսկայական մի քարտէզ է, շատ գեղեցիկ գծւած մագաղաթի վրայ, նկարւած և զարդարւած 1546 թւականին Ֆրանսիայի Կալէ քաղաքի մօտ, որտէղ Դեսելիէն ծառայում էր որպէս քահանայ:

Այստեղ հետաքրքրականն այն է, որ հասարակածից վեր քարտէզի մակագրութիւններն ու պատկերները գլխիվայր են, քանի որ քարտէզն իր մեծութեան պատճառով հնարաւոր չէր կախւած դիտել, հետևաբար պէտք է գործածւէր սեղանին փռւած: Այս վիճակով քարտէզի պատկերներն ու մակագրութիւնները դիւրին են կարդացւում: Քարտէզում երկրագունդը պատկերւած է տափակ մակերեսի վրայ, նման մերկատորեան պրոյեկցիային, բայց առանց նրա ճշգրտութեանը: Քարտէզում չկա կոորդինատների ցանց:

Քարտէզում պատկերւած է ամբողջ աշխարհը՝ նաւահանգիստների անուններով և ծովագնացութեան որոշ մանրամասնութիւններով: Ցամաքի ներսում հեղինակը նշել է մի քանի քաղաքների և երկրների անուններ, որոնց մէջ է նաև Հայաստանը: Սրա մանրամասնութիւնը կարելի է տեսնել 47a դետալում, ուր պատկերւած են Հայաստանը և Հայկական Բարձրաւանդակը, իր լեռնաշղթաներով և գետերով:

Չափերը 260x130 սմ

Ջոն Ռայլանդ Գրադարան, Մանչեստեր - French MS1

Արտատպութիւնը թոյլատրւում է Մանչեստերի Ջոն Ռայլանդ Գրադարանի կողմից:

Рис. 47/47a

Пьер Деселье (1487-1553) - один из ведущих французских картоведов и исследователей моря, который составил несколько портоланов-карт мира. Из карт Деселье до нас дошли лишь несколько, две из которых перепечатаны здесь.

Его карта мира “Маппа Мунди” изображает мир от Америки до Японии и Тихий океан. Это огромная карта, красиво начерченная на пергаменте, разрисованная и декорированная в 1546 г. близ города Кале во Франции, где Деселье служил священником.

Здесь интересно то, что выше экватора надписи и рисунки на карте перевернуты, т.к. карту из-за ее больших размеров нельзя было рассмотреть в подвешенном состоянии, следовательно для использования ее надо было расстелить на столе. В таком положении надписи и изображения на карте легко читаются. Земной шар на карте изображен на плоской поверхности, похожей на “меркаторскую проекцию”, но без ее точности. На карте нет сетки координат.

На карте изображен весь мир с названиями портов и некоторыми подробностями для мореплавания. В глубине суши отмечено несколько названий городов и стран, среди которых есть и Армения. Эти подробности можно увидеть на детали рис. 47a, где изображены Армения и Армянское нагорье с горными хребтами и реками.

Размеры 260x130 см.

Библиотека Джон Райланд, Манчестер - French MS1.

Перепечатка разрешена Библиотекой Джон Райланд, Манчестер.

CALDEE
MESOPOTAMIE
IVDEE
ASSIRIE
E
Hierusalem
SYRIE
Mons Armenie
ARMENIE
PETITE ASIE
HIRCANIE
Iberia
GEORGIE
MER DHIRCANIE
OV DE CASPIE

47a

48

Պատ. 48/48a

Պիեռ Դեսելիէի (1487-1553) միւս պորտոլան աշխարհացոյց քարտէզներից մէկ ուրիշն էլ ցուցադրուած է այստեղ:

Նրա «Պլանիսֆեր» կոչուած աշխարհացոյց քարտէզը պատկերում է աշխարհը՝ Ամերիկայից մինչև Ճապոնիա և Խաղաղ ովկիանոսը: Սա էլ նախկինի նման հսկայական մի քարտէզ է, շատ գեղեցիկ գծուած մագաղաթի վրայ 1550 թւականին, նկարուած և զարդարուած տարբեր ցայտուն գոյներով, որը պատրաստուել է Ֆրանսիայի Մոնտմորենսի քաղաքում: Այս քարտէզն ունի աւելի մեծ թւով զարդարանքներ ու բացատրութիւններ քան թիւ 47 քարտէզը: Այս քարտէզն էլ միւսի նման պէտք է դիտել սեղանին փռած:

Այստեղ էլ պատկերուած է ամբողջ աշխարհը՝ նաւահանգիստների անուններով և ծովագնացութեան համար կարիք եղած մանրամասնութիւններով: Ցամաքի ներսում հեղինակը նշել է քաղաքների և երկրների անուններ, մարդկանց ու կենդանիների պատկերներ ու տարբեր տեսարաններ: Կան նաև պատմական նիւթերի և առասպելների արձանագրութիւններ: Հեռաւոր Արևելքի մասին այստեղ կան յատուկ յաւելեալ բացատրութիւններ, քանի որ այդ ժամանակաշրջանում աշխարհի այս մասը առևտրականների համար գրաւիչ և յատուկ ուշադրութեան առարկայ էր: Դետալի 48a պատկերը ցոյց է տալիս քարտէզի միմիայն մէկ հատուածը՝ Միջին Արևելքը, ուր կարելի է տեսնել նաև Հայաստանը:

Չափերը 215x165 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS 24065

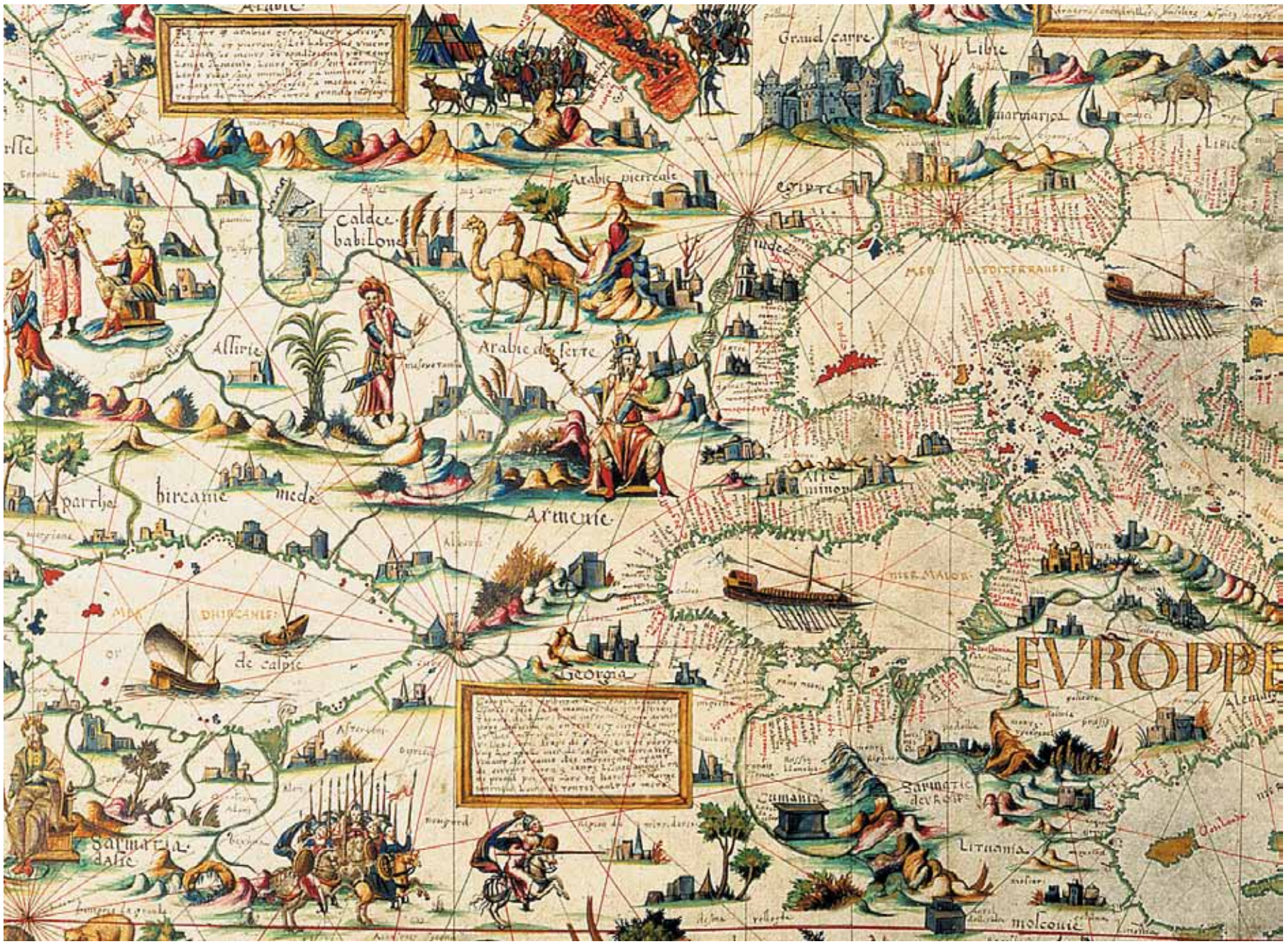

48a

Рис. 48/48а

Здесь показана еще одна из карт мира-портоланов Пьера Деселье (1487-1553).
Его карта “Планисфера” представляет мир от Америки до Японии и Тихий океан. Это такая же огромная как и предыдущая карта, очень красиво начерченная на пергаменте в 1550 г., раскрашенная и декорированная различными яркими красками. Она была составлена в городе Монтморенси во Франции. На этой карте больше украшений и толкований, чем на карте рис. 47. Ее, так же как и предыдущую, надо рассматривать разложенной на столе.
Здесь также изображен весь мир, с названиями портов и с подробностями, нужными для мореплавания. В глубине суши автор отметил названия городов и стран, изображения людей и животных, различные сюжеты. Есть также надписи, относящиеся к историческим и мифическим сюжетам. Здесь есть особые дополнительные разъяснения о Дальнем Востоке, т.к. в тот период времени эта часть света привлекала торговцев и была предметом особого внимания. Рис. 48а показывает только одну часть карты - Средний Восток, где можно увидеть и Армению.
Размеры 215x165 см.
Британская библиотека, Лондон - Additional, MS 24065.

Պատ. 49

Բատտիստա Անյեզէի (մահ. 1564) 1553 թւականին պատրաստած «Ռուսաստանի, Թաթարիայի, Եւրոպայի ու Ասիայի մէկ մասը» կոչւած պորտոլան քարտէզը նրա ատլասի 17-րդ էջն է: Անյեզէն պատրաստել է աւելի քան հարիւր ձեռագիր ատլասներ, որոնք պարունակում են տարբեր թւով քարտէզներ: Սրանք պատրաստւած և ներկւած են իւրայատուկ ուշադրութեամբ և մանրակրկիտութեամբ, որը նրանց տալիս է մանրանկարի տէսք: Այս ատլասները բարձր էին գնահատւում և այդ պատճառով էլ դրանցից շատերը պահպանւել և մեզ են հասել լաւ վիճակում: Անյեզէյի քարտէզներում իշխող գոյնն է կանաչը:

Այստեղ պատկերւած քարտէզում կան երկու Հայաստաններ, հաւանաբար Մեծ և Փոքր Հայքերը (տեղադրւած Պարսկաստանի, Վրաստանի և Թուրքիայի միջև), որտեղից ակունք է առնում Եփրատը: Պատկերւած են տարբեր երկրների թագաւորները, որոնց շարքին Մոսկովեան, Վրաստանի, Պարսկաստանի, Թաթարիայի և թուրքական թագաւորները: Հայաստանում թագաւոր չկայ, քանի որ այդ ժամանակ Հայաստանը գտնւում էր օտարների լծի տակ: Քարտէզում կան մակագրութիւններ մի շարք պատմական կարևոր դէպքերի վերաբերեալ:

Չափերը 59x49 սմ

Քոռռեր Թանգարան, Վենետիկ - Port. 1, tav. XVII

Рис. 49

Карта-портолан “России, Татарии, Европы и одной части Азии”, составленная в 1553 г. Баттистой Аньезе (умер в 1564 г.), является 17-ой страницей его атласа. Аньезе составил более 100 рукописных атласов, которые содержат разное количество карт. Они составлены и раскрашены с особым вниманием и скрупулезностью, что придает им вид миниатюры. Эти атласы высоко оценивались и по этой причине многие из них сохранились и дошли до нас в хорошем состоянии. Преобладающий цвет в картах Аньезе - зеленый.

На показанной здесь карте между Персией, Грузией и Турцией изображены две Армении – вероятно, Великая и Малая, откуда берет начало Евфрат.

Изображены цари разных стран, в числе которых цари Московии, Грузии, Персии, Татарии и турок. В Армении царя не было, т.к. в то время она находилась под чужеземным игом. На картах есть надписи относительно ряда важных исторических событий.

Размеры 59x49 см.

Музей Коррер, Венеция - Port. 1, tav.XVII

MOSCOVIAE TABVLAE
MAGNVS PRINCEPS MOSCOVITARVM
TAMASTIA VEL TAVRISHIA
LIVONICVM MARE
TARTARIA
SCIABANI TARTARI
TARTARIA
MAGNVS TARTARVS
SOGDIANA
TRASILVANIA
TARTARIA
CIRCASSIA
VALACHIA
MENGRELIA
BANIA
MARE HYRCANIVM SIVE CASPIVM
BACTRIANA
MARGIANA
MARE PONTICVM SIVE PONTVS EVXINVS
ARMENIA
GRAECIA
ITALIA
DALMATIA
SVLEYMAN SACH IMPERATOR TVRCARVM
PERSIDIS
NVC SOPHI
Babylonia
ARIA
PARTHIA
PERSIDIS
CARMANIA DESERTA
CARMANIA
MARE TVRICVM

49

Պատ. 50

Պորտուգալացի քարտէզագէտ Դիէգո Հոմեմը (1530-1576), որը երբեմն անւանւում է նաև Դիոգո Հոմեն, իր հայրենիքից արտաքսուելուց յետոյ սկզբում այցելեց Անգլիա և ի վերջոյ բնակութիւն հաստատէց Վենետիկում:

Նրա պորտոլան ծովային քարտէզներն ունեն հարուստ և գունագեղ զարդարանքներ ու պատկերներ: Նրա պատկերած ծովերը լի են ռազմանաւերով և կողմնացոյցի գունաւոր գծերով, իսկ ցամաքամասերում նա պատկերում է զօրքեր, իշխաններ, երևակայական և իրական բնիկներ ու կենդանիներ, ինչպէս նաև աշխարհագրական տեսալների մանրամասնութիւններ: Նրա քարտէզներն ունենալով աշխարհագրական բարձր որակ, նաև համարւում են գեղարուեստական աշխատանքներ:

Այստեղ պատկերուած երկու պորտոլաններից առաջինը Միջերկրականի արևմտեան մասն է, ներառեալ Հիւսիսային Աֆրիկան: Սա վերցուած է Հոմեմի 1558 թւականի ատլասից, որը գտնւում է Լոնդոնի Բրիտանական գրադարանում: (Տես նաև պատ. 53)

Չափերը 72x58 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - MS Add. 5415A, f.6

Рис. 50

Португальский картовед Диего Гомем (1530-1576), которого иногда называют также Диого Гомен, после изгнания со своей родины, сначала посетил Англию, затем поселился в Венеции.

Его морские карты-портоланы имеют богатые и красочные украшения и изображения. В начерченных им морях множество военных кораблей и цветных линий компаса, а на суше он изображает войска, князей, фантастических и реальных аборигенов и животных, а также географические подробности. Его карты, имея высокое с географической точки зрения качество, считаются также художественными произведениями.

Первый из представленных здесь двух портоланов - западная часть Средиземноморья, включая Северную Африку. Он взят из атласа Гомема 1558 г., хранящегося в Британской библиотеке (см. также рис. 53).

Размеры 72x58 см.

Британская библиотека, Лондон - MS Add. 5415A, f.6.

50

Պատ. 51

Իբն Հաթիբ ուլ-Ռումին ուրիշ արաբ աշխարհագրագետ էր, որն իր *«Նաւադիր էլ-Ղարաիբ վէ Մաւարիդ ալ Աջաիբ»* (Զարմանահրաշ արարչութիւններ և հիասքանչ եղելութիւններ) գրքում ներկայացրել է իսլամական մի աշխարհացոյց, ուր շեշտը դրուած է իսլամական երկրների վրայ: Ըստ իսլամական ընդունուած կարգի՝ քարտէզն ուղղորդուած է հարաւը վերում: Այս քարտէզը նոյն ձեռագրի 1562/3 թւականի օսմաներեն թարգմանութիւնից է վերցուած, իսկ բնագիրը գրուած է եղել 1446 թւականին:
Քարտէզը իսլամական քարտէզագրութեան լաւագոյն նմուշներից է: Ձախում նշուած մեծ ծովը ներկայացնում է Պարսից ծոցը, Արաբական ծովը, ինչպէս նաև Հնդկական ու Խաղաղ ովկիանոսները՝ չորս անանուն կղզիներով: Աջ կողմի ծովը Միջերկրականն է, որից ցած է իջնում Սև ծովը: Ձախ կողմի երկու ոսկեգոյն շրջանները Խարազմի (Արալ) և Կասպից ծովերն են: Սրանց աջում, ոսկեայ շրջանակի մէջ Բաղդադ քաղաքն է, որը գտնւում է Տիգրիսի և Եփրատի միջև, իսկ քարտէզի վերի գետը Նեղոսն է, որի ակունքն են Լուսնի լեռները և որը կտրել անցնելով ինչ-որ լճի միջով՝ թափւում է Միջերկրականի մէջ:
Չափերը 17.5x25 սմ, Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. MS Or.13201 ff 2b/3a

Рис. 51

Арабский географ ибн Хатиб уль-Руми, который в своей книге “Навадир эль-Караиб ве Маварид аль Аджаиб” (“Удивительные создания и чудесные явления”) представил исламскую карту мира, где внимание уделено в основном исламским странам. Согласно исламской традиции, карта ориентирована югом наверх. Эта карта взята из османского перевода 1562/3 г. той же рукописи, а оригинал был написан в 1446 г.
Карта является одним из лучших образцов исламской картографии. Отмеченное слева большое море представляет Персидский залив, Арабское море, а также Индийский и Тихий океаны с четырьмя безымянными островами. Море справа - Средиземное, от которого вниз спускается Черное море. Два золотистых круга с левой стороны - Харазми (Аральское) и Каспийское моря. Справа от них в золотистой рамке город Багдад, который находится между Тигром и Евфратом, а река на карте сверху - Нил, истоки которого в горах Луны и который, проходя через какое-то озеро, вливается в Средиземное море.
Размеры 17,5x25 см.
Британская библиотека, Лондон - Or.MS Or.13201 ff 2b/3a.

51 ›

بطيحة النيل
ارض البجه
مكة المشرفة
المدينة المنورة
جزيرة الورد
ارض النوبة
بلاد مغرب
اندلس ولايت
جزيره قاودية
قسطنطينية
بغداد
الغزنة
جيحون
سيحون
جبل النار
ولايت چين
سد يأجوج ومأجوج

Պատ. 52

Մաջջիոլո ընտանիքը Ջենովացի քարտեզագէտներ էին, որոնք տեղացի և այլ մրցակիցների պատճառով տեղափոխուեցին ու հաստատուեցին Վենետիկում, որը նոյնպէս պորտոլաններ պատրաստելու այդ ժամանակի կարևոր կենտրոններից էր: Այս քարտէզը պատրաստել է Ջիակոմո Մաջջիոլոն՝ 1563 թւականին:

Քարտէզը շատ զարդարուն է և գունագեղ, ներկւած վառ գոյներով և ոսկեայ թերթիկներով: Այստեղ ցուցադրուած են բազմաթիւ քաղաքներ իրենց թագաւորներով և հարուստ աշխարհագրական տեւալներով: Վերատպւած քարտէզում ոսկէզօծ վրանի տակ նստած է օսմանցի Սուլթանը, սրա վերը կարմիր տառերով գրւած է *Հայաստան* անունը: Երևում է Կարմիր ծովի մէկ մասը:

Քարտէզում, ըստ պորտոլանների ոճի, նաև պատկերւած է Հայկական Բարձրաւանդակը, որից ակունք է առնում Եփրատ գետը:

Չափերը 102x85 սմ

Ֆրանսիայի Պետական Գրադարան, Փարիզ -Res. S.G. Y 1704

Рис. 52

Семья Маджиоло - генуэзские картоведы, которые из-за конкуренции с местными и другими соперниками переселились и обосновались в Венеции, которая в то время также являлась важным центром по составлению портоланов в Италии. Эту карту составил Джиакомо Маджиоло в 1563 г.

Карта декоративна, раскрашена яркими цветами и золотистыми листочками. Здесь показаны города со своими царями, дано множество географических сведений. На перепечатанной карте под золотым шатром сидит османский султан, выше от него красными буквами написано “Армения”. Видна одна часть Красного моря.

На карте, согласно стилю портоланов, изображено также Армянское нагорье, от которого берет начало Евфрат.

Размеры 102x85 см.

Государственная библиотека Франции, Париж- Res. S.G. Y 1704.

52›

GALATIA
ARMENIA
ETIOPIA
IUDEA

Պատ. 53

Սա Դիեգո Հոմեմի քարտեզներից է, որի մասին տես Պատ. 50-ը: Սա վերցված է Հոմեմի 1570 թվականի ատլասից, որը գտնվում է Վատիկանի առաքելական գրադարանում:

Այս պորտոլանը պատկերում է Արևելեան Միջերկրականը, որի մէջ կա նաև Հայաստանը, նշված Փոքր Ասիայի անուան տակի կանաչ դրօշի ներքևում: Սա թիվ 50 քարտէզի լրացուցիչ կէսն է: Այստեղ, հակառակ այլ պորտոլանների, Հայաստանի շրջանի լեռներն ու գետերը նշված չեն, պարզապէս գրված է երկրի անունը: Տես նաև պատ. 24-26:

Չափերը 73x107 սմ

Վատիկանի Առաքելական Գրադարան - Bar. Lat. 4431B

Рис. 53

Это одна из карт Диего Гомема, о которой см. рис. 50. Она взята из атласа Гомема 1570 г., который находится в Ватиканской апостольской библиотеке.

Этот портолан представляет Восточное Средиземноморье, где есть также Армения, отмеченная ниже зеленого флага под названием Малая Азия. Это дополнительная часть карты с рис. 50. Здесь, в отличие от других портоланов, горы и реки области Армении не отмечены, просто написано название страны. См. также рис. 24-26.

Размеры 73x107 см.

Ватиканская апостольская библиотека - Bar. Lat. 4431B.

Tartariepars.
Hungaria.
Asia minor.
Arabiepars.
Desertalibia.

Պատ. 54

Իսլամական Աշխարհացոյց այս քարտէզը 1570 թւականի *«Պատմութիւն և Սկիզբ»* ձեռագրից է, որը հաւանաբար Իբն-Սա'իդի կամ Սաւի ալ-Ֆարսիի գրչին է պատկանում: Քարտէզի բուն ակունքը հասնում է մինչև 12-րդ դարի իսլամական քարտէզագրութիւնը:

Այս քարտէզը ուղղորդուած է արևելքը դէպի վեր, որն իսլամական քարտէզներում հազւագիւտ երևոյթ է: Սա Բալխիի դպրոցին պատկանող մի աշխարհացոյց է, ուր պատկերուած է արևելեան կիսագունդը: Ցամաքների և ծովերի համեմատական տեղադրումները իրականին համարեա թէ համապատասխան են: Քարտէզում լեռները ներկւած են սրճագոյն, ծովերը՝ մուգ կանաչ, իսկ գետերը գծւած են բաց կանաչ գոյնով: Եղանակի գոտիները գծւած են կարմիր գոյնով:

Կոստանդնուպոլիսը ցոյց է տրւած նեղուցի վրայ, որը միացնում է Միջերկրականը Սև ծովին, որը հաւանաբար Բոսֆորն է ներկայացնում: Սև ծովի արևելքում և քարտէզի կենտրոնում, քառանկիւնու տեսքով ցոյց է տրւած Կասպից ծովը, որի մէջ կան երկու երևակայական կղզիներ: Դրա ներքևում (արևմուտքում) նշւած է մի լեռնաշղթայ, որը հաւանաբար Կովկասեան լեռներն են, որոնցից ներքև կա մէկ ուրիշ լեռնաշղթայ՝ Հայկական Բարձրաւանդակը: Երկու լեռնաշղթաների միջև մակագրւած է Էրմանիե (Հայաստան): Խորասանը Հայաստանի արևմուտքում է, իսկ Բաբ-ուլ-Աբուաբ (Դերբենդ) և Շիրւան քաղաքները պատկերւած են Հայաստանի հիւսիսում, Դէյլամ կոչւած շրջանում: Հայաստանից հարաւ նշւած են Համադան և Բաղդադ քաղաքները:

Քարտէզը մակագրւած է բազմաթիւ երկրների և քաղաքների անուններով: Հարաւում, Հնդկական ովկիանոսի մէջ պատկերւած են բազմաթիւ կղզիներ:

Տրամագիծը 28.5 սմ

Բոդլէեան Գրադարան, Օքսֆորդ – Ձեռ. OR.317 f9v-10r

Рис. 54

Эта исламская карта мира взята из рукописи 1570 г. “История и Начало”, которая, вероятно, принадлежит перу ибн-Саида или Сави ал-Фарси. Карта восходит к исламской картографии XII в.

Эта карта ориентирована востоком наверх - редкое явление для исламских карт. Это - принадлежащая Балхской школе карта мира, на которой изображено восточное полушарие. Относительное расположение суши и морей почти соответствует действительному. На карте горы покрашены в коричневый цвет, море - темно-зеленый, а реки – светло-зеленый. Климатические пояса начерчены красным цветом.

Константинополь показан на проливе, соединяющем Средиземное море с Черным, и, вероятно, соответствующем Босфорскому. На востоке Черного моря в центре карты в виде квадрата показано Каспийское море, в котором есть два воображаемых острова. Ниже (на западе) отмечен горный хребет, который, вероятно, представляет Кавказские горы. Ниже есть другой горный хребет - Армянское нагорье. Между двумя горными хребтами сделана надпись Эрмание (Армения). Хорасан показан к западу от Армении, а Баб-уль-Абуаб (Дербенд) и Ширван – к северу от Армении, в области, называемой Дейлам. К югу от Армении отмечены города Хамадан и Багдад.

На карте указаны многочисленные названия стран и городов. На юге, в Индийском океане изображено множество островов.

Диаметр 28,5 см.

Бодлеянская библиотека, Оксфорд – Рукопись OR.317 f9v-10r.

وهذه الدائرة صفة الارض والبحر
المحيط والبحار الخارجة منه واما البحر
السبعة المحدودة عليها ولاهما
الهند والسرخسي سما وجدوها
في كتاب بطليموس ابو نايف

ويقال ان الارض
هي سبعة الارض الاولى
تسمى اجيما الثانية
تسمى بسيطا الثالثة
تسمى تفيلا الرابعة
تسمى بحيجا الخامسة
تسمى بيلاولة السادسة
تسمى اسكة السابع
تسمى قرار
واسمايها في
القرآن سبعة ابحر
مراتا وبساطا
ومهادا وكرت
الصدع وكبات

فصل مجلس في خلق الارض قال
الله تعالى الذي جعل لكم الارض فراشا
والسماء بناء الاية ونظيرها كثير
في القرآن اعلم ان الكلام
في خلق الارض على سبعة اوجه
الباب الاول في خلق الارض
وكيفيتها روات الروات
بالفاظ مختلفة ومعاني
متفقة وان الله تعالى
لما اراد ان يخلق الارض
والسماوات خلق
جوهرة خضراء

Պատ. 55

Ջերարդուս Մերկատորի (1512-1594) «Մեծ Հայքի, Իբերիայի, Կոլխիսի և Ալբանիայի քարտէզ»ը վերցուած է նրա Պտղոմէոսի հիման վրայ պատրաստած «*Կլաւդիոս Պտղոմէոսի աշխարհագրութեան քարտէզները*» ատլասից, որը հրատարակւել է 1578 թւականին: Քարտէզի վերնագիրը զարդարուած է մերկատորեան ճաշակով, իսկ Սև ծովի մէջ ներկայ է ծովային հրէշը: Այս ատլասը Մերկատորի առաջին նւաճումներից է, որի վրայ նա աշխատեց տարիներ:

Մերկատորի մասին տես բուն տեքստի 10-րդ գլուխը:

Հայաստանի տարածքում պատկերուած են երկու լճեր, որոնք անւանւած են Տուշպա և Արճէշ: Այս երկու անունները հայերէնում վերագրւում են Վանայ լճին: Քաղաքների և աւանների տեղերը շատ մօտաւոր են, ինչը իւրայատուկ է սրա հիմքը ծառայող Պտղոմէոսի քարտէզներին: Փոքր Հայքը սկսւում է քարտէզի արևմտեան ծայրամասից, իսկ Ատրոպատէնը (Ադրբեջանը) ցուցադրւած է Արաքս գետի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների միջև:

Ինչպէս Պտղոեմէոսի քարտէզների միւս հրատարակութիւնների մէջ, այստեղ նշւած հայկական քաղաքների մէջ կարելի է տեսնել Տուշպան (Վանը), Արտամէտը, Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագրևանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջևանը), Խորսան (Կարսը) և Թերևան (Երևանը): Տես նաև պատ. 39-41:

Չափը 46x35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.e.3

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG29

Рис. 55

Карта “Великая Армения, Иберия, Колхида и Албания” Герарда Меркатора (1512-1594) взята из его атласа “Географические карты Клавдия Птолемея”, составленного на основе трудов Птолемея. Этот атлас был издан в 1578 г. Заглавие карты декорировано с меркаторским вкусом, а в Черном море изображено морское чудовище. Этот атлас - одно из первых достижений Меркатора, над которым он работал многие годы.

О Меркаторе см. X главу текста.

На территории Армении изображено два больших озера - Тушпа и Арджеш, которые представляют собой армянские названия озера Ван. Местоположение городов и поселков весьма приблизительно, что характерно для карт Птолемея, послуживших основой для этой карты. Малая Армения начинается с западного края карты, а Атропатена (Азербайджан) показана к югу от реки Аракс, в границах Персии.

Как и в других изданиях карт Птолемея, из отмеченных здесь армянских городов можно увидеть Тушпу (Ван), Артамет, Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багреван, Аршамашат, Нахуана (Нахичевань), Хорсан (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 39-41).

Размер 46x35 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.e.3.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG29.

ASIAE III TAB:
Sarmatię Asiatię pars
PONTI EVXI
NI PARS
COLCHIS
Zani
IBERIA
Ecretię
Mauriali
Zalan
ALBA
NIA
HYRCANI sue CAS:
PII MARIS
PARS
Tobene
Colthene
Syracene
Tosarene
Bocche
Ponti Cappadocij pars
Basilissene
Hobordene
Sodocene
Arsea
Acilisene
ARME
NIA
Sophene
Astaunitis
Cortea
Bagranda
uene
Anzitene
MA
IOR
Melitene
Mardi
Gordene
Thospitis
Corinea
Assyriæ
Cabcine
Mesopotamię pars
Arrapa
chitis
pars
Arbelitis
Mediæ
Antro
Carduchi
pa
pars
tia
Marunde
Marciana
Margasi
Caduſij
Caſpij
Orbaliſſena
pars
no
ris
Hor
ni
ſena
Armenię
Lauiana
Araue
na

55

56a

Պատ. 56/56a

Ջերարդ դէ Եոդէն (1509-1591), որն աշխատում էր Անտուերպէնում, Մերկատորի ժամանակակիցն էր: Երբ 1578 թականին Մերկատորը զբաղուած էր իր պտղոմէոսեան ատլասի հրատարակութեամբ, դէ Եոդէն հրատարակեց իր շատ աւելի արդիական ատլասը, հիմնուած Ջիակոմո Գաստալդիի (1500-1565) աշխատութիւններին: Գաստալդին առաջինն էր, որ պտողմէոսեան քարտէզներից առաջ անցնելով, 1559-1564 թականներին հրատարակեց Եւրոպայի և Ասիայի մի շարք արդիական քարտէզներ: Մինչ այդ միմիայն Օրտելիուսն էր կարողացել՝ ձերբազատուելով պտղոմէոսեան մտածելակերպից, պատրաստել նոր մի ատլաս՝ *«Theatrum Orbis Terrarum»*ը:

Դէ Եոդէի այս քարտէզը, որն անուանուած է «Ասիայի առաջին մասը», ցուցադրում է Ասիայի հարաւ արևմտեան շրջանը, ներառեալ Պարսկական և Օսմանեան կայսրութիւնները և Կովկասը: Քարտէզը «Երկրագնդի Հայելի» կոչւող ատլասից է, որը հրատարակուել է 1578 թականին և այժմ հազուագիւտ է: Հայաստանը քարտէզում բաժանուած է երկու մասի. արևելեան մասը կոչւում է «Հայաստանի նահանգ», իսկ օսմանեան գերիշխանութեան տակ գտնւող մասը՝ «Թուրքոմանի»:

Քարտէզում պատկերուած են շրջանի երեք կարևոր լճերը, բայց նրանց վայրերը և համեմատական դիրքերը սխալ են: Վանայ լիճը, ինչպէս նաև Շիրւանը ցուցադրուած են Կասպից ծովի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների մէջ: Պարսկական Ադրբեջան նահանգը մակագրուած է «Ադիլիբիգա» և տեղադրուած է Կասպից ծովից բաւական հարաւ, Ուրմիա լճի հարաւ-արևելքում: Նշուած հայկական քաղաքներից ճանաչելի են Բիթլիսը, Ոստանը, Վանը, Մուշը և Մանազկերտը (այստեղ՝ Մալազիրտ): Ընդհանրապէս քաղաքների, գետերի և այլ վայրերի տեղերը շատ մօտաւոր են տեղադրուած:

Հայաստանի շրջանի համար տես դետալ 56a:

Չափը 51x31 սմ

Ջոնաթան Պոտտերի հաւաքածու, Լոնդոն

Рис. 56/56a

Герард де Йоде (1509-1591), работавший в Антверпене, был современником Меркатора. Когда в 1578 г. Меркатор был занят изданием своего птолемеевского атласа, де Йоде издал свой намного более современный атлас, основанный на трудах Джакомо Гасталди (1500-1565). Гасталди был первым, кто продвинулся дальше птолемеевских карт. В 1559-1564 гг. он издал ряд современных карт Европы и Азии. До этого только Ортелий смог, освободившись от птолемеевского влияния, составить новый атлас "Theatrum Orbis Terrarum".

Эта карта де Йоде, названная "Первая часть Азии", показывает юго-западную часть Азии, включая Персидскую и Османскую империи и Кавказ. Карта взята из атласа, названного "Зеркало земного шара", который был издан в 1578 г. и сейчас является раритетом. Армения на карте разделена на две части. Восточная часть названа "Армянская провинция", а часть, находяшаяся под османским господством, - "Туркомани". На карте изображены три важных озера области, но ошибочно указаны места их расположения относительно друг друга. Озеро Ван, также как и район Ширвана показаны на юге Каспийского моря, в границах Персии. Персидская провинция Азербайджан надписана "Адилибига" и расположена значительно южнее Каспийского моря, на юго-востоке озера Урмия. Из отмеченных армянских городов можно узнать Битлис, Востан, Ван, Муш и Маназкерт (здесь - Малазирт). Вообще весьма приблизительно указано раположение городов, рек и других местностей.

Об области Армении см. деталь 56a.

Размер 51x31 см.

Коллекция Джонатана Поттера, Лондон.

PRIMÆ PARTIS ASIÆ
MORDVA REGI.
COZONCHA TAR.
NOGAI TAR.
VSEZVCHANI TARTARI.
SIBIERA PRO: DE TARTARI
CHESELITI TARTAR
DESERTO DE CARE
INAGAICHI TAR.
PERICORSCHI TAR.
TARSE REGI.
SIRVSION REGI.
EILACH REGI.
TVRCH REGI.
Mare Mag giore
PONTVS EVXINVS
Mare Chuualis Como
MARE CASPIVM
Mare de Bachu.
Mare Coruzum
MARE MEDITERRANEO.
MARE AEGYPTVM
ARABIA DESERTO.
DESERTO DE ANNA
DESERTO DE HEGIAS.
MARE EL CETIF.
GOLFO DE PERSIA
CABVL
CVZARATE PRO.

56

Գծագ. 57

Աբու Զաքարիա Իբն Մուհամմադ Ալ Ղազվինին (1203-1283) պարսկական ծագումով՝ արաբ աշխարհագրագէտ էր, որը շարադրել է իր *«Ասար ուլ բիլադ վա ախբար ուլ իբադ»* (Յուշեր վայրերի և արարածների մասին) աշխարհագրական բառարանը: Ինչպէս ցոյց տրւեց պատ. 19-ում, գրքում կա նաև մէկ աշխարհացոյց քարտէզ, որի մի այլ տարբերակը պատկերւած է այստեղ, վերցւած գրքի՝ 1580 թւականին արտագրւած մէկ օրինակից: Քարտէզը զարդարւած է արծաթի և ոսկու գոյներով:

Ինչպէս Ղազվինիի միւս աշխարհացոյց քարտէզներում, այստեղ էլ երկրագունդը բաժանւած է եղանակային գոտիների և յատուկ շեշտ է տրւած եղանակային պայմաններին: Քարտէզում հարաւը ուղղորդւած է վեր: Հիւսիսային հատւածում մակագրւած է. «Այստեղ բաւարար արևի լոյս չկայ և ցրտի պատճառով կենդանիներ չեն ապրում»: Հարաւային հատւածի մակագրութիւններից են. «Այս շրջանի մասին տեղեկութիւններ չկան» և «Խիստ շոգի պատճառով այստեղ կենդանիներ չեն բնակւում»:

Հիւսիսային բևեռի շրջանում մակագրւած է. «Այս շրջանում խոյից մինև Կշեռք մէկ օր է, իսկ Կշեռքից մինչը Խոյը՝ մէկ գիշեր»: Հարաւային բևեռի մօտ եղած մակագրութիւնն ասում է. «Այստեղ Կշեռքի սկզբից մինչև Ձկների վերջը մէկ օր է, իսկ Խոյից մինչև Կոյսի վերջը՝ մէկ գիշեր»: Սա ցուցադրում է իսլամական աշխարհագրագէտների ընդարձակ տեղեկութիւնները, որը նրանք ուէին օր ու գիշերւայ տևողութեան փափոխութիւնների վերաբերեալ, նոյնիսկ եթէ սրանք աւելացւած լինեն ձեռագրի նոր արտագրողների ձեռքով: Քարտէզի մակագրութիւնները պարսկերէնով են:

Քարտէզում ձախի (արևելքի) ծովը Խաղաղ ովկիանոսն է, իսկ մէջտեղինը՝ Հնդկական ովկիանոսն ու Պարսից ծոցը: Արաբական թերակղզին գնդաձև ցամաքն է, որը մտած է Հնդկական ովկիանոսի մէջ: Նեղոսը նշւած է իր ութ ակունքներով, որոնք միանում են ու հոսում դէպի Միջերկրականը: Սև ծովը Միջերկրականից ճիւղավորւում է, անցնում Կոստանդնուպոլսով և ձգւելով հիւսիս՝ միանում ցամաքի հիւսիսային սահմանում գտնւող ծովերին: Քարտէզում Եփրատն ու Տիգրիսը Սև ծովը միացնում են Պարսից ծոցին: Ձեռագրի ծալքի մէջ է Կասպից ծովը, որի մէկ մասը երևում է: Արաքսը արևելքում պատկերւած է միացած Կուրին, որոնք հոսում են դէպի Կասպից ծովը: Արևմուտքում Արաքսը պատկերւած է միացած Տիգրիսին, իսկ Կուրը՝ Սև ծովին: Տիգրիսի և Արաքսի միջև մակագրւած է Արմանիէ (Հայաստան), որի մէկ կողմում է Թաւրիզը, իսկ միւս կողմում՝ Էրզրումը:

Կասպից ծովի արևելքի քառանկիւնաձև լիճը Արալն է, որի մէջ են հոսում Ջեյհուն (Ամու Դարեա կամ Օքսուս) և Սեյհուն (Սիր Դարեա) գետերը:

Տրամագիծը 30.5 սմ

Ուալտերզ Գալերի, Բալտիմոր, ԱՄՆ - Ref. W 593 ff 52v-53r

Рис. 57

Абу Закария ибн Мухаммад аль Казвини (1203-1283) - арабский географ персидского происхождения, который написал географический словарь “Асар уль билад ва ахбар уль ибад” (“Воспоминания о местах и событиях”). Как показано на рис. 19, в книге есть также географическая карта, вариант которой, взятый из другой копии рукописи книги 1580 г., изображен здесь. Карта украшена серебряными и золотыми цветами.

Как и на других картах мира Казвини, здесь также земной шар разделен на климатические пояса и особое внимание уделено климатическим условиям. На карте юг расположен наверху. На северной части надписано: “Здесь нет достаточного солнечного света и животные не живут из-за холода”. Некоторые из надписей южной части гласят: “Об этой области сведений нет”, “Из-за сильной жары здесь животные не обитают”.

В районе Северного полюса надписано: “В этой области от Овна до Весов - один день, а от Весов до Овна - одна ночь”. Надпись рядом с Южным полюсом гласит: “Здесь от начала Весов до конца Рыб - один день, а от Овна до конца Девы - одна ночь”. Это демонстрирует широкую осведомленность исламских географов относительно перемены продолжительности дня и ночи, даже если эти надписи были добавлены новыми переписчиками. Надписи на карте сделаны на персидском.

Море слева (на востоке) - Тихий океан, а посередине - Индийский океан и Персидский залив. Арабский полуостров - шарообразная суша, которая входит в Индийский океан. Нил отмечен со своими восемью истоками, которые соединяются и текут в сторону Средиземноморья. Черное море разветвляется от Средиземного моря, проходит через Константинополь, и, протекая на север, соединяется с морями, находящимися на северной границе суши. На карте Евфрат и Тигр соединяют Черное море с Персидским заливом. На складке рукописи - Каспийское море, часть которого видна. Аракс на востоке изображен соединенным с Курой, они текут к Каспийскому морю. Аракс на западе изображен соединенным с Тигром, а Кура - с Черным морем. Между Тигром и Араксом надписано Армание (Армения), на одной стороне которой Тебриз, а на другой - Эрзерум.

Четырехугольное озеро на востоке Каспийского моря - Арал, в которое впадают реки Джейхун (Аму-Дарья или Оксус) и Сейгун (Сыр-Дарья).

Диаметр 30,5 см.

Галерея Уолтерс, Балтимор, США - Ref. W 593 ff 52v-53r.

Պատ. 58

Այս քարտէզն ունի աւելի երևակայական, քան իրական բնոյթ: «Ասիա»ի այս քարտէզը պատրաստել է Հայնրիխ Բունտինգը 1581 թ. (հրատարակելով Հանովեր քաղաքում), նրան տալով թռչող նժոյգի՝ Պէգասի նմանութիւն:

Քարտէզում ձիան գլուխը Փոքր Ասիան է ներկայացնում, որի վերն է Սև ծովը: Կրծքի վրայ են Սիրիան, Լիբանանը, Իրաքը և Պաղեստինը, իսկ առջևի սրունքները՝ նեղացած Արաբիան է: Մարմնի մնացորդը և թևերը պատկերում են Ռուսաստանը և Հիրկանեան, ընդհուպ մինչև Հնդկաստան և Հնդկաչին: Ձիան պոչը ներկայացնում է Չինաստանը:

Քարտէզում Հայաստանը նշուած է ձիու աչքի հետևում, որտեղից նաև ակունք են առնում Եփրատ և Տիգրիս գետերը: Կիլիկիայի քաղաքներից պատկերուած է Թարսուսը:

Չափերը 32x25 սմ

Իսրայելի Գրադարան, Երուսաղեմ. Bier Collection.

Рис. 58

Эта карта носит больше фантастический, чем реальный характер. Карту “Азии” составил Гайнрих Бунтинг в 1581 г. Он издал ее в городе Ганновере, придав ей сходство с летающим конем - Пегасом.

На карте голова коня представляет Малую Азию, вверху которой - Черное море. На груди у него Сирия, Ливан, Ирак и Палестина, а передние ноги - Аравия. Остальная часть туловища и крылья представляют Россию и Гирканию (Каспийское море) вплоть до Индии и Индокитая. Хвост лошади представляет Китай.

На карте Армения отмечена за глазом коня, откуда также берут начало Евфрат и Тигр. Из городов Армении изображен Тарсус.

Размеры 32x25 см.

Библиотека Израиля, Иерусалим, Bier Collection.

ASIA SECVNDA PARS TRÆ IN FORMA PEGASIR.

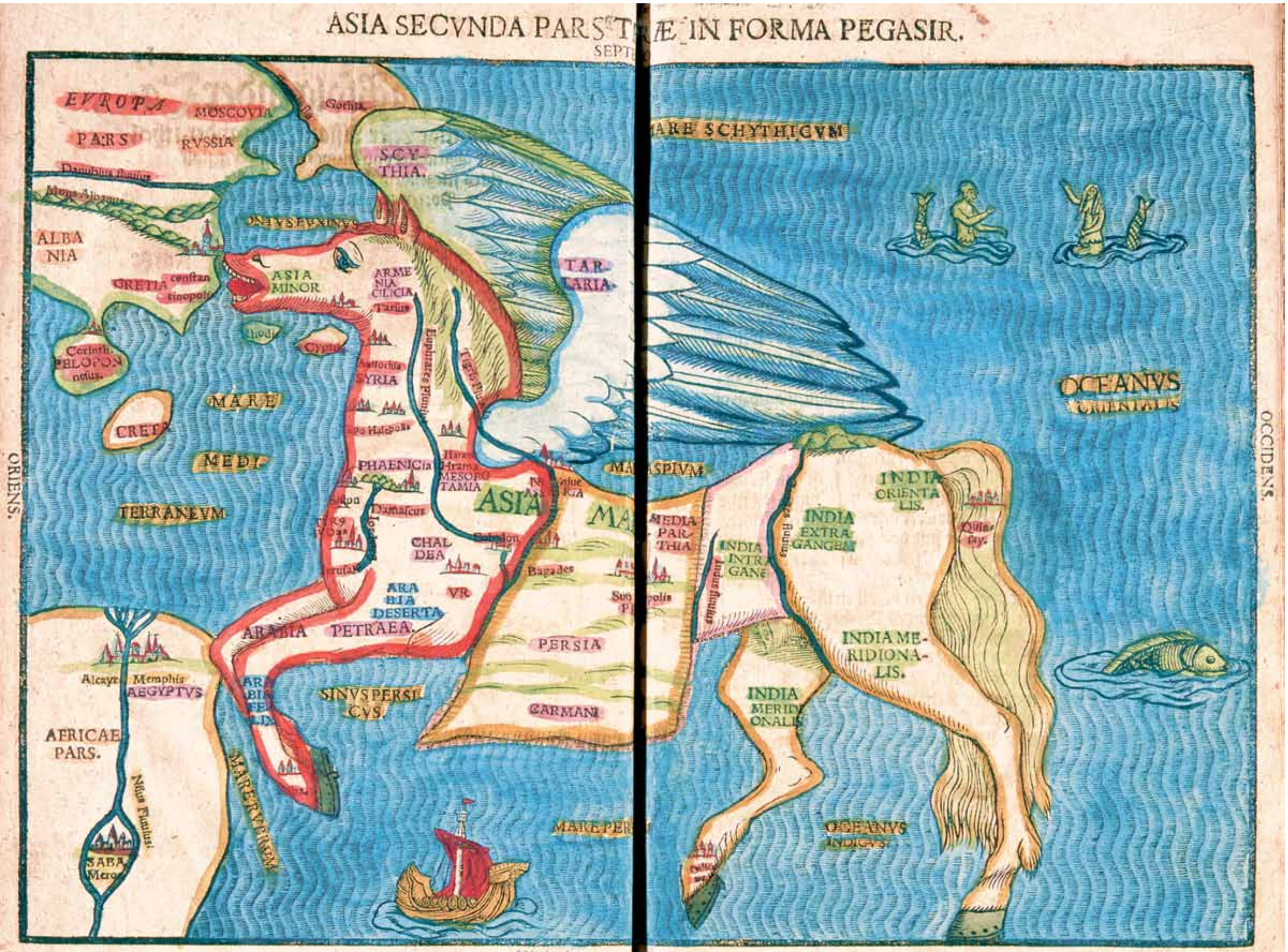

Ihesus Christus magnus ille Belleropontes, omnium malorum occisor ascendens Pegasum, hoc est sapientiam fontem doctrinæ aperiens, Solimos vicit, & chimæram interfecit horribile monstrum quod fiammas euomens caput & pectus Leonis habuit, ventrem autem Capræ, & caudam Draconis hoc est venenum ac Interfecit filius Dei antiquum illum Draconem Diabolum, sublato peccato mortis ac inferno.

Պատ. 59

«Ասիա»ի այս քարտէզը Ջերարդուս Մերկատորի (1512-1594) պատրաստած և 1595 թւականին Դուիսբուրգում նրա որդիների միջոցով հրատարակած «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի D համարով քարտէզն է:

Այս գեղեցիկ քարտէզը պատկերուած է մերկատորեան մանրակրկիտութեամբ: Ըստ ժամանակի սովորութեան Հայաստանի անունը նշուած է «Թուրքոմանիա», որը ներկայացնում է բաժանուած Օսմանեան և Պարսկական կայսրութիւնների միջև: Այս քարտէզի մէջ նշուած տեղանունները ճիշտ են, բայց դրանց աշխարհագրական վայրերը յաճախ սխալ են տեղադրուած: Քարտէզը 16-17-րդ դարին իւրայատուկ աշխատանք է, որը շատ բաներում նման է ժամանակակից այլ քարտէզագէտների պատրաստած Ասիայի քարտէզներին:

Չափերը 47x38 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.c.4

Рис. 59

Эта “Карта Азии” Герарда Меркатора (1512-1594) является картой под номером “D” атласа “Вся территория земного шара”, составленного им и изданного в 1595 г. в Дуйсбурге его сыновьями.

Эта красивая карта составлена с тщательностью, свойственной Меркатору. Согласно традиции того времени, Армения отмечена как “Туркомания”. Она представлена разделенной между Османской и Персидской империями. Топонимы, отмеченные на этой карте достоверны, но их географическое местоположение часто отмечено ошибочно. Карта - своеобразная работа XVI-XVIIвв., которая очень похожа на карты Азии других картоведов того периода.

Размеры 47x38 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.c.4.

59 ›

ASIA
ex magna orbis terrę descriptione Gerardi Mercatoris desumpta, studio et industria G.M. Iunioris.
EUROPAE PARS
AMERICAE PARS
AFRICAE PARS
MARE RVBRVM
MARE CIN
OCEANVS SCYTHICVS qui et mare Tabin
Arcipelago de S.Lazaro
Golfo de Bengala
Iava maior
AVSTRALIS PARS
TERRÆ
Tropicus Cancri
Aequinoctialis
Tropicus Capricorni
Occidens
Oriens
Arcticus Circulus
Septentrio
POLARIS PARS
Quiuira reg.
Mindanao
Nouę Guineae pars
Mendicis

Պատ. 60

Թուրքական Կայսրութեան այս քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի թիւ 110 էջն է, տպագրուած Ամստերդամում 1595 թւականին՝ լատիներէնով: Նրա ատլասներն այնքան սիրուած էին, որ հրատարակւել են 41 անգամ, տարբեր լեզուներով, որոնցից մի քանիսը պարունակում են մինչև 219 քարտէզ: Օրտելիուսի մասին տես «Հայաստանի քարտեզագրութեան համառօտ պատմութիւն» տեքստի 10-րդ գլուխը:

Քարտէզում պատկերուած են Թուրքիան և հարևան երկրները: Հայաստանի մէկ մասը, ընդհուպ մինչև Վանայ լիճը գտնվում է Թուրքիայի գերիշխանութեան տակ: Վանայ լիճը քարտէզում կոչուած է «Աղթամար», որը լճի կղզիներից մէկի անունն է: Քարտէզը գծուած է խեղաթիւրուած՝ Վանայ լիճը և Բաքու քաղաքը նշուած են Կասպից ծովի հարաւում: Այս երկու լճերի մօտ էլ նշուած է «Բինգեօլ» անունը, որը պատճառ է դառնում լճերի իրական անւանումների շփոթութեանը: Ժամանակի քարտէզների մէջ սա ընդհանրացած սխալ էր, որը շատերն են ընդօրինակել: Այստեղ կան նաև շատ ուրիշ անւանումների խեղաթիւրումներ:

Չափերը 49x37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Рис. 60

Эта карта Османской империи - 110-ая страница атласа Авраама Ортелия (1528-1598) “Атлас всего мира”, напечатанного в Амстердаме в 1595 г. на латинском языке. Его атласы были настолько популярны, что издавались 41 раз, на разных языках, некоторые из атласов содержат около 219 карт (Об Ортелии см. гл. 10 в “Краткой истории картографии Армении”). На карте изображены Турция и соседние страны. Часть Армении вплоть до озера Ван находится под владычеством Турции. Озеро Ван на карте названо “Ахтамар”, что является названием одного из островов озера. Карта начерчена с искажениями, озеро Ван и город Баку отмечены на юге Каспийского моря. Рядом с двумя озерами отмечено название “Бингель”, что становится причиной путаницы в реальных названиях озер. Для карт того времени это было распространенной ошибкой. Здесь есть также искажения многих других названий.

Размеры 49x37 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6.

60 ›

TVRCICI IMPERII DESCRIPTIO.
Concordia parvæ res crescunt, Discordia maximæ dilabuntur.
AFRICAE PARS.
MARE MEDITERRANEUM
MARE MAGIORE el PONTUS EVXINVS
MARE DE BACHV el CASPIVM MARE ET HYRCANVM
TARIAE PARS.
REGNI PERSIDE PARS, QVOD HODIE A SOPHIS GVBERNATVR.
ARABIA DESERTA.
ARABIA FELIX
NVBIAE REGNI PARS.
RVBRI PARS.
Libyæ deserta.
ITALIA.
AVSTRIA.
SICILIA
BARCHA.
ORMVS.
MERIDIES.
ORIENS.
OCCIDENS.

Պատ. 61

«Ալեքսանդր Մակեդոնացու գրաւած երկրները» կոչւած քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի էջերից է, լատիներէնով հրատարակւած Ամստերդամում, 1595 թւականին:

Քարտէզը ներկայացնում է Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշաւանքները մինչև Հնդկաստան: Հայաստանի երկու լճերն են նշւած՝ Արճէշը և Տուշպան, որոնք իրականում նոյն լճի տարբեր անւանումներն են: Այստեղ սրանք հաւանաբար ներկայացնում են Վանա և Ուրմիոյ լճերը, բայց սխալմամբ ցուցադրւած են միացած իրար, և պատկերւած են որպէս Տիգրիսի ակունքը: Սա էլ մի այլ կրկնւող սխալ է շատ քարտէզներում, որոնք՝ ըստ ժամանակի սովորութեան, ընդօրինակւում էին միմյանցից:

Քարտէզում ներդրւած պատկերը Իւպիտեր-Ամոնի Տաճարն է, իսկ գլխագիրը նշում է, որ Օրտելիուսը քարտէզը նւիրել է ամստերդամաբնակ Հենրիկո Սկոտիոյին:

Չափերը 49x37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Պատ. 62

Պողոս Առաքեալի ուխտագնացութիւնների քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի թիւ «d» էջն է, լատիներէնով հրատարակւած Ամստերդամում, 1595 թւականին:

Այստեղ պատկերւած են այն երկրները, ուր ճամփորդել է Պողոս Առաքեալը: Ներկայացւած են նաև երկու տեսարաններ, որոնք նշում են պատկերներ նրա կեանքից:

Քարտէզի ներքևի մակագրութիւնը, Աստւածաշնչի Կորնթացիների Բ գրքի հինգերորդ գլխի 6-9-րդ պարբերութիւններն են:

Չափերը 49x37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Պատ. 63

Հռոմէական Կայսրութեան այս քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի թիւ «g» էջն է, լատիներէնով հրատարակւած Ամստերդամում, 1595 թւականին:

Քարտէզը նշում է Հռոմէական Կայսրութեան նւաճած երկրները, ներառեալ Հայաստանի մէկ մասը: Պատկերւած են երկու մեդալիոններ, որոնցից ձախինի մէջ գրւած է «Հռոմ, քո ճակատագիրն է տիրել աշխարհը» իսկ աջի մէջ՝ «Հաւիտենական քաղաքի հիմնադիր Ռոմուլոսին»: Շրջանակի միջի մակագրութիւնը Հռոմի համառօտ պատմութիւնն է:

Չափերը 49x37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Рис. 61

“Карта стран, завоеванных Александром Македонским” взята из “Атласа всего мира” Авраама Ортелия (1528-1598), изданного в Амстердаме в 1595 г. на латинском языке.

Карта представляет походы Александра Македонского до Индии. Отмечены два озера Армении - Арджеш и Тушпа, которые в действительности являются разными названиями одного и того же озера. Здесь они, вероятно, представляют озера Ван и Урмия, но ошибочно показаны соединенными и представлены как исток Тигра. Это еще одна ошибка, встречающаяся во многих картах, которые по традиции того времени повторяли друг друга.

Помещенное на карте изображение - храм Юпитера-Амона, а в заглавии отмечено, что Ортелий подарил карту жителю Амстердама Генрико Скотио.

Размеры 49x37 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6.

Рис. 62

Карта паломничеств апостола Павла - страница “d” “Атласа всего мира” Авраама Ортелия (1528-1598), изданного на латинском языке в 1595 г. в Амстердаме.

Здесь изображены страны, куда путешествовал апостол Павел. Представлены также два сюжета из его жизни.

Надпись внизу карты - это 6-9-й абзацы из Второго послания к коринфлянам святого апостола Павла.

Размеры 49x37 см

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6

Рис. 63

Эта карта Римской империи является страницей “g” “Атласа всего мира” Авраама Ортелия (1528-1598), изданного в Амстердаме в 1595 г.

На карте отмечены страны, завоеванные Римской империей, включая часть Армении. Изображены два медальона, на левом из которых написано “Рим, твоя судьба - владеть миром”, а на правом - “Основателю вечного города Ромулу”. Текст в рамке - краткая история Рима.

Размеры 49x37 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6.

61 ›

ALEXANDRI MAGNI MACEDONIS EXPEDITIO.
Cum Priuilegio Imp. et Ordinum Belgicor. ad decennium. 1595.
EVROPAE PARS.
Schythae Europæi.
Scythae Asiatici.
Abij Scythae, omnium barbarorum assiniti.
PONTVS EVXINVS.
MARE HYRCANVM sive CASPIVM, quod et PONTICVM non semel à Curtio & vocatur MAGNVM etiam ab Arriano.
SOGDIA.
GABAZA
Memaceni.
Dai.
Sacæ.
Massagetæ.
MARGIANA.
BACTRIANA.
XENIPEA
ASIA MINOR.
MAIOR.
MENIA
MEDIA.
HYRCANIA.
Dahæ.
Tapori.
Arimaspi.
PARTHIA.
ARIA.
Zarangi.
PAROPAMISVS.
Agriaspæ, qui et Euergetes.
Drangæ, et Dragogi.
Assaceni.
Thyræi.
ACHOSIA.
Sogdij.
Brachmanes, qui et Gymnosophistae.
Ahassani.
Xatri.
Sambastæ.
INDIAE INTRA GANGEM PARS.
Massani.
Sodri, qui et Sabracæ.
Musicani, et Dachinabades.
Prasiæ.
CARMANIA.
DRANGIANA.
GADROSIA.
ARRIANA.
Arabitæ.
Indi Maritimi.
Ichthiophagi.
Orites.
SANGADA.
Cyclades
CRETA.
CYPRVS.
MARIS TERRANEI
MEDI PARS.
PALAESTINA.
ARABIA.
BABYLONIA.
MESOPOTAMIA.
SYRIA.
Cossæi.
PERSIS.
Paritacæ.
Cerceta.
COLCHIS.
Mossini.
Chalybes.
Amazonum Campi.
Caduſi.
Mardi.
Getæ.
Autariatæ.
Thracibythini.
Heneti.
Leucosyri.
Cyrtiscitra.
Tapuri.
Vxij.
Cilicia.
Bythemanei.
Orchemi.
Chelonophagi.
LIBYAE sive AFRICAE PARS.
AEGYPTVS.
SINVS PERSICVS.
ARABIAE FELICIS PARS.
IOVIS AMMONIS ORACVLVM.
ERYTHRAEVM sive RVBRVM Mare, sic dictum non a colore; sed ab Erythro rege. Extatque haud procul à continenti insula quædam, palmitis frequentibus consita, & in modo ferenemus; in qua eminens columna regio Erythræi monumentum, litteris gentis eius inscriptum, testis Q. Curtius. Oaraé ita vocatur hæc insula, apud Arrianum. Hoc mare margaritiferum esse scribunt Plinius, Aelianus, Philostratus, alique.
INGENIO, IVDICIO, ET ERVDITIONE PRAESTANTI, DOMINO HENRICO SCHOTIO, VRBI ANTVERP. A CONSILIIS: AMORIS ET BENEVOLENTIAE ERGO, HANC TABVLAM DEDICAB. ABRAH. ORTELIVS.
MERIDIES.
ORIENS.

PEREGRINATIONIS DIVI PAVLI TYPVS COROGRAPHICVS.
In quo et noui testamenti, in primis autem apostolorum historiae, à sancto Luca descriptae, omnia fere loca geographica, oculis inspicienda, exhibentur.
SEPTEMTRIO.
PONTVS EVXINVS.
CAVCASEVM MARE.
DACIAE PARS
ILLYRICVM.
SINVS HADRIATICVS.
MYSIA.
THRACIA.
MACEDONIA.
EPIRVS.
ACHAIA.
PELOPONNESVS.
AEGAEVM PELAGVS
MARE IONIVM.
MARE CRETICVM
CRETA.
PAPHLAGONIA.
BITHYNIA.
PHRYGIA MINOR.
GALATIA.
PONTVS.
ARMENIA MAIOR.
PHRYGIA MAIOR.
LYDIA.
CAPPADOCIA.
LICAONIA.
ARMENIA MINOR.
CARIA.
LYCIA.
PISIDIA.
PAMPHYLIA.
CILICIA.
LYCIVM Mare.
PAMPHYLIVM MARE.
CYPRVS.
SYRIA.
MESOPOTAMIA.
BABYLONIAE pars.
ARABIA DESERTA.
ARABIA PETRAEA.
ARABIAE FELICIS pars.
ORIENS.
OCCIDENS.
MERIDIES.
MARIS MEDITERRANEI PARS
Syrtis minor.
Syrtis maior.
AFRICA PROPRIA.
CYRENE.
MARMARICA.
AEGYPTVS.
RVBRI MARIS PARS.
SICILIA.
Abraham Ortelius describebat 1570.
QVONIAM IGITVR SCIMVS ET PERSVASVM HABEMVS, QVOD QVAMDIV IN CORPORE HABITAMVS, PEREGRINAMVR A DOMINO; PER FIDEM ENIM AMBVLAMVS, ET NON PER VISVM: PROPTEREA CONFIDIMVS ET PEROPTAMVS PEREGRINARI A CORPORE, ET ESSE APVD DOMINVM NOSTRVM. SATAGIMVS AVTEM SIVE PEREGRINI SVMVS, SIVE INCOLAE, VT ILLI PLACEAMVS. 2. Corinth. 5.

62

ROMANI IMPERII IMAGO.
Diuina mens ciuitatem populi Romani egregia temperataq; regione collocauit, uti Orbis terrarum imperio potiretur. Vitruuius lib. 6.
Oceanus Germanicus.
Oceanus Britannicus
Oceanus Cantabricus.
Oceanus Atlanticus
Mare Superum
Mare Interum
MARE CASPIVM vel HIRCANVM.
PONTVS EVXINVS.
SARMATIAE.
GETAE.
DACIA
COLCHIS.
MEDIA
ASSYRIA.
ARABIAE PARS.
SINVS ARABICI PARS.
CYPRVS.
CYRENE
AEGYPTVS.
MARMARICA
AFRICA MINOR
MAVRITANIA TINGITANA.
Numidia
Gaditanum
Fretum
Atlas maior mons
Cum Gratia et Priuilegio
MERIDIES.
OCCIDENS.
ORIENS.
Originis, Incrementi, et Culminis Imperij Romani, breuis enumeratio.

63

COMPRENDE *la Tauola presente la* COLCHIDE, *i cui Habitatori sono da certi nominati Lazi, l'*IBERIA, *ò il Caucaso, l'*ALBANIA, *che hoggi s'appella Zuira, e l'*ARMENIA *maggiore, ò seconda, hora detta la Turcomania. Tiene il Meridiano in mezo di 77 gradi, & il parallelo di 42 gradi, e 40 minuti, che si proportiona al Meridiano nella guisa, che li 11 alli 15. Hà per termine dall'Oriente, la parte del Mar Caspio, e della Media; dall'Occidente, la Cappadocia, e la parte del Mar Eußino; dal Mezodì l'Aßiria, e la Mesopotamia; da' Settentrioni, la Sarmatia Asiatica.*

Città preſtanti di tai Regioni, che confeſſano

	Il più gran Dì d'Hore.	di min.	La diſtanza dal Merid. d'Aleſſ. d'Hore.	di min.	
DELLA COLCHIDE.					
Dioſcuria	15	45	0	44	Nell' orto.
Faſide	15 quaſi	30	0	50	
DELL'IBERIA.					
Artaniſſa	15	40	1	0	
Armattica	15 quaſi	30	1	0	
DELL'ALBANIA.					
Garara	15	30	1 quaſi	20	
Albana	15	30	1	26	

	Il più gran Dì d'Hore.	di min.	La diſtanza dal Merid. d'Aleſſ. d'Hore.	di min.	
DELL'ARMENIA MAGGIORE.					
Artaſſata	15	10	1	12	Nell' orto.
Armauria	15	15	1	6	
Toſpia	14	52	1 quaſi		
Artemita	14	55	1 quaſi	15	
Arſamoſata	14	0	0	50	

Պատ. 64/65

Այս երկու քարտէզները Ջիովաննի Անտոնիո Մաջջինիի (1555-1617) Վենետիկում 1597/98 թվականներին տպագրուած «*Պտղոմէոսի աշխարհագրութիւն*» ատլասից վերցուած էջեր են:

«Ասիայի III Աղիւսակ» անուանուած քարտէզը նշում է Մեծ Հայքը, Կոլխիսն, Իբերիան (Վիրքը) և Ալբանիան (Աղուանքը), իսկ «Ասիայի IIII Աղիւսակ»ը, պարունակում է Միջագետքը, Սիրիան և Արաբական անապատը, հիւսիսային սահմանում նշելով Մեծ և Փոքր Հայքերը: Քարտէզների տակի տեքստում նշուած են տուեալ երկրների կարևոր քաղաքներից մէկ մասի անունները:

Չափերը 17x12 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG65A/B

65

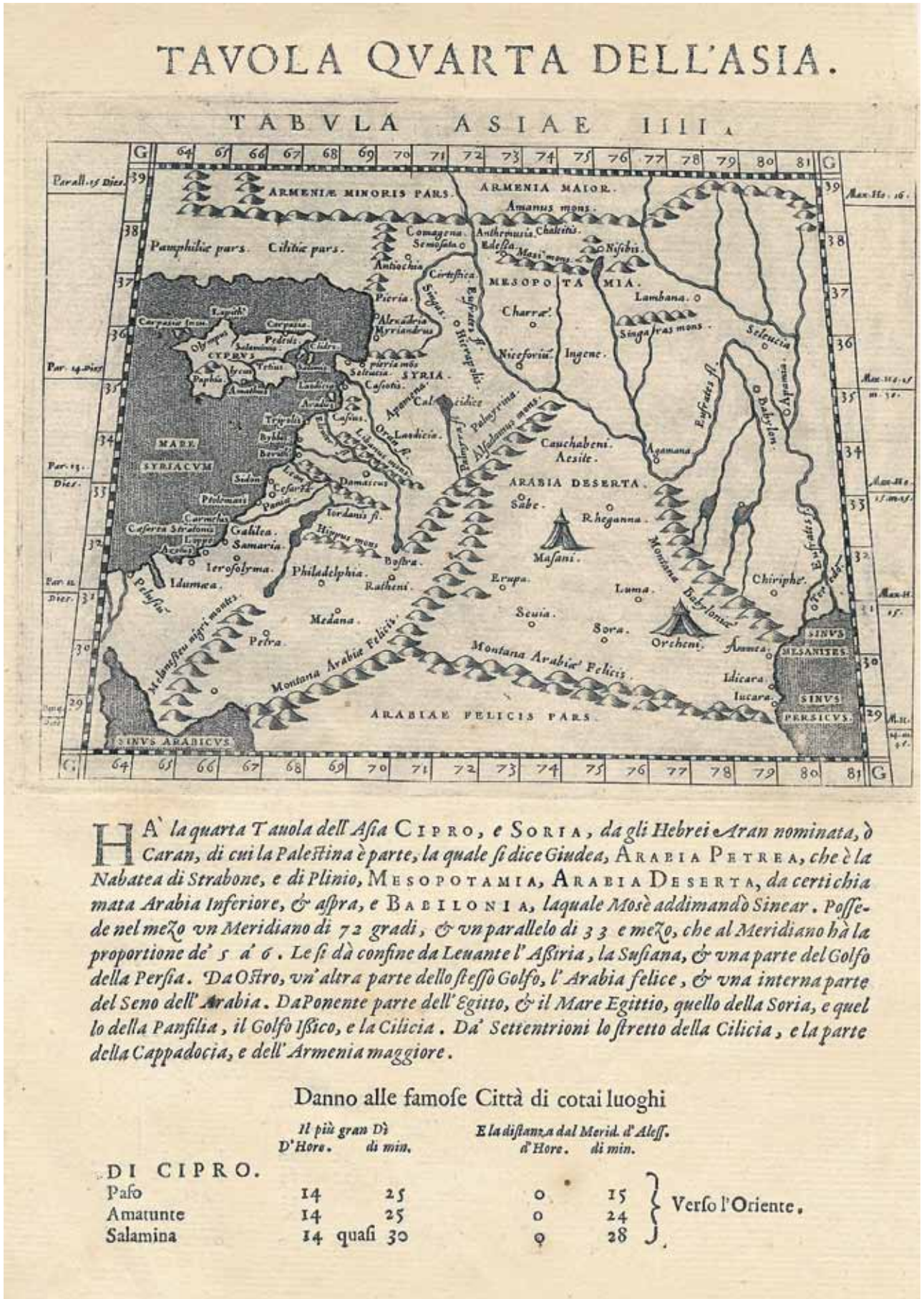

Рис. 64/65

Эти две карты взяты из атласа Джованни Антонио Маджини (1555-1617) "География Птолемея", изданного в Венеции в 1597/98 гг. Карта, названная "III таблица Азии", отмечает Великую Армению, Колхиду, Иберию и Албанию (Агванк), а "IIII таблица Азии" изображает Междуречье, Сирию и Арабскую пустыню, отмечая на северной границе Великую и Малую Армению. В тексте под картами отмечены названия некоторых важных городов этих стран. Размеры 17x12 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG65A/B.

թիւ 67 և 68 քարտէզների համար տես յաջորդ երկու էջերը
карты 67 и 68 см. на следующих двух страницах

Պատ. 66

Սա Յոդոկուս Հոնդիուսի (1563-1612) «Մեծ Հայքի, Իբերիայի (Վիրքի), Կոլխիսի և Ալբանիայի (Աղուանքի) քարտէզ»ն է, որն իրականում Մերկատորի քարտէզի վերահրատարակութիւնն է՝ փոքրիկ փոփոխութիւններով: Սա էլ իր հերթին հիմնուած է Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ի վրայ: Ատլասը հրատարակուել և վերահրատարակուել է սկսած 1605 թւականից, իսկ այս էջը 1698 թւականի Հոնդիուսի որդու վերահրատարակած ատլասից է:
Քարտէզն ունի համեմատաբար աւելի պարզ կարտուշ՝ տեղադրուած Կասպից ծովում, բայց Սև ծովում դեռ ներկայ է Մերկատորի քարտէզի մէջ պատկերուած հրեշը:
Հայաստանի տարածքում կան երկու լճեր, անուանուած Տուշպա և Արճէշ, որոնք երկուսն էլ հայկական իրականութեան մէջ Վանայ լճին տրւող անուանումներն են: Քաղաքների և աւանների տեղերը շատ մօտավոր են, ինչը իւրայատուկ է Պտղոմէոսի քարտէզներին: Փոքր Հայքը սկսում է քարտէզի արևմտեան ծայրամասից, իսկ Ատրոպատէնը (Ադրբեջանը) ցուցադրուած է Արաքս գետի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների մէջ:
Ինչպէս պատ. 55 քարտէզի և Պտղոմէոսի միւս հրատարակութիւնների մէջ, այստեղ նշուած հայկական քաղաքների մէջ են Տուշպան (Վանը), Արտամէտը, Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագրևանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջևանը), Խորսան (Կարսը) և Թերուան (Երևանը): (Տես նաև պատ. 39-41)
Չափերը 45x34 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG25

Рис. 66

Эта карта Иодока Хондия (1563-1612) “Карта Великой Армении, Иберии (Вирка), Колхиды и Албании (Агванка)”, которая в действительности является переизданием карты Меркатора с небольшими изменениями. Она, в свою очередь, основана на “Географии” Птолемея. Атлас издавался и переиздавался начиная с 1605 г., а данная страница взята из атласа, переизданного сыном Хондия в 1698 г.
Карта имеет сравнительно более простой картуш, расположенный в Каспийском море, но в Черном море все еще присутствует изображенное на карте Меркатора чудовище.
На территории Армении показаны два озера, которые названы Тушпа и Арджиш. Оба они в армянской действительности являются названиями озера Ван. Местоположение городов и поселков весьма приблизительно, что характерно для карт Птолемея. Малая Армения начинается с западного края карты, а Атропатена (Азербайджан) показана на юге реки Аракс, на границах Персии.
Как на карте рис. 55 и в других изданиях Птолемея, в числе отмеченных здесь армянских городов Тушпа (Ван), Артамет, Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багреван, Аршамашат, Нахуана (Нахичевань), Хорсан (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 39-41).
Размеры 45x34 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG25.

Պատ. 67

«Թուրքական Կայսրութիւն» կոչուած այս քարտէզը Ջերարդուս Մերկատորի (1512-1594) *«Ատլաս»*ի 345-346 էջերի միջև տեղադրուած քարտէզն է: Այս տարբերակը հրատարակուած է Ամստերդամում 1619 թւականին, Յոդոկուս Հոնդիուսի կողմից:
Քարտէզն ունի զարդարուած գլխագիր և գծագրուած է մերկատորեան մանրակրկիտ ոճով, որը շատ բաներում նման է Աբրահամ Օրտելիուսի համանուն քարտէզին: Այստեղ նոյնիսկ կրկնուած են լճերի և քաղաքների սխալ անունները և տեղերը (տես պատ. 60): Օրտելիուսի քարտէզի համեմատութեամբ այս քարտէզի մէջ Կասպից ծովը պատկերուած է թեքուած դէպի հիւսիս:
Չափերը 47x37 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.c.8

Рис. 67

Эта карта “Турецкой империи” помещена между страницами 345-346 “Атласа” Герарда Меркатора (1512-1594). Этот вариант был издан в Амстердаме в 1619 г. Иодоком Хондием. Карта имеет декорированное заглавие, начерчена тщательным меркаторским стилем и во многом похожа на одноименную карту Авраама Ортелия. Здесь даже повторяются неправильные названия и топография озер и городов (см. также рис. 60). По сравнению с картой Ортелия, эта карта изображает Каспийское море с наклоном в сторону севера.
Размеры 47x37 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.c.8.

Պատ. 68

Ֆիլիպ դէ լա Ռուի պատրաստած «Հայաստանի Քարտէզ»ը (1653) նշում է Հայաստանի չորս նահանգները՝ Մեծ Հայքը, Երկրորդ, Երրորդ և Չորրորդ Հայքերը: Այս վարչական բաժանումները կատարուել էին Յուստինիանոս Ա Կայսեր (483-565) օրոք:
Քարտէզում կրկին անգամ տեսնում ենք Տուշպայ և Արճէշ անունները, որոնք երկուսն էլ հայկական իրականութեան մէջ Վանայ լճի անուանումներն են, բայց այստեղ դրանք տրուած են մէկը Վանայ, իսկ միւսը Ուրմիոյ լճին: Քարտէզում Ատրոպատէնը (Ադրբեջան) գտնուում է Արաքս գետի հարաւային ափին, Մարաստանի (հին Պարսկաստանի) տարածքում:
Չափերը 52x38 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG28

Рис. 68

“Карта Армении” (1653 г.), составленная Филиппом де ла Рю, отмечает четыре провинции Армении - Великую Армению, Вторую, Третью и Четвертую Армению. Эти административные деления были сделаны при императоре Юстиниане I(483 - 565).
Здесь мы снова видим названия озер Тушпа и Арджиш, которые одно и то же название представленных здесь двух разных озер – Ван и Урмия, хотя в армянской действительности оба относятся к озеру Ван. На карте Атропатена (Азербайджан) находится на южном берегу реки Аракс, на территории Персии.
Размеры 52x38 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG28.

ASIAE III TAB:
TAB. III. ASIÆ, in qua COLCHIS, IBERIA, ALBANIA, ac ARMENIA MAIOR.
Medius Meridianus 77. reliqui ad eum inclinati sunt iuxta rationes parallelorum
Sarmatię Asiatidę pars
HYRCANI siue CAS:
PONTI EUXI
NI PARS
COLCHIS
IBERIA
ALBA
NIA
Manrali
Zalae
Zani
Ecretica
Tosarene
Syracene
Bocche
Colthene
Sacra
Sodrene
Artaxata
Ponti Cappadocij pars
Basilissene
Hobordene
Orbalisena
Aclisene
ARME
NIA
Sophene
Asbaunitis
Arfea
Cortea
Bagranda
uene
MA
IOR
Anzitene
Melitene
Thospitis
Gordene
Mardi
Corinea
Mesopotamię pars
Assyriae
Calacine
Arrapachitis pars
Arbelitis
Medię
Antro
Carduchi
pa
pars
tia
Marunde
Cadusij
Margasi
PII MARIS
PARS
Armenia
Lauiana
Araue
Hor
mi
sena
no
ris
pars

SEPTENTRIO
Ducis Moscoviæ sive Magnæ
Russiæ confinia
TARTARIAE PARS
ASTRACAN
PONTUS EUXINUS
MARE DE BACHU olim CASPIUM MARE ET HIRCANUM
Mare Tyrrheni et Inferum
Pitigorski
Mengrelia
Georgia
Turcomania
MEDIA
PERSICI REGNI PARS
POPUL CURDI
ARZERUM
DIAR
ALIDULI
BECH
ARDEN
CEDAR
ARABIA DESERTA
Beriara desertum
Mare Elcatif olim SINUS ARABICUS
ORMUS
AYAMAN
Elcatif desert.
Desertum Thama olim
ARABIA FE.
LIX
Alibinali
Bescharin
MAFFA
GUBELHAMAN
IRAN
Farlach
MERIN
Aden Regn.
MARIS RUBRI PARS
TERRA NEUM
MARE MEDI
AFRICAE PARS
BERDOA
Garamantes
SIBYE DESERTA
BARCNA
Elfocat des.
NUBIAE PARS
Bello
DAMILA
Tigrechon Reg
SICILIA
Scarpanto
Rhodus
Cefalonia I.
Malta
Corsica
Sardinia
Creta
Cipro
Mare Elcatif olim SINUS ARABICUS
Desertum de Rugr.
scribitur
Hujus Imperator hodie Sophy appellatur, qui imperium à Saracenis & Turcis pendulum ablatum, strenuè quotidie recuperat, continuis inter eos atrocia bella sunt.
ORMUS Regnum, pauciorem habet Regem Lusitanus Rex tributarium; omnisque totius Arabiæ ab Euphrate usque ad C. Rasalgati, nec non partes Regni Persidis quæ adiacent freto Persico, cum omnibus insulis sive omnes fauces Persici, in quo Metropolis est urbs Ormus ex adverso, quæ dicitur Gerra sita, imperium tenet.
SULTAN MAHUMET TURCORUM IMPERAT.
TURCICI IMPERII IMAGO.
Modus Meridianus est 70. reliqui ad hunc inclinantur proratione 20. et 45 parallelorum.
Miliaria Germanica 15 30 45 60 75 90
Miliaria Italica 60 120 180 240 300 360
MERIDIES
OCCIDENS
ORIENS

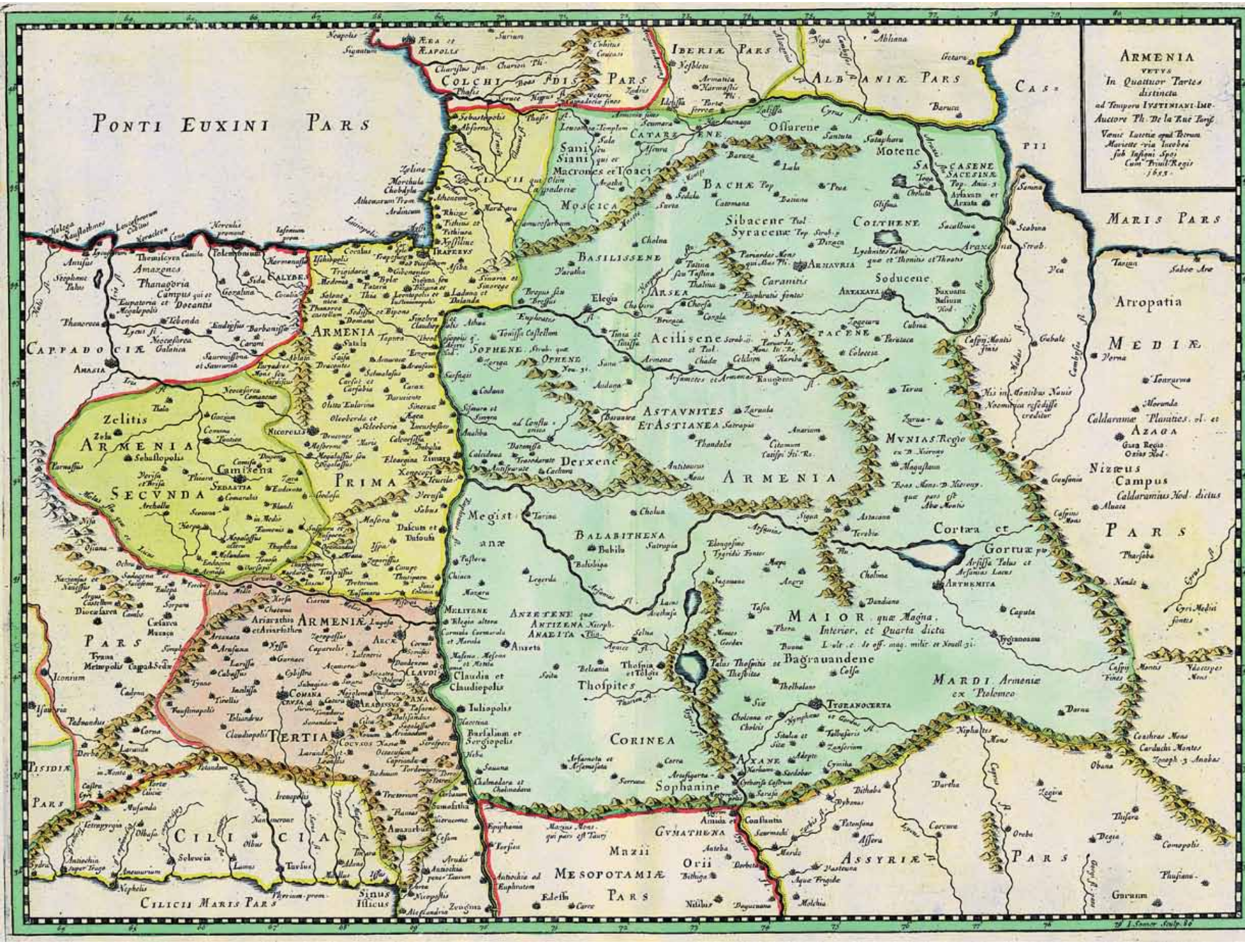
ARMENIA
VETVS
In Quattuor Partes
distincta
ad Tempora IVSTINIANI IMP.
Auctore Ph. De la Rue Paris.
Venit Lutetiæ apud Petrum
Mariette via Iacobea
sub Insigni Spei
Cum Privil. Regis
1655.
PONTI EUXINI PARS
COLCHI
IBERIÆ PARS
ALBANIÆ PARS
CASPII
MARIS PARS
Ossarene
Motene
CASENE
SACESINÆ
BACHÆ
MOSCICA
Sibacene
Syracenæ
COLTHENE
BASILISSENE
ARMAVIRIA
Caranitis
Soducene
ARSEA
SAPACENE
Acilisene
SOPHENE
OPHENE
ARMENIA
CAPPADOCIÆ
Zelitis
ARMENIA
SECVNDA
Camisena
PRIMA
ASTAVNITES
ET ASTIANEA
Derxene
ARMENIA
MVNIAS Regio
Atropatia
MEDIÆ
Caldaramnæ Planities
AZAGA
Nizæus
Campus
PARS
Megistanæ
BALABITHENA
Cortæa et
Gortuæ
ARTHEMITA
ANZETENE
MAIOR quæ Magna,
Interior, et Quarta dicta
Bagrauandene
MARDI Armeniæ
ex Ptolemeo
TYGRANOCERTA
Thospites
CORINEA
AXANE
Sophanine
Constantia
GVMATHENA
Mazii
Orii
MESOPOTAMIÆ
PARS
ASSYRIÆ
PARS
Ariarathis
ARMENIÆ
ARCE
CLAVDI
COMANA
TERTIA
Claudiopolis
Claudia et
Claudiopolis
Iuliopolis
Barsalimn et
Sergiopolis
PISIDIÆ
PARS
CILICIA
CILICII MARIS PARS
Sinus
Illicus
Antiochia ad
Euphratem
Edessa
Nisibis
Garum
Cauchras Mons
Carduchi Montes
Zoroph. 3 Anabas
Cyri Medii
fontes
Caspii Montes
Vdacerpes
Mons
Nizæus
Campus
Calduramnæ dictus
Tarsus
Sabæ Arc
Vca
Scabina
Gabale
Verna
Tourarma
Moranda
Tharsaba
Nauda
Caputa
Tyrgranocerta
Dorna
Obana
Thisfera
Degia
Comopolis
Plusiana
Carcura
Oreba
Durtha
Dichaba
Dyhenas
Pateonsana
Assera
Pasteuna
Aquæ Frigidæ
Molchia
Nilibis
Dagucnana
Anteba
Dorbeta
Bethiga
Edessa
Carre
Antiochia
Nephelis
Sydra
Anemurium
Olbasa
Olbus
Tarsus
Solecia
Mopsus
Adana
Issus
Mallus
Tiana
Anazarbus
Sumaistha
Epiphania
Tarsius
Tonissa Castellum
Euphrates
Tania et
Tonissa
Chalmadara et
Chalmadara
Sauna
Sarrana
Arsamosata et
Arsamosata
Arsufigarta
Corra
Chorsa
Chorsa
Cocla
Brenca
Elegia
Chaona
Chalna
Tatina
seu Tastina
Thalma
Euphratis fontes
Tarandes Mons
qui et Mons Pl.
Aryaxaya
Buxuana
Nasiuna
Nod.
Tagcura
Cubina
Paratuca
Coleccna
Tarua
Zarauta
Anarium
Citamum
Cassipi Sti. Re.
Thandaba
Zarauta
Baranura
Ad Confluentes
Calcidena
Baramsa
Tranodarata
Cachiera
Antitaurus
Mons
Mons Ir. Re.
Harba
Rangona
Arsamectes et Armenia
Celdiren
Chada
Armenæ
Aulaga
Sarfagis
Codana
Sisaura et
Sinyra
Anaiba
Olita Eularina
Oleeberda et
Scleberia
Lucurbessus
Calcarissa
Dabulia
Eleargina
Zamara
Xenecepi
Teucila
Sinerua
Lagca
Dascum et
Dasouis
Masora
Issa
Zegerissus
Campe
Thespiparo
Tretorium
Tosmeara
Sanis
Siani
Macrones et Ioaci
Cataraxene
Sala
seu
Templum
Lenzanna
Sebastopolis
Absorrus
Phasis
Zedris
Cobitus
Cuticas
Aromatita
Harmastis
Pl.
Idrissa
Porta
ferrea
Iaxiffa
Cyrus fl.
Santuta
Satapharu
Barcuca
Barcza
Lala
Pora
Sedala
Sueta
Cammana
Bassana
Chelata
Glisma
Sacalbina
Lycbnites Palus
quæ et Thonitis et Thoatis
Araxena
Strab.
Scabina
Vca
Gabale
Caspii Montis
fines
Mis in Montibus Nauis
Noemibus residisse
creditur
Gausania
Caspius Mons
Aluara
Nauda
Cyri Medii
fontes
Vdacerpes
Mons
Cauchras Mons
Carduchi Montes
Zoroph. 3 Anabas
Obana
Thisfera
Degia
Comopolis
Plusiana
Garum
Carcura
Oreba
Durtha
Dichaba
Dyhenas
Pateonsana
Assera
Pasteuna
Aquæ Frigidæ
Molchia
Nilibis
Dagucnana
Anteba
Dorbeta
Bethiga
Edessa
Carre
Antiochia
Nephelis
Sydra
Anemurium
Olbasa
Olbus
Tarsus
Solecia
Mopsus
Adana
Issus
Mallus
Tiana
Anazarbus
Sumaistha
Epiphania
Tarsius
Tonissa Castellum
Euphrates
Tania et
Tonissa
Chalmadara et
Chalmadara
Sauna
Sarrana
Arsamosata et
Arsamosata
Arsufigarta
Corra
Chorsa
Chorsa
Cocla
Brenca
Elegia
Chaona
Chalna
Tatina
seu Tastina
Thalma
Euphrates

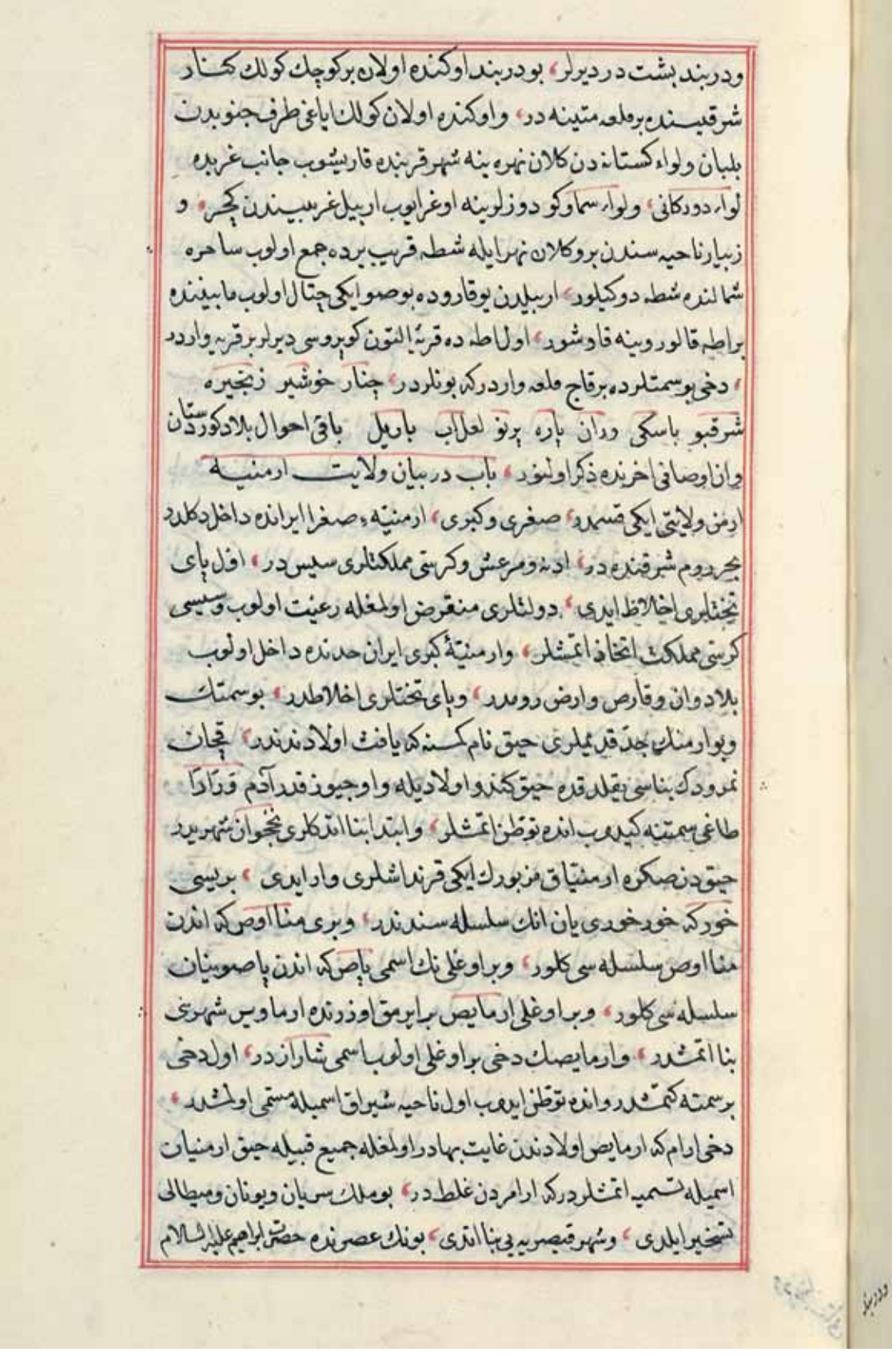

Պատ. 69/70/71

Օսմանցի առաջին աշխարհագրագէտ Մուստաֆա Իբն-Աբդուլլահը (1609-1657), որը ճանաչուած է Քյաթիբ Չելեբի կամ Հաջի Խալիֆա անունով, հանրայայտ *«Ջիհան Նիւմա»* جهان نما աշխարհագրական բնոյթի աշխատութիւնը գրել է իր կեանքի վերջում, որը սակայն անաւարտ է մնացել: Այստեղ ցուցադրուած ձեռագրի օրինակը Չելեբիի աշխատութիւնից մի քանի էջեր են աշխարհի արևելեան մասի վերաբերեալ: Ձեռագրի էջերում տրուած են բացատրութիւններ նաև Հայաստանի և նրա քաղաքների մասին:

Պատ. 69

Ձեռագրի էջ 121b-ում Հայաստանի մասին տրուած տեղեկութիւնների թարգմանութիւնը սկսւում է հետևեալ կերպ: «*Գլուխ Հայաստան Վիլայեթի մասին: Հայաստանը բաժանուած է երկու մասի, Մեծ և Փոքր: Փոքր Հայքը Պարսկաստանի մէջ չի գտնւում, այլ գտնւում է Ռումի ծովի* (Միջերկրականի) *արևելքում: Նրա քաղաքներից են Ադանան և Մարաշը, իսկ մայրաքաղաքն է Սիսը: Սկզբում նրանց մայրաքաղաքը Ախլաթն էր, բայց երբ կորցրին իրենց պետութիւնը, դարձան ռայեա և մայրաքաղաք ընտրեցին Սիսը: Մեծ Հայքը Պարսկաստանի սահմանների մէջ չէ: Նրա քաղաքներն են Վանը, Կարսը և Էրզրումը, իսկ մայրաքաղաքն է Ախլաթը»:*

Պատ. 70

Գրքի էջ 124a-ն տալիս է տեղեկութիւններ Վանի վիլայեթի վերաբերեալ, ուր հեղինակը նշում է. «*Վանը Օսմանեան երկրի արևելեան սահմանի վրայ է: Նրա արևելքում է Ադրբեջանը և Թաւրիզ քաղաքը, հիւսիսում է Չըլդըրը* (հայերէնով Զարիշատ - գտնւում է Կարսի հիւսիսում և Արդահանի արևելքում) *արևմուտքում՝ Դիարբէքիրը...*»:

Պատ. 71

Սա Վանի նահանգի նախնական մի քարտէզ է, ուր նշւած են կարևոր քաղաքները, ինչպիսին են *Արծէշը*, *Ադելջիւազը* (Արծկէ), *Բիթլիսը* և *Ախլաթը*, *Մուշը*, *Խոյը* և այլն: Վերի աջ կողմում ցոյց է տրուած Ուրմիա լիճը: Քարտէզն ուղղորդուած է արևելքը դէպի վեր:

Հեղինակի մահուանից յետոյ հրատարակիչ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան լրացրեց վարպետի գիրքը, օգտուելով Իբն-Բահրամիի և իր՝ Չելեբիի սևագրութիւններից, որը տպագրուեց 1732/33 թւականին: Այս գրքի 41-րդ գլուխը վերաբերում է Հայաստանին, ուր տրուած են աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ, քան բուն ձեռագրում: Նոյն գրքի 39-րդ գլուխը Արևելեան Հայաստանի մասին է, որը գտնւում էր պարսկական գերիշխանութեան տակ: Ընդհանուր առմամբ Չելեբին իր աշխատութեան մէջ օգտուել է Աբուլֆիդայի «Թաղլիմ ուլ-Բոլդան»ի և Ալ-Իսթախրիի ձեռագրերի մէջ եղած աշխարհագրական տեղեկութիւններից: (Տես պատ. 23)

Չափերը 17x28 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Oriental MS Or 1038

Рис. 69/70/71

Первый османский географ Мустафа ибн-Абдулла (1609-1657), который известен под именем Кятиб Челеби или Хаджи Халифе, свой знаменитый географический труд “Джихан-нюма” написал в конце жизни. Рукопись осталась незаконченной Здесь представленно несколько страниц из труда Челеби, относящихся к восточной части мира. На страницах рукописи даны разъяснения также об Армении и ее городах.

Рис. 69

Перевод сведений об Армении, данных в рукописи на странице 121б начинается так: “Глава о вилайете Армения. Армения разделена на две части - Великую и Малую. Малая Армения находится не в Персии, а на востоке Румского (Средиземного) моря. Среди ее городов Адана и Мараш, а столица - Сис. Сначала их столицей был Ахлат, но когда они потеряли свою государственность - стали райя и избрали столицей Сис. Великая Армения не находится в границах Персии. Ее города - Ван, Карс и Эрзерум, а столица - Ахлат”.

Рис. 70

Страница 124а книги содержит сведения о Ванском вилайете, где отмечается: “Ван на восточной границе Османской страны. На востоке от него Азербайджан и город Тебриз, на севере - Чылдыр (по-армянски Заришат, находится на севере Карса и на востоке Ардагана), на западе - Диарбекир...”.

70 71

Рис. 71

Это набросок карты Ванской провинции, где отмечены важные города, такие как Арджиш, Адильджеваз (Арцке), Битлис, Ахлат, Муш, Хой и др. В верхнем правом углу показано озеро Урмия. На карте восток расположен наверху.

После смерти автора издатель Ибрагим Мютеферрика дополнил книгу мастера и, пользуясь черновиками самого Челеби и ибн-Бахрама, издал ее в 1732/33 г. 41-ая глава этой книги относится к Армении, и в ней даны более подробные сведения, чем в самой рукописи. 39-ая глава той же самой книги относится к Восточной Армении, которая находилась под владычеством Персии. В целом Челеби в своем труде пользовался географическими сведениями из рукописей Абу-л-фида “Таквим ал-булдан” и аль-Истахри (см. также рис. 23). Размеры 17x28 см.

Британская библиотека, Лондон - Oriental MS Or 1038.

թիւ 73 և 74 քարտէզների համար տես յաջորդ երկու էջերը

карты 73 и 74 см. на следующих двух страницах

Պատ. 72

Ֆրանսիացի քարտէզագէտ Նիկոլաս Սանսոնը (1600-1667) իր ատլասը տպագրեց 1648 թւականին, որին յաջորդեցին ուրիշ վերահրատարակութիւններ, իրականացուած նրա որդիների ջանքերով:
«Հայաստանի, Իբերիայի, Կոլխիսի և Ալբանիայի քարտէզ»ը, որը ցուցադրուած է այստեղ, հիմնուած է Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ի վրայ և տպագրուած է 1658 թւականին՝ լատիներէնով: Քարտէզի մէջ նշմարւում են նոյն սխալները, որոնք գոյութիւն ունեն Պտղոմէոսին հենուած միւս քարտէզներում, ինչպիսին են Միւնստերինը, Մերկատորինը և այլն: Իրականում այս և սրա նման այլ քարտէզների հիմքն է ծառայում 1500 տարեայ հնութիւն ունեցող Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*»ը, որը փաստում է այս աշխատութեան կարևոր դերը համաշխարհային քարտէզագրութեան մէջ:
Հայաստանի տարածքում պատկերուած են չորս լճեր, որոնցից ամենամեծը Լիխնիտիսն է, այսինքն Սևանը, որն իրականում ամենափոքր լիճն է: Միւսներն են Արետուսա, Արսեսա և Տուշպա, որոնք բոլորը հայկական իրականութեան մէջ վերաբերում են Վանայ/Արճէշ լճին: Թաւրիզ քաղաքի անունը գրուած է Գաբրիս, իսկ Հայաստանի քաղաքներից կարելի է տեսնել Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Արտամէտը, Տուշպան և Թերևան (Երևան), բոլորն էլ տեղադրուած սխալ:
Չափերը 24x19 սմ
Մասնաւոր հաւաքածու, Նիւ Ջըրզի, ԱՄՆ

Պատ. 73

Յոհաննէս Բլաուն (1596-1673) պատրաստել է շատ գունագեղ և գեղեցիկ քարտէզներ: Նրա առաջին ատլասը, այսպէս կոչւած «*Երկրագնդի տարածքը կամ նոր ատլաս*»ը տպագրուեց երեք հատորով 1635 թւականին, որին յաջորդեցին ուրիշները, մինչև որ ատլասի հատորները ստւարանալով դարձան նրա ամենամեծ աշխատութիւնը՝ 12 հատորանոց «*Մեծ ատլաս*»ը, հրատարակւած 1672-ին:
Թուրքական Կայսրութեան այս քարտէզը՝ որը սահմանուած է դեղին գծով, վերցուած է նրա 1668-ի *«Նոր ատլաս»*ից և ցոյց է տալիս Հայաստանը՝ բաժանուած Օսմանեան և Պարսկական կայսրութիւնների միջև: Լճերի և Կասպից ծովի ձևը դեռևս հիմնուած են Պտղոմէոսի քարտէզների վրայ: Քարտէզի վերնագիրը շրջապատուած է զարդարուն շրջանակով, որի նմանները կարելի է գտնել Բլաուի բոլոր քարտէզների մէջ: Ժամանակին իւրայատուկ բոլոր աշխարհագրական սխալներն այստեղ նոյնութեամբ կրկնուած են:
Չափերը 52x41 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.4.d.1 vol.9, f8
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref RG36

Պատ. 74

Ֆրեդերիկ դե Ուիտը (1630-1706) իր *«Ատլաս»*ը հրատարակել է 1670 թւականին՝ Ամստերդամում: Դե Ուիտի քարտէզներն իրենց գրաւչութեան բերումով տեղ են գտել տարբեր հրատարակիչների հաւաքածուների և ատլասների մէջ:
Ատլասից հանուած այս քարտէզը կոչւում է «Պարսկաստանը, Հայաստանը, Անատոլիան և Արաբիան», որը շատ բաներով նման է Մերկատորի վերջին ատլասների մէջ նշուած նոյն աշխարհամասի քարտէզին: Հայաստանի չափը, որը ներկուած է վարդագոյն, չափազանցուած է՝ ներառնելով Միջագետքի մէկ մասը: Հայաստանի արևմտեան մասը, ըստ ժամանակի սովորութեան, կրում է «Թուրքոմանիա» անունը: Իսկ Կովկասեան Ալբանիային (այսօրւայ Ադրբեջանի Հանրապետութեանը)՝ որը քարտէզի մէջ գտնւում է Պարսկաստանի գրաւած տարածքների սահմաններում, տրուած է Սերուան, այսինքն՝ Շիրուան անւանումը:
Հայաստանի լճերն անանուն են, իսկ Արաքսին տրուած է հայերէն Երասխ անւանումը: Քաղաքներից այստեղ կարելի է տեսնել Ախալքալակը, Արճէշը, Էրզրումը, Բիթլիսը, Կարսը, Ջուղան, Խլաթը, Դւինը, Մանազկերտը, Վանը և Ոստանը:
Չափերը 56x47 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 146.C.5/6/7, Vol.3
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG16

Рис. 72

Французский картовед Николас Сансон (1600-1667) издал свой атлас в 1648 г. Дальше последовали переиздания, осуществленные его сыновьями.
“Карта Армении, Иберии, Колхиды и Албании”, которая показана здесь, основана на “Географии” Птолемея и напечатана в 1658 г. на латинском. На карте заметны те же ошибки, которые имеют место в других картах, взятых у Птолемея, таких как карты Мюнстера, Меркатора и др. В действительности для этой карты и для подобных ей других карт основой служит “География” Птолемея, которой 1500 лет, что свидетельствует о важной роли этого труда во всемирной картографии.
На территории Армении изображено четыре озера, самым крупным среди которых является Лихнитис, т.е. Севан, который в действительности - самое маленькое озеро. Все другие озера - Аретуса, Арсеса и Тушпа, в армянской действительности относятся к озеру Ван/Арджиш. Название города Тавриз написано как Габрис, а из городов Армении можно увидеть Армавир, Тигранакерт, Артамет, Тушпу (Ван) и Терван (Ереван). Все они расположены в неверных местах.
Размеры 24x19 см.
Частная коллекция, Нью-Джерси, США.

Рис. 73

Иоганн Блау (1596-1673) создал очень красочные и красивые карты. Его первый атлас – “Территория земного шара или новый атлас”, был напечатан в трех томах в 1635 г. За этим изданием последовали другие: все они составили самую большую его работу – 12-томный “Большой атлас”, изданный в 1672 г.
Эта карта Турецкой империи, граница которой прочерчена желтой линией, взята из его “Нового атласа” 1668 г., который показывает Армению, разделенную между Османской и Персидской империями. Форма озер и Каспийского моря основывается все еще на картах Птолемея. Заглавие карты взято в красочную рамку, подобие которой можно найти во всех картах Блау. Характерные для того времени все географические ошибки здесь в точности повторяются.
Размеры 52x41 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps C.4.d.1 vol. 9, f 8.
Также личная коллекция, Лондон - Ref RG36.

Рис. 74

Фредерик де Вит (1630-1706) издал свой “Атлас” в 1670 г. в Амстердаме. Карты де Вита благодаря своей привлекательности нашли место в коллекциях и атласах разных издателей. Взятая из “Атласа” эта карта называется “Персия, Армения, Анатолия и Аравия”: во многом она похожа на карту этой же области из последних атласов Меркатора. Размеры Армении, территория которой покрашена в розовый цвет, преувеличены и включают часть Междуречья. Западная часть Армении, согласно традиции того времени, носит название “Туркомания”. Кавказская же Албания (сегодняшняя Республика Азербайджан), которая на карте находится в границах территории, завоеванной Персией, названа Серван, т.е. Ширван.
Озера Армении безымянны, а Араксу дано армянское название Ерасх. Из городов здесь можно увидеть Ахалкалак, Арджеш, Эрзерум, Битлис, Карс, Джульфу, Хлат, Двин, Маназкерт, Ван и Востан.
Размеры 56x47 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps 146.C.5/6/7,Vol.3
Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG 16

ARMENIA MAIOR.
COLCHIS, IBERIA, ALBANIA
ex conatibus Geograph.
N. SANSON Abbavillæi, et
Christianiss. Galliar Reg. Geog.
Cum Privilegio ad 20 Annos
1658
L'huillier sculp.
ROXOLANI.
SARMA-
AMAZONES
ASIÆ
PARS.
ASTUR
CANI
MÆOTIS
PALUS.
TIA.
AL-
BA-
NIA.
IBE-
RIA.
COLCHIS
CASPIUM
MARE, quod et
HYRCANUM.
Caspius
Sinus.
PONTUS EUXINUS.
ASIA MINOR.
ARMENIA
MEDIA.
Mesopotamia
ASSYRIA.
Tanais
Tanais Emporium
Marubius
Rhombites major
Pylæ Sarmaticæ
Mons Ceraunii
Udon
Thabilaca
Albania
Pylæ Caspiæ
Chabala
Tilbis
Gelda
Tilzba
Ostia Cuvy
Rha
Tyrambe
Azara
Vardanus
Caucasus
Pantica
Phanagoria
Syndica
Achæa
Corax M.
Lazica
Oenanthia
Henio chi
Portamænia
Dioscuriasque et Sebastopolis
Phasis
Apsarus
Rhisus
Trapezus
Sinibra
Simope
Amisus
Polemonium
Cerasus
Pharnacia
Moschici M.
Chusira ad Confluentes
Lycus
Euphrates
Arsanus
Anitaurus M.
Abus M.
Symira
Arsanias
Arethusa Palus
Trebia
Dascusa
Anzeta
Siavana
Arsamosata
Thospitus Lac
Thospia
Astacana
Tigranocerta
Carcathiocerta ats Artasigarta
Tigris
Tigranocerta
Artemita
Tigranoamara
Martiana Palus
Obana
Choatras M.
Arbela
Bithaba
Amida
Nisibis
Ammæa
Samosata
Tauro
Melitene
Cyrus
Cyropolis
Gabris
Varna
Gabale
Cadusiorum
Vallum
Tazina
Uta
Sarma
Porta Caspiæ
Arsarata
Naxiava
Lychnites Palus
Gætara
Cyrus
Armachita
Cozala
Aroxes
Artaxata
Armauria
Cubina
Zogocara
Lurzua
Matustana
Terua
Choluata
Arsesa Palus
Arsanias
Araxes
Cyrus
Caspius
Poritus
Zenonis Chersones
Tauricaeum
Theodosias
Bosporus Cimmerius
Bosporus Thracius
Phasis
Tanais
Tanais
Tanais

EVROPÆ PARS.
TARTARIÆ PARS.
Magni Ducis Moscoviæ confinia
MARE MAGIORE el PONTVS EVXINVS
MARE DE BACHV el CASPIVM MARE
ET HYRCANVM.
ASIÆ PARS.
PERSIÆ PARS.
MARE MEDITERRANEVM.
MARE ÆGYPTICVM.
AFRICÆ PARS.
Linea sub Tropico Cancri.
TVRCICVM IMPERIVM
Concordia res parvæ crescunt
Discordia maximæ dilabuntur.
Meridies
Occidens.
Oriens.
DAVIDI DE WILHEM

Pontus Euxinus
Mare Maggiore
Mare de Sala
ab de Bachu ol. Caspium et
Hyrcanum.
Mare Mediterraneum
Cyprus
Mare Rubrum
Sinus Persicus olim
Mare Elcativ.
Mare Arabicum
et Indicum
Sinus Arabicus
Mare de Mecca et Bohar Corsus
Babelmandel Fretum
Nubia
Barbaria
Arabia
Deserta
Arabia
Petrea
Ayaman
Persia
Armenia
Natolia
Arabia

Պատ. 75

Աթանասէուս Կիրշերին (1601-1680) վառ երևակայութիւնով գիտնական էր, որի կարևոր գիւտերից է «Կախարդական Լապտերը» (Lanterna magica), իսկ գրքերից էլ հետաքրքրական է «*Ընդերկրեայ աշխարհը*», ուր նա տալիս է բացատրութիւններ հրաբուխների ու մակընթացութիւնների մասին: Նրա միւս գիրքը, «*Նոյեան Տապանը*», որը հրատարակւել է Ամստերդամում 1675 թւականին, ունի երեք մաս՝ նախա-ջրհեղեղեան, ջրհեղեղի և դրան յաջորդող ժամանակների մասին: Այստեղ նա տալիս է գծագրութիւններ և ուրւանկարներ եռահարկ տապանի կառուցման վերաբերեալ, իր մանրամասնութիւններով և սենեակների քանակով ու չափերով: Կենդանիների և թռչունների սենեակները գտնւում են առաջին և երրորդ հարկերում, շարւած երկու շարքի վրայ, իսկ ուտելիքի պահեստները միջին հարկում են: Տապանն ունի շուրջ 150 մետր երկարութիւն, 25 մետր լայնք ու 15 մետր բարձրութիւն: Գրքում կան տապանի վրայ ներկայ բոլոր կենդանիների ու թռչունների զոյգերի պատկերները, բայց բացակայ են միջատները:

Ջրհեղեղին յաջորդող ժամանակաշրջանի մասին նա տալիս է տարբեր գծագրութիւններ, որոնց մէջ է նաև երկրային Դրախտի քարտէզը, որը գտնւում է Հայկական Բարձրաւանդակի մօտ, Եփրատ և Տիգրիս գետերի միջև և որի դարպասներին պահակ են կանգնած զինեալ հրեշտակները: Կենդանիները բոլորը գտնւում են դրախտից դուրս, նրա մերձակայքում:

Չափերը 42x25 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books 460.c.9

Рис. 75

Атанас Киршери (1601-1680) был человеком с ярким воображением. Одним из важных его изобретений является “Волшебный фонарь” (Lanterna magica), а из трудов наиболее интересна книга “Подземный мир”, где он дает разъяснения относительно вулканов и приливов. Его другая книга, “Ноев ковчег”, изданная в Амстердаме в 1675 г., состоит из трех частей: до потопа, потоп, после потопа. Здесь он дает чертежи и наброски относительно построения трехэтажного ковчега, с подробностями, количеством комнат и их размерами. Комнаты животных и птиц находятся на первом и третьем этажах, выстроенные в два ряда, а склады еды на среднем этаже. Ковчег имеет длину около 150 м, 25 м ширину и 15 м высоту. В книге есть изображения всех присутствующих на ковчеге пар животных и птиц, но отсутствуют насекомые.

О периоде, последовавшем за потопом, он дает разные чертежи, в которых отмечена также карта Земного рая, который находится рядом с Армянским нагорьем, между реками Евфрат и Тигр. Его ворота охраняют вооруженные ангелы. Все животные находятся за пределами рая, в непосредственной близости к нему.

Размеры 42x25 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books 460.c.9.

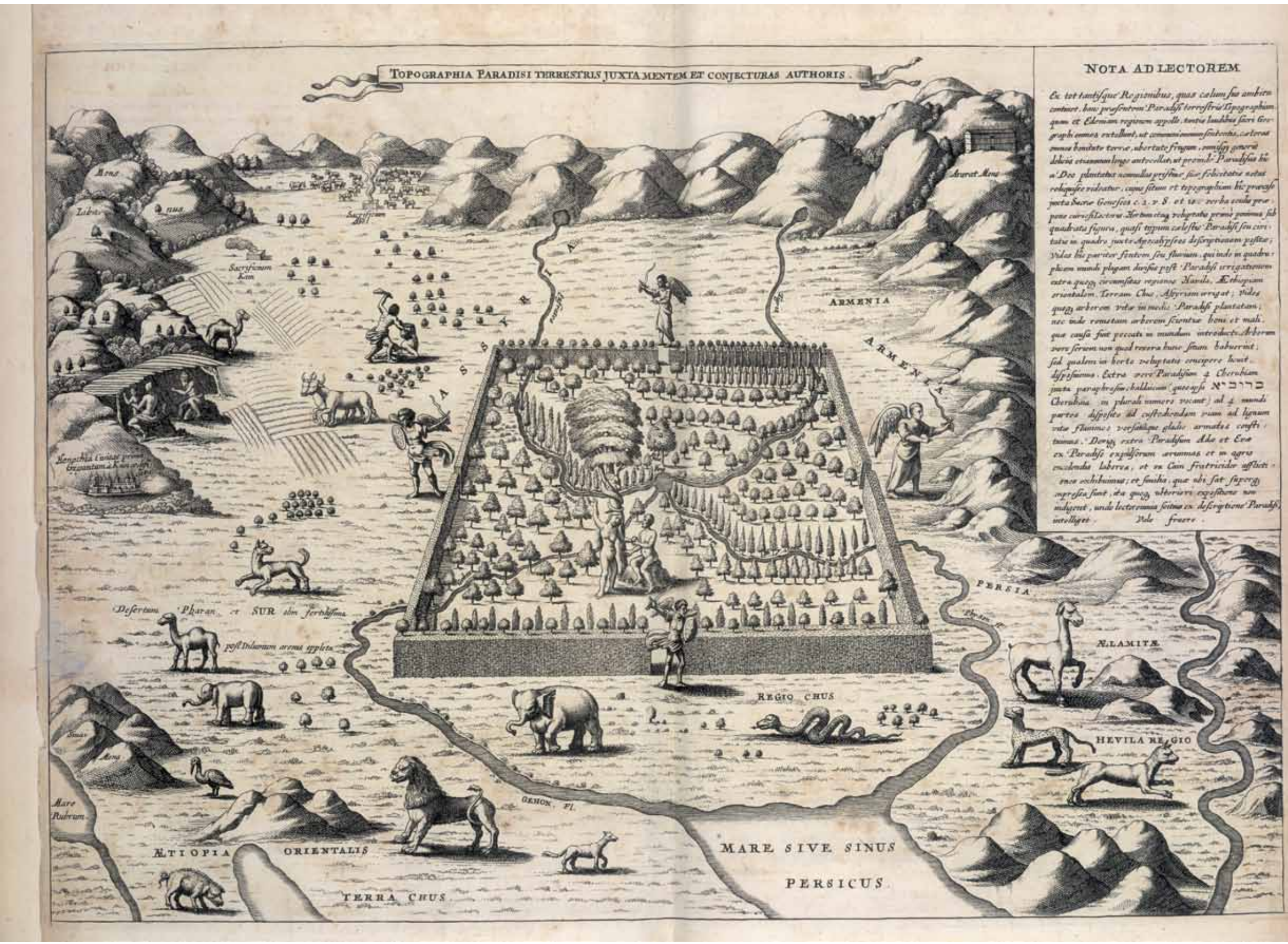
TOPOGRAPHIA PARADISI TERRESTRIS JUXTA MENTEM ET CONJECTURAS AUTHORIS.
NOTA AD LECTOREM
Ex tot tantisque Regionibus, quas cælum suo ambitu continet, hanc præsentem Paradisi terrestris Topographiam quam et Edenicam regionem appellant, tantis laudibus sacri Geographi omnes extollunt, ut omnium omnino fontium, cæterarumque omnes bonitate terræ, abertate frugum, omnisq; generis deliciis etiamnum longe antecellat, ut proinde Paradisus hic a Deo plantatus omnibus præstare suæ felicitatis notas relinquere videatur, cujus situm et topographiam hic proposuimus juxta Sacræ Genesios c. 2. v. 8. et 10. verba oculis præponere curiosis Lectoribus. Hortum itaq; voluptatis primò ponimus sub quadrata figura, quasi typum cælestis Paradisi seu civitatis in quadro juxta Apocalypseos descriptionem positæ; Videas hic præterea fontem seu fluvium, qui inde in quadriplicem mundi plagam derivatus pro Paradisi irrigatione extra quoq; circumfusas regiones Havila, Æthiopiam orientalem, Terram Chus, Assyriam irrigat; Videas quoq; arborem vitæ in medio Paradisi plantatam; nec inde remotam arborem scientiæ boni et mali, quæ causa fuit peccati in mundum introducti. Arborem vero seriem non quod revera huic simam habuerint; sed qualem in horto voluptatis concipere licuit, disposuimus. Extra vero Paradisum 4 Cherubim juxta paraphrasin chaldaicam (quos ipse כרוביא Cherubina in plurali numero vocant) ad 4 mundi partes disposito ad custodiendam viam ad lignum vitæ flammis versatilibus gladio armatos constituimus. Deinq; extra Paradisum Adam et Evam ex Paradisi expulsorum ovimus et in agro excolendo laborea, et in Cain fratricidio afflictiones exhibuimus; et similia, quæ ubi sat superq; expressa sunt, da quoq; ulteriori expositione non indigerent, unde lector omnia scitu ex descriptione Paradisi intelliget. Vale feraere.
Mons Libanus
Sacrificium Kim
Mons Ararat
ARMENIA
ARMENIA
Mensura Cubitorum
Desertum Pharan et SUR olim fertilissimum
post Diluvium arenis repletum
REGIO CHUS
PERSIA
ELAMITÆ
HEVILA REGIO
Mare Rubrum
GEHON Fl.
ÆTIOPIA ORIENTALIS
TERRA CHUS
MARE SIVE SINUS PERSICUS

75

Պատ. 76

«Ասիական Թուրքիա»ի քարտէզը, որը պատկերում է նաև Պարսկաստանը, Արաբիան և Աֆրիկան, 1676 թւականին պատրաստել է Սանսոնի փեսայ և Թագաւորական աշխարհագրագէտ Ֆիլիպ Դիւ Վալը (1619-1683)՝ հիմնւելով յայտնի արաբ պատմաբան և աշխարհագրագէտ Իսմաիլ Աբուլֆեդայի (1273-1332) գրութիւններին: (Տես պատ. 23)

Քարտէզում Հայաստանի մեծ մասը գտնւում է Թուրքիայի գերիշխանութեան ներքոյ: Հայաստանի քաղաքների շարքում նշւած են Երևանը, Կարսը, Նախիջևանը և Վանը: Պարսկաստանում նշւած է Ադրբեջանը, որը գտնւում է Խոյի, Արդեբիլի և Արաքսի հարաւում, իսկ Արաքսի (այստեղ՝ Արաիս) հիւսիսում գտնւող երկիրը կոչւում է Շիրւան:

Քարտէզում ցուցակագրւած են նշւած երկրների կարևոր վայրերը: Թուրքիայի սահմաններում՝ Հայաստան կամ Թուրքոմանիա շրջանում նշւած են Արարատ լեռը, Վանը, Երևանը և Էրզրումը:

Չափերը 54x42 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 177.b.1.(3)

Рис. 76

Карту “Азиатской Турции”, которая изображает также Персию, Аравию и Африку, составил в 1676 г. королевский географ ФилиппДюваль (1619-1683), зять Сансона, основываясь на трудах известного арабского историка и географа Исмаила Абу-л-фида (1273-1332) (см. рис. 23).

На карте бо́льшая часть Армении находится под владычеством Турции. Среди городов Армении Ереван, Карс, Нахичевань и Ван. В Персии отмечены Азербайджан, находящийся на юге Хоя, Ардебиля и Аракса, а страна, находящаяся к северу от Аракса (здесь - Араис), называется Ширван.

На карте изображены важные области отмеченных стран. В границах Турции, в области Армения или Туркомания отмечены гора Арарат, Ван, Ереван и Эрзерум.

Размеры 54x42 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 177. b.1.(3).

76 ›

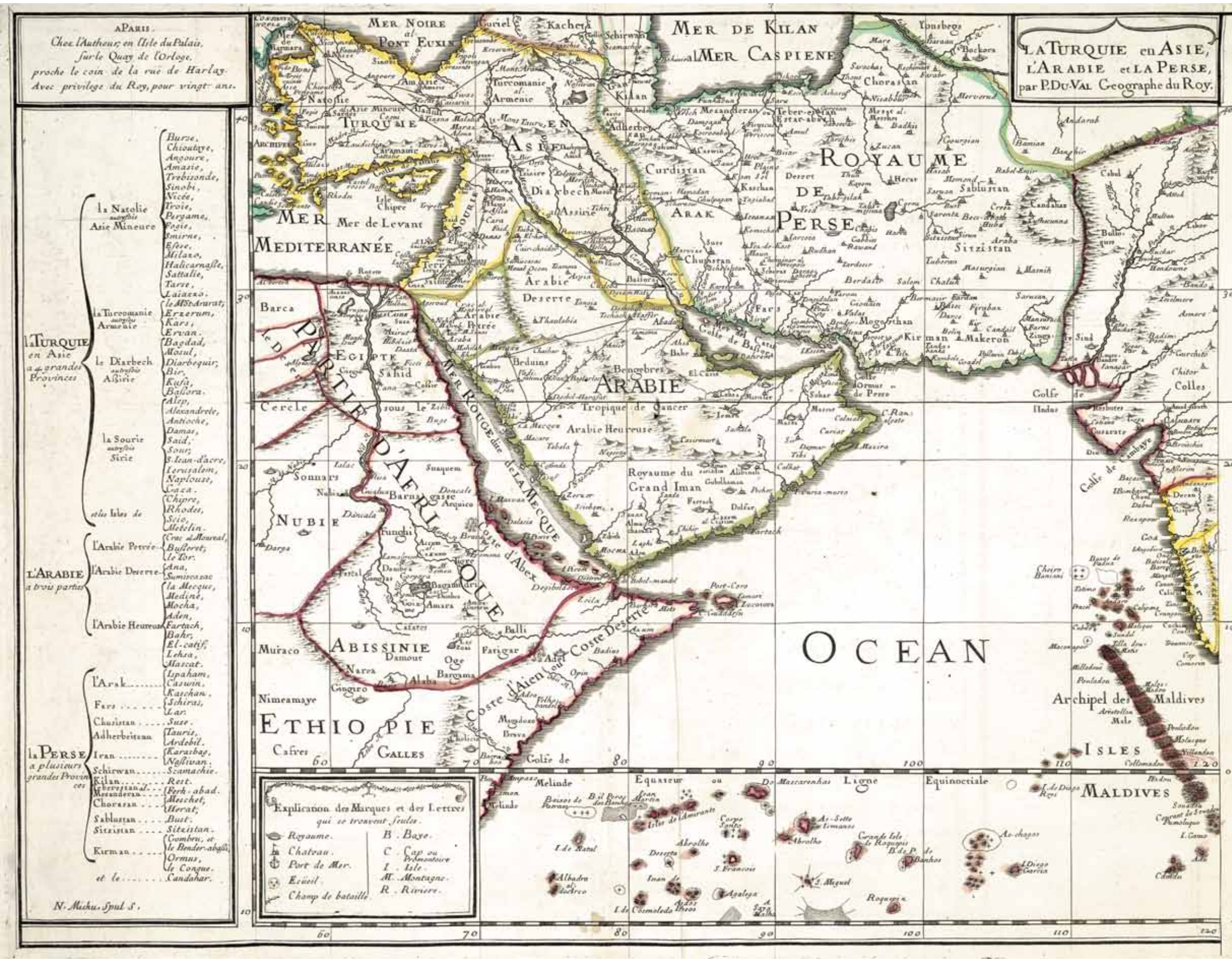
A Paris.
Chez l'Autheur, en l'Isle du Palais,
sur le Quay de l'Orloge,
proche le coin de la rue de Harlay.
Avec privilege du Roy, pour vingt ans.
LA TURQUIE en ASIE, L'ARABIE et LA PERSE, par P. DU VAL Geographe du Roy.
la TURQUIE en Asie a 4 grandes Provinces
la Natolie autrefois Asie Mineure
Burse, Chioutaye, Angoure, Amasie, Trebizonde, Sinobi, Nicée, Troie, Pergame, Fogie, Smirne, Esore, Milazo, Halicarnasse, Sattalie, Tarse, Laiazzo.
la Turcomanie autrefois Armenie
le Mt. Ararat, Erzerum, Kars, Ervan.
le Diarbech autrefois Assirie
Bagdad, Mosul, Diarbequir, Bir, Kufa, Bassora.
la Sourie autrefois Sirie
Alep, Alexandrete, Antioche, Damas, Said, Sour, S. Jean-d'acre, Jerusalem, Naplouse, Gaza.
et les Isles de
Chipre, Rhodes, Scio, Metelin.
L'ARABIE a trois parties
l'Arabie Petrée
Cruc el Mourad, Bussoret, le Tor.
l'Arabie Deserte
Ana, Sumirasac
l'Arabie Heureuse
la Mecque, Medine, Mocha, Aden, Fartach, Bahr, El-catif, Lehsa, Mascat.
la PERSE a plusieurs grandes Provinces
l'Arak
Ispaham, Caswin, Kaschan.
Fars
Schiras, Lar.
Chusistan
Suse.
Adherbeitzan
Tauris, Ardebil.
Iran
Karasbag, Nassivan.
Schirwan
Szamachie.
Kilan
Rest.
Tebersistan
Ferk-abad.
Mesanderan
Meschet, Herat.
Choraszan
Sablustan
Bust.
Sitzistan
Sitzistan.
Karman
Combru, et le Bender-abassi, Ormus, le Congue.
et le
Candahar.
N. Mich. Spul S.
MER NOIRE al PONT EUXIN
MER DE KILAN al MER CASPIENE
TURQUIE EN ASIE
ROYAUME DE PERSE
MER Mer de Levant MEDITERRANÉE
ARABIE
PARTIE D'AFRIQUE
NUBIE
ABISSINIE
ETHIOPIE
OCEAN
Archipel des Maldives
ISLES MALDIVES
Golfe de Bassora
Golfe de Ormus ou de Perse
Golfe de Indas
Mer Rouge dite de la Mecque
Coste d'Abex
Coste Deserte ou Coste d'Aien
Tropique de Cancer
Arabie Heureuse
Royaume du Grand Iman
Cercle sous le Zibi
Equateur ou Ligne Equinoctiale
Explication des Marques et des Lettres qui se trouvent seules.
Royaume.
Chateau.
Port de Mer.
Escueil.
Champ de bataille.
B. Baye.
C. Cap ou Promontoire.
I. Isle.
M. Montagne.
R. Riviere.

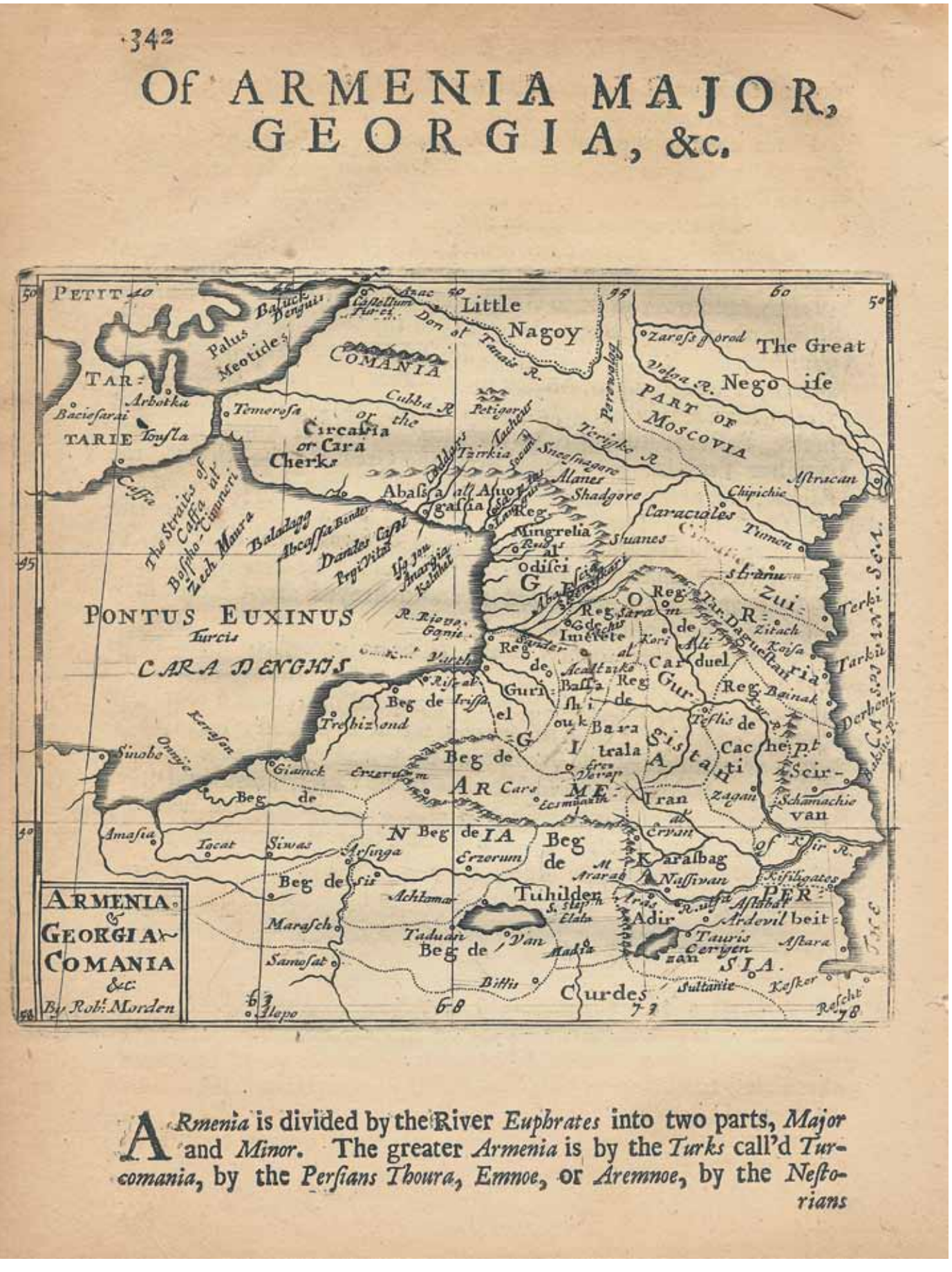

Պատ. 77

Բրիտանացի Ռոբերտ Մորդէնի (մահ.1703) «*Սրբագրուած աշխարհագրութիւն*» փոքրածաւալ ատլասը տպագրել է 1680, 1686 և 1770 թւականներին:

Այստեղ վերատպւած Հայաստանի և Վրաստանի քարտէզն աւելի մեծ ծաւալով տպագրել է 1688 թւականին: Քարտէզը նշում է Անդրկովկասի տարածքը, Վրաստանն իր պարսկերէն՝ Գիւրջիստան անունով, և Հայաստանը: Ղարաբաղը նշւած է «Ղարասբագ» անւանմամբ, իսկ Կասպից ծովի արևմտեան շրջանը կոչւած է Շիրւան: «Ադիրբեյջան» կոչւող երկրամասը գտնւում է Արաքսի հարաւային ափին, Պարսկաստանի տարածքում: Վանայ և Ուրմիա լճերը տեղադրւած են իրականութեանը համապատասխանող վայրերում:

Քարտէզի տակի գրութեան մէջ նշւած է, որ Մեծ *Հայքը* (Հայաստանը) թուրքերէնով կոչվում է *Թուրքոմանիա*:

Ղարաբաղի անւանման բացատրութիւնների համար տես պատ.119-ի բացատրականը:

Քարտէզի չափերը 14x12 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - RG26

Рис. 77

Небольшой атлас британца Роберта Мордена (умер в 1703) “Уточненная география” был издан в 1680, 1686 и 1770 гг.

Перепечатанная здесь карта Армении и Грузии в бо́льшем объеме была напечатана в 1688 г. Карта отмечает территорию Закавказья, Грузию с ее персидским названием - Гюрджистан, и Армению. Карабах отмечен под названием “Карасбаг”, а западная область Каспийского моря названа Ширван. Область, называемая Адирбейджан, находится на южном берегу Аракса, на территории Персии. Озера Ван и Урмия помещены в местах, соответствующих действительности.

В надписи внизу карты отмечено, что Великая Армения (Армения) по-турецки называется “Туркомания”.

О толковании названий “Карабах” см. пояснения к рис. 119.

Размеры карты 14x12 см.

Личная коллекция, Лондон - RG26.

78

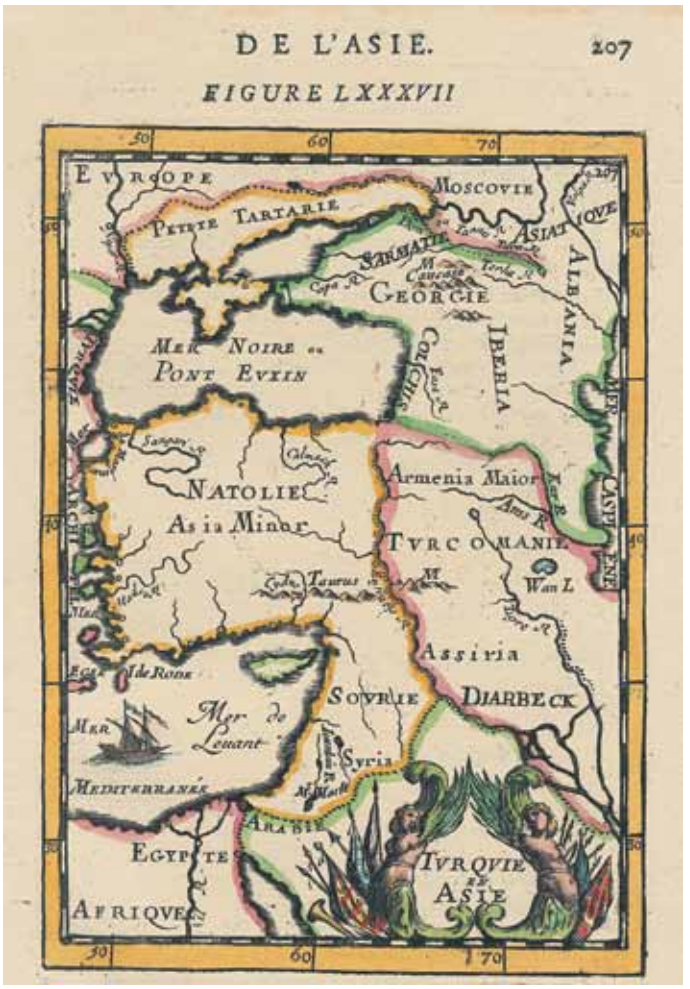

79

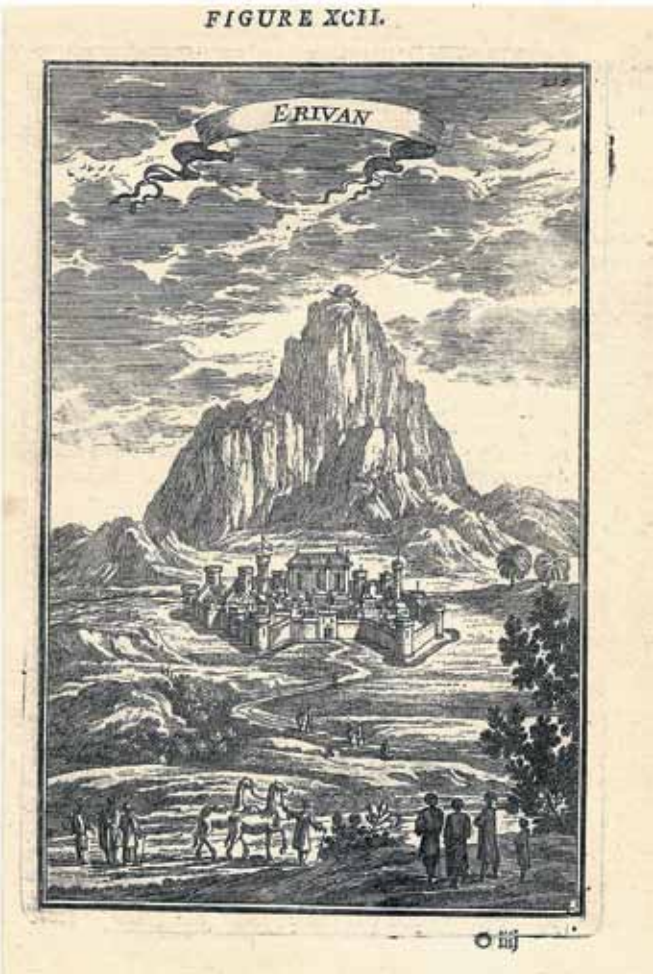

80

Պատ. 78/79/80

Այս երեք քարտէզները Ալեն Մալլետի (1630-1706) հինգ հատորանոց «*Տիեզերքի բացատրութիւն*»ը գրքից են, որոնց երկրորդ հատորը նուիրուած է Ասիային: Այս հատորների ֆրանսերէն օրինակը տպագրուել է 1683-ին, իսկ գերմաներէն թարգմանութիւնը՝ 1719-ին:

Հայաստանի և Վրաստանի քարտէզը ֆրանսերէն օրինակում կրկնուած է երկու անգամ XC համարով՝ էջ 211-ում և XCI համարով՝ էջ 213-ում, իսկ գերմաներէն տարբերակում՝ միայն մէկն է տպուած, այն էլ միացեալ XC, XCI համարով: Քարտէզում նշուած է Ռուսաստանի հարաւային մասը, Վրաստանը՝ պարսկերէն Գիւրջիստան, և Հայաստան – Թուրքոմանիան, որի կարևոր քաղաքներից նշուած են Կարսը, Էրզրումը և Երևանը: Կասպից ծովը կոչւում է իր հին պարսկերէն՝ Թաբարեստան անուանմամբ:

Ասիայի LXXXVII «Ասիական Թուրքիա» անուանուած քարտէզը նշում է Անատոլիան, Հայաստանը, Վրաստանը, Եգիպտոսը և Սիրիան: Այս քարտէզը ֆրանսերէն տարբերակի թիւ 207 էջն է:

Երևանի տեսարանը՝ պատկերուած Արարատով և Նոյեան տապանով, հաւանաբար գծուած է շրջանին անծանօթ մէկի ձեռքով: Այս գծագրութիւնը նոյն հատորի 215-րդ էջն է:

Չափերը 10x15 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 1295.f.1

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG3/14/75

Рис. 78/79/80

Эти три карты взяты из пятитомной книги Аллена Маллета (1630-1706) “Объяснение Космоса”, второй том которой посвящен Азии. Французский вариант этой книги был издан в 1683 г., а немецкий перевод - в 1719 г.

Карта Армении и Грузии во французском варианте повторена дважды под номером XC на стр. 211 и XCI на стр. 213, а в немецком варианте напечатана только одна и то сразу под номерами XC и XCI. На карте отмечена южная часть России, Грузия – по-персидски Гюрджистан и Армения – Туркомания, из важных городов которой отмечены Карс, Эрзерум и Ереван. Каспийское море названо своим старым персидским именем - Табарестан.

LXXXVII карта Азии, называемая “Азиатская Турция”, отмечает Анатолию, Армению, Грузию, Египет и Сирию. Эта карта является страницей 207 французского варианта.

Вид Еревана - с Араратом и Ноевым ковчегом - вероятно, начерчен человеком, не знакомым с этой областью. Этот чертежявляется страницей 215 того же тома.

Размеры 10x15 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 1295.f.1.

Также личная коллекция, Лондон - Ref.RG3/14/75.

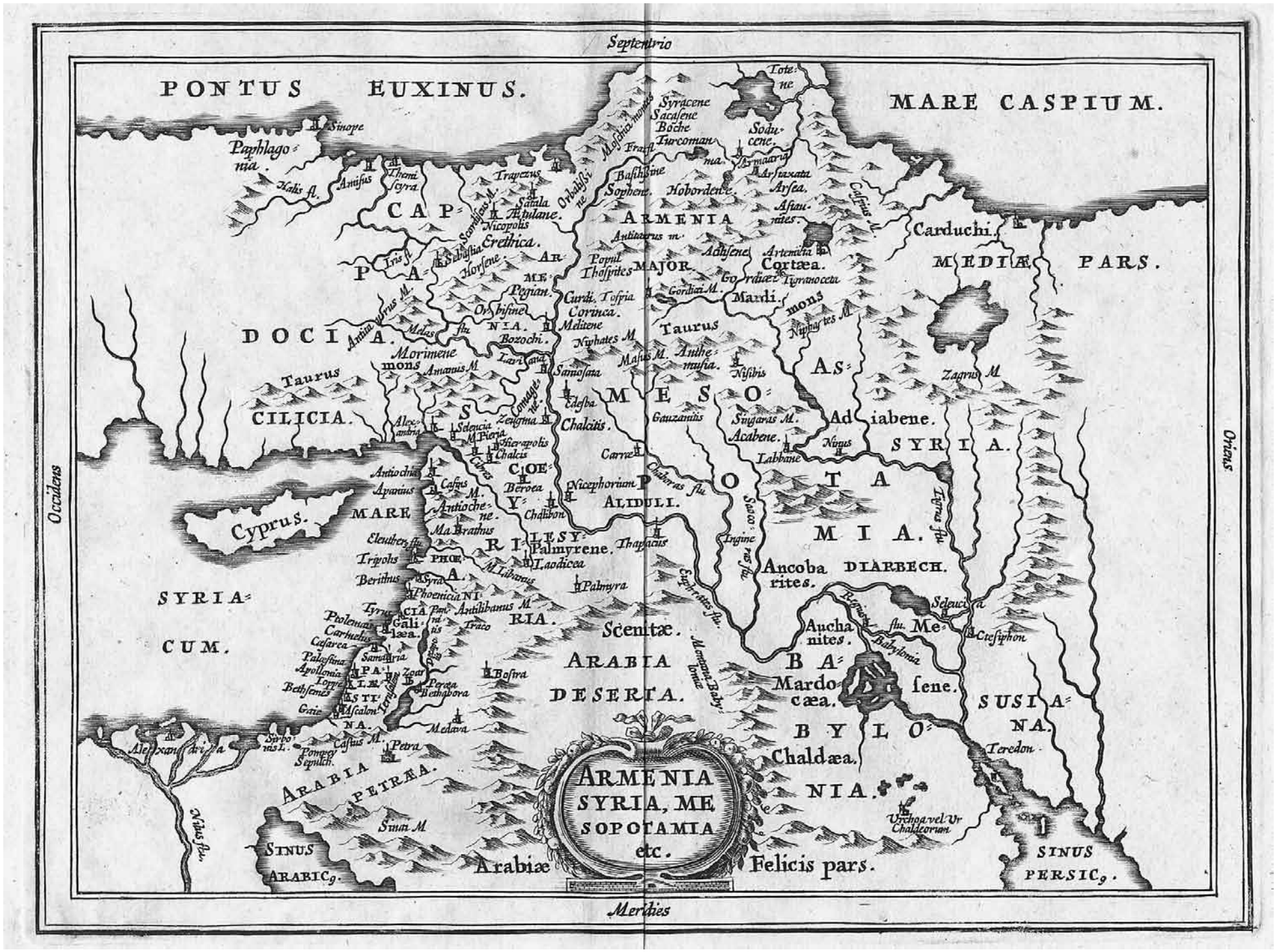

Պատ. 81

Քարտէզը Ֆիլիպ Քլուվերիուսի (1580-1622) *«Տիեզերական աշխարհագրութիւն»* ատլասից է, որը տպագրել է սկսած 1624 թվականից մինչև 1729-ը և նոյնիսկ աւելի ուշ:

Այս քարտէզը 1683 թվականի հրատարակութիւնից է և կոչւում է «Հայաստանը, Սիրիան և Միջագետքը»: Քարտէզը հիմնւած է Պտղոմէոսի աշխատանքի վրա, կարևոր դեր տալով գետերին, որոնք գծագրւած են չափազանցւած լայնքով: Ըստ ժամանակի սովորութեան, հարևան երկրների տարածքները թողնւած են դատարկ:

Հայաստանի տարածքում գտնւող քաղաքներից են Արմաւիրը, Արտաշատը, Արտամէտը, Մալաթիան, Նիկոպոլիսը, Սեբաստիան, Սատալան (հայերէն՝ Սատաղ), և Տուշպան՝ Վանը:

Չափերը 20x15 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - RG15

Рис. 81

Карта взята из атласа Филиппа Клуверия (1580-1622) “Космическая география”, который печатался, начиная с 1624 г. до 1729 г. и даже позднее.

Эта карта взята из издания 1683 г. и называется “Армения, Сирия и Междуречье”. Карта основана на трудах Птолемея. В ней отведена важная роль рекам, которые начерчены с преувеличенной шириной. Согласно традиции того времени, территории соседних стран оставлены незаполненными.

Из городов, находящихся на территории Армении, отмечены Армавир, Арташат, Артамет, Малатия, Никополис, Себастия, Сатала (Сатах) и Тушпа-Ван.

Размеры 20x15 см.

Личная коллекция, Лондон - RG15.

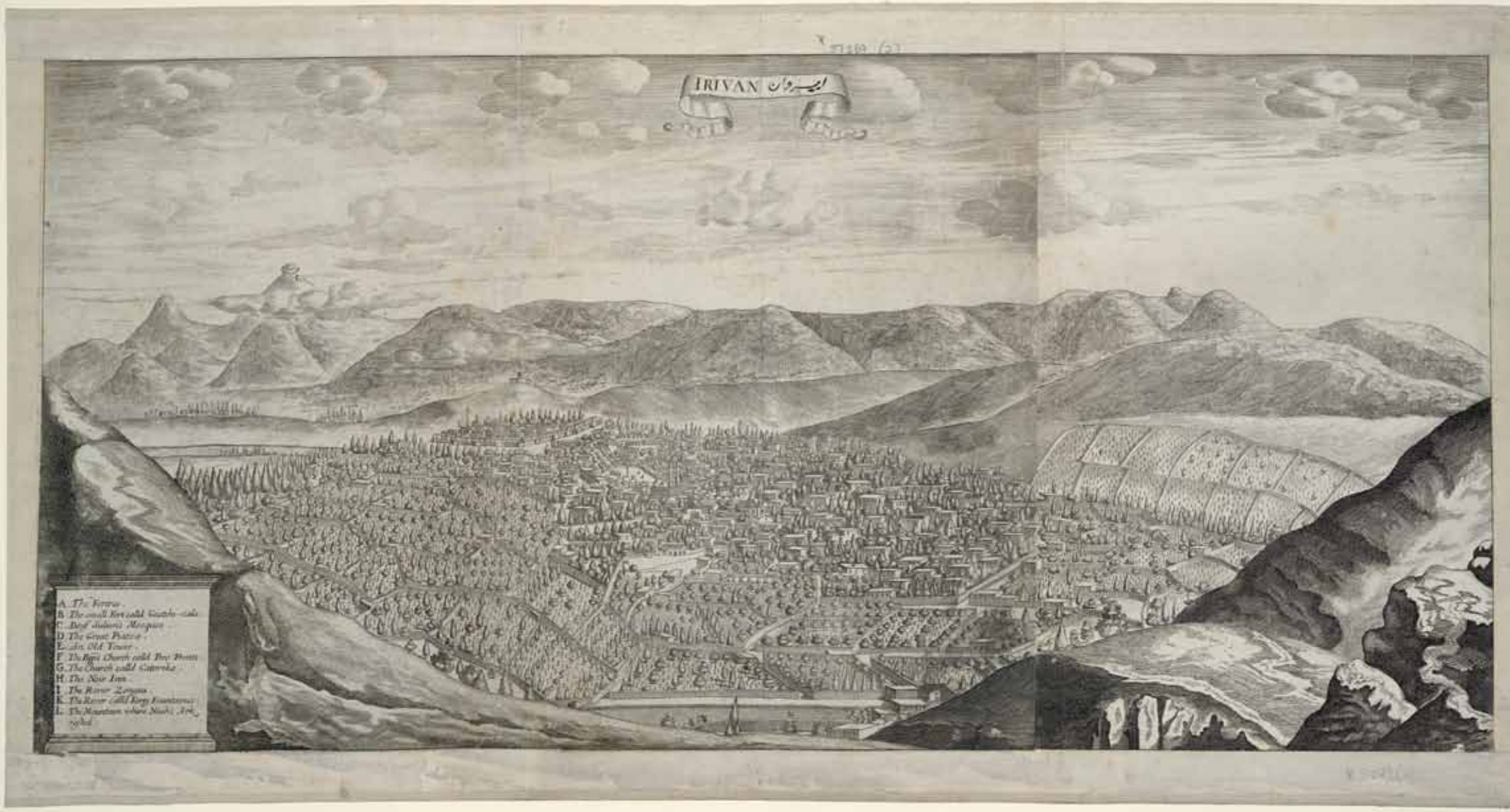

Պատ. 82

Այս գծագիրը պատկերում է Երևանը, որի անունը գրած է պարսկերէն տարբերակով՝ Իրիւան: Գծագիրը հանուած է Սըր Ջոն Շարդանի *«Ճամբորդութիւններ դէպի Պարսկաստան և Արևելեան Հնդկաստան, Սև ծովի և Կոլխիսի երկրի միջով»* աշխատութիւնից, տպագրուած 1686-ին Լոնդոնում: Հրատարակիչն է Մոզէս Պիտտը:

Սըր Ջոն Շարդանը (1643-1713) փարիզաբնակ մեծահարուստ զարդավաճառի որդի էր, որ սիրահարուած էր Արևելքին: Նրա առաջին ճամփորդութիւնը դէպի Պարսկաստան կայացաւ 1664 թւականին, երբ նա 18 ամիս բնակւեց Սպահանում (Իսֆահան): Ապա 1671-ին կրկին անգամ ճանապարհւեց այնտեղ, անցնելով Օսմանեան կայսրութիւնով, ուր նա հանդիպեց մեծ դժւարութիւնների: Այս անգամ նա չորս տարի մնաց Սպահանում և Ֆրանսիա վերադարձաւ 1667 թւականին: Հուգենոտների նկատմամբ հալածանքներից փախչելով նա ապաստանեց Անգլիա, ուր 1681-ին Բրիտանիայի Չարլզ Երկրորդ թագաւորը նրան Սըր տիտղոսը պարգևեց: Նրա գիրքը պարունակում է մի քանի գլուխ Հայաստանի և Սպահանում բնակւող հայերի մասին:

Չափերը 60x29 cm

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books 51269.(2) p.244

Рис. 82

Этот чертеж изображает Ереван, название которого написано персидским вариантом - Ириван. Чертеж взят из труда сэра Джона Шардана “Путешествия в Персию и Восточную Индию через Черное море и страну Колхиду”, напечатанного в 1686 г. в Лондоне. Издателем является Мозес Питт.

Сэр Джон Шардан (1643-1713) был сыном богатого парижского ювелира, влюбленного в Восток. Его первое путешествие в Персию состоялось в 1664 г., когда он 18 месяцев жил в Исфахане. Затем, в 1671 г. он вновь отправился туда, посетив Османскую империю, где он встретился с большими трудностями. На этот раз он четыре года прожил в Исфахане и вернулся во Францию в 1667 г. Спасаясь от гонений на гугенотов, он нашел убежище в Англии, где в 1681 г. король Британии Чарльз IIприсвоил ему титул сэра. Его книга содержит несколько глав об Армении и армянах, проживающих в Исфахане.

Размеры 60x29 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books 51269.(2) p.244.

83

Պատ. 83/83a

Սա մեզ հասած հայերէն ձեռագիր առաջին քարտէզն է, որը պատրաստել է Երեմիայ Չելեբի Քէոմուրճեանը (1637-1695) Կոստանդնուպոլսում, 1691 թւականին: Քարտէզը պատրաստուել է իտալացի Կոմս Լուդովիկо Մարսիլիի պատուէրով (Տես բուն տեքստի մէջ Հայկական քարտէզների գլուխը և Պատ. 95ը): Քէոմուրճեանը, որը նաև կոչւում էր Հաջի Խալֆա Քյաթիբ Չելեբի, ճանաչուած պատմաբան, բանաստեղծ, երաժիշտ, հրատարակիչ ու քաղաքական գործիչ էր, որի կարևոր աշխատութիւններից են *«Ստամպոլայ պատմութիւն»* և *«Պատմութիւն համառօտ 400 տարւայ Օսմանեաց Թագաւորաց»*:

Այս քարտէզը պատահաբար գտնուել է Բոլոնիայի Համալսարանի գրադարանում 1991 թւականին և նիւթ է դարձել Պրոֆ. Գաբրիելլա Ուլուհոջեանի ծաւալուն գիտական աշխատութեանը: Քարտէզն ընդգրկում է Հայկական Բարձրաւանդակը, Կասպից ծովից, Արցախից մինչև Մարմարա ծովի շրջանում գտնուող հայկական քաղաքները, շրջանները, եկեղեցական ծխերը, նաև կարևոր վանքերը, եկեղեցիները, մենաստանները, աղօթավայրերը և այլն: Հեղինակը տեղերի անունների հետ տուել է նաև նրանց մասին կարևոր, բայց համառօտ տեղեկութիւններ ու պատմական փաստեր:

Ըստ միջնադարեան սովորութեան, քարտէզը ուղղորդուած է արևելքը դէպի վեր, իսկ աշխարհագրական կոորդինատները և այլ տուեալները նշուած չեն: Քարտէզում տրուած են միմիայն բուն նպատակին ծառայող տեղեկութիւններ՝ ըստ նախընտրութեան: Էջմիածինը պատկերուած է գեղեցիկ մանրամասնութեամբ, ներառեալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հիւրընկալութեան տեսարանը: Վանայ լճի բոլոր կղզիների մասին տրուած են համառօտ, իսկ Վարագայ վանքի մասին աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ և այլն: Քարտէզի մէջ նաև նշուած են Երուսաղեմում, Կիպրոսում և այլուր գտնուող կարևոր հայկական եկեղեցիներն ու վանքերը: Վերի յիշատակարանում տրուած են տեղեկութիւններ հայոց պատմութեան մասին՝ նշելով պատմական կարևոր իրադարձութիւնները, իսկ ներքևի յիշատակարանում բացատրւում են քարտէզը պատրաստելու հանգամանքները, սրանց վրայ աւելացնելով տեղեկութիւններ կարևոր կրօնական կենտրոնների մասին:

Ստորագրուած է - «Ձեռամբ Կոստանդնուպոլսէցի Երեմիայի, պատկերահանի որդիս իմոյ տէր Մաղաքիայի»:

Կենտրոնական Հայաստանի քարտեզը ցուցադրուած է 83a դետալում:

Չափերը 358x120 սմ

Բոլոնիայի Համալսարանի գրադարան, Իտալիա

Մանրամասնի համար տես Uluhogian, Gabriella Prof. – Un'antica mappa dell'Armenia – Longo Editore Ravenna, Italy, 2001.

Рис. 83/83a

Это первая дошедшая до нас рукописная карта на армянском языке, которую составил Еремия Челеби Кёмюрджян (1637-1695) в 1691 г. в Константинополе. Карта сделана по заказу итальянского графа Людовика Марсили (см. “Краткая история картографии”, глава “Армянские карты” и рис. 95). Кёмюрджян, которого называли также Хаджи Халифе Кятиб Челеби, был известным историком, поэтом, музыкантом, издателем и политическим деятелем, из важных трудов которого выделяются “История Стамбула” и “Краткая история 400 лет Османских правителей”.

Эта карта была случайно найдена в библиотеке Болонского университета в 1991 г. и послужила материалом для большого научного труда профессора Габриэллы Улуоджян. Карта включает в себя Армянское нагорье, армянские города, области, церковные приходы, а также важные храмы, церкви, монастыри, молельни и т.д. на территории от Каспийского моря и Арцаха до Мраморного моря. Автор вместе с названиями местностей дал также важные, но краткие сведения о них и исторические факты. Согласно средневековой традиции, восток на карте расположен наверху, а географические координаты и другие данные не отмечены. На карте даны лишь необходимые для определенных целей сведения. Эчмиадзин изображен с красивыми подробностями, включая сцену приема у Католикоса всех армян. Про все острова озера Ван даны краткие сведения, а о монастыре Варага - более подробные. На карте отмечены также важные армянские церкви и храмы, находящиеся в Иерусалиме, Кипре и других местах. В верхней памятке даны сведения об армянской истории, упомянуты важные исторические события, а в нижней памятке объясняются обстоятельства создания карты, с добавлением сведений о важных религиозных центрах.

Подписано: “Рукою художника Еремии Константинопольского, сына Магакии”.

Карта Центральной Армении изображена на детали 83a.

Размеры 358x120 см.

Библиотека Болонского университета, Италия.

Подробнее см. Uluhogian, Gabriella Prof. – Un'antica mappa dell'Armenia – Longo Editore Ravenna, Italy, 2001.

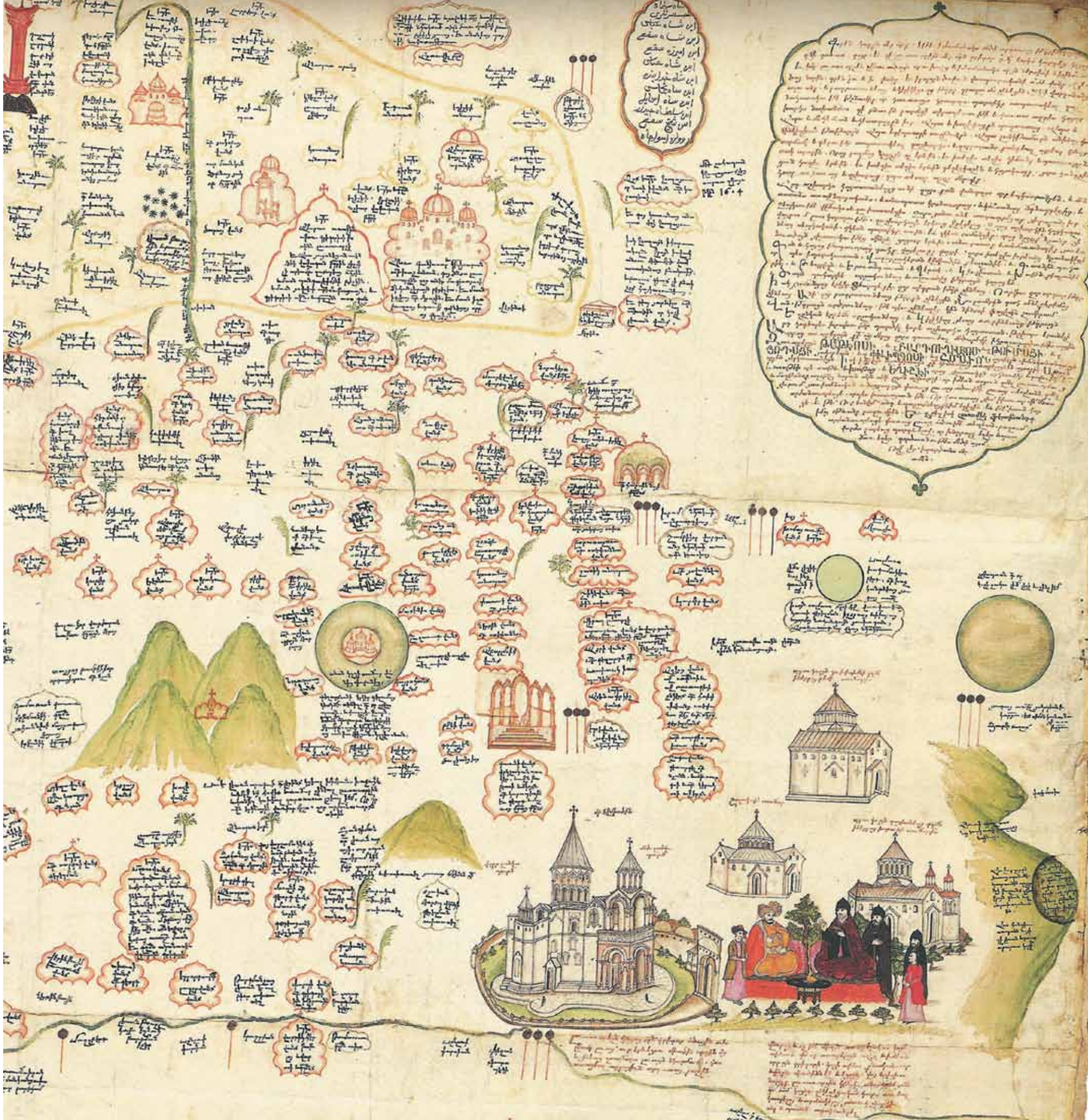

83a

84a

Պատ. 84/84a

Հայերէնով առաջին տպագիր «Համատարած Աշխահացոյց»ը, որի հրատարակիչն է Թովմաս Վանանդեցին, լոյս է տեսել1695 թւականին Ամստերդամում: Քարտէզի հէնքի փորագրողներն են Շոնբեկ (կամ Սխոնբեկ) եղբայրները: Սկսած 1754 թւականից, նոյն քարտէզը մի քանի անգամ վերահրատարակւել է Վենետիկի Սբ. Ղազար Միաբանութեան տպարանում:

Քարտէզը ցոյց է տալիս երկու կիսագնդերը, որոնց վրայ անկատար են ցուցադրւած Ամերիկան և Նոր Հոլանդիան (Աւստրալիան): Քարտէզը զարդարւած է գեղեցիկ քանդակւած պատկերներով: Չորս անկիւններում նշւած են տարւայ եղանակները՝ առասպելական անձնաւորութիւններով և աստղագուշակութեան նշաններով: Գիշերային երկինքն ու համաստեղութիւնները, երկրագնդի բևեռները, ինչպէս նաև արեգակնային համակարգը իր մոլորակներով ցուցադրւած են առանձին շրջանակների մէջ: Քարտէզի ներքևի կենտրոնական յիշատակարանում պարսկերէնով/թուրքերէնով գրւած է جهان بين «Ջահան Բին», այսինքն Աշխարհացոյց: Քարտէզն ունի իր բանալին, իսկ վերջնագիրն է.

Նորոգ քանդակ զեղեցկավէպ հանրանշան,
Փոխաբերեաց Թօմա յետնորդ ոստ Վանանդեան:
Փորագրութիւն յոյժ ցանկալի
Ի ձեռն եղբարց հարազատի.
Անդրիանու Ըսկոմբէկի,
Եւ Պետրոսի քաջավարժի,
Ընդ Ղուկասու հըմտագոյնի,
Երկամբք բազմօք յայտածողի.
Եղբօր որդի իմ անդրանկի
Պահէսցէ էն իւրիւն ծոցի:
ՅԱմստէրդամ, 1695:

Հայաստանի շրջանի մանրամասը ցուցադրւած է 84a դետալում, ուր Մեծ և Փոքր Հայքերի անւանումները ընդգծւած են կարմիրով:

Չափերը 158x124 սմ (4 մասից)
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 920.(89)

Рис. 84/84a

Первая печатная “Всеобщая карта мира” на армянском языке, издателем которой является Товмас Ванандеци, вышла в свет в 1695 г. в Амстердаме. Граверами этой карты были братья Шонбек (или Схонбек). Начиная с 1754 г. карта несколько раз переиздавалась в типографии Конгрегации Св. Лазаря близ Венеции.

Карта показывает два полушария, на которых неточно изображены Африка и Новая Голландия (Австралия). Карта украшена красиво выгравированными изображениями. В четырех углах отмечены времена года с мифическими героями и знаками Зодиака. Ночное небо и созвездия, полюсы земного шара, а также Солнечная система с ее планетами показаны в отдельных рамках. В центральной памятной записи внизу карты по-персидски/турецки написано “Джаан Бин”, т.е. Карта мира.

У карты есть свой “ключ”, содержащий памятную запись в поэтической форме об издателе и картографах.

Подробности области Армении показаны на детали 84a, где названия Великой и Малой Армении подчеркнуты красным.

Размеры 158x124 см. (из четырех частей).
Британская библиотека, Лондон - Maps 920. (89).

84 ›

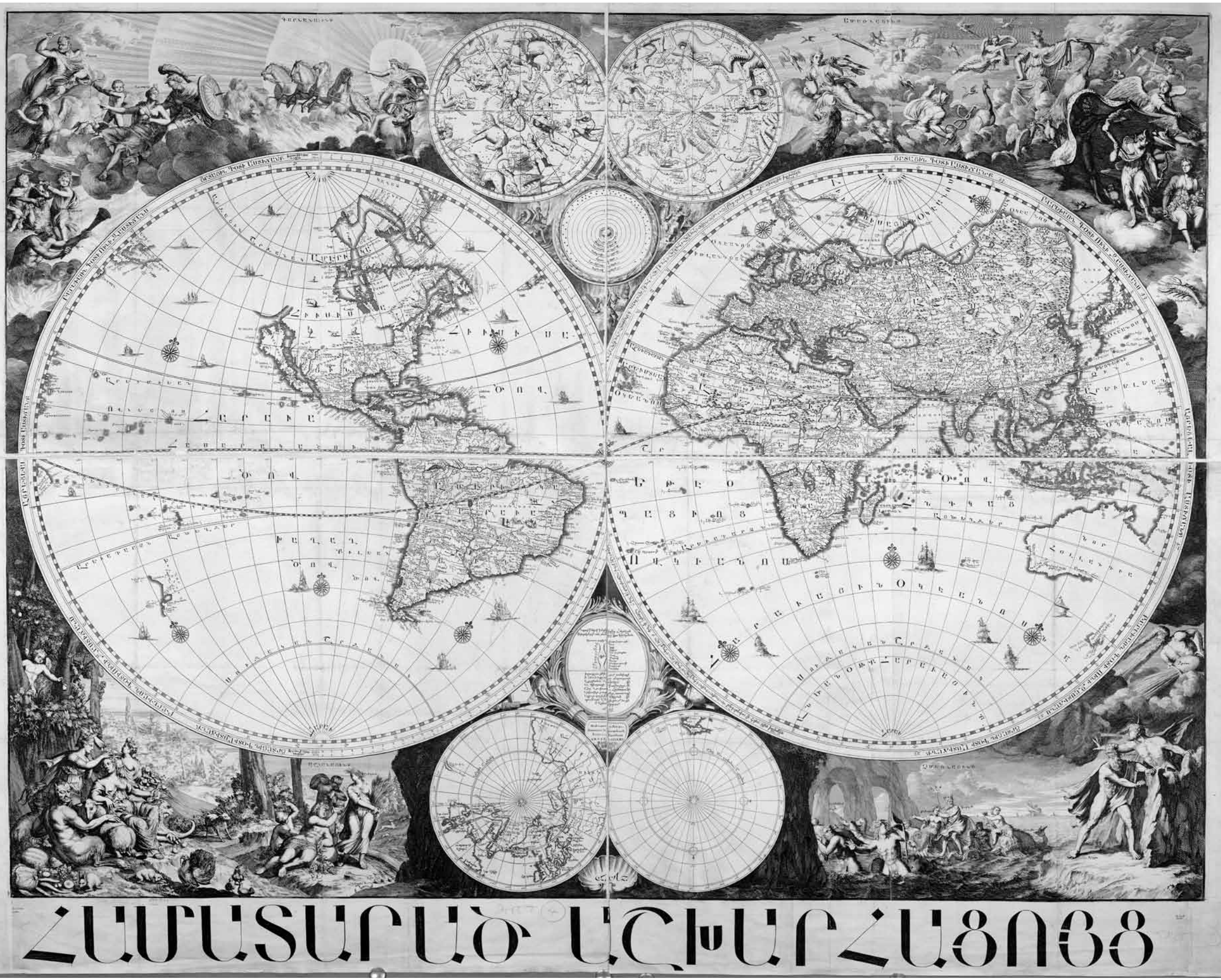
ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՑՑ

Պատ. 85

Վան Դեռ Աա-ի (1659-1733) «*Նոր և հետաքրքրական ատլաս*»ից մէկ էջ է, որը տպագրուած է Հոլանդիայի Լայդեն քաղաքում, 1710-ի շուրջ:

Քարտէզը ներառնում է Թաթարստանը և Չերքեզիան (Ցիրկասսիա), Վրաստանը, Անատոլիան և Հայաստանը: Հայաստանի քաղաքներից նշուած են Կարսը, Էրզրումը, Երևանը, Վանը, Բիթլիսը, Ջուղան (Ջուլֆա), իսկ Ղարաբաղի տեղը նշուած է Արաքսի հարաւում: Արաքս գետն էլ քարտէզում կոչւում է «Քարասս»:

Ղարաբաղի անուանման բացատրութիւնների համար տես պատ.119-ի բացատրականը:

Չափերը 24x16 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.49.e.21

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG59

Рис. 85

Это страница из “Нового и интересного атласа” Ван дер Аа (1659-1733), который напечатан в городе Лейден в Голландии, около 1710 г. Эта карта включает в себя Татарию, Черкесию (Циркасия), Грузию, Анатолию и Армению. Из городов Армении отмечены Карс, Эрзерум, Ереван, Ван, Битлис, Джуга (Джульфа), а Карабах отмечен к югу от Аракса. Река Аракс на карте названа “Карасс”.

Толкование названия Карабаха см. пояснения к рис. 119.

Размеры 24x16 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps,C.49.e.21.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG59.

Milliaria Germanica Communia 15 in uno Gradu.
Milliaria Gallica Communia quorum 20 in uno Grada.
De Landschappen der PERCOPTIZE en NOGAIZE TARTERS, CIRCASSEN, MINGRELIANEN en GEORGIANEN met die vande CRIM.
MOSCOVIA
UCRANIE
TARTARIA
NOGAYSI TARTARI
PERCOPTI
CRIM
PONTUS EUXINUS
CIRCASSIA
CASPIUM MARE
NATOLIA
ARMENIA
CURTI
PERSIA
CHORASAN
Constantinopolen
Astracan
Azof
Cyprus I.
Uytgevoerd te LEYDEN door PIETER VANDER AA met Privilegie.
Jan de Luca.

86a

Պատ. 86/86a

Զոն Դաւիդ Կոհլերի (1684-1755) *«Դպրոցական և ճամփորդական ատլաս»*ը պատրաստել է քարտէզագիր Ք. Վայգէլը Նիւրնբերգում՝ ուր որ քարտէզը նաև տպագրուել է 1718 թւականին: Ատլասը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասն ունի արդի աշխարհի 120 քարտէզներ, իսկ երկրորդ մասը, որը կոչւում է «*Հին աշխարհի բացատրութիւն*»ը, ունի Հին աշխարհի 44 քարտէզներ:

Սա Հին Ատլասի երկրորդ մասի թիւ 44 քարտէզն է: Այս քարտէզը կոչւում է «Արևելեան աշխարհի պատմական քարտէզը մ.թ. 5–րդ դարում»: Սրա մէջ ցուցադրուած են այդ դարաշրջանի թագաւորութիւններն ու երկրների բաժանումները:

Պատ. 86a-ն ցուցադրում է Հայաստանի շրջանը:

Չափերը 43x35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.38.e.4

Рис. 86/86a

“Школьный и путевой атлас” Джона Давида Кохлера (1684-1755) составил картограф К. Уайгель в Нюрнберге, где и была напечатана карта в 1718 г. Атлас состоит из двух частей. Первая часть включает в себя 120 карт современного мира, а вторая, которая называется “Толкование Старого мира”, имеет 44 карты Старого мира.

Это - карта N 44 второй части Старого атласа. Она называется “Историческая карта Восточного мира в V веке”. В ней показаны страны того периода.

Рис. 86а изображает область Армении.

Размеры 43x35 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.38.e.4.

86 ›

SCENA HISTORIARVM ORIENTALIS QVINTI SECVLI P. N. CHR.
in qua Imperii Romanorum & Accolarum Barbarorum status sistitur accurate. Curante Christophoro Weigelio. Noribergæ.
SUPPLEMENTUM THEATRO HISTORICO
SARMATIA EUROPÆA
SARMATIA ASIATICA
PONTUS EUXINUS
MARE CASPIUM
MARE HYRCANUM
SCYTHIA INTRA IMAUM
PONTICA
ASIANA
THRACIA
ARMENIA MAIOR
MEDIA
PARTHIA
PERSARUM sive ARTAXERXIDARUM IMPERIUM
BACTRIANA
MARGIANA
SOGDIANA
ARIA
PAROPAMIS
ARACHOSIA
DRANGIANA
GEDROSIA
CARAMANIA
PERSIS
SUSIANA
BABYLONIA
ARABIA DESERTA
ARABIA
ARABIA FELIX
SINUS PERSICUS
SINUS ARABICUS
MARE ERYTHRÆUM
INDIA
LIBYA
Libya exterior
AFRICA
ASIA
Scala

Պատ. 87

Ջոն Դաւիդ Կոհլերի (1684-1755) նախորդ էջում նշւած *«Դպրոցական և ճանապարհորդական ատլաս»*ից է նաև այս քարտէզը, պատրաստւած Նիւրնբերգում քարտէզագիր Ք. Վայգէլի կողմից, որը տպագրւել 1718 թւականին:

«Հայաստան»ի այս քարտէզը Հին Ատլասի թիւ 27 քարտէզն է: Այստէղ ցուցադրւած են Հայաստանի նահանգներն ու կարևոր քաղաքները: Վանայ լիճն անւանւած է Արճէշ, իսկ Սևանը՝ Լիքնիտես: Քարտէզը լի է աշխարհագրական սխալներով, որոնք համապատասխանում են ժամանակակից միւս քարտէզների սխալներին: Հայաստանի տարածքը բաժանւած է չորս մասի, Հիւսիսային, Հարաւային, Արևմտեան և Փոքր Հայքերի, որոնք տարածւած են Կասպից ծովից մինչև Միջերկրականը:

Չափերը 43x35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.38.e.4

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – RG101

Рис. 87

Эта карта также взята из указанной на предыдущей странице “Школьного и путевого атласа” Джона Давида Кохлера (1684-1755). Она составлена в Нюрнберге картографом К. Уайгелем и напечатана в 1718 г.

Эта карта “Армении” является картой № 27 Старого атласа. Здесь показаны провинции и важные города Армении. Озеро Ван здесь названо Арджиш, а Севан - Лихнитес. Карта полна географических ошибок, которые соответствуют ошибкам в других современных картах. Территория Армении разделена на четыре части: Северную, Южную, Западную и Малую Армению, которые распространяются от Каспийского моря до Средиземного.

Размеры 43x35 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 38.e.4.

Также личная коллекция, Лондон - RG101.

87 ›

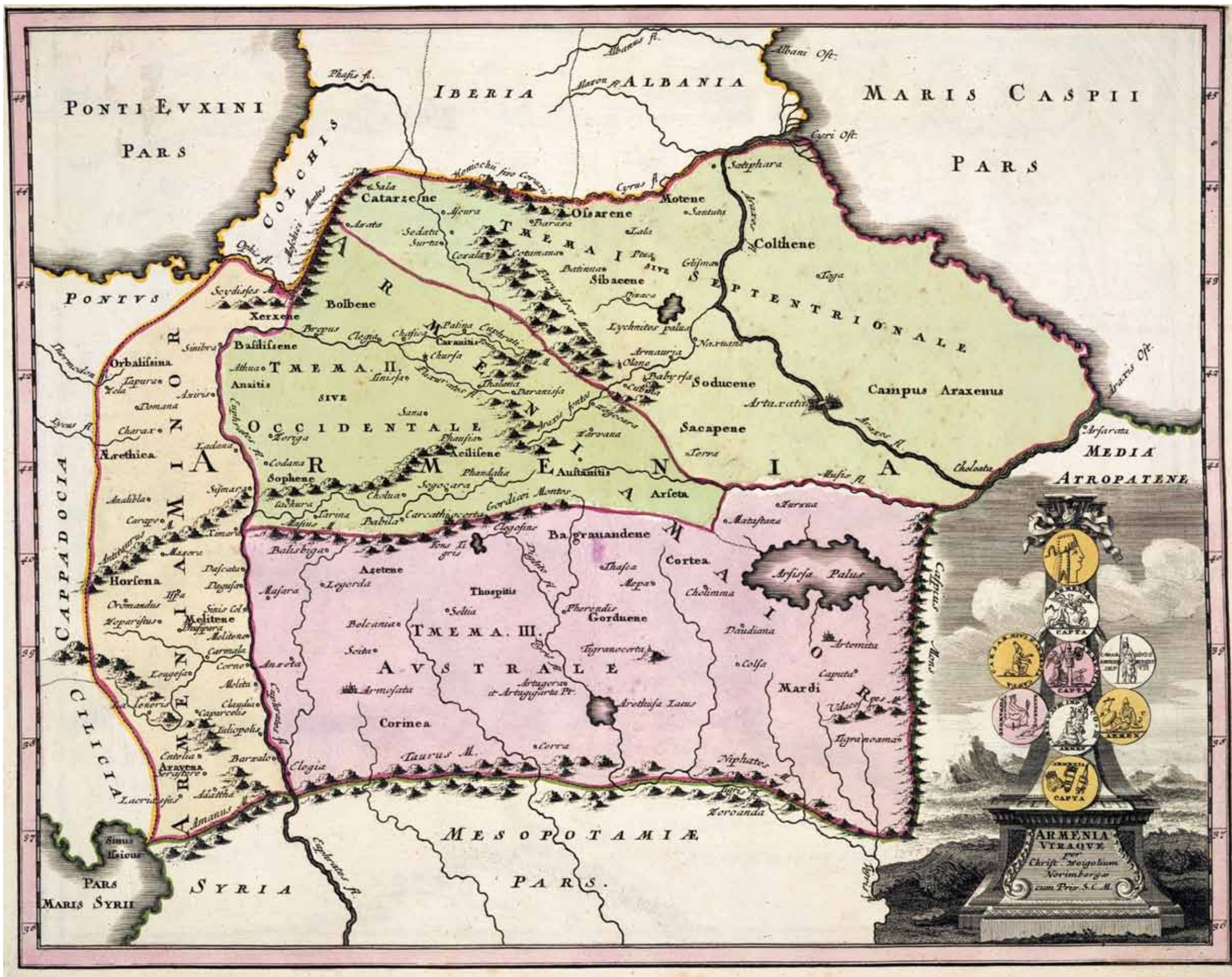
PONTI EVXINI
PARS
IBERIA
ALBANIA
MARIS CASPII
PARS
COLCHIS
PONTVS
CAPPADOCIA
CILICIA
SYRIA
PARS MARIS SYRII
MESOPOTAMIÆ
PARS.
MEDIA
ATROPATENE
ARMENIA
TMEMA I SIVE SEPTENTRIONALE
TMEMA II. SIVE OCCIDENTALE
TMEMA III. AVSTRALE
Catarzene
Osarene
Motene
Colthene
Sibacene
Bolbene
Xerxene
Basilisene
Orbalissina
Anaitis
Sophene
Acilisene
Aufanitis
Arseta
Sacapene
Soducene
Campus Araxenus
Arta vatis
Bagrauandene
Cortea
Arsissa Palus
Azetene
Thospitis
Gorduene
Horsena
Melitene
Corniea
Mardi
Arsissa Palus
Caspius Mons
Arsissa Palus
ARMENIA VTRAQVE per Christ. Weigelium Norimbergæ cum Priv. S.C.M.

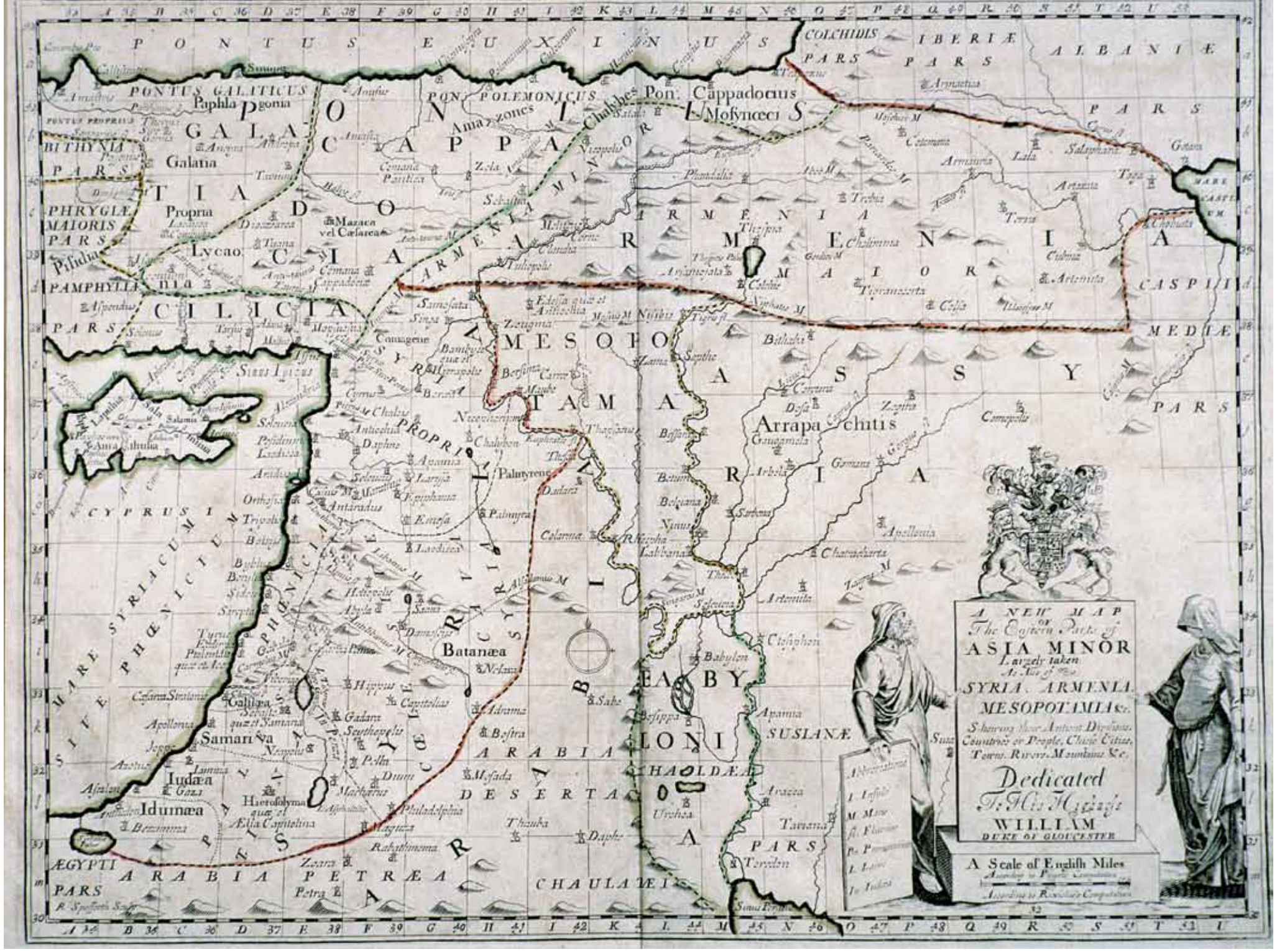

Պատ. 88

Այս քարտէզը՝ չնայած համեմատաբար նոր լինելուն, հիմնուած է Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*» հատորների վրայ, որը գծել է Սպոֆֆորտը Լոնդոնում՝ 1722 թւականին:

Քարտէզը էդուարդ Ուելլսի (1667-1727) «Հին և նոր աշխարհագրական քարտէզներ» ատլասի մաս է կազմում, որը պարունակում է Փոքր Ասիան, Սիրիան, Ասորէստանը, Բաբելոնը, Կիպրոսը, Մեծ և Փոքր Հայքերը և Միջագետքը: Քաղաքների անունները տրուած են ըստ Պտղոմէոսի, իսկ շրջանի երեք լճերից նշուած է միմիայն Վանայ լիճը:

Չափերը 48x36 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG09

Рис. 88

Эта карта, несмотря на то, что является относительно новой, основана на “Географии” Птолемея. Ее начертил Споффорт в 1722 г. в Лондоне.

Карта является частью атласа Эдуарда Уэллса (1667-1727) “Старые и новые географические карты”. Она содержит Малую Азию, Сирию, Ассирию, Вавилон, Кипр, Великую и Малую Армению и Междуречье. Названия городов даны по Птолемею и из трех озер области отмечено лишь озеро Ван.

Размеры 48x36 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG09.

Պատ. 89

Հոլանդացի Հերման Մոլլը (1678-1732) բնակւում էր Լոնդոնում, ուր 1723 թւականին հրատարակել է իր հեղինակած «*Երկրագնդի նոր հետազօտութիւն*» անունով ատլասը, իսկ 1729-ին՝ «*Փոքր ատլաս*»ը: *Փոքր Ատլասի* թիւ 33 քարտէզն այստեղ վերատպւած ասիական Թուրքիայի քարտէզն է, որը ներառնում է Անատոլիան, Պարսկաստանը, Վրաստանը և Հայաստանը՝ բաժանւած Օսմանեան և Պարսկական կայսրութիւնների միջև: Մեծ Հայքի քաղաքներից նշւած են Մուշը, Էրզրումը, Վանը և Ուրֆան, իսկ Երևանը գտնւում է Պարսկական գերիշխանութեան ներքոյ:

Չափերը 25x20 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.21.b.3

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG05

Рис. 89

Голландец Герман Молл (1678-1732) жил в Лондоне, где в 1723 г. издал свой атлас под названием “Новое исследование земного шара”, а в 1729 г. - “Малый атлас”.

Карта N 33 “Малого Атласа” - перепечатанная здесь карта Азиатской Турции, которая включает в себя Анатолию, Персию, Грузию и Армению, разделенную между Османской и Персидской империями. Из городов Великой Армении отмечены Муш, Эрзерум, Ван и Урфа, а Ереван находится под владычеством Персии.

Размеры 25x20 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.21.b.3.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG05.

Պատ. 90/90a

Գիյոմ Դէ Լիլի կամ դե Լ'իլի (1675-1726) «Կասպից ծովի շրջանի երկրները» կոչուած այս քարտէզը նրա մահուանից յետոյ, 1730 թւականին տպագրուել է Ամստերդամում, իր որդիների միջոցով: Այս քարտէզը Դէ Լիլի հանրայայտ «*Նոր ատլաս*»ից է, որն ունի 31 էջ տէքստ և 56 քարտէզ: Քարտէզը ցուցադրում է Կասպից ծովի շրջանը, Հայաստանի հիւսիսում են Մեգրելիան և Կարտուելին–Վրաստանը, արևելքում՝ Լէսգի, Շիրւան, Դերբենդ և Մողան շրջանները, որոնք 1918 թւականից ի վեր կոչւում են Ադրբեջանի Հանրապետութիւն, իսկ Արաքս գետի հարաւում գտնւում է Պարսկական «Ադրբիջան» անւանւած նահանգը: Քարտէզում ցուցադրուած են շատ այլ մանրամասնութիւններ:

Վանայ և Ուրմիոյ (Շահի ծով) լճերը ցոյց են տրուած նեղուցով միացած: Քարտէզագէտն այս սխալն արել է հաւանաբար այն պատճառով, որ երկու լճերի ջրերն էլ աղի են և իրար շատ նման, եզրակացնելով, որ դրանք պէտք է որ իրար միացած լինեն: Քարտէզում գծուած են նաև միջքաղաքային ճանապարհները: Հայաստանի մանրամասնի համար տես դետալ 90a:

Տես նաև պատ. 95.

Չափերը 63x54cm

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 1.TAB.8, f 35

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG62

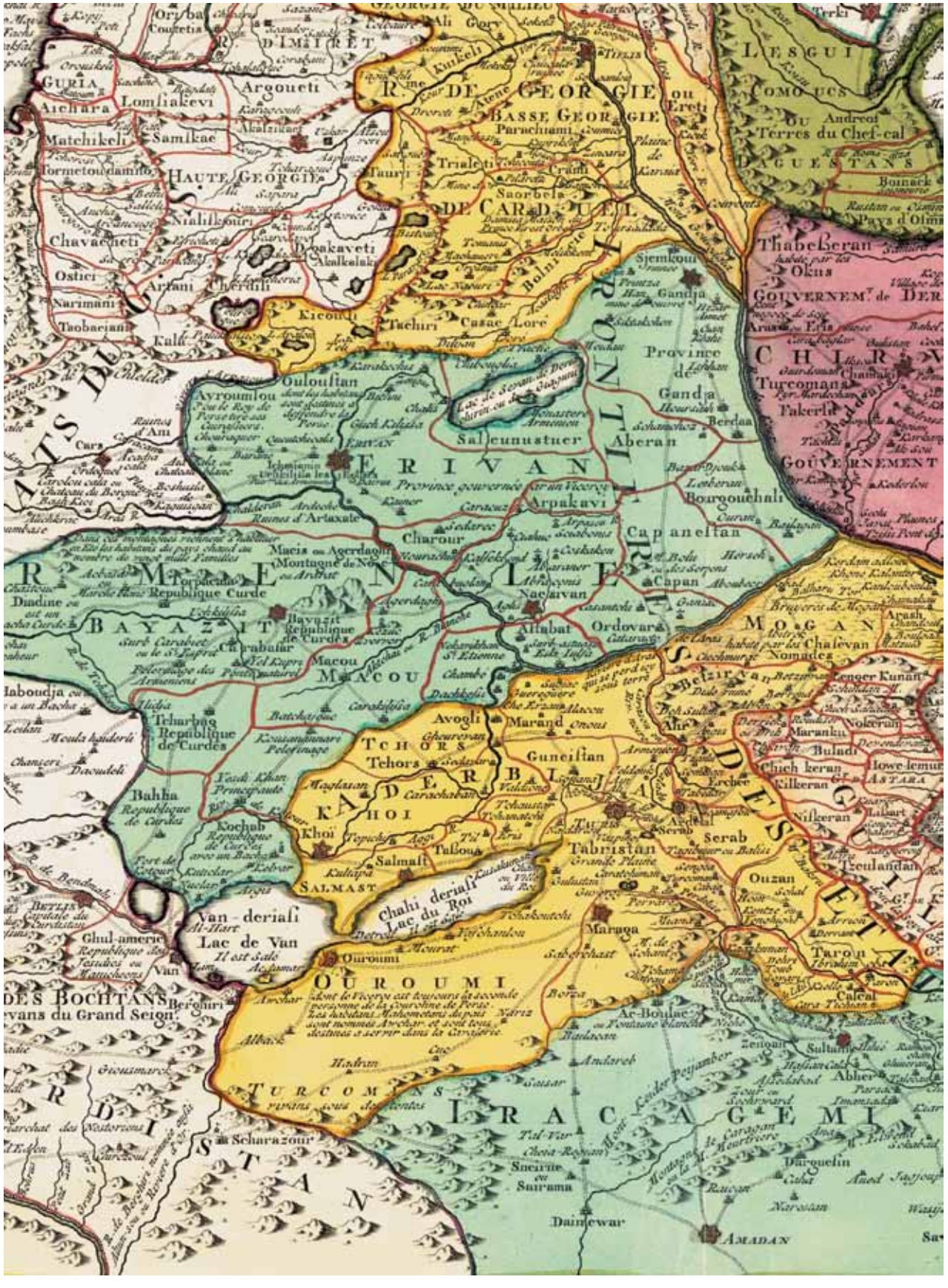

Рис. 90/90a

Эта карта Гийома Делиля или де Л'иля (1675-1726) "Страны района Каспийского моря" была напечатана после его смерти в 1730 г. в Амстердаме его сыновьями. Эта карта взята из известного "Нового атласа" Делиля, в котором 31 страница и 56 карт.

Карта показывает район Каспийского моря, на севере Армении показаны Мегрелия и Картвелия-Грузия, на востоке - районы Лезги, Ширван, Дербент и Муган, которые с 1918 г. называются Азербайджан, а на юге от Аракса расположена провинция, называемая Персидский "Адрбиджан". На карте показаны многие другие подробности.

Озера Ван и Урмия (Шахское море) показаны соединенными заливом. Картовед допустил эту ошибку, вероятно, по той причине, что вода в обоих озерах соленая и очень похожа, и он счел, что они должны быть едиными. На карте начерчены также дороги между городами. О подробностях области Армении см. деталь 90a. См. также рис. 95.

Размеры 63x54 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 1. TAB.8, f 35.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG62.

Echelle
COSAQUES DU DON
ROYAUME D'ASTRACAN
DES ETATS DE RUSSIE
CALMOUCS
NAGAIA
GRAND MER BLEUE
MER D'AZOF
PETIT NAGAIA
PAYS DES CARA-NOGAIS
DES TARTARES NOIRS
PAYS DEPENDANS DU KAN DES TARTARES
CABARDINIE
FRONTIERES
GOLFE VASEUX D'YEMBA
Bouches du Volga
CARTE
MER CASPIENE
A AMSTERDAM
CIRCASSIE
PAYS DE LADDA
PETIGORIE
Isle de Koulal
MER BLEUE
PAYS DES TURCMENS
Nation errante et Mahometane
FRONT.RES DU ROYAUME DE BOCARA
SOUANES
ROYAUME DE MINGRELIE
GEORGIE
MER NOIRE
MER CASPIENE
GHIWIE
ROYAUME DE CORGANG
ou DE CAREZEM
TARTARES USBECS
ERIVAN
NATOLIE
FRONTIERES DES ETATS
GOLFE DE GUILAN
GOLFE D'ASTRABAT
ZAWEH
JOBAN
CHORASAN
ROYAUME DES BOCHTANS
DIARBECK
IRACAGEMI
ROI DE PERSE
Delf Bizad
Van derali
Lac de Van
OUROUMI
MASANDERAN ou TABRISTAN
Isle d'Agourgan
Meybele
Bouches de la Riviere de Kour
Pays de Sachater
Tiflis
Tabrizian
Ouzan
Arpakavi
Capanellan
Gandja
Tauris
Arzeroum
Erzerum
Tocat
Sivas
Amasia
Trebizonde
Kutaiah
Ispahan
Amadan
Desert couvert de sel

90

Պատ. 91

Օսմանցի առաջին աշխարհագրագէտ Քյաթիբ Չելեբիի (1609-1657) հանրայայտ *«Ջիհան Նիւմա»* جهان نما (Աշխարհացոյց) աշխարհագրութեան գիրքը հրատարակել է օսմանցի (ծագումով հունգարացի) առաջին տպագրիչ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան: Հեղինակն մինչև իր մահը հասցրել էր գրի առնել գրքի միմիայն առաջին մասը: (Տես նաև պատ. 69-71)

Հեղինակի մահուանից յետոյ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան՝ օգտուելով Իբն-Բահրամիի և Չելեբիի սևագրութիւններից, լրացրեց վարպետի գիրքը և տպագրեց այն 1732/33 թւականին: Այս գրքի 41-րդ գլուխը վերաբերում է Հայաստանին, ուր տրուած են աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ, քան Չելեբիի ձեռագրում: Նոյն գրքի 39-րդ գլուխը Արևելեան Հայաստանի մասին է, որը գտնուում էր Պարսկական գերիշխանութեան տակ: Ընդհանուր առմամբ Չելեբին իր աշխատութեան մէջ օգտուել է Աբուլֆիդայի «Թաղլիմ ուլ-Բօլդան»ի և Ալ-Իսթախրիի գրքերի մեջ եղած աշխարհագրական տեղեկութիւններից: (Տես պատ. 23)

Գիրքը պարունակում է 40 քարտէզ, որոնց մէջ են մոլորակների, համաստեղութիւնների, խաւարման գծագրութիւնները, կիսագնդերը, մայր ցամաքները և երկրագնդի որոշ շրջաններից աւելի մանրամասն քարտէզներ: Դիտողի համար պարզ է, որ քարտէզները գծելիս գծագրողը հիմք է ունեցել Եւրոպական ատլասների քարտէզները և լայնօրէն ընդօրինակել է նրանց աշխատանքները:

Այստեղ վերատպւած քարտէզը «*Չերքեզիայի*, *Աբխազիայի*, *Շիրւանի*, *Դաղստանի*, *Գիւրջիստանի* (Վրաստանի), *Ռևանի* (Երևան), *Կարսի*, *Տրապիզոնի և Էրզրումի քարտէզ*»ն է: Չնայած որ գրքի տեքստում նշւած է, որ Վանը, Կարսը, Էրզրումը և շատ այլ քաղաքներ Հայաստանի քաղաքներից են, բայց Մութեֆերրիկայի աւելացրած քարտէզի մէջ միմիայն գծւած են նահանգների սահմանները, առանց երկրների անունները նշելու: (Նմանութիւնների համար տես նաև պատ. 64 և 66)

Քարտէզի արևելքում Արաքսի հիւսիսում գտնւող երկրներն են՝ Շիրւանը և Դաղստանը:

Չափեր 26x31cm

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. 80.a.7, pp. 431-432

Рис. 91

Известная книга по географии первого османского географа Кятиба Челеби (1609-1657) “Джихан-нюма” (“Карта мира”) была издана первым османским (по происхождению - венгром) издателем Ибрагимом Мютеферрика. Автор до своей смерти успел записать только первую часть книги (см. также рис. 69-71).

После смерти автора Ибрагим Мютеферрика дополнил книгу мастера, пользуясь черновиками Челеби и ибн-Бахрама и издал ее в 1732/33 гг. 41-ая глава этой книги посвящена Армении. В ней даны более подробные сведения, чем в рукописи Челеби. 39-ая глава той же книги посвящена Восточной Армении, которая находилась под господством Персии. В целом Челеби в своем труде пользовался географическими сведениями, имевшимися в книгах Абу-л-фида “Таквим аль-Булдан” и аль-Истахри (см. также рис. 23).

Книга содержит 40 карт, на которых изображены карты планет, созвездий, затмений, полушария, материки и более подробные карты некоторых областей земного шара. Для читателя ясно, что чертя карты, картограф имел как основу карты европейских атласов и подражал этим трудам.

Перепечатанная здесь карта - это “Карта Черкесии, Абхазии, Ширвана, Дагестана, Гюрджистана (Грузия), Ревана (Ереван), Карса, Трапезунда и Эрзерума”. Несмотря на то, что в тексте книги отмечено, что Ван, Карс, Эрзерум и другие являются городами Армении, однако в добавленных Мютеферрика картах начерчены только границы провинций без упоминания названий стран (для сравнения см. также рис. 64, 66).

На востоке карты, к северу от Аракса находятся страны Ширван и Дагестан.

Размеры 26x31 см.

Британская библиотека, Лондон - Or. 80.a.7, pp. 431-432.

91 ›

مقیاس
فرسخ
میل
مرحله
ساعت
مملکت ازدرهان
قلعهٔ ازدرهان
اولونوغای
بحر خزر
بحر خزر
بحر خزر

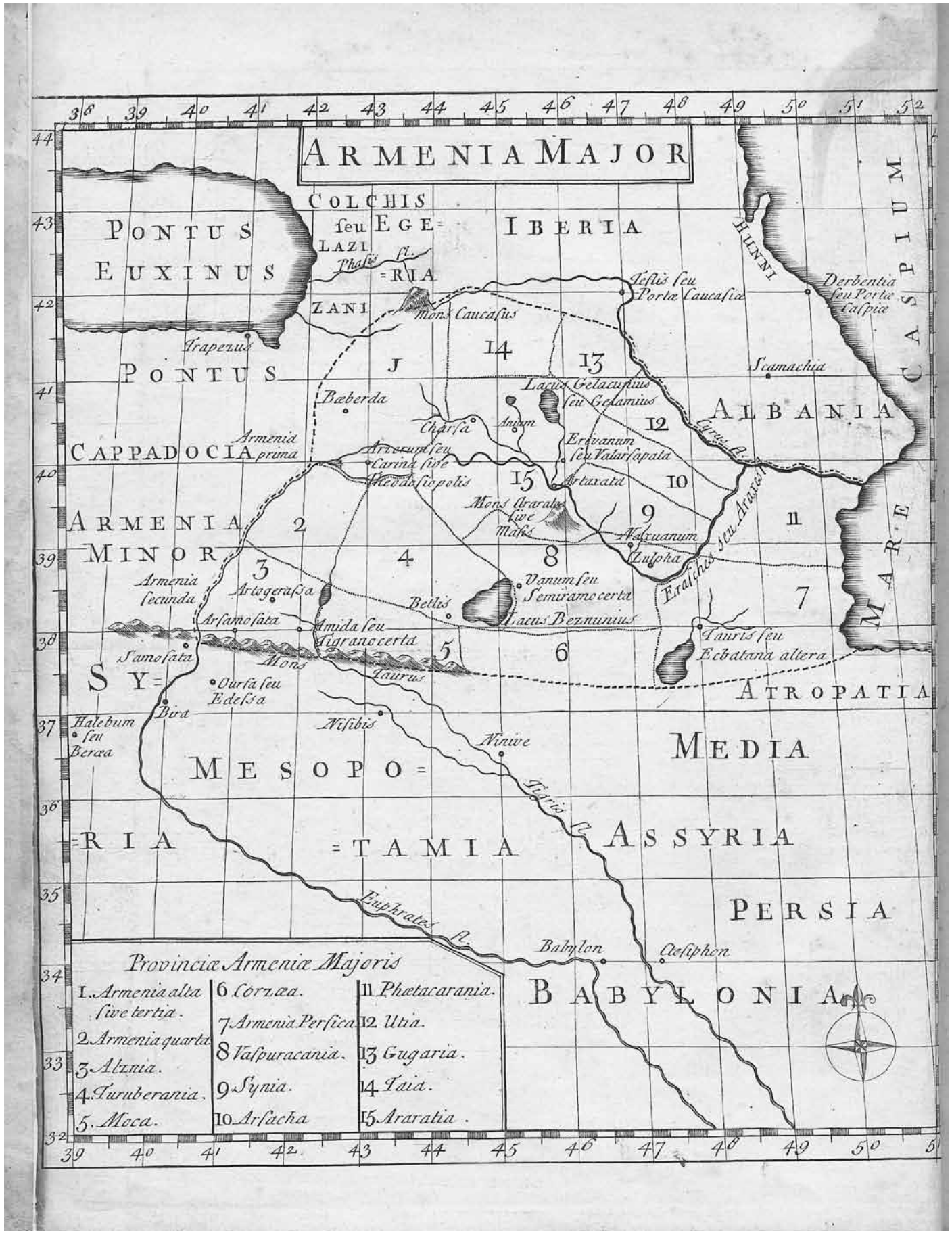

Պատ. 92/93

Միջնադարեան Հայաստանի այս քարտէզը 1736 թւականին Լոնդոնում լատիներէն և հայերէն լեզուներով Խորենացու *«Պատմութիւն Հայոց»* և *«Աշխարհագրութիւն»* միատեղ տպագրւած հատորից է: Պէտք է նշել, որ ոմանք այսօր *«Աշխարհագրութիւն»*ը վերագրում են Անանիա Շիրակացուն: Գիրքը հրատարակել են եղբայրներ Ուիլլիամ և Ջորջ Ուիստոնները:

Քարտէզը պատրաստւած է հիմքում ունենալով *«Աշխարհացոյց»*ի բացատրութիւններն ու տեւալները: Այստեղ ցոյց են տրւած Մեծ Հայքի 15 նահանգները՝ բաժանւած կէտագծերով, իսկ երկրի արտաքին սահմանները նշւած են գծիկներով: Փոքր Հայքը նշւած է Մեծ Հայքի արևմուտքում, Անատոլիայի արևելեան ծայրամասում:

Նշւած քաղաքներից են *Երիւանում* (Երևան), *Վալարշապատա* (Վաղարշապատ կամ Էջմիածին), *Արզերում կամ Կարին կամ Թէոդոսիոպոլիս*, *Վաննում կամ Սեմիրամակերտ* (Վան կամ Շամիրամակերտ), *Բիթլիս*, *Արշամաշատ և Նախուանում* (Նախիջևան): *Արարատի* անունը նշւած է նաև որպէս *Մասիս*, իսկ Արաքս գետի հայկական անունը՝ *Երասխ*, նոյնպէս նշւած է: Երբ քարտէզը համեմատում ենք նոյն շրջանի պտղոմէոսեան քարտեզներին, կարելի է հաստատել, որ հին քարտէզներն այնքան էլ սխալ չէին:

Պատ. 93

Այս պատկերը պատ. 92-ի գրքի խորագիր էջն է:

Քարտէզի չափերը 185x225 մմ

Մասնաւոր հաւաքածու, Լոնդոն - Mosis Khorensis, Whiston, 1736

93

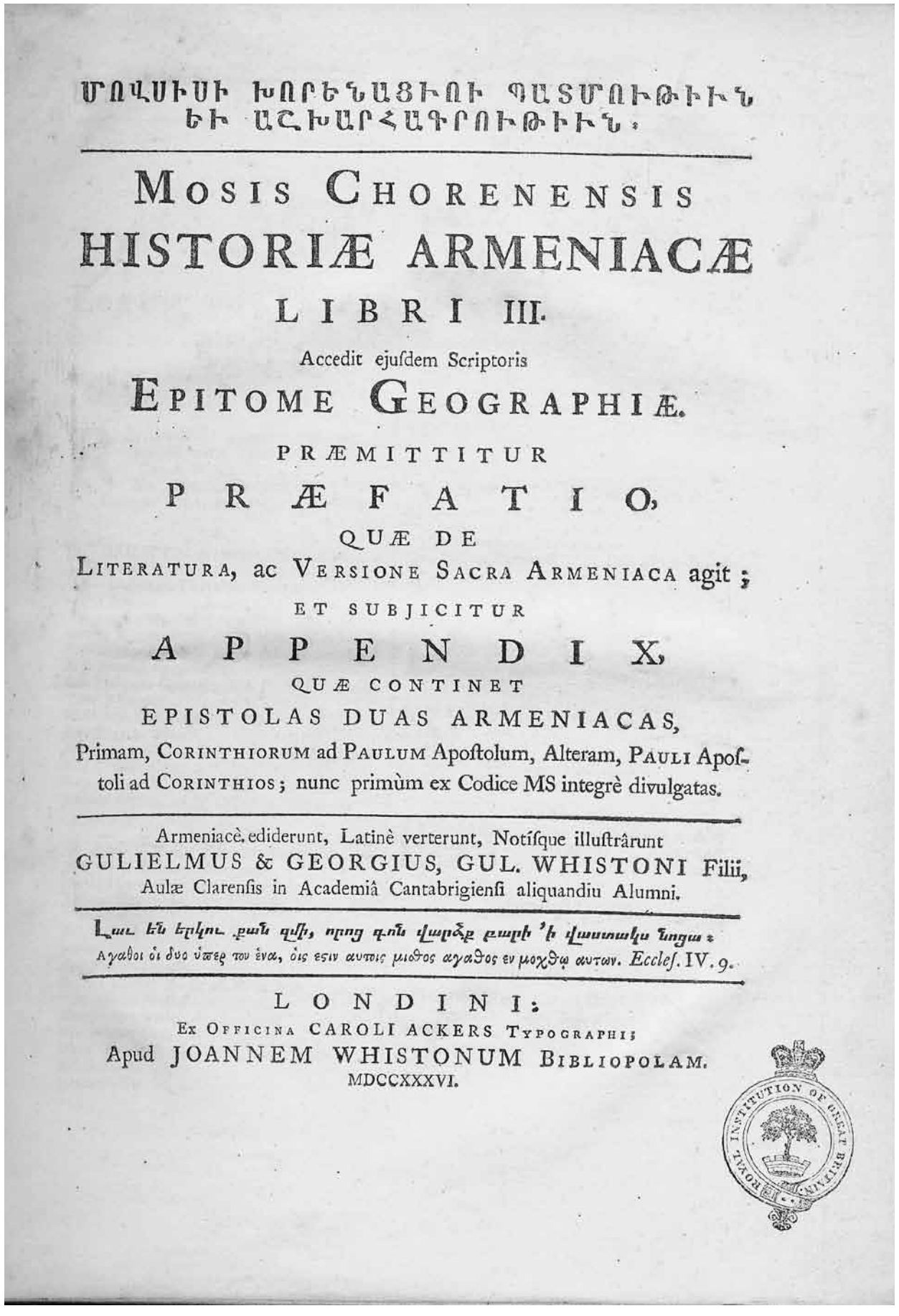

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

MOSIS CHORENENSIS
HISTORIÆ ARMENIACÆ
LIBRI III.
Accedit ejusdem Scriptoris
EPITOME GEOGRAPHIÆ.
PRÆMITTITUR
PRÆFATIO,
QUÆ DE
LITERATURA, ac VERSIONE SACRA ARMENIACA agit;
ET SUBJICITUR
APPENDIX,
QUÆ CONTINET
EPISTOLAS DUAS ARMENIACAS,
Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apostolum, Alteram, PAULI Apostoli ad CORINTHIOS; nunc primùm ex Codice MS integrè divulgatas.

Armeniacè ediderunt, Latinè verterunt, Notísque illustrârunt
GULIELMUS & GEORGIUS, GUL. WHISTONI Filii,
Aulæ Clarensis in Academiâ Cantabrigiensi aliquandiu Alumni.

Լաւ են երկու քան զմի, որոց գոն վարձք բարի 'ի վաստակս նոցա։
Αγαθοι οι δυο υπερ του ενα, οις εσιν αυτοις μισθος αγαθος εν μοχθῳ αυτων. Eccles. IV. 9.

LONDINI:
Ex OFFICINA CAROLI ACKERS TYPOGRAPHI;
Apud JOANNEM WHISTONUM BIBLIOPOLAM.
MDCCXXXVI.

Рис. 92/93

Эта карта средневековой Армении взята из напечатанной в 1736 г. в Лондоне на латинском и армянском языках книги, в которую вошли "История Армении" и "География" Мовсеса Хоренаци. Надо отметить, что некоторые исследователи сегодня приписывают авторство "Географии" Анании Ширакаци. Книгу издали братья Уильям и ДжорджУистоны.

Карта подготовлена на основе толкования и сведений из "Ашхарацуйца" ("Карты мира"). Здесь показаны 15 провинций Великой Армении, разделенных пунктирной линией, а внешние границы страны отмечены черточками. Малая Армения показана на западе Великой Армении, на восточной окраине Анатолии.

В числе отмеченных на карте городов Эриванум (Ереван), Валаршапата (Вагаршапат или Эчмиадзин), Арзерум или Карин или Теодосиополь, Ваннум или Семирамакерт (Ван или Шамирамакерт), Битлис, Аршамашат и Нахуанум (Нахичевань). Арарат отмечен также как Масис, употреблено также армянское название реки Аракс - Ерасх. При сравнении этой карты с картами Птолемея того же периода, можно убедится, что старые карты не такие ужнеточные.

Рис. 93

Это изображение является заглавной страницей книги рис. 92.
Размеры карты 185x225 мм.
Частная коллекция, Лондон - Mosis Khorensis, Whiston,1736.

94a

Պատ. 94/94a

Օսմանեան Կայսրութեան այս քարտէզը վերցուած է Յոհան Բատիստ Հոմանի (1663-1724) *«Նոր ատլաս»*ից: Սա քարտէզի թիւ 13 էջն է՝ հրատարակուած Սանկտ Պէտերբուրգում 1748 թւականին: Քարտէզագիրներն են Գիյոմ Դէ Լիլը և Յոհան Մաթիաս Հազեն:

Չնայած այն պարագային, որ ատլասը հրատարակուած է 1748-ին, բայց սրա մէջ տեղադրուած Թուրքիայի քարտէզը թւագրուած է 1737: Այս քարտեզը որոշ տարբերութիւններ ունի Դէ Լիլի ատլասի քարտէզներից: Հայաստանի մէկ մասն այստեղ ցուցադրուած է Թուրքական Կայսրութեան սահմաններում, իսկ արևելեան մասը՝ այդ թւում Ղարաբաղն ու Երևանը՝ նշուած են Պարսկաստանի գերիշխանութեան տակ: Կասպից ծովի արևմտեան երկրամասերի անուններն են Դաղստան, Լեզգի և Շիրւան: Մողանը և Ադրբեջանը գտնուում են Արաքսի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների մէջ: Ինչպէս Դէ Լիլի միւս քարտէզներում, այստեղ էլ Վանայ և Ուրմիա լճերը պատկերուած են միացած նեղուցով:

Հայաստանի տարածքի մանրամասնութիւնների համար տես պատ.94a-ն, իսկ Ղարաբաղի անուանման մասին տես պատ.119-ի բացատրութիւնը:

Չափերը 58x49 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.45.f.6

Рис. 94/94a

Эта карта Османской империи взята из “Нового атласа” Йоганна Батиста Гомана (1663-1724). Это страница N 13 карты, изданной в Санкт-Петербурге в 1748 г. Картографами являются Гийом Делиль и Йоганн Матиас Газе.

Несмотря на то, что атлас издан в 1748 г., помещенная здесь карта Турции датирована 1737 г. Эта карта имеет некоторые отличия от карты атласа Делиля. Часть Армении здесь показана в границах Османской империи, а восточная часть, в т.ч. Карабах и Ереван отмечены под господством Персии. Названия западных областей Каспийского моря - Дагестан, Лезги и Ширван. Муган и Азербайджан находятся к югу от Аракса, в границах Персии. Как и на других картах Делиля, здесь также озера Ван и Урмия изображены соединенными заливом. Подробности территориии Армении см. на рис. 94a, а о названии Карабах см. пояснения к рис. 119.

Размеры 58x49 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.45.f.6

94 ›

IMPERIUM
TURCICUM
in
EUROPA, ASIA ET AFRICA
REGIONES
PROPRIAS, TRIBUTARIAS, CLIENTELARES,
sicut et omnes ejusdem
PUBLIC REGATUS seu PRÆFECTURAS GENERALES
exhibens
Autore IO BAPTISTA HOMANNI Norimbergensi
MARE NIGRUM
PONTUS EUXINUS
MARE MEDITERRANEUM
MARE PERSICUM
MARE ARABICUM
SINUS PERSICUS
SINUS ARABICUS
ARABIA DESERTA
ARABIA FELIX
REGNUM TRIPOLITANUM
TERRA FEZZAN
BERDOA
NUBIA
ABYSSINORUM REGNUM
REGNUM MAGNI MOGOLIS
REGNUM SAMARCAND
REGNUM BUCHARIA
REGNUM CHIWA
REGNUM MECRAN
REGNUM BALCH
REGNUM MAHRETTA
REGNUM SEOBRA
REGNUM FARTACH
REGNUM NOBRA
REGNUM TIGRE
REGNUM DANCALA
REGNUM BUGIA
REGNUM FOEDERATI
REGNUM MEDINAE
REGNUM MECCAE
REGNUM YEMEN
REGNUM ARMENIA
REGNUM GEORGIA
REGNUM CIRCASSIA
REGNUM MOSCOVIA
REGNUM POLONIA
REGNUM HUNGARIA
REGNUM BOHEMIA
REGNUM GALLIA
REGNUM ITALIA
REGNUM GRAECIA
REGNUM CANDIA
REGNUM CYPRUS
REGNUM ARAKAN
REGNUM OTRAR
REGNUM BUCHARIA
REGNUM SAMARCAND
REGNUM CHIWA
REGNUM MECRAN
REGNUM MOGOLISTAN
REGNUM NOBRA
REGNUM MAHRETTA
REGNUM SEOBRA
REGNUM FARTACH

95a

Պատ. 95/95a

Այս քարտէզի կարևորութիւնը կայանում է նրանում, որ սա օսմանցի աշխարհագրագէտների առաջին քարտէզն է, որը տպագրել է Եւրոպայում: Քարտէզը պատրաստել է Աբուբեքիր էֆենդին, իսկ տպագրութիւնը երկլեզուանի է՝ ֆրանսերէնով և իտալերէնով: Քարտէզը կոչւում է «Օսմանեան կայսրութիւնը, բաժանուած Բեգլարբեգութիւնների, Փաշալիկների և Բեյլիկների» և տպագրուած է 1740 թւականին: Քարտէզն առաջին անգամ հրատարակել է Կոմս Մարսիլիի *«Օսմանեան կայսրութեան զինուորական իրավիճակը»* գրքում, տպագրուած Ամստերդամում 1732 թւականին: (Տես Լոնդոնի Համալսարան, Արևելեան և Աֆրիկեան Հետազօտութիւնների Դպրոցի՝ «ՍՕԱՍ»ի գրադարան, թիւ ED.73.1) Այս գիրքը պարունակում է մէկ ուրիշ նման քարտէզ ևս, ուր նշուած չեն երկրների սահմանները: Իսկ քարտէզի հեղինակը նոյն Կոմս Լուդովիկօ Մարսիլին է, ով 1691 թւականին Երեմեայ Չելեբի Քէոմուրճեանին պատւիրել էր պատրաստել Օսմանեան Կայսրութեան մէջ գտնուող հայկական եկեղեցիների քարտէզը: (Տես պատ. 83)

Տեքստում տրուած են կայսրութեան բաժանումները. մասնաւորապէս, այստեղ Բեգլարբեգութիւնները կոչւում են նաև Վիլայեթ: Սրանք կարող են ներառնել մէկ նահանգի կամ ամբողջ մի երկրի տարածքը: Այս բաժանումները համընկնում են Քէոմուրճեանի քարտէզի բաժանումներին, ուր սրանք ցոյց են տրուած մեկ, երկու կամ երեք գաւազաններով:

Քարտէզում Հայաստանի վիլայեթը (Erman Vil.) ներառնում է Արզումը (Էրզրում), Մանազկերտը, Վանը, Բիթլիսը, Բաիսիտը (Բայազէդ), Խոտուրը և այլն: Վանայ լճի վայրը փոխադրուած է դէպի արևելք, այդպիսով խառնելով քաղաքների և աշխարհագրական վայրերի համեմատական յարաբերութիւնները: Օրինակ Կարսը, որը գտնւում է Բայազեդից 150 կիլոմետր հիւսիս-արևմուտք, ցոյց է տրուած նրա արևելքում՝ 100 իտալական մղոն հեռաւորութեան վրայ:

Պատ. 95a-ում ցուցադրուած է Հայաստանի շրջանի մանրամասը:

Չափերը 57x54 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 43305.(16)

Рис. 95/95a

Важность этой карты заключается в том, что она является первой картой османских географов, которая напечатана в Европе. Карту составил Абу-Бекир эфенди, и издана она на французском и итальянском. Она называется “Османская империя, разделенная на бейлербейства, пашалыки и бейлики” и напечатана в 1740 г. Карта впервые была напечатана в книге графа Марсили “Военное положение Османской империи”, изданной в Амстердаме в 1732 г. (см. библиотеку SOAS Школы исследований по Востоку и Африке Лондонского университета номер ED.73.1). Эта книга содержит еще одну подобную карту, где не отмечены границы стран. Автор карты - тот же граф Людовико Марсили, который в 1691 г. заказал Еремии Челеби К ёмюрджяну карту армянских церквей, находящихся в Османской империи (см. рис. 83).

В тексте дано деление империи: бейлербейства называются также вилайетами. Они могут включать в себя территорию одной провинции или одной целой страны. Эти деления совпадают с делениями карты Кёмюрджяна, где они показаны одним, двумя или тремя жезлами. На карте вилайет Армения (Ermani Vil.) включает в себя Арзум (Эрзерум), Малазкерт, Ван, Битлис, Баисит (Баязет), Хотур и др. Место озера Ван перенесено на восток, таким образом нарушая соотношение городов и географических мест. Например Карс, который находится на 150 км к северо-западу от Баязета, показан на его востоке, на расстоянии 100 итальянских миль.

На рис. 95a показаны подробности области Армении.

Размеры 57x54 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 43305.(16).

95 ›

MAPPA
DELL' IMPERO OTTOMANNO
Composta da ABUREKIR EFENDI Geografo conclativamente alla divisione de
BEYLERBATI, PASSALATI e BEYLATI.
I Lochi, dove son Bey, sono su Aste con una coda
I Lochi, dove sono Passa, ne sono due
quelli dove sono Beylerbey, ne sono tre
Le residenze Imperiali di Burlia, Adrianopoli, Costantinopoli, ne sono fatte per distinzione delle dignità imperiali
Ogni Beylerbato e Passalato resta distinto dagli altri che le circondano per quelli stessi colori de' quali le residenze loro e dipendenti Beylati sono segnati.
Nella Mappa si troverà frequente l'abbreviatura Vill. che significa Villajet col qual termine i Turchi chiamano tutti i Paesi vicini.
ANNOTAZIONE.
I Turchi misurano le distanze de Lochi con le ore, che può farsi un Cavallo a passo quieto, che appunto corrisponde a 3 miglia Italiani, delle quali è composta la Scala susseguente.
CARTE DE L' EMPIRE OTTOMAN
Dressée par ABUREKIR EFENDI Geographe Turc, suivant les divisions des
BEYLERBAS, BACHALAS et BEYLAS.
La residence des Beys est designée par une queue de cheval
Celle des Bachas par deux
Celle des Beglierbeys par trois
et les villes de Burse, d'Andrinople et de Constantinople comme villes Imperiales et residences ordinaires du Sultan sont distinguées par sept
Chaque Beylerbat, et chaque Bachalat est distingué de ceux des environs par une teinte de la même couleur dont est marquée la résidence, de même que les Beylats qui en dependent.
Le mot Vill. se trouve souvent sur la Carte, il signifie Villajet et les Turcs se servent de ce mot pour designer les pays d'une vaste étendue.
AVERTISSEMENT.
Les Turcs mesurent la distance d'un lieu à un autre par heures. L'heure se compte par le chemin que peut faire un Cheval qui va le pas, et elle repond à trois milles d'Italie dont l'échelle suivante est composée.
Scala de Miglia Italiani
Echelle de Milles d'Italie
EUROPA
ASIA
AFRICA
KARA DEGNISI
CHILAN DEGNISI
AGIEMM VIL
DESERTA
ARABIA DESERTA ARENOSA
ARABIA FELICE
YEMEN
MEMFIS
EGITTO
MEQUE
MORA VIL.
CHIPROS VIL.
GIERIT VIL.
NOGAI TATAR VIL.
MENGRELI VIL.
ERMEN VIL.
CURSI VIL.
CHRIM TATAR VIL.
ORIENTE. EST.
PONENTE. OUEST.
MEZO GIORNO SUD.

96a

Պատ. 96/96a

Այս անգլերէն քարտէզի անունն է «Կասպից ծովի և յարակից երկրների քարտէզ, պատրաստուած հանգուցեալ Ցարի պատուէրով»: Քարտէզը պատրաստել ու հրատարակել է Ջոն Սենէքսը Լոնդոնում, 1742 թւականին:

Սա Գիյոմ Դէ Լիլի նոյնանուն քարտէզի անգլերէն թարգմանութիւնն է: Սրա բնօրինակը այս հատորում վերատպւած պատ. 90 քարտէզն է, որը հրատարակւել էր 1730 թւականին:

Դէ Լիլի քարտէզի բոլոր պակասութիւններն ու սխալները նոյնութեամբ կրկնւած են այստեղ ևս: Վանայ և Շահի (Ուրմիա) լճերը, որոնք իրարուց 150 կմ հեռաւորութեան վրայ են՝ ցուցադրւած են միացած կարճ նեղուցով: Այսպիսով Հայաստանն ու Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգը խցկւած են իրարու մէջ, տեղահան անելով քաղաքներն ու աշխարհագրական վայրերը: Սևանայ լճի թեքութիւնը սխալ է, բայց այստեղ նշւած են լճի կղզին և միաբանութիւնը:

Պարսկաստանի գրաւած տարածքում են Երևանը, Բայազեդը և Վանը, իսկ Թուրքիայի գրաւած շրջանների մէջ են Բիթլիսը, Էրզրումը և Կարսը: Էջմիածնի անունը մակագրւած է Իշնիանի, ինչպէս նաև շատ ուրիշ անուններ, որոնք մակագրւած են կոպիտ սխալներով: Արարատը նշւած է հայերէն «Մասիս», թուրքերէն «Աղրիդաղ» և Աստուածաշնչի «Արարատ» անուանումներով:

Վանայ լճի մօտ գտնւող մի շրջան կոչւած է «Եզիդիների հանրապետութիւն»: Եզիդիները քրդական մի ցեղ են, որոնք միւսներից տարբերւում են կրօնով և աւանդութիւններով, և որոնց մեծամասնութիւնն այսօր ապրում է Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքում:

Հայաստանի շրջանի մանրամասնութեան համար տես պատ.96a.

Չափերը 525x425 մմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 141.a.1.(17)

Рис. 96/96a

Название этой английской карты “Карта Каспийского моря и прилегающих стран, составленная по заказу покойного Царя”. Карту составил и издал Джон Сенекс в Лондоне, в 1742 г.

Это английский перевод одноименной карты Гийома Делиля. Ее оригинал - карта, изданная в 1730 г., воспроизведена на рис. 90.

Все ошибки и недостатки карты Делиля с точностью повторяются здесь. Озера Ван и Шахское (Урмия), которые находятся на расстоянии 150 км друг от друга, здесь показаны соединенными коротким проливом. Таким образом, Армения и провинция Персидский Азербайджан втиснуты друг в друга, сместив города и географические местности. Наклон озера Севан неверен, но здесь отмечены остров и конгрегация.

На территории, занятой Персией, находятся Ереван, Баязет и Ван, а на территории Турции - Битлис, Эрзерум и Карс. Эчмиадзин надписан как Иджниани, как и многие другие имена, которые написаны с грубейшими ошибками. Арарат отмечен армянским названием “Масис”, турецким - “Агридаг” и библейским - “Арарат”.

Область, находящаяся рядом с озером Ван, названа “Езидская республика”. Езиды - курдское племя, отличающееся от других религией и традициями. Их большинство сегодня проживает на территории Республики Армения.

Подробности области Армении см. на рис. 96а.

Размеры 525x425 мм.

Британская библиотека, Лондон - Maps 141.a.1.(17).

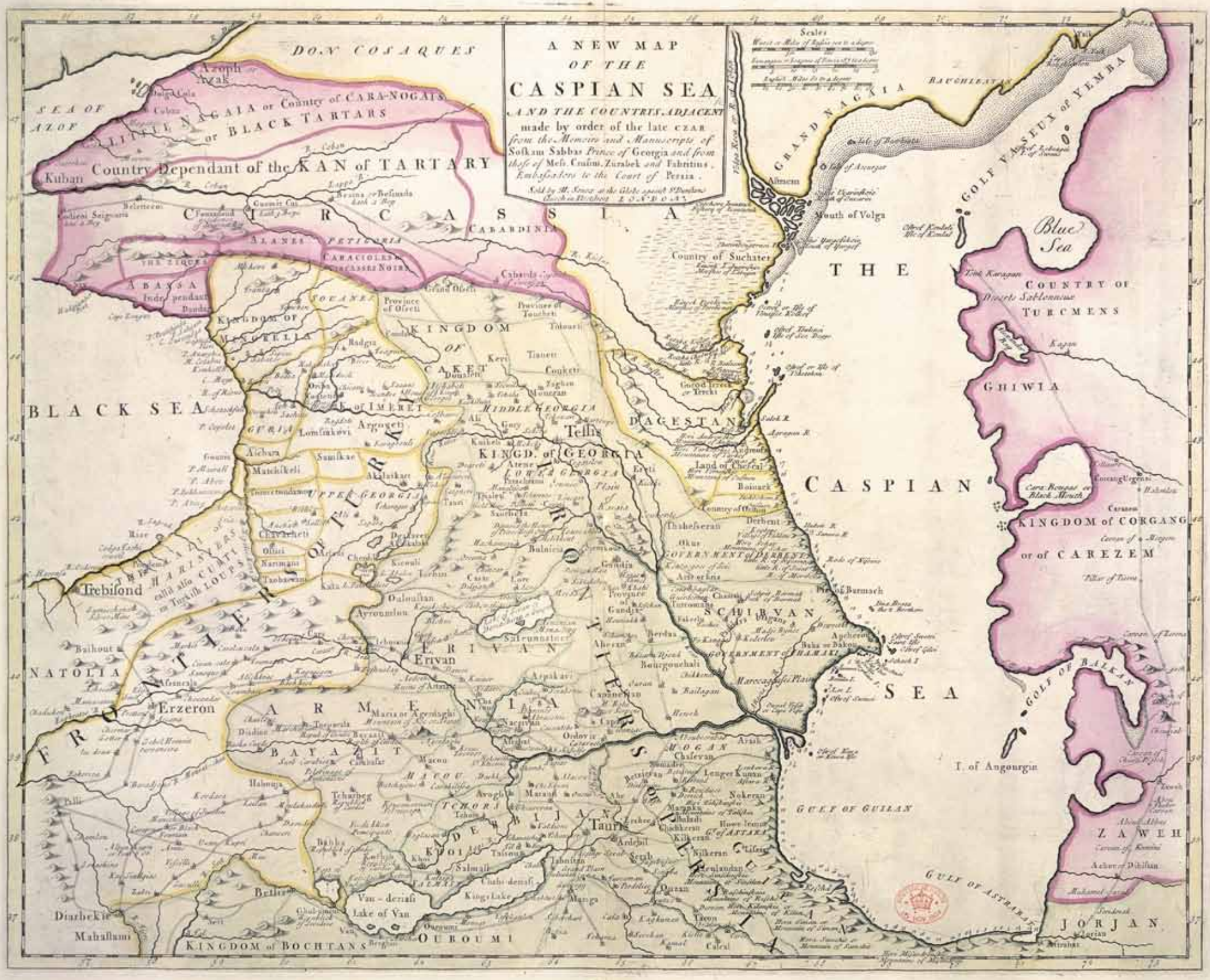
A NEW MAP
OF THE
CASPIAN SEA
AND THE COUNTRYS ADJACENT
made by order of the late CZAR
from the Memoirs and Manuscripts of
Sofkam Sabbas Prince of Georgia and from those of Mess. Cruseus, Zurabek and Fabritius,
Embassadors to the Court of Persia.
Sold by M. Senex at the Globe against St Dunstans Church in Fleetstreet LONDON
DON COSAQUES
SEA OF AZOF
Azoph
LITTLE NAGAIA or Country of CARA-NOGAIS
or BLACK TARTARS
Kuban
Country Dependant of the KAN of TARTARY
CIRCASSIA
CABARDINIA
ALANES
PETIGORIA
CARACIOLES
ABASSA
Independant
KINGDOM OF MINGRELLIA
KINGDOM OF CAKET
KINGDOM OF IMERET
MIDDLE GEORGIA
KINGD. of GEORGIA
LOWER GEORGIA
UPPER GEORGIA
Tellis
Argoueti
Lomlinkovi
Akhara
Matchikeli
Samikae
Akhalzikae
Trebisond
BLACK SEA
NATOLIA
Erzeron
Erivan
ARMENIA
BAYAZIT
Diarbekir
Mahallami
Lake of Van
KINGDOM of BOCHTANS
OUROUMI
Tauris
Salmas
Tiflis
Derbent
Baku
Bourgouchali
Country of Suchates
Mouth of Volga
GRAND NAGAIA
RAUCHLEAN
GOLF VASEUX of YEMBA
Blue Sea
THE
COUNTRY OF
Desert Sablonneux
TURCMENS
GHIWIA
DAGESTAN
Land of Cherai
Boinack
Thabeseran
Country of Oubeh
GOVERNMENT of DERBENT
SCHIRVAN
GOVERNMENT of SHAMAKI
CASPIAN
SEA
GULF OF BALKAN
I. of Angourgin
GULF OF GUILAN
GULF OF ASTARAB
ZAWEH
JORJAN
KINGDOM of CORGANG
or of CAREZEM
Cara-Bougas or Black Mouth
Coreang Urgenz
Kagan
Tine Karagan
Astrabat

96

Պատ. 97

«Աշխահացոյց Հայաստանեայց ըստ հին և նոր Աշխարհագրաց» քարտէզը փորարգրուած է Իգնատիոս Խաչատուրեանի ձեռքով և հրատարակուած Վենետիկում 1751 թւականին, Հայոց ՌՄ: (Հայոց տոմարը հիմնականում կրօնական է և սկսւում է 551 թւականից:)

Քարտէզը ցոյց է տալիս Պատմական Հայաստանի տարածքը ըստ հին ու նոր աշխարհագրագէտների, նշելով տարբեր նահանգներն ու շրջանները: Քարտէզը գծուած է հիմք ունենալով Անանիա Շիրակացու «Աշխարհացոյց»ը: (Տես նաև պատ. 92)

Քարտէզում տարածաշրջանի իշխող աշխարհագրական դիմագծերն են ներկայացնում Սևանը, Արարատը և Վանայ լիճը, որն այստեղ նշուած է որպէս Լիճ Աղթամարայ: Այստեղ Արարատն ունի իր հայերէն անւանումը՝ Մասիս, իսկ Սևանը կոչւում է Գեղամայ լիճ:

Չափերը 45x28 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 4780.(2)

Рис. 97

Карта “Ашхарацуйц Армении согласно древним и новым географам” сделана Игнатием Хачатуряном и издана в Венеции в 1751 г., по армянскому летосчислению - в 1200 г. (Армянское летосчисление в основе религиозное и начинается с 551 г.). Карта показывает территорию Исторической Армении согласно древним и новым географам, отмечая различные провинции и области. Карта начерчена на основе “Ашхарацуйца” Анании Ширакаци (см. рис. 92).

На карте основные географические черты области представляют озеро Севан, гора Арарат и озеро Ван, которое здесь указано как Ахтамарское озеро. Здесь Арарат назван своим армянским именем - Масис, а Севан назван озером Гегама.

Размеры 45x28 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 4780.(2).

97 ›

ՊՈՆՏՈՍԻ ԾՈՎ
ՈՐ Է
ՍԵԱՒ ԾՈՎ
ՄԻՋԱԳԵՏՔ
ԱՍՈՐԵՍՏԱՆ
ՍԻՐԻԱ
ԱՐԱԲԻԱ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԵՒ ՀՅՍ
ԸՍՏ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԱՃ
ԽԱՐՅԱԳԻՐՔԱՅ
ՀԱՍ ԱՌՆԵԼՈՅ ԾՈՎ

Պատ. 98

Ֆրանսիացի քարտէզագէտ Ռոբերտ Վուգոնդին իր «*Գրպանի փոքր ատլաս*»ը հրատարակել է 1762 թւականին: Այստեղ պատկերուած քարտէզն այդ ատլասից է:

Այս քարտէզը կոչւում է «Միջնադարեան Աշխարհի Քարտէզը», որը ներառնում է Միջին Արևելքը և Հարաւային Կովկասը: Քարտէզում Հայաստանը տարածւած է Աղւանքից մինչև Կիլիկիա, հարաւում սահման ունենալով Ասորէստանը և Միջագետքը, իսկ հիւսիսում՝ Վրաստանը: Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը, գտնւում է Հայաստանի կենտրոնում, Վանայ լճի հիւսիս արևմուտքում: Ադրբեջանը տեղադրւած է Արաքսի հարաւային ափին, Պարսկաստանի սահմաններում: Վանայ և Ուրմիա լճերը ցոյց են տրւած իրար համարեա կից, ինչն իրական չէ, բայց այդ շատ ընդհանրացած էր ժամանակի ֆրանսիական քարտէզագրութեան մէջ:

Չափերը 25x24 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG13

Рис. 98

Французский картовед Роберт Вугонди (1688–1768) издал свой “Малый карманный атлас” в 1762 г. Представленная здесь карта - из этого атласа.

Эта карта называется “Карта средневекового мира”, которая включает в себя Средний Восток и Южный Кавказ. На карте Армения простирается от Агванка до Киликии, гранича на юге с Ассирией и Междуречьем, а на севере - с Грузией. Земной рай-Эдем находится в центре Армении, на северо-западе озера Ван. Азербайджан расположен на южном берегу Аракса, в границах Персии. Озера Ван и Урмия показаны почти рядом друг с другом, что не соответствует действительности, но было принято во французской картографии того времени.

Размеры 25x24 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG13.

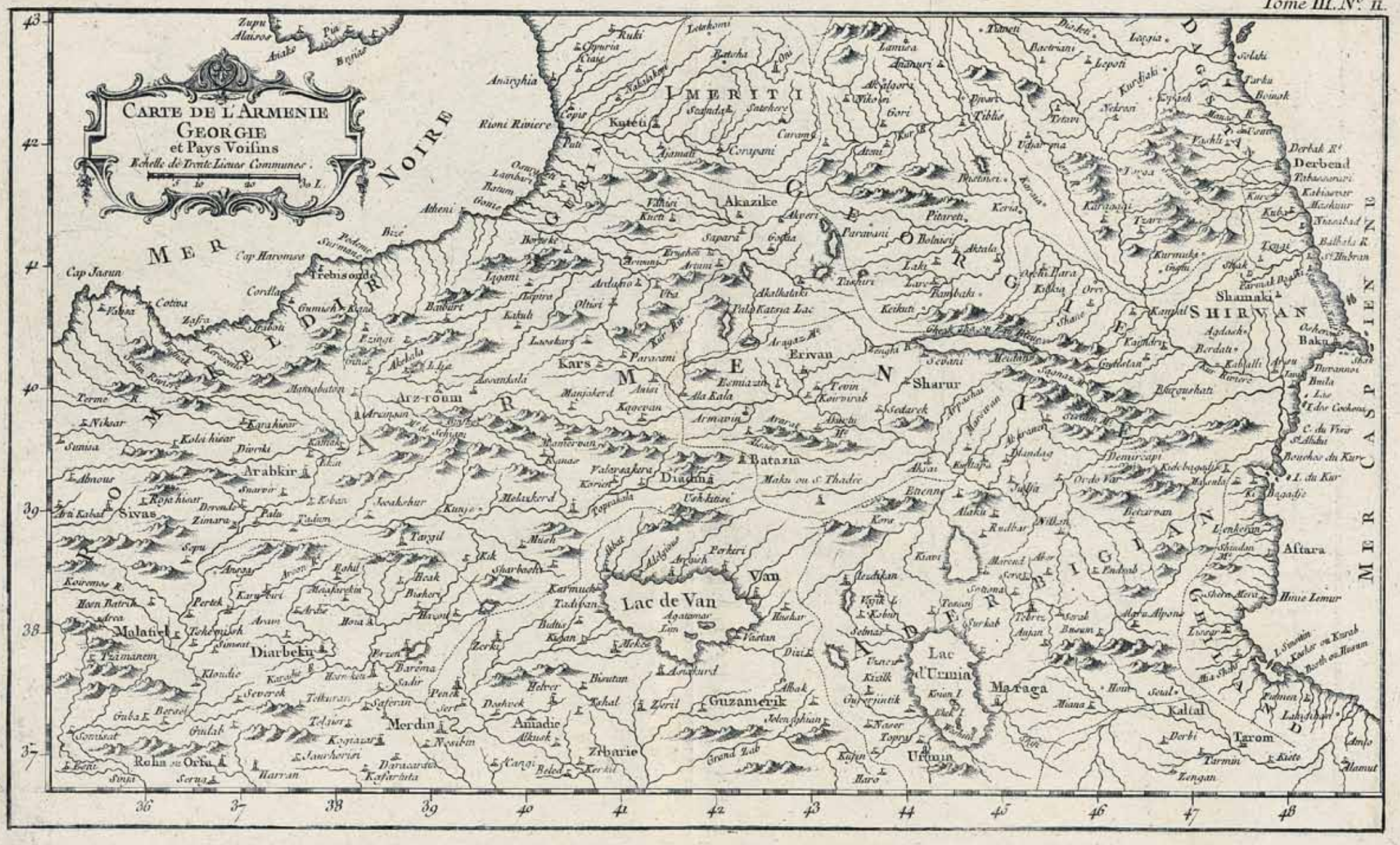
CARTE DE L'ARMENIE
GEORGIE
et Pays Voisins
Echelle de Trente Lieues Communes.
MER NOIRE
MER CASPIENNE
IMERITI
Kutéis
Akazike
Trebisonde
Kars
Erivan
Sharur
Arz-roum
Batazia
Diadina
Arabkir
Sivas
Van
Lac de Van
Lac d'Urmia
Maraga
Urmia
Derbend
Shamaki
SHIRVAN
Baku
Aftara
Kaltal
Tarom
Guzamerik
Amadie
Zibarie
Merdin
Diarbeki
Mardin
Mosul
Rohan ou Orfa
Malatiel
Tarsil
Tiblis
Pitareti
Akhalzikhe
Akhalkalaki
Kars
Erivan
Sharur
Van
Lac de Van
Lac d'Urmia
Maraga
Derbend
Shamaki
Baku
Aftara
Kaltal
Tarom
Guzamerik
Amadie
Zibarie
Merdin
Diarbeki
Malatiel
Rohan ou Orfa
Arabkir
Sivas
Arz-roum
Trebisonde
Batazia
Diadina
Van
Urmia
Maraga
Derbend
Shamaki
SHIRVAN

THE EUXINE OR BLACK SEA
Called by the Turks
KARA DENGHIZ
PART OF TURKY IN EUROPE
PART OF PERSIA
The ABAZA or ABKAS ODISSHA
MINGREL
IMIRET
GURIL
The LAZI or KURTI
Sea of MARMORA
Bosphorus of Thrace
CONSTANTINOPLE
Trebizond
Country of Kutayah
Country of Germian
Country of Coghni
Country of Macri
CARAMANIA
LIT. CARAMANIA
ANATOLIA
ARCHIPELAGO
MENTES ILI
Rhodes I.
Gulf of Satalia
SYRIA
DESART OF SYRIA
DIYARBEKR
GOV. OF RAKKA
GOV. OF MOSUL
GOV. OF SHAHRZUL
GOV. OF BAGHDAD
CURDESTAN
GOV. OF WAN
Lake of Wan
Nicosia
CYPRUS
MEDITERRANEAN SEA
A New and Accurate Map of ANATOLIA or ASIA MINOR with SYRIA and such other Provinces of the Turkish Empire as border thereupon. Laid down according to the best authorities & regulated by Astronomical Observations. By Eman. Bowen.
English Miles 69 to a Degree
Longitude East from London

100

101

թիւ 101a քարտէզը տես յաջորդ էջում

карту 101а см. на следующей странице

Պատ. 100

Էմանուել Բոուէնի (ստեղծագործել է 1714-1767 թւականներին) այս քարտէզը կոչւում է «Անատոլիայի կամ Փոքր Ասիայի Ճշգրիտ և նոր քարտէզ», որը նրա *«Աշխարհի ընդհանուր պատմութիւն»* կոչւող ատլասից է, հրատարակւած Լոնդոնում՝ 1766 թւականին: Այս նոյն քարտէզը Բոուէնն օգտագործել է բազմիցս 1744, 1752 և 1770-ին հրատարակւած իր տարբեր ատլասներում:
Քարտէզի մէջ պատկերւած են Անատոլիան և Հայաստանը, սկսած Պարսկաստանի սահմաններից մինչև Արևմտեան Անատոլիան, իրենց քաղաքներով և միացնող ճանապարհների ցանցերով: Այստեղ նշւած են նաև Հայաստանի այն քաղաքները, որոնք գտնւում էին առևտրական բանուկ ճանապարհների վրայ:
Չափերը 42x34 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG45

Рис. 100

Эта карта Эммануэля Боуэна (творил в 1714-1767 гг.) называется “Точная и новая карта Анатолии или Малой Азии”, которая взята из его атласа “Всеобщая история мира”, изданного в Лондоне в 1766 г. Эту же карту Боуэн использовал многократно в разных атласах, изданных в 1744, 1752 и 1770 годах.
На карте изображены Анатолия и Армения, начиная с персидских границ до Западной Анатолии, со своими городами и сетью соединяющих дорог. Здесь отмечены также те города Армении, которые находятся на оживленных торговых путях.
Размеры 42x34 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG45.

Պատ. 101/101a

Այս քարտէզը կոչւում է «Հին Աշխարհի Արևելեան Թագաւորութիւնները», որը հրատարակել է Մ. Ռոբերտը 1779 թւականին՝ Փարիզում:
Քարտէզը ցուցադրում է Հին աշխարհի միապետութիւնները, որոնցից են Մեծ Հայքը, Ալբանիան (Աղւանքը), Մեդիան (Մարաստանը), Պարթևաստանը, Պարսկաստանը, Իբերիան և Մեդիական Ատրոպատէնը (Ադրբեջան). վերջինս տեղադրւած է Արաքսի հարաւային ափում: Քարտէզի աշխարհը պատկերող ներդիրի մէջ Աւստրալիան պատկերւած է անաւարտ:
Երկու մասի բաժանւած Հայաստանի շրջանը ցուցադրւած է պատ. 101a դետալում:
Չափերը 66x51 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG24

Рис. 101/101a

Эта карта называется “Восточные царства Древнего мира”. Она издана М. Робертом в 1779 г. во Франции.
Карта показывает монархии Древнего мира - Великую Армению, Албанию (Агванк), Мидию (Марастан), Парфию, Персию, Иберию и Мидийскую Атропатену (Азербайджан), которая располагается на южном берегу Аракса. На вкладыше карты, изображающем мир, Австралия показана незавершенной.
Область Армении, разделенной на две части, показана на детали рис. 101a.
Размеры 66x51 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG24.

EUXIN
IBERIE
Phase Fl.
Phasiens
Chalibes
Taoques
M. Tecques
Trebisonde
où Trapezus
Cotyore
Cerasonte
Amazones
Aspis
Thamyscire
Amatris
Temple d'Amitis
GRANDE
du Pont
Caine
Eupatoria
Sinope
Amisus
Halis Fl.
Portes Caspiennes
ALBANIE
ou
Dab
Artaxate
Phasiens
Royaume
Comanie
Sebastia
Satala
Melas R.
ARMENIE
Cyropolis
D'HIRCANIE
Capadoce
Armenie
Arabissa
Melitene
Arsania R.
Sophene
Tibiscus R.
M. Niphates
Phase ou Araxe Fl.
Gordienne
Medie Atropatene
Cadusiens
Cataonie
Orcynium
Camp de Cyrus
Pas de Cilicie
Comagene
Samosate
ASSIRIE
Zeugma
Nisibe
Tigranocerte
Adiabene
Mardes
HIRCA
Seringis
Mopsueste
Megarse
Pas de Syrie
Meriandre
Alexandrie
Chaleis
Antioche
Antigone
Dapnée
SYRIE
Larissa
Apamée
Habor
Carrès
Carcamis
Pas des Monts Sinnaques
Montagnes d'Armenie
NINIVE
Arbele
M. Gordienne
M. Taurus
MEDIE
Ecbatane
Rhaques
Hpolites
Nicée
Gabene
Orthosie
Thapsaques
Palmyre
Triparadis
Rebla
Tripoli
Biblos
Sidon
Damas
Phenicie
Cole Syrie
ASSYRIE
PARTHIE
Hircaniens
Memnis
Euphrate Fl.
Tigre Fl.
Desert
Baodad
Ctesiphon
Sitace
Pallacopas
Cunaxa
BABILONE
Elymaide
Cosseens
Paretacene
M. Taba
SUSIANE
Susc
Choaspe Fl.
Pasitigre R.
Uxiens
Uxiens
Idumee
Bostra
Paiestine
Jerusalem
Iturée
Guadara
Petra
Raphin
Arad
Azot
Gaza
Joppe
Ascalon
Bethzur
ARABIE DESERTE
Chaldée
Euphrate Fl.
Sitacene
Gangamela
Arbele
Zabate Fl.

Պատ. 102

Այս հետաքրքրաշարժ քարտէզը, որը կոչւում է «Երկրային Դրախտը» (Եդեմը), հիմնւած է միջնադարեան առասպելների և կրօնական աւանդութիւնների վրայ, ըստ որոնց Երկրային Դրախտը գտնւում էր Միջագետքի մօտ: Քարտէզը պատրաստել է անգլիացի էմանուել Բոուէնը (ստեղծագործել է 1714-1767):

Այստեղ Եդեմը ներկայացւած է Պատմական Հայաստանի տարածքում, Ուրմիա և Վանայ լճերի միջև՝ իր կենտրոնում ունենալով Արարատ լեռը: Արաքսի, Տիգրիսի և Եփրատի ակունքները պատկերւած են այս տարածքում: Քարտէզը տպագրւած է 1780-ի շրջանում: Նոյն քարտէզը վերատպւած է Բոուէնի տարբեր ատլասների մէջ, որոնք հրատարկւել են 1744-ից մինչև 1780 թւականները:

Այս քարտէզի նման տարբերակներ հրատարակել են նաև Մոքսոնը, Ստակհաուզը, Կիրշերին (պատ. 75), Բուաշը (պատ. 103), Վուգոնդին (պատ. 98) և ուրիշները:

Չափերը 20x23 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG31

Рис. 102

Эта интересная карта, которая называется “Земной рай” - Эдем, основана на средневековых мифах и религиозных традициях, согласно которым Земной рай находился у Междуречья. Карту составил англичанин Эммануэль Боуэн (творил в 1714-1767 гг.). Здесь рай представлен на территории Исторической Армении, между озерами Урмия и Ван, имея в центре гору Арарат. Истоки рек Аракс, Тигр и Евфрат показаны на этой территории. Карта напечатана около 1780 г. Та же карта перепечатана в разных атласах Боуэна, которые издавались с 1744 по 1780 гг.

Варианты подобных карт издавали также Моксон, Стакхауз, Киршери (рис. 75), Буаш (рис. 103), Вугонди (рис. 98) и другие.

Размеры 20x23 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG31.

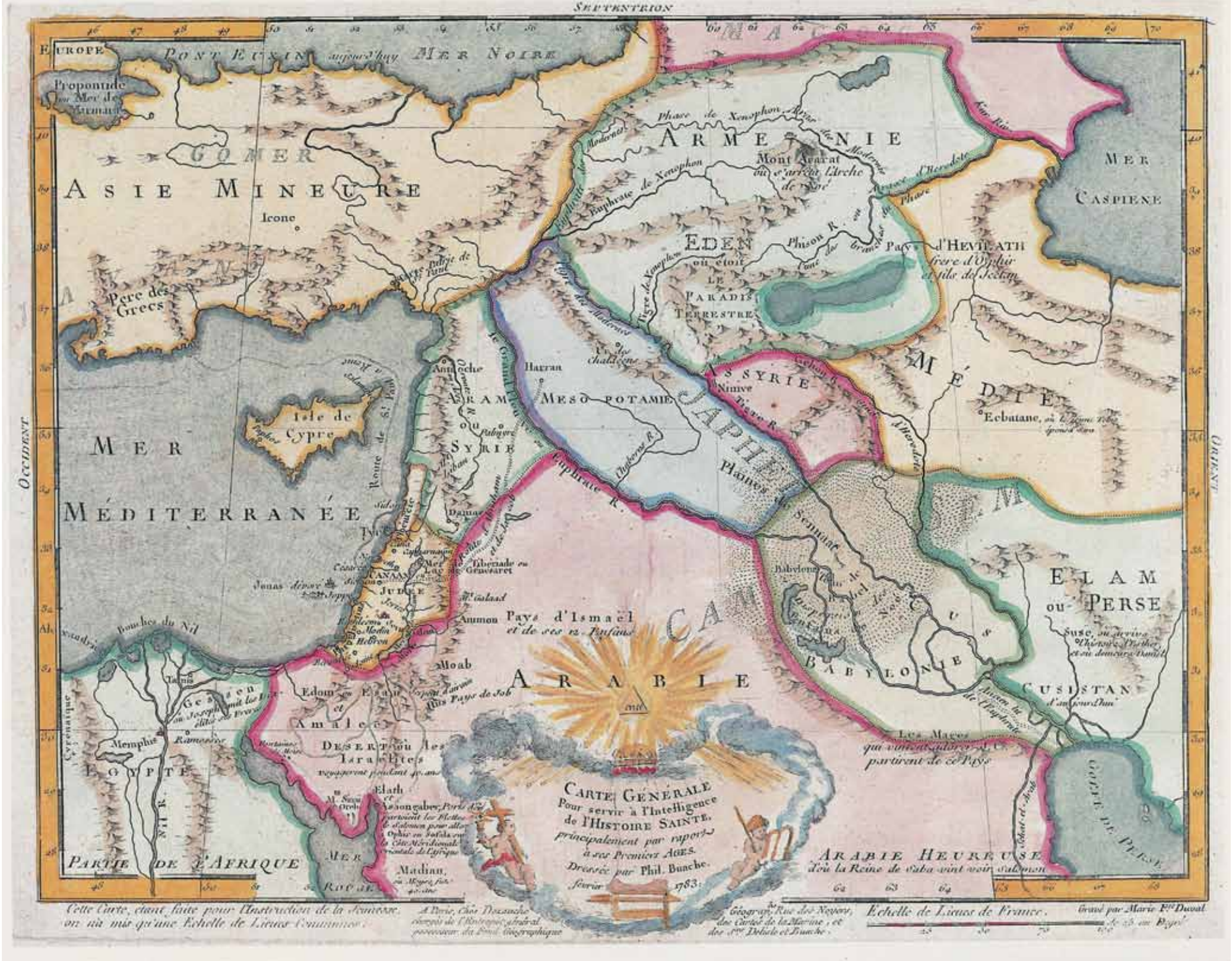

Պատ. 103

1783 թւականին Փարիզում տպագրուած Ֆիլիպ Բուաշի (1700-1773) այս քարտէզը կոչւում է «Սրբերի կենսագրութեանը ծանօթացնող քարտէզ», որում պատկերուած են Բիբլիական երկրներն ու նշւած են Նոյի ժառանգների անունները, որոնք հիմնւեցին այդ երկրներում:

Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը պատկերուած է Հայաստանում, ուր նաև նշւած է Արարատ լեռը՝ գագաթին նստած Նոյեան տապանով: Վանայ և Ուրմիա լճերը պատկերուած են միացած նեղուցով: (Տես նաև պատ. 75, 98 և 102)

Չափերը 26x33.7 սմ

Ս. Պողոսեանի հաւաքածու – Փարիզ

Рис. 103

Напечатанная в 1783 г. в Париже эта карта Филиппа Буаша (1700-1773) называется “Карта, знакомящая с жизнью святых”, где изображены библейские страны и отмечены имена потомков Ноя, которые обосновались в этих странах.

Земной рай-Эдем изображен в Армении, где также отмечены гора Арарат с Ноевым ковчегом на вершине. Озера Ван и Урмия изображены соединенными заливом (см. также рис. 75, 98 и 102).

Размеры 26x33.7 см.

Коллекция С. Погосяна, Париж.

Պատ. 104

«Օսմանեան Կայսրութիւն»ի այս հայերէն քարտէզը տպագրուել է Վենետիկի Սբ. Ղազար Միաբանութիւնում 1787 թւականին:

Քարտէզը նշում է Օսմանեան Կայսրութեան այդ ժամանակներում նուաճած տարածքները: Հայաստանը պատկերուած է բաժանուած Օսմանեան և Պարսկական (Աճեմի) տէրութիւնների միջև: Ճշգրիտ կերպով պատկերուած են Վանայ, Սևանայ և Ուրմիա լճերը, ինչպէս նաև Հայաստանի և Անատոլիայի կարևոր քաղաքները:

Որոշ անուններ և տեղանուններ տրուած են հայերէնով և օսմաներէնով: Սուրբ Ղազար Մխիթարեան Միաբանութեան տպարանը ծաղկուն մի հաստատութիւն էր, որը 18 և 19-րդ դարերում տպագրել է բազմաթիւ գրքեր հայերէնով, ինչպէն նաև այլ լեզուներով: Տպարանը, որը հայ տպագրութեան մէջ կարևոր դեր է ունեցել, աշխատում է մինչև այսօր:

Չափերը 27x26 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 43305.(17)

Рис. 104

Эта карта “Османской империи” на армянском языке напечатана в Конгрегации мхитаристов на острове св. Лазаря в 1787 г.

Карта отмечает завоеванные территории Османской империи. Армения изображена разделенной между Османской и Персидской (Аджем) империями. Точно изображены озера Ван, Севан и Урмия, а также важные города Армении и Анатолии.

Некоторые названия и топонимы даны на армянском и турецком языках. Типография Конгрегации Мхитаристов св. Лазаря была процветающей и в XVIII-XIX вв. напечатала множество книг как на армянском, так и на других языках. Типография, сыгравшая важную роль в армянском книгопечатании, действует по сей день.

Размеры 27x26 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 43305.(17).

105a

Պատ. 105/105a

Ռուսական այս քարտէզը կոչւում է *«Ասիական Թուրքիան, Անատոլիան, որը ներառնում է Հայաստանը, Քուրդիստանը, Ալջեզիրան, Իրաք-Աջամին»*: Քարտէզը վերցւած է 1793 թւականին տպագրւած «Նոր ատլաս, կամ աշխարհի բոլոր անկիւնների քարտէզների հաւաքածու»ից, տպագրւած Սանկտ Պետերբուրգում: Այս ատլասը ֆրանսիական նոյնանուն ատլասի ռուսերէն թարգմանութիւնից է, որը տպագրւել էր Փարիզում 1762 թւականին:

Քարտէզում Հայաստանը ցուցադրւած է բաժանւած Օսմանեան և Ռուսական Կայսրութիւնների միջև: Լճերի անուններն են Աղթամար (Վան), Գոկչա (Գեղամայ-Սեւան) և Օրմիա (Ուրմիա): Կարևորագոյն քաղաքներից նշւած են Երևանը, Արաբկիրը, Կարսը, Վանը, Բիթլիսը, Բայբուրթը և Խլաթը: Այստեղ Կասպից ծովը ցուցադրւած է իրականին համեմատաբար նման: Հայաստանի տարածքի մանրամասնը ցուցադրւած է քարտէզին կից 105a դետալում:

Չափերը 44x33 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.27.f.3

Рис. 105/105a

Эта русская карта называется “Азиатская Турция, Анатолия, включающая Армению, Курдистан, Алджезиру, Ирак-Аджами”. Карта взята из напечатанного в 1793 г. “Нового атласа, или сборника карт всех уголков света”, напечатанного в Санкт-Петербурге. Этот атлас является переводом на русский язык одноименного французского, который был напечатан в Париже в 1762 г.

Армения на карте показана разделенной между Османской и Российской империями. Озера называются Ахтамар (Ван), Гокча (Гегама-Севан) и Ормия (Урмия). Из важнейших городов отмечены Ереван, Арабкир, Карс, Ван, Битлис, Байбурт и Хлат. Здесь Каспийское море показано сравнительно ближе к реальности. Подробности территории Армении показаны на детали 105a, приложенной к карте.

Размеры 44x33 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.27.f.3.

№ 31
Карта
Азіатской Турціи
Содержащей Анаполію, Грузію, Арменію,
Курдистанъ, Алгезиру, Иракъ Араби,
Черное море
Каспійское море
Средиземное море
Красное море
Сирская Пустыня
Аравія Пустыня
Аравія Каменистая
Персидской
Ост Кипръ
Устья Нила
Константинополь
Трапезунтъ
Тифлисъ
Ереванъ
Ширванъ
Дербентъ
Астрахань
Ставрополь
Тегеранъ
Тавризъ
Багдадъ
Мосулъ
Алеппо
Дамаскъ
Иерусалимъ
Александрія
Каиръ
Триполи
Кипръ
Родосъ
Смирна
Анкира
Сивасъ
Трапезунтъ
Эрзерумъ
Карсъ
Эчмиадзинъ
Тифлисъ
Ереванъ
Шемахи
Баку

Պատ. 106

«Ասիական Թուրքիայի նոր քարտէզը» վերցւած է Ժան Բատիստ դ'Անուիլի (1697-1782) պատրաստած ատլասից, որը տպագրւել է 1794-ին Լոնդոնում: Նոյն քարտէզը ներառւած է Ուիլլիամ Ֆէյդընի 1797 թւականին հրատարակած *«Ընդհանուր Ատլաս»*ի մէջ:

Քարտէզը ցոյց է տալիս Հայաստանը՝ բաժանւած Պարսկական և Օսմանեան Կայսրութիւնների միջև: Այստեղ տրւած են Պատմական Հայաստանի նահանգների անունների մէկ մասը: Երևանը և Արարատը գտնւում են Պարսկաստանի սահմանների մէջ, իսկ Սևանը այստեղ կոչւում է Կապոյտ Ջուր: Հետաքրքրական է, որ Արտազ գաւառում նշւած է Սբ. Թադէի վանքը: Վանայ և Ուրմիա լճերը ցուցադրւած են սխալ տեսքով: Ադրբեջանը ցոյց է տրւած Արաքսի հարաւային ափին, որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը:

Չափերը 71x52 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG39

Рис. 106

“Новая карта Азиатской Турции” взята из карты, составленной Жаном Батистом д’Анвилем (1697-1782), напечатанной в 1794 г. в Лондоне. Та же карта включена в изданный в 1797 г. “Общий атлас” Уильяма Фейдена.

Карта представляет Армению, разделенную между Персидской и Османской империями. Здесь дана часть названий провинций Исторической Армении. Ереван и Арарат находятся в границах Персии, а Севан здесь назван Синяя вода. Интересно, что в провинции Артаз отмечен храм св. Фадея. Озера Ван и Урмия показаны неверно. Азербайджан показан к югу от Аракса, как одна из провинций Персии.

Размеры 71x52 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG39.

106 ›

A NEW MAP
OF
TURKEY IN ASIA
BY MONS^R D'ANVILLE
First Geographer to the most Christian King
with Several Additions
SCALE
BLACK SEA
EUROPE
ROUMELIA
SEA OF MARMORA
ANADOLI
ROUM
ARMENIA
PERSIA
CYPRUS
MEDITERRANEAN SEA
SHAM SYRIA
Desert
BARRAE AL SHAM
or Desert of Syria
AL DAHNA
Desert plain
ARABIA DESERTA
ARABIA PETREA
AFRICA
EGYPT
MOUTHS OF THE NILE
LAKE OF VAN
LAKE OF URMIA
KURDISTAN
ARABI
IRAK AJAMI
KHOUSISTAN

Arz-roum
Aras R.
Erivan
Kanjah
Shamakh
Baku
Tiflis
Tauris
Ardebil
Astara
Urmia
Maragh
Hamedan
Sherezur
Dauur
Kengherver
Kirman-shah
Angelaan
Mouths of the
Lenkeran
Sinsilin
Amelia
Dumegan
Ahkvan
Lake of Van
Van
Argish
Aghtamar
Koshab
Gulamerik
Malazkerd
Diadin
Muth
Beian
Derbend Pass
Sheherzur
Mir Naser
Albak
Uznek
Kotur
Baiazid
Maku
Nakhichevan
Ordovir
Mosula
Lissar
Sheraverd
Manshehr
Sultanie
Ebber
Cazbin
Rasal-Kalb
Castle of Salt
Pass of Khauar
Angelaan
Michalle bag
Dizabad
Kara-su
Shar R.
Kizilozen R.
Shehkevend
Tarmin
Kiere
Kiare
Denghe
Rainrum
Dorah
Tahe rau
Heblerud
Remin
Kiche
Semnan
Kemauend
Kemauend M.
Elvend M.
Gemedli R.
Ermin
Miana
Hoin
Seli
Pons M.
Lake of Van
ARMENIA
ARDEBIL
BIGANGHIA
MAZANDERAN
TABERISTAN
Kola
Kurs
Assah-kala
Aiakaa
Armavir
Ardesh
Ararat R.
Akhal
Nakhichevan
Ordovir
Mosula
Bertdaa
Javad
Blue Water
Gheuk cha or Medar
Lenghi R.
Kotur
Baiazid
Maku
Nu Shar
Vaiots Dzor
Uznek
Kotur
Dizi
Gujerjintik
Albak
Mir Naser
Beian
Derbend Pass
Sheherzur
Malazkerd
Muth
Argish
Aghtamar
Van
Koshab
Gulamerik
Diadin
Baiazid
Maku
Nakhichevan
Ordovir
Mosula
Lissar
Sheraverd
Manshehr
Sinsilin
Amelia
Dumegan
Ahkvan
Semnan
Kemauend
Kemauend M.
Elvend M.
Gemedli R.
Ermin
Miana
Hoin
Seli
Pons M.
Tarmin
Kiere
Kiare
Denghe
Rainrum
Dorah
Tahe rau
Heblerud
Remin
Kiche
Ebber
Cazbin
Shehkevend
Kizilozen R.
Shar R.
Kara-su
Dizabad
Angelaan
Michalle bag
Rasal-Kalb
Castle of Salt
Pass of Khauar

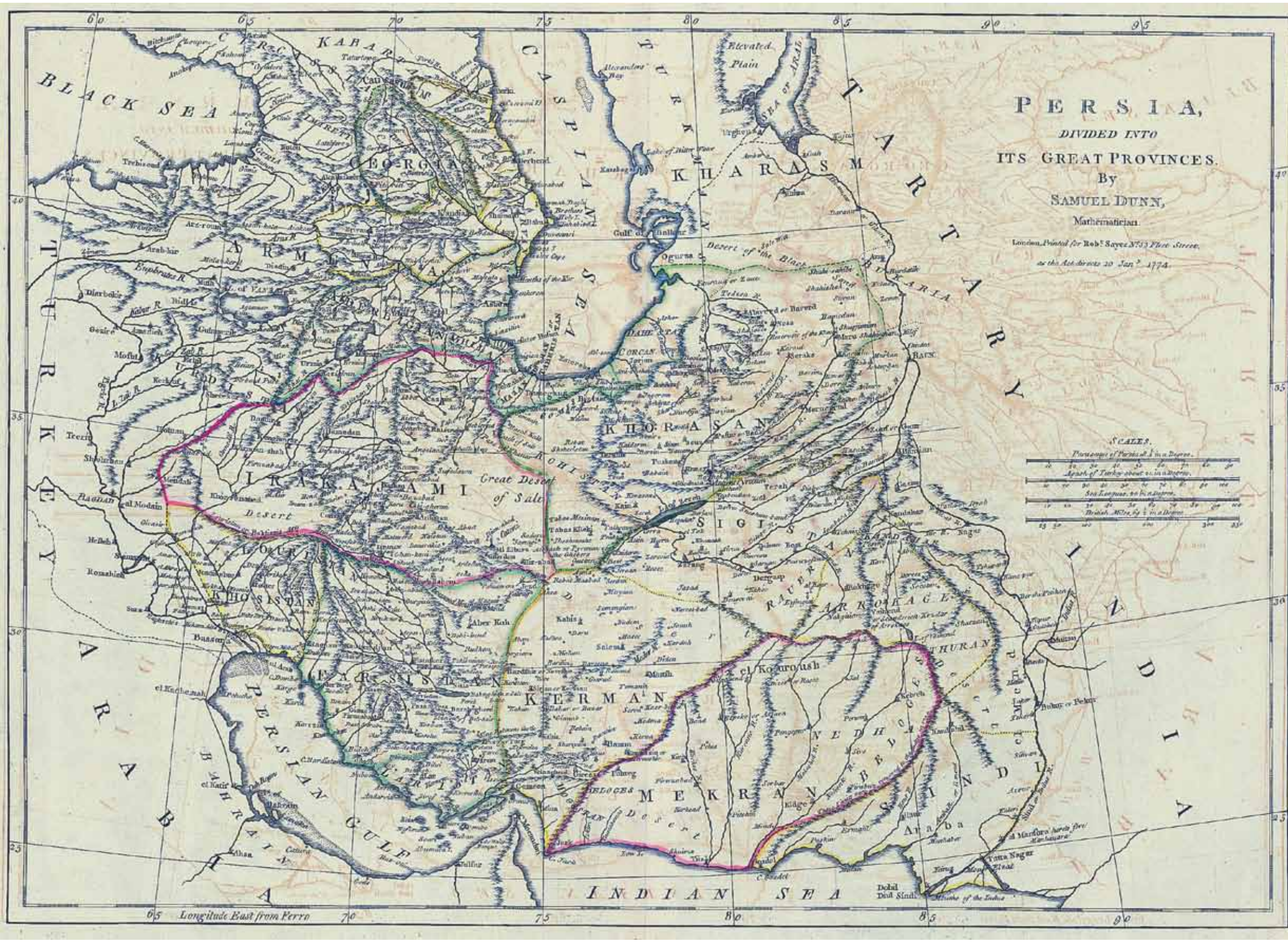
PERSIA,
DIVIDED INTO
ITS GREAT PROVINCES.
By
SAMUEL DUNN,
Mathematician.
London, Printed for Robt. Sayer, N°53 Fleet Street,
as the Act directs 20 Jan.y 1774.
SCALES.
BLACK SEA
CASPIAN SEA
TURKISTAN
TARTARY
KHARASM
GEORGIA
ARMENIA
KURDISTAN
IRAK AJAMI
Great Desert of Salt
Desert
KHOROSAN
SIGISTAN
KHOUZISTAN
FARSISTAN
KERMAN
MEKRAN
BELOCHES
PERSIAN GULF
ARABIA
INDIA
INDIAN SEA
Elevated Plain
SEA OF ARAL
Gulf of Balkan
Ogursa
Desert of the Black
Longitude East from Ferro

107

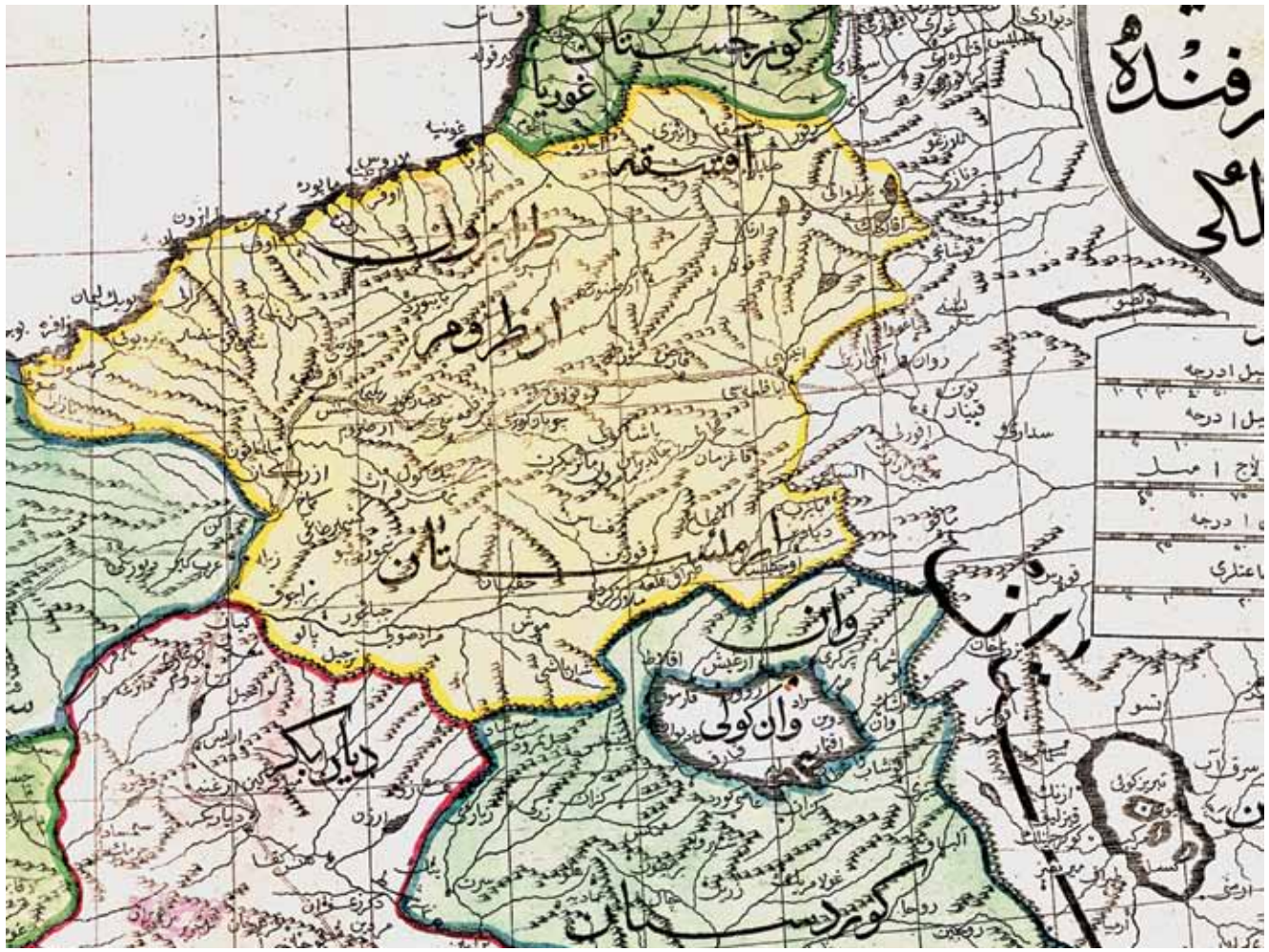

Պատ. 108/108a

Օսմաներէնով տպագրուած «Ասիական Թուրքիա»ի քարտէզը վերցուած է *«Աշխարհի ատլաս»*ից, որը հրատարակուել է Սկիւտարում (Պոլսի թաղամասերից) 1803-4 թւականներին, հիմնուելով Ուիլլիամ Ֆէյդընի (1750-1836) «*Ընդհանուր ատլաս*»ի վրայ: Ֆէյդընի քարտէզը հրատարակուել էր Լոնդոնում 1797 թւականին: Անգլերէն ատլասի 52 քարտէզի փոխարէն օսմաներէն ատլասն ունի միմիայն 24 քարտէզ, որոնց թարգմանողն է Մահմուդ Ռաիֆը: Քարտէզները մեծադիր են՝ խնամքով պատրաստուած ու ներկուած: Գիրքը թւագրուած է «Հիջրայի 1218» թւական: Ատլասն ունի նաև 78 էջ շարադրութիւն, որը տալիս է աշխարհագրական զանազան տեղեկութիւններ երկրագնդի, արևի, լուսնի և մարդկային ցեղերի մասին: Այստեղ կան նաև բացատրութիւններ տարբեր երկրների և նրանց կարևոր քաղաքների մասին:

Քարտէզը ցոյց է տալիս Օսմանեան Կայսրութեան արևելեան սահմանները: Այստեղ Հայաստանը բաժանուած է Պարսկական և Օսմանեան Կայսրութիւնների միջև: Տրուած են Պատմական Հայաստանի նահանգների անունների մէկ մասը: Երևանը (այստեղ ر و ان - Ռևան) և Արարատը (այստեղ - ار ارت - Ա'րարատ) գտնուում են Պարսկաստանի սահմանների մեջ:

Քարտէզում Վանի - و ان և էրզրումի – ارظروم շրջանները նշուած են որպէս ارمنستان - էրմենիստան, այսինքն՝ Հայաստան: Վանայ և Ուրմիա լճերը ցուցադրուած են սխալ տեսքով: Այս քարտէզում էլ Ադրբեջանը ցուցադրուած է Արաքսի հարաւային ափին, որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը: Քարտէզի հիմքումն է պատ. 106-ում վերարտադրուած դ'Անուիլի «Ասիական Թուրքիա»ի քարտէզը: Կից թիւ 108a դետալում ցոյց է տրուած Հայաստանի մանրամասնը:

Չափերը 72x54 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC 14999.h.2(2), f.18

Рис. 108/108a

Напечатанная на османском карта “Азиатская Турция” взята из “Атласа мира”, который был издан в Скютаре (один из кварталов Константинополя) в 1803/4 гг., опираясь на “Общий атлас” Уильяма Фейдена (1750-1836). Карта Фейдна была издана в Лондоне в 1797 г. Вместо 52 карт английского атласа, османский атлас имеет только 24 карты, переводчиком которых был Махмуд Раиф. Карты большие, сделаны и раскрашены тщательно. Книга датирована “1218 годом хиджры”. В атласе имеется также 78 страниц текста, который дает разные сведения о земном шаре, солнце, луне и человеческих племенах. Здесь есть также разъяснения о разных странах и их важных городах.

Карта показывает восточные границы Османской империи. Здесь Армения разделена между Персидской и Османской империями. Дана часть названий провинций Исторической Армении. Ереван (здесь - Реван) и Арарат находятся в границах Персии.

На карте области Вана и Эрзерума называются Эрменистан, т.е. Армения. Азербайджан находится на южном берегу Аракса, как одна из провинций Персии. В основе карты лежит “Новая Карта Азиатской Турции” д’Анвиля (рис. 106). На детали к рис. 108а даны подробности области Армения.

Размеры 72x54 см.

Британская библиотека, Лондон - OIOC 14999.h.2(2), f.18.

108 ›

دولت علیه‌نك آسیا طرفنده اولان ممالكی
مقیاس
بحر سیاه
اوروپا
روملی
اقلیم اناطولی
آق دكز
افریقا
بادیه عرب
ارض فلاسطین
برشام
سوریه
قبرس
جزیره كریت
عراق عرب
عراق عجم
كوردستان
ایران
ازربیجان
وان
دیاربكر
جانك
قسطمونی
سنوپ
قره مان
ایدین
حمید
تكه
ایچ ایل
خاص وخان
ارطروم
ارمنستان
آمده
غوریا
قبادر

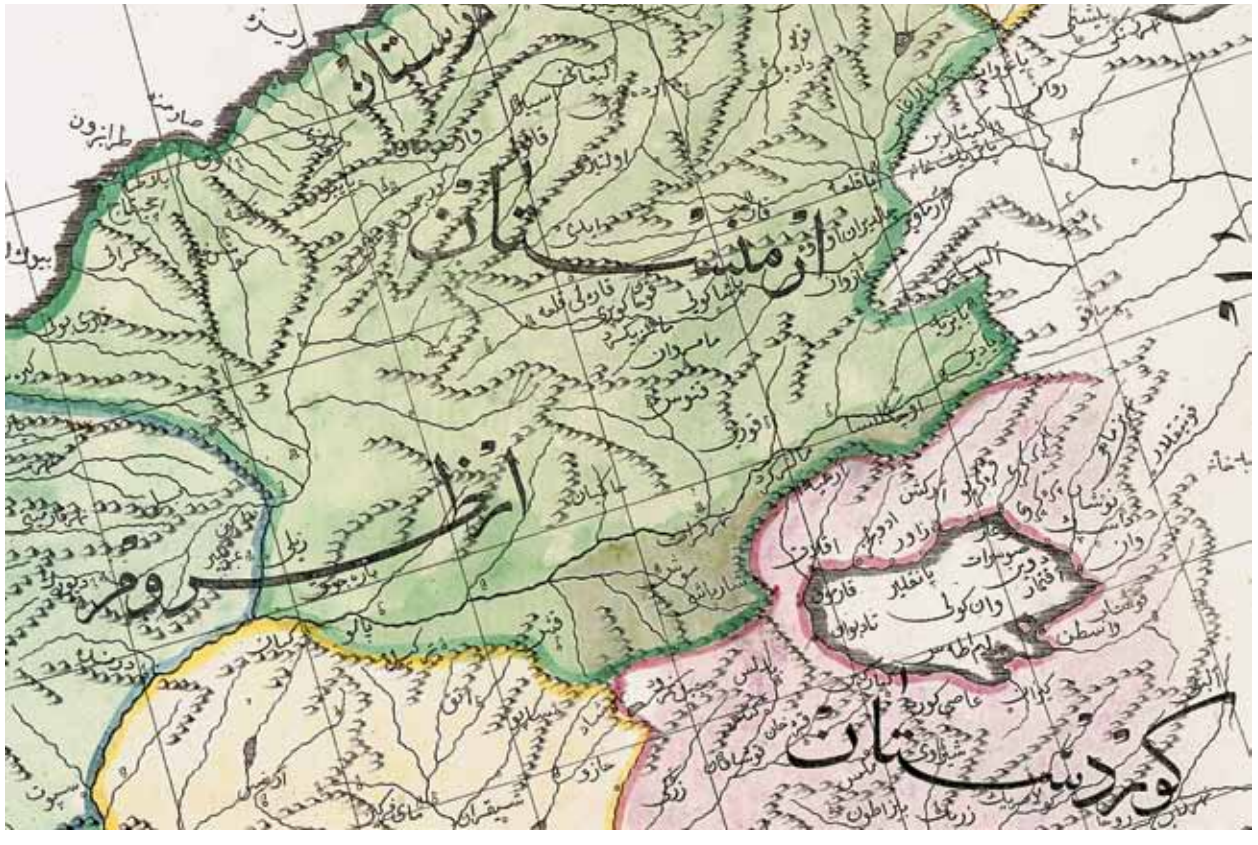

109a

Պատ. 109/109a

Օսմաներէնով տպագրուած «Միջերկրականի Շրջան»ի երկրորդ քարտէզը վերցուած է պատ.108-ում նշուած *«Աշխարհի ատլաս»*ից, որը հրատարակուել է Սկիւտարում 1803-4 թւականներին, հիմնուելով Ուիլլիամ Ֆէյդընի (1750-1836) *«Ընդհանուր ատլաս»*ի վրայ: Ֆէյդընը իր քարտէզը հրատարակել է Լոնդոնում 1797 թւականին: Մանրամասնութեան համար տես պատ. 108-ի բացատրութիւնները:
Քարտէզը պատկերում է Արևելեան Միջերկրականը, ուր իշխող ուժն էր Օսմանեան կայսրութիւնը: Այստեղ էլ Հայաստանը բաժանուած է Պարսկական և Օսմանեան Կայսրութիւնների միջև: Հայաստանի շրջանում տրուած են Պատմական Հայաստանի նահանգների անունների մէկ մասը: Երևանը (այստեղ روان - Ռևան) և Արարատը (այստեղ - ارارت) գտնուում են Պարսկաստանի սահմանների մէջ:
Քարտէզում Վանի - وان և էրզրումի – ارظروم շրջանները նշուած են որպէս ارمنستان - էրմենիստան, այսինքն Հայաստան: Ադրբեջանը գտնուում է Արաքսի հարաւային ափին, որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը: Կից պատ. 109a դետալում ցոյց է տրուած Հայաստան կոչուող երկրամասի մանրամասնը:
Չափերը 80x58 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC 14999.h.2(2), f.5

Рис. 109/109a

Вторая карта “Область Средиземноморья”, напечатанная на османском, взята из “Атласа мира”, изданного в Скютаре в 1803г., отмеченного на рис. 108. Этот атлас основан на “Общем атласе” Уильяма Фейдена (1750-1836). Фейден издал свою карту в 1797 г. в Лондоне. Подробности см. в пояснениях к рис.108.
Карта изображает Восточное Средиземноморье, где господствующей силой была Османская империя. Здесь Армения разделена между Персидской и Османской империями. В районе Армении указана часть названий провинций Исторической Армении. Ереван (здесь-Реван) и Арарат находятся в границах Персии.
На карте области Вана и Эрзерума называются Эрменистан, то есть Армения. Азербайджан находится на южном берегу Аракса как одна из провинций Персии. На детали к рис. 109a показаны подробности региона, названного Арменией.
Размеры 80X58 см.
Британская библиотека, Лондон-OIOC 14999.h.2(2),f.5.

قسطنطنيه
اناطولي
ديار بكر
عراق عرب
قبرس
كريد
آق دنيز
فلسطين
المقياس

109

Պատ. 110

Այս քարտէզը կոչվում է «Փոքր Ասիա, Հայաստան, Չերքեզիա, Սիրիա»: Քարտէզի պատրաստողն է դանիացի քարտէզագէտ Կոնրադ Մալտէ-Բրիւնը (1775-1826), որը բնակւում էր Փարիզում: Քարտէզը վերցւած է նրա «*Ամբողջական Ատլաս*»ից, որը հրատարակւել է Փարիզում 1812 թւականին:
Քարտէզի մէջ Հայաստանը նշւած է իր պատմական սահմաններով և նահանգների անուններով: Վանայ և Ուրմիոյ լճերի տեսքը արդեն սկսել է մօտենալ իրականին, իսկ Ատրոպատէնը գտնւում է Արաքսի հարաւային ափերին, Մեդիայի (Մարաստանի կամ Պարսկաստանի) սահմաններում: Քարտէզում տրւած են մանրամասնութիւններ շրջանի տեղագրութեան վերաբերեալ:
Չափերը 20x22 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG48

Рис. 110

Эта карта называется “Малая Азия, Армения, Черкесия, Сирия”. Ее составил датский картовед Конрад Малте-Брюн (1775-1826), который проживал в Париже. Карта взята из его “Общего атласа”, изданного в Париже в 1812 г.
На карте Армения показана в своих исторических границах и с названиями провинций. Вид озер Ван и Урмия уже приближается к реальному, а Атропатена находится на южном берегу Аракса, в границах Мидии (Марастана или Персии). На карте даны топографические подробности.
Размеры 20x22 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG48.

Պատ. 111

էջմիածնի այս ջրաներկ պատկերը նկարել է բրիտանացի նկարիչ Սըր Ռոբերտ Քեր Պորտերը (1777-1842), որը 1817-1820 թվականներին ճանապարհորդել էր Կովկաս, Պարսկաստան և Միջագետք: Այս ընթացքին նա պատրաստել է պատկերների ու էսքիզների մի հավաքածու, որի վերնագիրն է դրել *«Յուշեր, քարտէզներ, պլաններ, տեսարաններ և այլ հետաքրքրական գծագրութիւններ Կովկասից, Պարսկաստանից և Բաբէլոնից»*:

Հավաքածուն պարունակում է գծագրութիւններ և ջրաներկ նկարներ տարբեր վայրերից: Հավաքածուի հիմնական մասը յատկացված է Սպահանի և Պերսեպոլիսի գծագրութիւններին: Ալբոմում Հայաստանի շրջանից կան էջմիածնի, Երևանի, Գառնիի, Գեղարդի և Արարատների ջրաներկ նկարները:

էջմիածնի նկարում պատկերված է Մայր Տաճարն իր ամրոցային պատերով, իսկ յետևում երևում է Սբ. Գայանէ եկեղեցին: Ջրանկարի մէջ գերիշխողը Մեծ և Փոքր Մասիսներն են:

Չափերը 59x33 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - MS ADD-14758

Рис. 111

Эту акварельную картину Эчмиадзина нарисовал британский художник сэр Роберт Кер Портер (1777-1842), который в 1817-1820 гг. путешествовал по Кавказу, Персии и Междуречью. За этот период времени он составил коллекцию рисунков и эскизов, которую озаглавил “Воспоминания, карты, планы, виды и другие интересные чертежи Кавказа, Персии и Вавилона”.

Коллекция включает в себя эскизы и акварельные рисунки разных местностей. Основная часть коллекции отведена эскизам Исфахана и Персеполиса. Из местностей Армении представлены Эчмиадзин, Ереван, Гарни, Гегард и гора Арарат в акварельных рисунках.

На рисунке Эчмиадзина изображен Кафедральный собор со своими крепостными стенами, а сзади видна церковь Св. Гаяне. На акварели господствуют Большой и Малый Масисы.

Размеры 59x33 см.

Британская библиотека, Лондон - MS ADD-14758.

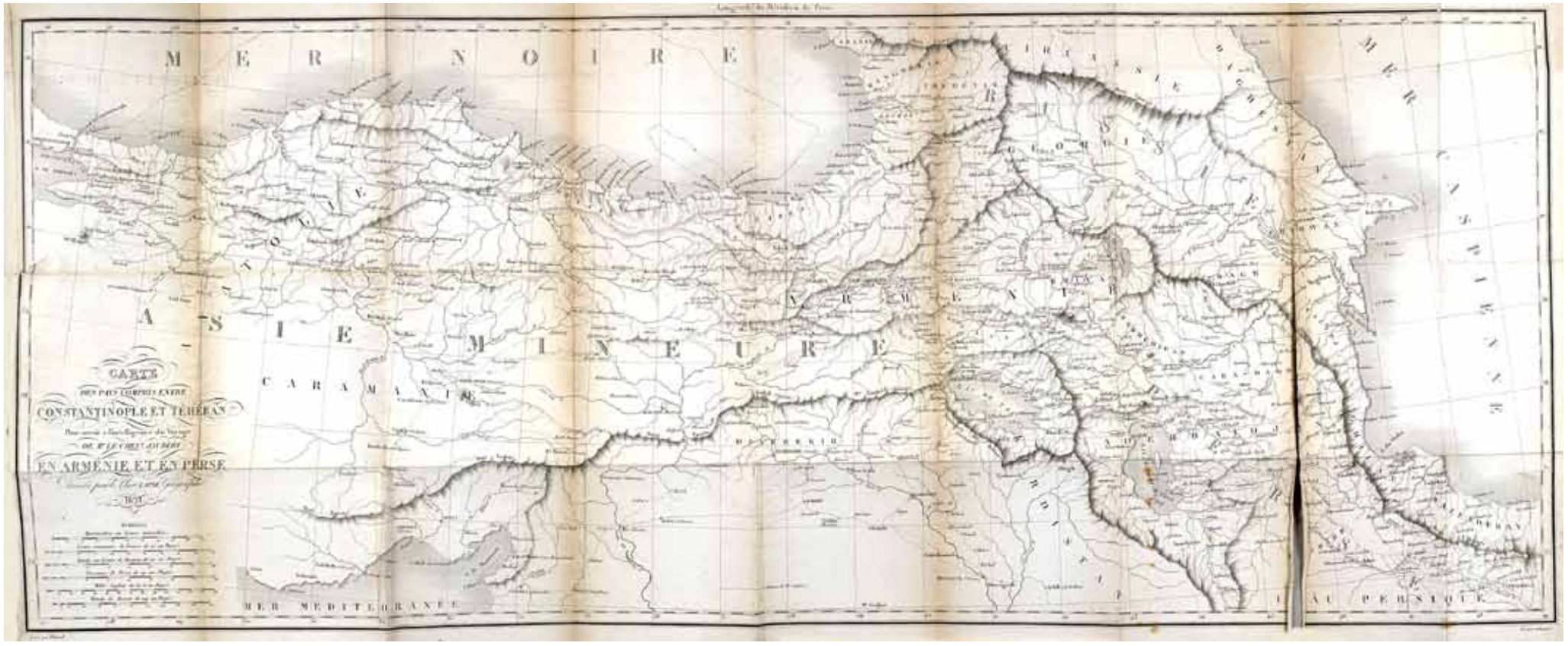

Պատ. 112/112a

Ֆրանսիացի ճանապարհորդ Պիեռ Ամադէ Ժոբերն իր *«Ճամփորդութիւն դէպի Հայաստան և Պարսկաստան»* ուղեգրութիւններում համառօտ պատմում է Արևմտահայաստանի մասին: Այս հատորը հրատարակւել է 1821-ին Փարիզում: Գրքի վերջում կայ մի քարտէզ, որը պատրաստել է ֆրանսիացի թագաւորական քարտէզագէտ Պիեռ Լապին (1777-1850):

Քարտէզը կրում է «Կոստանդնուպոլսի և Թեհրանի միջև եղած երկրների քարտէզը, Շէւալիէ Ժոբերի Հայաստան և Պարսկաստան կատարած ճամփորդութեանը ծառայելու նպատակով»: Քարտէզում պատկերւած է գրքի հեղինակի ճամփորդութեան ուղին Կոստանդնուպոլսից մինչև Թեհրան, սակայն հակառակ գրքին, այստեղ շեշտը յատկապէս դրւած է Հայաստանի վրայ: Քարտէզը հրատարակւել է Փարիզում, 1821 թւականին:

Ինչպէս բոլոր քարտէզներում, այստեղ ևս Ադրբեջանը նշւած է Պարսկաստանի տարածքում, որպես նրա հիւսիս արևմտեան նահանգը, Արաքսի հարաւային ափում:

Հայաստանի քաղաքներից այստեղ նշւած են Վանը, Ոստանը, Մանազկերտը, Արճէշը, Էրզրումը, Կարսը, Երևանը, Նախիջևանը, Էջմիածինը և այլն: Առաջին անգամը լինելով քարտէզի մէջ նշւած են Գիւմրին ու Ղարաքիլիսան (Վանաձորը): Իսկ շրջանների մէջ են Ղարաբաղն ու Ղարադաղը: Քարտէզում գծւած են նաև որոշ կարևոր միջքաղաքային ճանապարհները:

Քարտէզի 112a դետալում կարելի է տեսնել Հայաստանի շրջանի մանրամասնութիւնները:

Չափերը 96x45 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books 1043.f.13

Рис. 112/112a

Французский путешественник Пьер Амадэ Жобер в своих путевых записках “Путешествие в Армению и Персию” кратко рассказывает о Западной Армении. Эта книга была издана в 1821 г. в Париже. В конце книги есть карта, составленная французским королевским картоведом Пьером Лапи (1777-1850). Она называется “Карта стран, находящихся между Константинополем и Тегераном, в помощь путешествию шевалье Жобера в Армению и Персию”. На карте изображен путь автора книги от Константинополя до Тегерана, но, в отличие от книги, здесь внимание в основном уделено Армении. Карта издана в Париже в 1821 г.

Как и на всех картах, здесь Азербайджан также показан на территории Персии, как ее северо-западная провинция, на южном берегу Аракса.

Из городов Армении здесь отмечены Ван, Востан, Маназкерт, Арджиш, Эрзерум, Карс, Ереван, Нахичевань, Эчмиадзин и др. На карте впервые отмечены Гюмри и Каракилиса (Ванадзор), а среди районов - Карабах и Карадаг. Начерчены также некоторые важные дороги между городами.

На детали 112a можно увидеть подробности области Армении.

Размеры 96x45 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books 1043.f.13.

GÉORGIE
TIFLIS
Batoum
Gouniéh
Akhalkalaki
Akhalatzikh
Nougha
Ipsera
Tékiéh
Baibout
Erzeroum
Hassan-Caléh
Khoraçan
Erzingan
Erivan
Elizabethpol ou Ghendjéh
Cara-Kilissah
Gouméh
KARS
Cara-Caléh
Canikeni
Bachourdjeli
Aberan
Ilichar
Chuchéh
Cara-Bagh
Ararat ou Agri-Dagh
Petit Ararat
Joprac-Caléh
Cara-Kilissiah
Khadin
Erz-Inghian
Mélez-Ghird
Lac de Van
VAN
Khoi
Mérend
Khors
Cara-Dagh
Tauris
Khoch-Ab
Schnas
Plateau
Erz-en
SERT (Tigranocerte)
DIARBEKIR (Amida)
Mt. Nimrod
Gudjik (Sophène)
Arghana
Ilesn keila
Albagh
Mianeh
Turkmen
Mt. Sawalan
Cheherek
Khajéh
Tikmeh-Tach
Tchélébian
Ojao
Sénd-Abad
Tamar
Gouréchaksala
Furam-Abad
Dizé-Khatil
Gontjaki
Tessouidj
Saphian
Maïan
Khanéi
Tolourah
Ardjich
Erdjich
Mahmudlich
Aïkeui
Djanik
Arnès
Tachcoun
Lazsa
Nouchan
Abdal-Djich
Sciban-Bagh
Kerkiar
Cheikh-Djema
Teskin
Montagnes des Kurdistan
Mekiars
Mekès
Redonar
Khabour R.
Cheuveman
I. Ghedoutch
I. Akhtamar
I. Lim
Vastan
Neucheh
Ardjich
I. Ardor
Kouréh
Aghan
Ararat
Agaran
Pikoutépénari
Kouhut
Tarachin
Atychéh
Makou
Cara-Aïnéh
Nazik
Ouchkanéh
Aïr
Megri Fort
Courtach
Ordubad
Gerger (Passage)
Hilfa
Imlong
Harappa
Pénélité
Cacin
Ahar
Erch
Ghevendjik
Kichlac
Tchaïr
Tchan
Tchaïk
Ilanlou
Kondolan
Kaplan
Kataracte
Talino
Kouréh
Kouréh-Ab
Ak-Dagh
Ak-Tepéh
Ak-Tepé
Ak-Tepéh
Ak-Tepé
Ak-Dagh
Ak-Kiréa
Ak-Caléh
Ak-Tepé
Ak-Tepéh
Ak-Tepé
Ak-Tepéh
Ak-Tepé
Ak-Tepé

113a

Պատ. 113/113a

Հայերէնով հրատարակուած առաջին ատլասն ունի հետևեալ խորագիրը. *«Աշխարհացոյց Պատկերաց ըստ Արքունի աշխարհագրաց Գաղղիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Ռուսաց: Փորագրեալ ծախիւք Յովհաննու Ամիրայի Տատեան: Ի Վենետիկ յամի 1849 ՌՄՂԸ»* (Սբ. Ղազար): Ատլասը փորագրուած է Փարիզում և տպագրուած Սբ. Ղազարի տպարանում, Վենետիկ:

Ատլասը պարունակում է տաս քարտէզ, որոնց մէջ են արեգակնային համակարգը, մայր ցամաքները, Օսմանեան կայսրութիւնը և Հայաստանը: Այստեղ կա նաև մանրամասն տեքստ հայերէնով: Սա առաջին հայերէն ատլասն է, որը պարունակում է թէ՛ տէքստ և թէ՛ քարտէզներ: Ընդհանուր առմամբ ատլասի քարտէզները գծագրուած, փորագրուած և ներկուած են խնամքով և բարձր ճաշակով: Սրանք ոչնչով չեն զիջում միւս եւրոպական քարտէզագէտների ատլասներին:

Ատլասի նախավերջին քարտէզը «Օսմանեան կայսրութիւն» քարտէզն է, ուր տրուած են կայսրութեան ժամանակակից սահմանները: Քարտէզը մեծածաւալ է և լի մանրակրկիտ տեղեկութիւններով: Հայաստանի շրջանը պատկերուած է կից 113a դետալի մէջ:

Չափերը 90x60 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 145.2.24

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG-79

Рис. 113/113a

Первый изданный атлас на армянском языке имеет следующее заглавие: “Ашхарацуйц (Карта мира) по данным придворных географов Франции, Англии, Германии и России. Выгравирован на средства Иоанна Амира Датяна. Венеция, 1849” (св. Лазарь). Атлас выгравирован в Париже и опубликован в типографии армянской Конгрегации мхитаристов острова св. Лазаря, Венеция.

Атлас содержит десять карт, среди которых солнечная система, материки, Османская империя и Армения. Здесь есть также подробный текст на армянском языке. Это первый армянский атлас, который содержит и текст, и карты. В целом, карты атласа начерчены, выгравированы и покрашены умело и со вкусом. Они ничем не уступают атласам других европейских картоведов.

Предпоследняя карта атласа - карта “Османской империи”, где даны ее современные границы. Карта большая, и на ней много подробных сведений. Область Армении показана на рис. 113a.

Размеры 90x60 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 145.2.24.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG-79.

113

Պատ. 114/114a

Այս քարտէզն էլ պատ.113-ի ատլասից է, որը կոչւում է *«Աշխահացոյց Պատկերաց ըստ Արքունի աշխարհագրաց Գաղղիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Ռուսաց: Փորագրեալ ծախիւք Յովհաննու Ամիրայի Տատեան: Ի Վենետիկ յամի 1849 ՌՄՂԸ»* (Սբ. Ղազար):

Ատլասի մանրամասնութիւնների համար տես պատ. 113-ի բացատրութիւնները:

Ատլասի վերջին քարտէզը «Հայաստան Աշխարհ» քարտէզն է, ուր պատկերուած է Հայաստանը իր միջնադարեան սահմաններով: Քարտէզը մեծածաւալ է, մանրակրկիտ և գունազարդ, ուր տրուած են Հայաստանի շրջանի վերաբերեալ ծաւալուն տեղեկութիւններ: Պատ. 114a դետալը ցոյց է տալիս Հայաստանի կենտրոնական մասը:

Չափերը 90x60 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 145.2.24

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG-80

Рис. 114/114a

Эта карта из атласа с рис. 113 “Ашхарацуйц (Карта мира) по данным придворных географов Франции, Англии, Германии и России. Выгравирована на средства Иоанна Амира Датяна. Венеция, 1849” (св. Лазарь).

Подробнее см. пояснения к рис. 113.

Последняя карта атласа - карта “Армении”, где изображена Армения в своих средневековых границах. Карта большая, подробная и цветная, в ней даны обширные сведения об областях Армении. Рис. 114a показывает центральную часть Армении.

Размеры 90x60 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 145.2.24.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG-80.

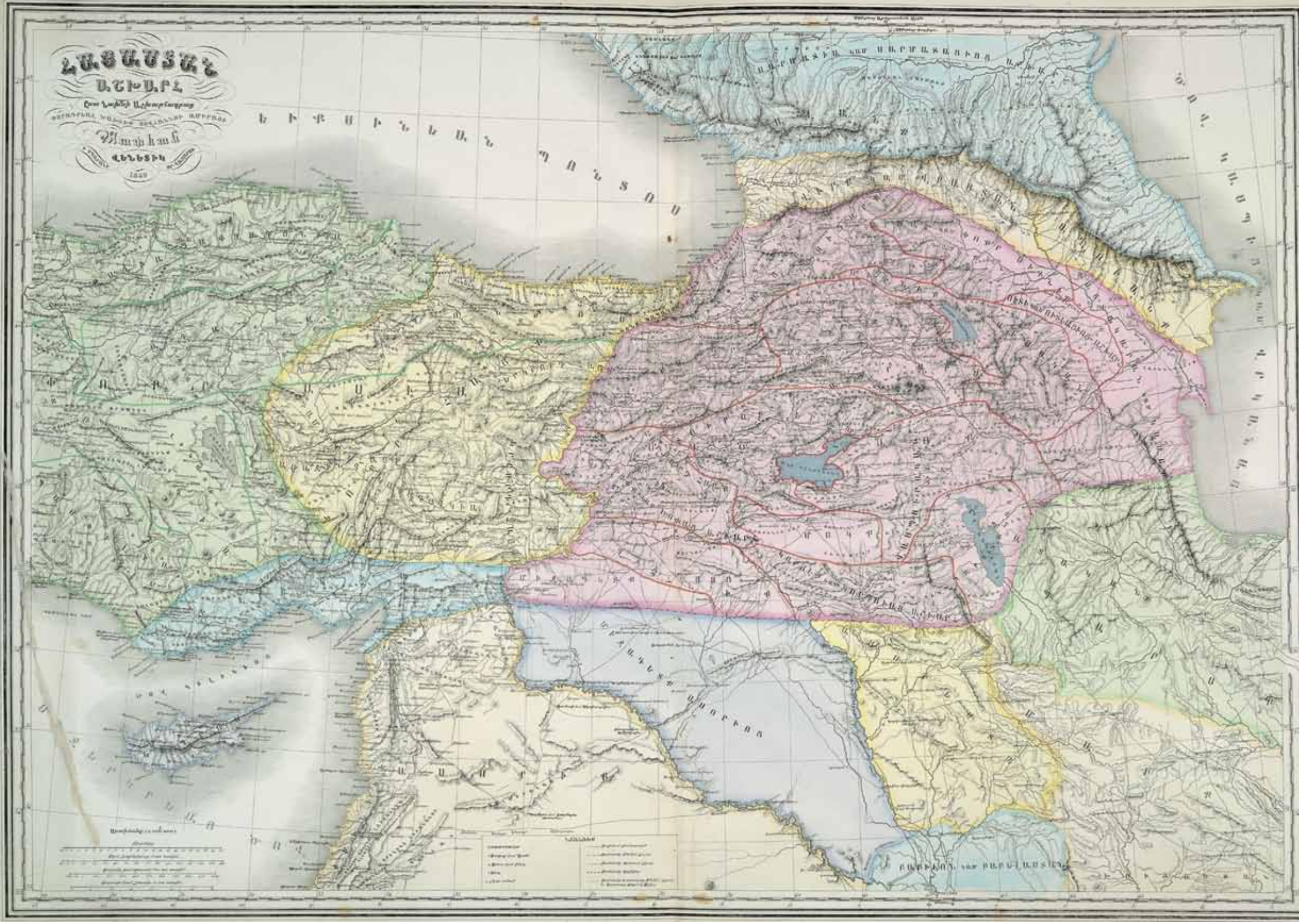
ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԱՐԵՎՏԻԿ
1849

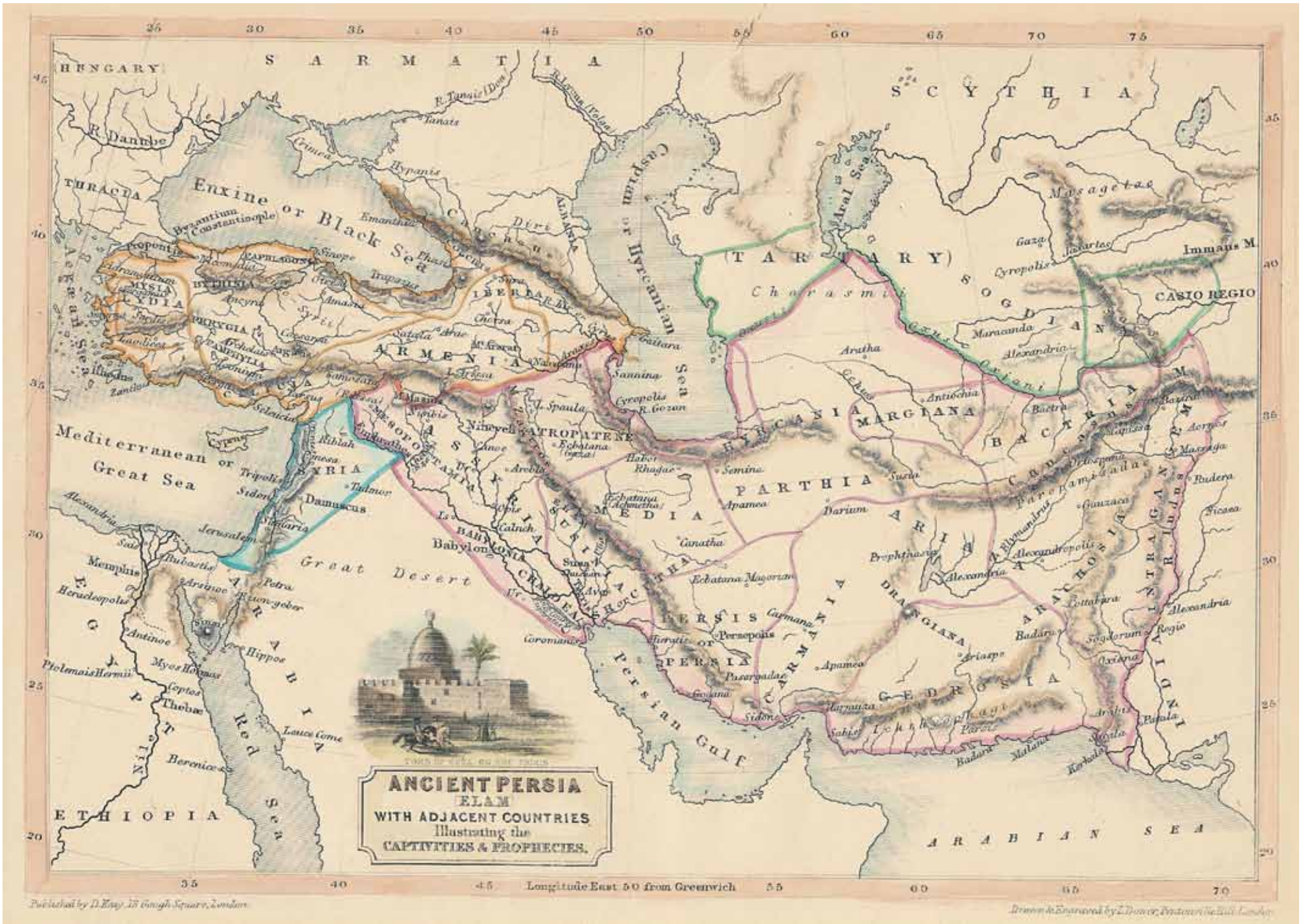

Պատ. 115

Այս քարտեզը վերցված է Ջոն Դաուերի (ծաղկել է 1825-1863-ին) 1850-ականներին հրատարակված Ատլասից, որը կոչում է «Հնագույն Պարսկաստանը, Էլամը և հարևան երկրները»:
Քարտեզը ցույց է տալիս այս շրջանում եղած հնագույն թագաւորութիւնները: Փոքր Ասիան բաժանված է մի քանի երկրների, որոնց մէջ է նաև Հայաստանը: Ատրպատէնը (Ադրբեջան) ցուցադրված է որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը: Վանայ լիճն այստեղ անւանված է Արիսսա (Արճէշ): Հայաստանի քաղաքներից այստէղ նշված են Սամոսատան, Սատալան (Սատաղ), Խորսան (Կարս) և Նախուանան (Նախիջևան):
Չափերը 22x16 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG11

Рис. 115

Эта карта взята из атласа Джона Дауера (творил в 1825-1863), который называется “Древняя Персия, Элам и соседние страны”.
Карта показывает имеющиеся в этой области древние царства. Малая Азия разделена на несколько стран, среди которых и Армения. Атропатена (Азербайджан) показана как одна из провинций Персии. Озеро Ван здесь названо Арисса (Арджиш). Из городов Армении здесь отмечены Самосата, Сатала (Сатах), Хорса (Карс) и Нахуана (Нахичевань).
Размеры 22x16 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG11.

Պատ. 116

Հայաստանի այս քարտէզը անգլիացի ճանապարհորդ Ռոբերտ Քըրզոնի (1810-1873) *«Հայաստանը: Մէկ տարի էրզրումում և Ռուսաստանի, Թուրքիայի ու Պարսկաստանի սահմաններում»* վերնագրով գրքից է, որը հրատարակել է Լոնդոնում 1854 թւականին: Գիրքը պարունակում է նաև 9 ուրիշ գծագրեր Հայաստանի տարբեր քաղաքներից և տեսարաններից: 1841-ից Քըրզոնը ծառայում էր Պոլսի Բրիտանական Դեսպանութիւնում և 1843 թւականին նշանակւել էր Թուրք-Պարսկական սահմանադիր յանձնախմբի անդամ:

Քըրզոնի գրքում Հայաստանի տարածքում են նշւած Վանը, Բիթլիսը, Բայբուրդը, Մուշը, Էրզրումը, Բայազէդը, Կարսը, Արդահանը, Գիւմրին և Երևանը: Վերջին երկուսը գտնւում են Ռուսական գերիշխանութեան ներքոյ, իսկ մնացորդը նշւած են Օսմանեան կայսրութեան գրաւած տարածքներում:

Չափերը 10x15.5 սմ

Քըրզոն «Հայաստան», գրքի վերջին էջը - Անձնական հաւաքածու

Рис. 116

Эта карта Армении взята из книги английского путешественника Роберта Керзона (1810-1873) “Армения - один год в Эрзруме и на границах России, Турции и Персии”, которая была издана в Лондоне в 1854 г. Книга содержит также девять других эскизов различных армянских городов и видов. В 1841 г. Керзон служил в Британском посольстве в Константинополе и был назначен в 1843 г. членом Турецко-персидской комиссии по размежеванию границы.

В книге Керзона на территории Армении отмечены Ван, Битлис, Байбурд, Муш, Эрзерум, Баязет, Карс, Ардаган, Гюмри и Ереван. Два последних находятся под господством России, а остальные отмечены на территориях, занятых Османской империей.

Размеры 10x15,5 см.

Керзон “Армения”, последняя страница книги - личная коллекция.

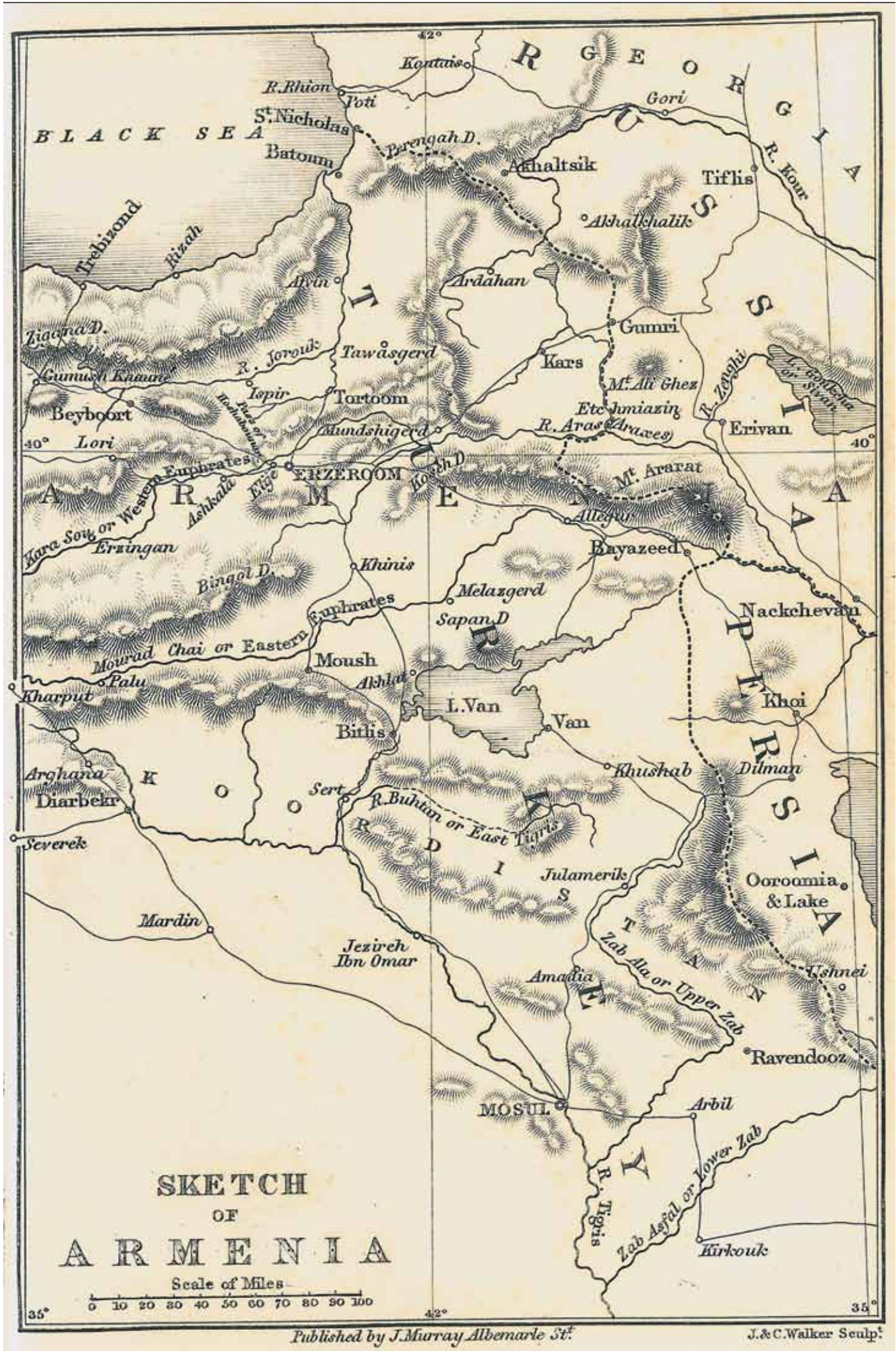

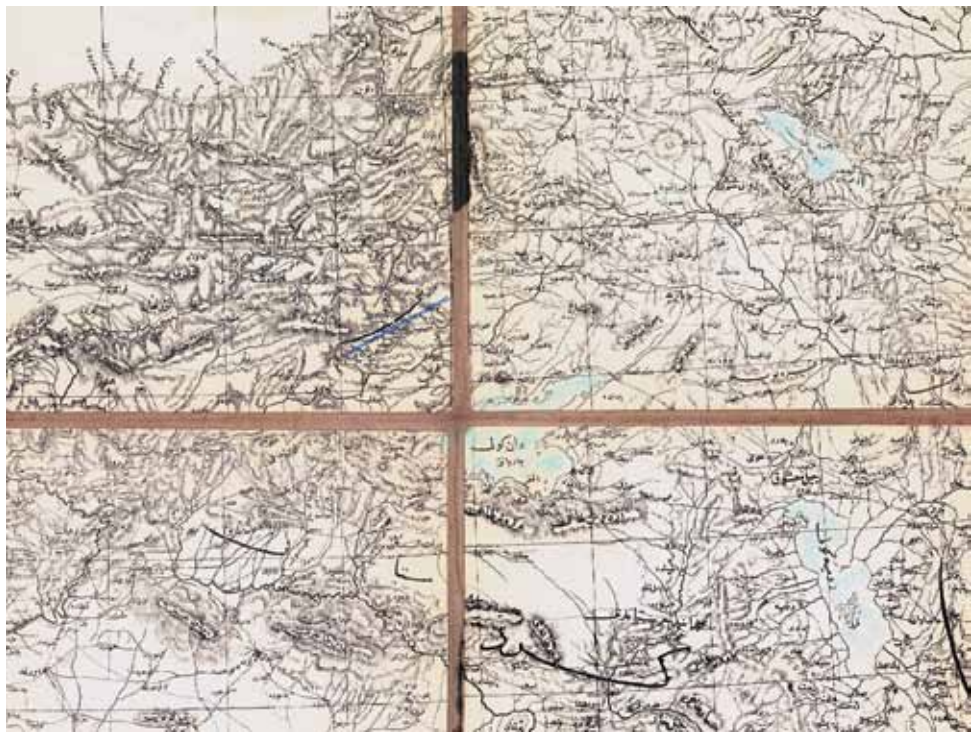

117а

117б

117в

Դաւթ. *117/117а/117б/117в*

Օսմանեան այս քարտէզը, Հայնրիխ Կիպերտի (1818-1899) գերմաներէն քարտէզի թարգմանութիւնն է, որը նա պատրաստել էր գերմանական շտաբի համար՝ հիմնուելով Բարոն ֆոն Ֆինկէի, Ֆիշերի, Բարոն ֆոն Մոլթկէի և իր հետազօտութիւնների վրայ: «Օսմանեան կայսրութիւնը» անուանուած այս քարտէզը տպագրուել է Բեռլինում 1844 թւականին (տես պատ. 117): Այստեղ Վանի, Էրզրումի, Խարբերդի, Կարսի և Արարատի շրջաններին, որոնք գտնուում են Օսմանեան կայսրութեան տարածքում՝ տրուած է *Հայաստան* անուանումը: Քուրդիստանը նշուած է Վանայ լճի հարաւում (Կիպերտի մասին տես պատ. 121-ի բացատրութիւնը):

Թիւ 117 օսմաներէն քարտէզը Կիպերտի գերմաներէն քարտէզի թարգմանութիւնն է, որի խորագրի մօտաւոր թարգմանութիւնն է.

Ֆինկէի, Ֆիշերի, Մոլթկէի և Կիպերտի՝ պրուսական շտաբի համար պատրաստած Թուրքական կայսրութեան գերմաներէն այս քարտէզը թարգմանել և գծագրել է թուրքերէն լեզուով ռազմական ակադեմիայում, որի մէկ պատճէնն այս քարտէզն է: Հիջրայի 1267 թւական (1854):

Վերը պատկերուած քարտէզի դետալը (պատ. 117а) ցոյց է տալիս կայսրութեան արևմտեան մասը և նրան յարակից երկրները: Արևելքում գտնուող Ուրմիա լիճը Պարսկաստանի սահմաններում է, իսկ հիւսիսում գտնուող Սևանայ լիճը՝ Ռուսաստանի սահմաններում: Նոյն քարտէզի գերմաներէն բնագիրը պատկերուած է 117б-ում:

Գերմաներէն քարտէզի տիտղոսը վերատպուած է 117в դետալում. [Տես Բրիտանական Գրադարանի Maps 46970.(7)]

1803 թւականին հրատարակուած օսմանեան քարտէզների մէջ (տես պատ. 108 և 109) Վանի և Էրզրումի շրջանները կոչւում են ارمنستان - էրմենիստան, այսինքն Հայաստան, որի անունը նշուած է մեծ տառերով: 1854 թւականին հրատարկուած այս քարտէզում նոյն շրջանը կոչւում է ارمنى - էրմենի, այսինքն Հայ, այն էլ նշուած միմիայն շատ աւելի փոքր տառերով (տես քարտէզում կապոյտով ընդգծուած անուանումը), մինչդեռ Քուրդիստան անունը դեռևս մեծ տառերով է նշուած: Թարգմանութեան մէջ բոլոր անունները թարգմանուած և տպագրուած են ինչպէս բնագրում, բացի «Հայաստան» անունից, որը Կիպերտի բնագրում նշուած է մեծադիր, բայց օսմաներեն տարբերակում փոքրացել է ու դարձել աննկատելի: Համեմատութեան համար տես պատ. 117а և 117б դետալների մէջ կապոյտով ընդգծուած անունները:

Չափերը 92x62 սմ

Աւստրիայի Պետական Գրադարան, Վիեննա - K.III.113 518

Рис. 117/117а/117б/117в

Эта османская карта является переводом немецкой карты Генриха Киперта (1818-1899), которую он составил для германского штаба, опираясь на исследования барона фон Финке, Фишера, барона фон Мольтке и на собственные. Эта карта, названная “Османская империя”, была напечатана в Берлине в 1844 г. (см. рис. 117б). Здесь области Вана, Эрзерума, Харберда, Карса и Арарата, которые находятся на территории Османской империи, названы Арменией. Курдистан отмечен на юге озера Ван. (О Киперте см. разъяснения к рис. 121).

Османская карта N 117 - перевод на турецкий язык немецкой карты Киперта, заглавие которой

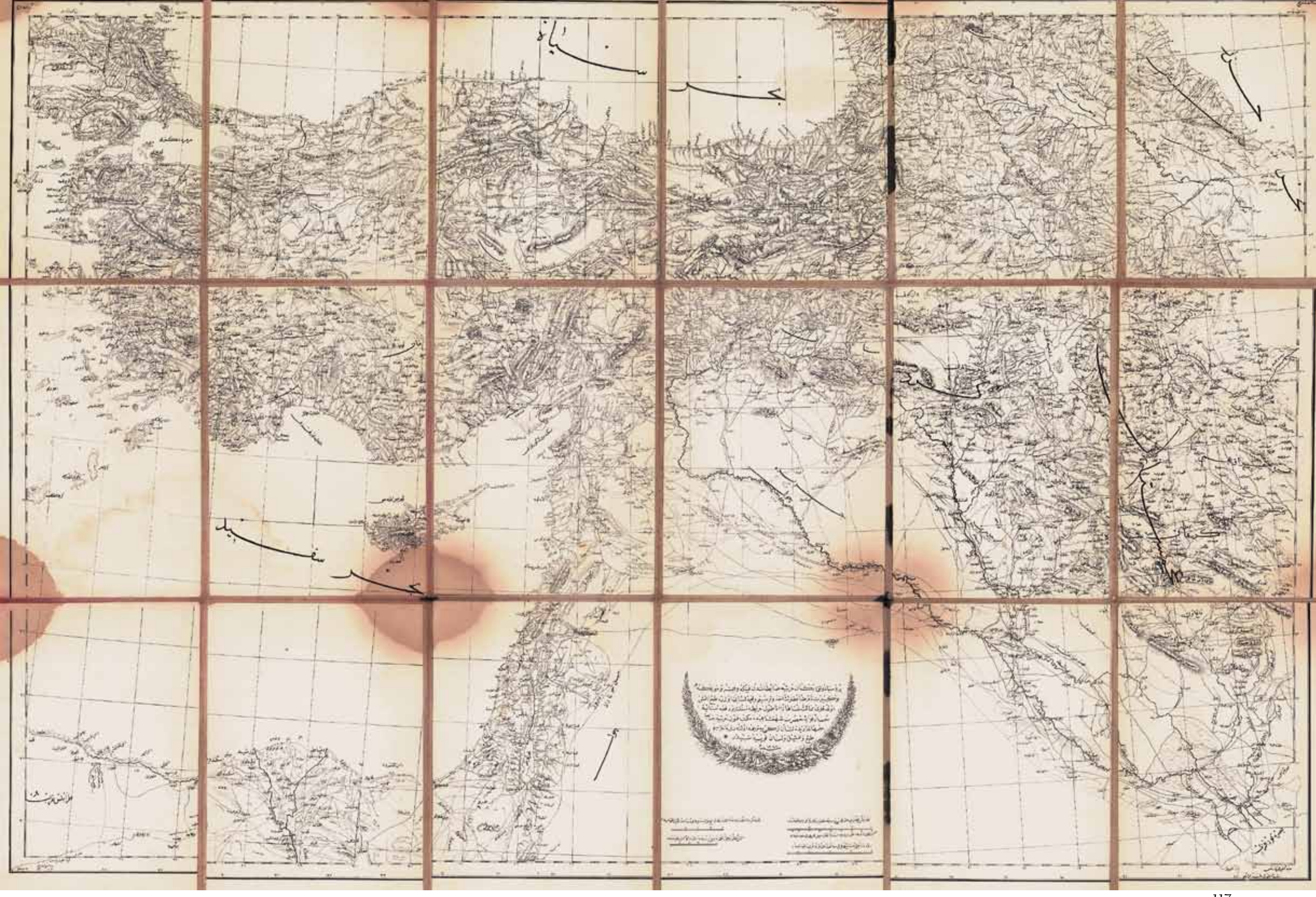

117

звучит примерно следующим образом: “Эта карта Турецкой империи на немецком языке, сделанная Финке, Фишером, Мольтке и Кипертом для прусского штаба, была переведена и начерчена на турецком языке в военной академии, одна из копий этой карты представлена здесь. 1267 год (1854) хиджры”.

Деталь карты, изображенная выше (рис. 117а), показывает западную часть империи и прилегающие к ней страны. Находящееся на востоке озеро Урмия расположено в границах Персии, а находящееся на севере озеро Севан - в границах России. Немецкий оригинал той же карты изображен на рис. 117в.

Титульный лист карты на немецком языке перепечатан на детали 117в (см. Британская библиотека, Maps 46970.(7).

В османских картах, изданных в 1803 г. (см. рис. 108 и 109), области Вана и Эрзерума называются Эрменистан, т.е. Армения, название которой отмечено крупными буквами. На этой карте, изданной в 1854 г., та же область называется Эрмени, т.е. Армянин, и то отмечено более мелкими буквами (см. подчеркнутое синим название на карте), в то время как название Курдистан написано крупными буквами. Во время перевода все имена были переведены и напечатаны как в оригинале, кроме названия “Армения”, которое в оригинале Киперта отмечено крупно, но в османском переводе уменьшилось и стало незаметным. Для сравнения см. названия, подчеркнутые синим на деталях рис. 117а и 117б.

Размеры 92х62 см.

Государственная библиотека Австрии, Вена - K.III.113 518.

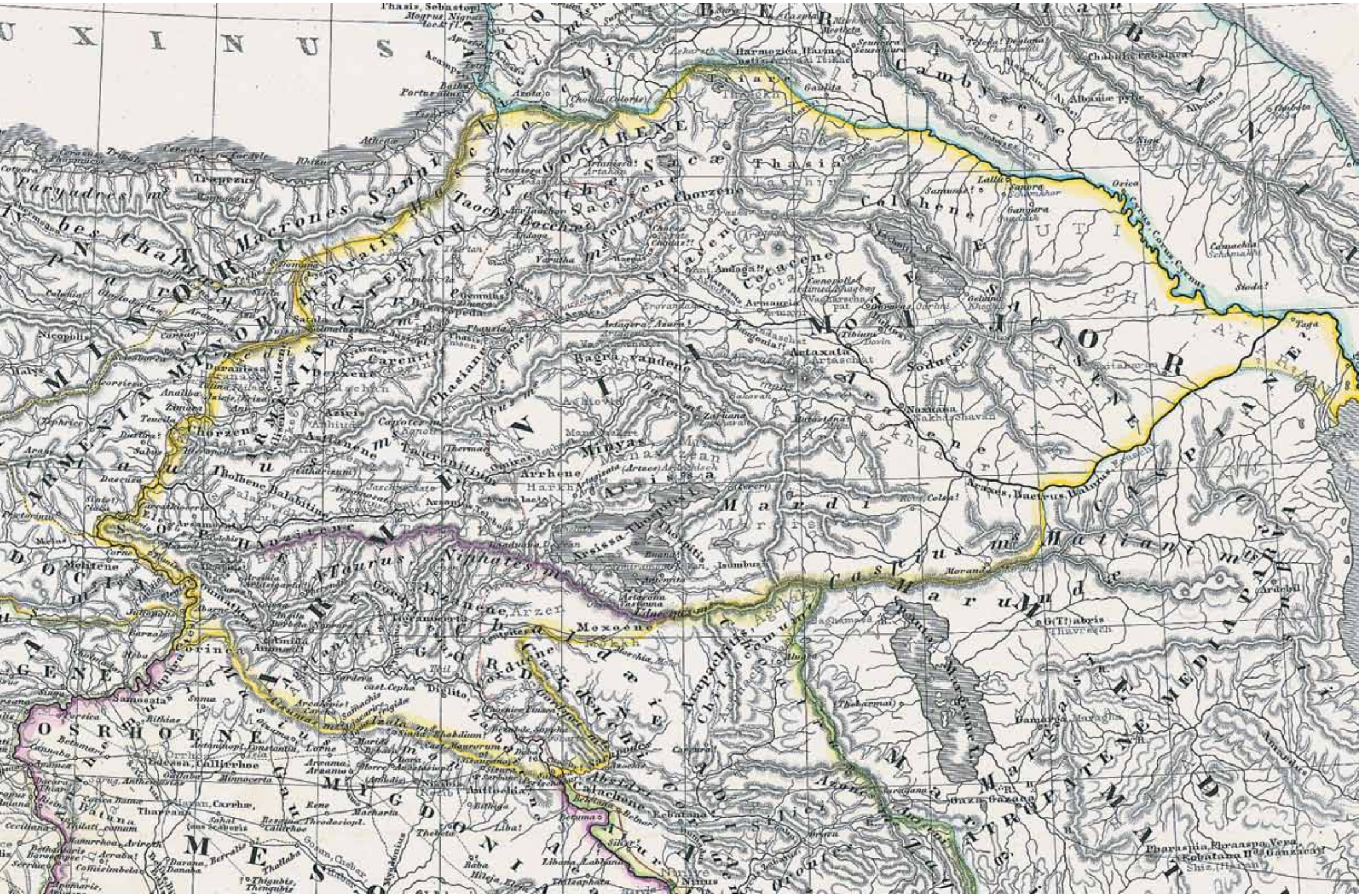
Thasis, Sebastopl.
Mogrus Nigrus
Harmozica, Harmo
Trapezus
Parpadres mt.
Chabala
Albania
Thasia
Colchene
Sacæ
Sacasene
Bocchetes
Sitacene
Cercacene
Armazica
Artaxata
Sodrene
Nazana
Minyas
Arsissa
Arsissa Thospitis
Mardi
Casmarum
Matiani mt.
Niphates mt.
Taurus
Moxoene
Arzanene, Arzen
Diglito
Samosata
Edessa, Callirhoe
Carrhæ
Antiochia
Calachene
Ecbatana
Pharaspia, Pharaspa, Vera
Ganzaca
Nisibis
Nineve
Nimus
Tigris
Euphrates
Pontus Euxinus
Mesopotamia
Osrhoene
Sophene
Gordyene
Media Atropatene
Cambyscene
Albania
Iberia
Colchis
Armenia Minor
Armenia Major
Cappadocia
Cilicia
Pharasmanii
Sacasenorum
Tigranocerta
Amida
Bagrandene
Phasiane
Arzanene
Chorzene
Tibium
Davin
Gabala
Ganzaca
Gazaca
Gaza
Ecbatana
Pharaspia, Pharaspa, Vera
Ecbatana II
Ganzaca
Shiz (Hiran)
Thabarmai
Gamarsia, Marasha
Amardus
Mardi
Matiani mt.
Casmarum
Arabil
Thavresch
Saghamed R.
Ararus
Araxes, Baetrus, Balurus
Morande
Isumbus
Arsissa Thospitis
Arsissa
Buana
Aetarana
Vastana
Lilnecpa
Moxoene
Arzanene, Arzen
Tigranocerta
Amida
Diglito
Sardeva
Samosata
Edessa, Callirhoe
Carrhæ
Antiochia
Calachene
Ecbatana

Պատ. 118/118a

Այս քարտէզը վերցուած է 19-րդ դարի գերմանացի աշխարհագրագէտ ու պատմաբան Կառլ ֆոն Սպռուների (1803-1892) 1855-ին հրատարակուած «*Հնագոյն Ատլաս*»ից և կոչւում է «Հայաստանը, Միջագետքը, Բաբելոնը, Ասորէստանը և Հարևան Երկրները»: Քարտէզն արդեն աւելի ճշգրիտ է և մանրամասն, քան իր նախորդները: Անունների մեծամասնութիւնը տրուած են լատիներէնով, ինչպէս նաև տեղական անւանումով, գրուած լատինատառ:

Քարտէզը նման է Մալտէ-Բրիւնի քարտէզին, որը ցոյց է տալիս Պատմական Հայաստանն իր գաւառներով: Ատրոպատէնը (Ադրբեջան) ցուցադրուած է որպէս Մարաստանի նահանգներից մէկը, տեղադրուած Արաքսի հարաւային ափում: Քարտէզի մեծացրած դետալում (118a) պատկերուած է Մեծ Հայքի շրջանը, դեղին ներկուած սահմաններով:

Քարտէզն ունի արտակարգ մանրակրկիտ տեղագրական տեղեկութիւններ: Նշուած են պատմական Հայաստանի նահանգների հայկական անունները:

Չափերը 35x41 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG33

Рис. 118/118a

Эта карта взята из изданного немецким географом и историком Карлом фон Спрунером в 1865 г. “Древнейшего атласа” и называется “Армения, Междуречье, Вавилон, Ассирия и соседние страны”. Карта уже более точная и подробная, чем предшествующие. Большинство названий дано на латинском, а также местным названием, написанным латинскими буквами.

Карта похожа на карту Малте-Брюна, которая изображает Историческую Армению с ее провинциями. Атропатена (Азербайджан) показана как одна из провинций Персии, помещенная на южном берегу Аракса. На увеличенной детали карты (118a) изображена область Великой Армении с границами, покрашенными в желтый цвет.

Карта содержит чрезвычайно подробные топографические сведения. На ней отмечены армянские названия провинций Исторической Армении.

Размеры 35x41 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG33.

Պատ. 119/119a

Էդուարդ Ուելլերի (մ. 1884) «Կովկասը և Հայաստանը» կոչված այս քարտէզը վերցված է նրա 1858-ի ատլասից:

Քարտէզում Հայաստանը բաժանված է Ռուսական և Օսմանեան կայսրութիւնների միջև, որը 19-րդ դարակէսի իրավիճակն էր, երբ պարսիկները նահանջեցին Կովկասից և Արևելեան Հայաստանը դարձաւ Ռուսաստանի մարզերից մէկը: Այս քարտէզը արդէն արդիական է և նախկին քարտէզներից աւելի ճշգրիտ:

Այս քարտէզում Թուրքիայի և Ռուսատանի սահմանն անցնում է Արարատի գագաթների վրայով և Թուրքիան որևէ ընդհանուր սահման չունի Նախիջևանի շրջանի հետ, որը նշված է որպէս Հայաստանի մէկ մասը (մանրամասն տես քարտէզ 125-ի բացատրութիւնը): Ղարաբաղը նշված է Ռուսաստանի սահմաններում, իսկ Ղարադաղը՝ Պարսկաստանի մէջ:

Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգի հիւսիս արևմտեան շրջանում, ուր եղել է մեծ թւով հայութիւն, կան մի շարք անուններ որոնք ունեն թուրքերէն կամ ազերի «կարա կամ ղարա» նախածանցը, օրինակ Ղարաբաղ (Սև այգի), Ղարադաղ (Սև սար), Ղարաքիլիսէ (Սև եկեղեցի - Սբ. Թադէոսի վանքը), Կարասու գետը (Սև գետ) և այլն: Այս նախածանցը այսօրւայ ազերի լեզւով նշանակում է սև, բայց այս նշանակութիւնը յաճախ հակասում է իրականութեան հետ: Ղարաբաղը սև այգի չէ, այլ փարթամ կանաչութիւնով լի մեծ շրջան: Ղարադաղը չունի սև սարեր, իսկ Ղարաքիլիսէն ամբողջովին սպիտակ մի կառոյց է, որի եկեղեցիներից միայն մէկի թմբուկն ունի սև քարէ մի շաւուածք:

Ադրբեջանցի լեզուաբան Աբդոլալի Քարանգը Թաւրիզում 1954/5-ին հրատարակված իր «Թաթերէն և հարզաներէն, հնագոյն ազերի լեզվի երկու բարբառներ» գրքում նշում է, որ «կալէ» կամ «կալա» բառերը այս հնագոյն բարբառներում նշանակում են «մեծ» և նոյնիսկ հէնց այդ շրջանի Գելին-Ղիէ գիւղում, մինչև այսօր «կալա» նշանակում է մեծ, ինչպէս նաև պարսկերէնի «քալան» բառը, որը նշանակում է «մեծ քանակ»: Նա եզրակացնում է, որ «Կարա»ն այս արմատից է զարգացել և բառի բուն նշանակութիւնը եղել է «մեծ»: Այսպիսով, տեղանունների անւանումները դառնում են տրամաբանական. Ղարաբաղ՝ Մեծ այգի, Ղարադաղ՝ Մեծ լեռ, Ղարաքիլիսէ՝ Մեծ եկեղեցի, որն իրականում այդ շրջանի մեծագոյն եկեղեցական համալիրն է և Կարասու՝ Մեծ գետ, որը թէպէտ ծանծաղ, բայց շատ լայն մի գետ է:

Կարա կամ ղարա բառի «մեծ» նշանակութեան մասին խօսում են նաև ադրբեջանցի պատմաբան Ահմադ Քասրաւին (Քասրաւի – Նիւթեր և դասախօսութիւններ, Թեհրան 2536, էջ 365/431) և հայ պատմաբան Բագրատ Ուլուբաբեանը (Ուլուբաբյան, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Երևան 1975, էջ 42):

Դետալ 119a-ն ցոյց է տալիս Հայաստանի տարածքը:

Չափերը 50x34 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG55

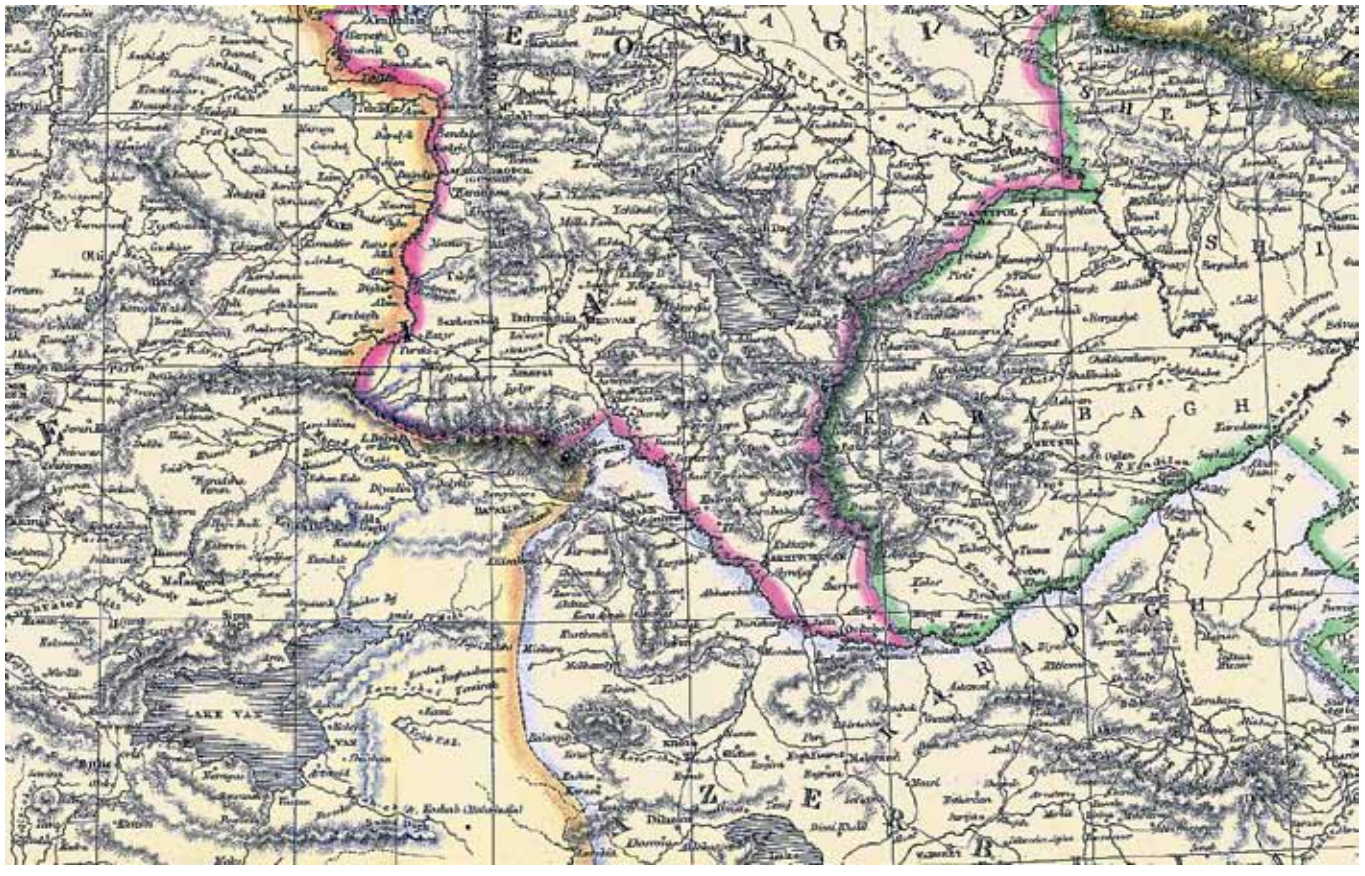

119a

Рис. 119/119a

Карта Эдуарда Уэллера (умер в 1884 г.) “Кавказ и Армения” взята из его атласа 1858 г. На карте Армения разделена между Российской и Османской империями, что соответствовало ситуации середины XIX в., когда персы отступили с Кавказа и Восточная Армения стала одной из областей России. Эта карта уже современна и более точна по сравнению с предшествующими. На этой карте граница между Турцией и Россией проходит через вершины Арарата, и Турция не имеет какой-либо общей границы с областью Нахичеван, которая отмечена как часть Армении (подробно см. пояснения к карте 125). Карабах отмечен в границах России, а Карадаг – в Персии.

В северо-западной области провинции Азербайджан, где было много армян, есть ряд названий, имеющих турецкие или азербайджанские приставки “кара” или “гара”: например, Карабах (Черный сад), Карадаг (Черная гора), Каракилисе (Черная церковь - храм св. Фадея), река Карасу (Черная река) и т.д. Эта приставка сегодня в азербайджанском языке означает “черный”, но это ее значение часто противоречит действительности. Карабах является не черным садом, а областью, богатой густой растительностью. В Карадаге нет черных гор, а Каракилиса - полностью белое строение, и только барабан купола одной из церквей имеет ряд кладки из черных камней.

Азербайджанский языковед Абдолали Каранг в книге “Татский и арзанский - два наречия древнего азербайджанского языка” изданной в 1954/55 гг. в Тебризе указывает, что слова “кале” или “кала” в этих древних наречиях означают “большой” и даже в селе Гелин-Гие этого района до сих пор “кала” означает большой, также как персидское “калан”, означающее “большое количество”. Он делает вывод, что “кара” произошло от этого корня и прямое значение слова было “большой”. Таким образом, топонимы Карабах, Карадаг получают логическое объяснение: Большой сад и Большая гора, Каракилисе - Большая церковь, которая на самом деле является крупнейшим церковным комплексом этой области, Карасу - Большая река, которая в действительности мелкая, но очень широкая река.

О значении слов “кара” или “гара” как “большой” говорит и азербайджанский историк Ахмад Касрави (Касрави - Материалы и лекции, Тегеран 2536, с. 365-431) и армянский историк Баграт Улубабян (Б.Улубабян, Хаченское княжество в X-XVIвв., Ереван, с. 42).

Деталь 119a показывает территорию Армении.

Размеры 50x34 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG55.

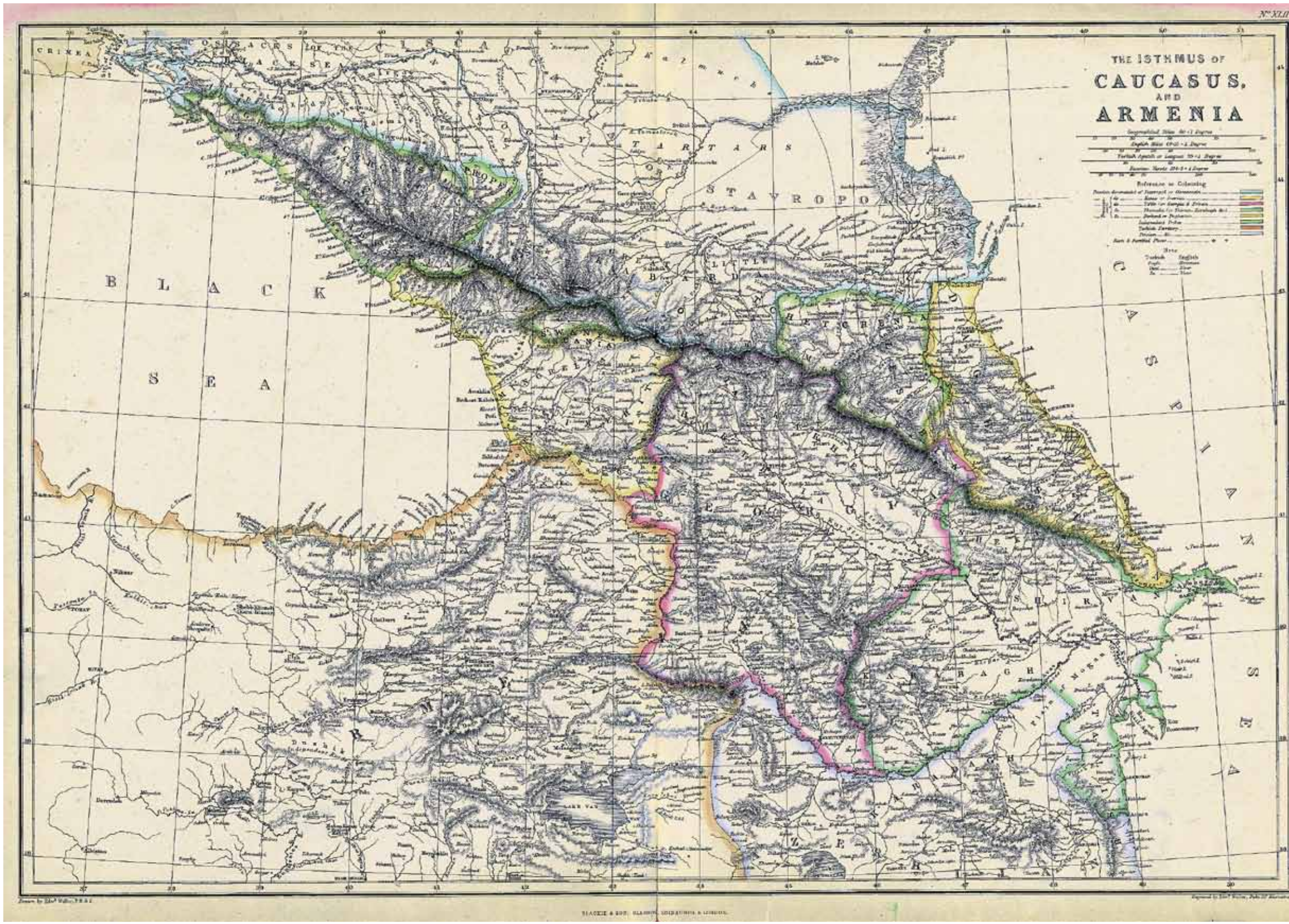
THE ISTHMUS OF
CAUCASUS,
AND
ARMENIA
BLACK SEA
CASPIAN SEA
CRIMEA
COSSACKS OF THE BLACK SEA
TARTARS OF STAVROPOL
LITTLE KABARDA
GREAT KABARDA
SWANETIA
MINGRELIA
IMERETHI
KARTALINIA
KAKHETHI
SHIRVAN
KARABAGH
ERIVAN
NAKHICHEVAN
ZEGHEM
LAKE VAN
Reference to Colouring
Scale

Պատ. 120/120a

«Օսմանեան Երկիր» կոչուած այս քարտէզը 1867 թւականին Կոստանդնուպոլսում տպագրուած *«Ատլաս»* ից է: Ատլասը տպագրուած է արաբերենով, որը պարունակում է նաև այլ մայրացամաքների և Արևելեան Միջերկրականի քարտէզները:

Օսմանեան երկրի քարտէզում Հայաստանը բաժանուած է Ռուսական և Օսմանեան կայսրութիւնների միջև: Վանի և Էրզրումի շրջանները չնայած որ գտնուում են Օսմանեան գերիշխանութեան տակ, բայց քարտէզում անուանուած են «Բիլադ-ուլ-Արման», այսինքն Հայաստան երկիր: Այս շրջանը նաև պարունակում է Բայազեդ, Վան, Էրզրում, Բիթլիս, Մուշ և Էրզինջան (Երզնկայ) քաղաքները: Քարտէզում Պարսկաստանի, Թուրքիայի և Ռուսաստանի սահմանն անցնում է Արարատի գագաթներով և նման է Ուելլերի, պատ.118-ում գծագրուած սահմաններին: Մանրամասն տես պատ. 125-ի բացատրութիւնները: Վանի շրջանի հարաւում գտնուող հողամասերը քարտէզում կոչւում են Քուրդիստան: Հայաստանի շրջանի մանրամասնութիւնների համար տես քարտէզի դետալը, պատ. 120a.

Չափերը 42x29 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 42.d.1, f.2

Рис. 120/120a

Эта карта “Османской страны” взята из “Атласа”, изданного в 1867 г. в Константинополе. Атлас напечатан по-арабски, содержит также карты других материков и Восточного Средиземноморья.

Здесь Армения разделена между Российской и Османской империями. Области Вана и Эрзерума, несмотря на то, что находятся под османским господством, названы на карте “Область Армении”. Эта область содержит также города Баязет, Ван, Эрзерум, Битлис, Муш и Эрзинджан (Ерзнка). На карте граница Персии, Турции и России проходит по вершинам Арарата и похожа на границы, начерченные Уэллером на рис. 119. Подробно см. пояснения к рис.125.

Участки земли, находящиеся на юге Ванской области, на карте называются Курдистаном. Подробности области Армении см. на детали карты - рис. 120a.

Размеры 42x29 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 42.d.1, f.2.

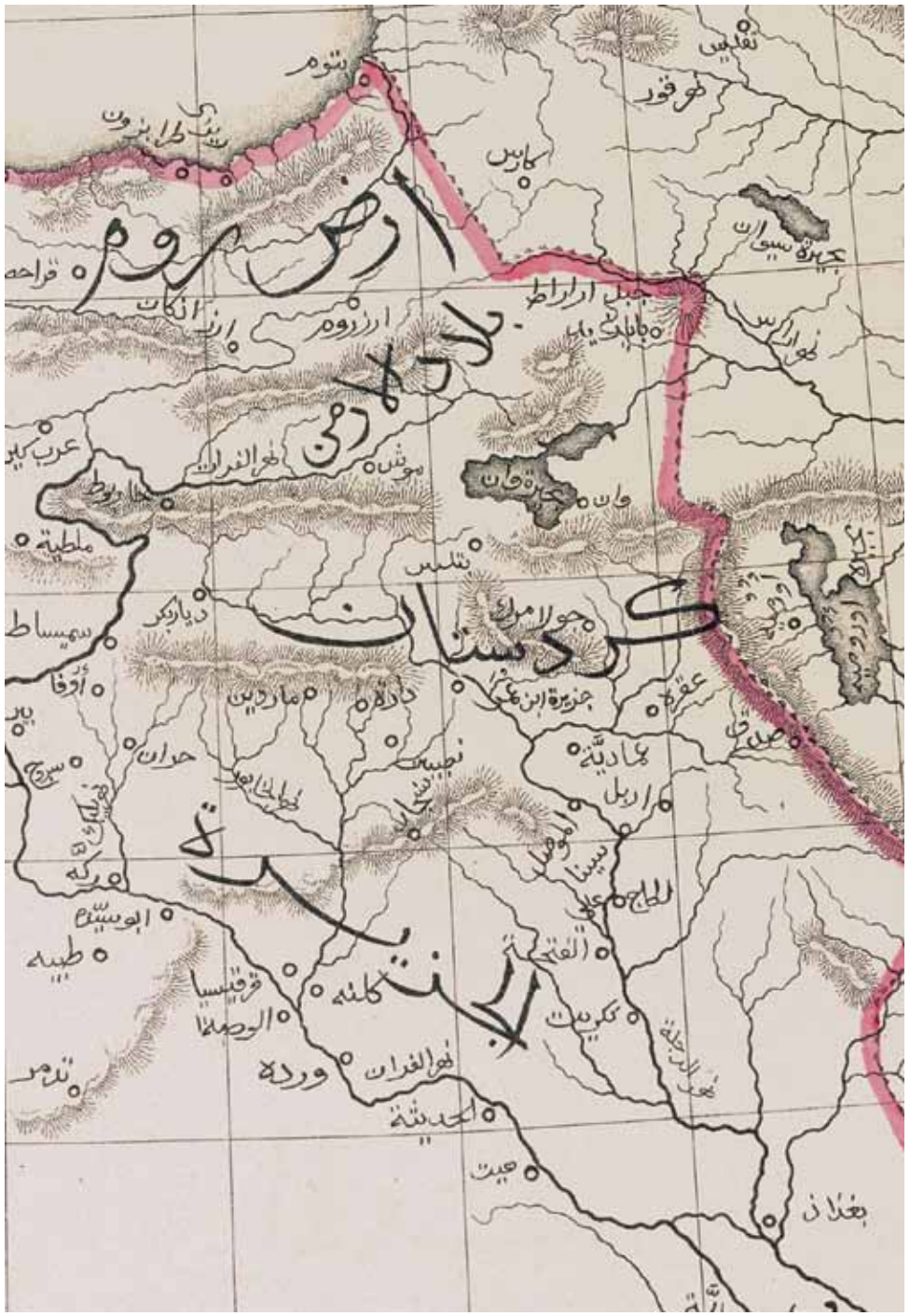

120a

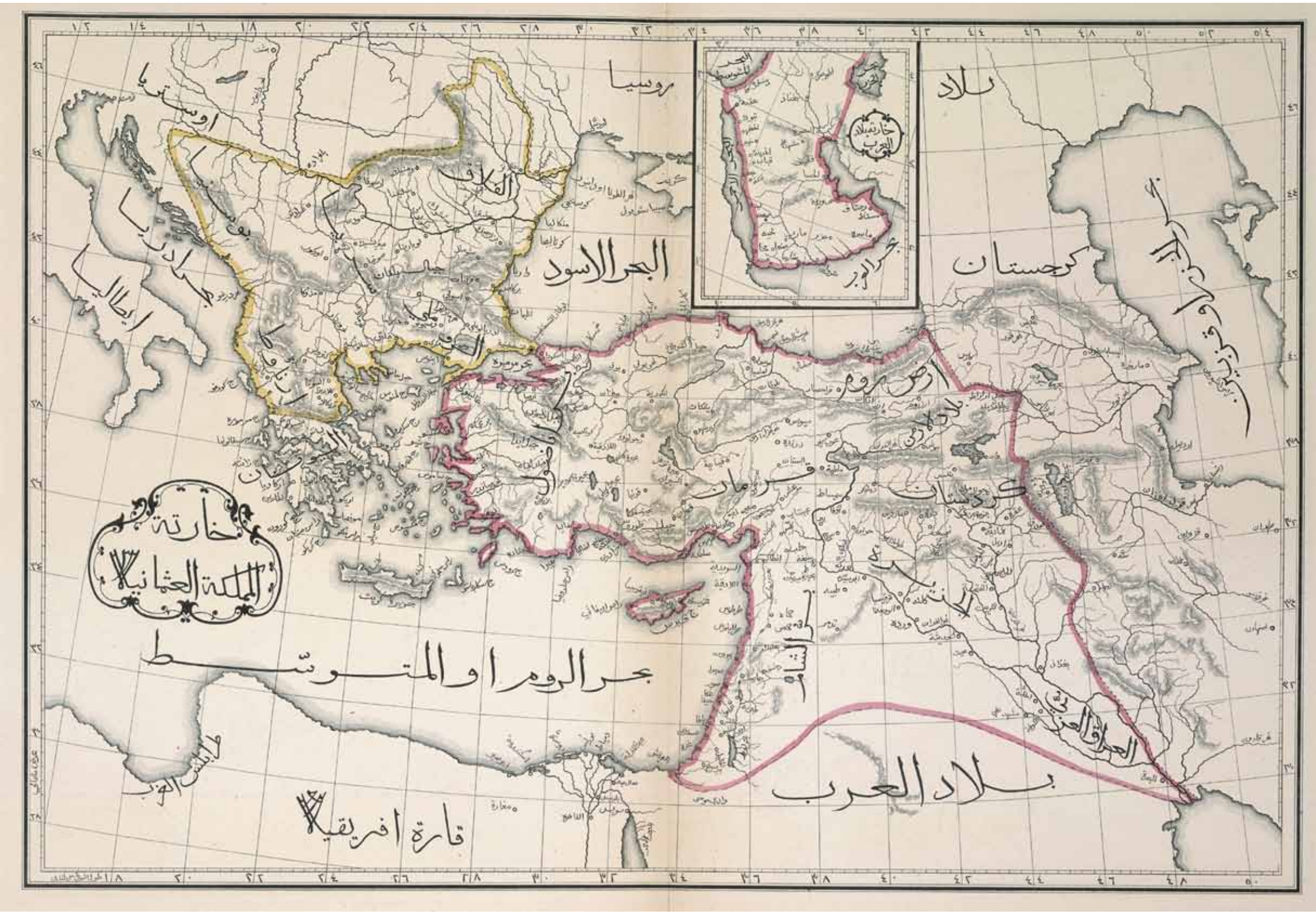
خارطة المملكة العثمانية
روسيا
اوستريا
بولونيا
جمهورية البندقية
ايطاليا
الفلاق
البحر الاسود
كرجستان
ارض روم
كردستان
قرمان
بلاد العرب
العراق العربي
بحر الروم او المتوسط
قارة افريقيا
خارطة بلاد العرب

121

թիւ 122 և 122a քարտէզների համար տես յաջորդ երկու էջերը
карты 122 и 122a см. на следующих двух страницах

Պատ. 121

Հայնրիխ Կիպերտը (1818-1899) Բեռլինի համալսարանում սովորել էր պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, փիլիսոփայութիւն և հնագիտութիւն: Դեռ երիտասարդ տարիքում նա ճանապարհորդել է Հայաստան և Թուրքիա: Նա համարւում է 19-րդ դարի գերմանացի կարևորագոյն քարտէզագէտներից մէկը: Ունի բազմաթիւ յօդուածներ Հայաստանի և Միջին Արևելքի աշխարհագրութեան և քարտէզների վերաբերեալ, որին նա շատ մօտից ծանօթ էր: Գործի ընթացքում նա սովորեց նաև արաբերէն, պարսկերէն և հայերէն:
Իր աշխատանքային կեանքի 60 տարիների ընթքացքում Կիպերտը հրատարակել է աւելի քան 600 ատլասներ, քարտէզներ և այլ աշխատութիւններ: Նրա քարտէզները լի են մանրամասնութիւններով և համարւում են բարձրորակ գիտական աշխատութիւններ:
Այստեղ պատկերուած նրա անտիպ ձեռագիր քարտէզը կրում է «Հայաստան» վերնագիրը և տալիս է Հայաստանի նահանգների անուններն ըստ «Աշխարհացոյցի»՝ յունարէնով և լատինատառ հայերէնով: Քարտէզը շատ ճշգրիտ է, իսկ կանաչ գոյնով գծուած սահմանը Անանիա Շիրակացու «Աշխարհացոյց»ի վրայ հիմնուած Հայաստանի սահմաններն են: Քարտէզը գծագրուած է 1880 թւականին: (Տես նաև պատ. 92 և 97)
Չափերը 24x17 սմ
Բեռլինի Քաղաքային Գրադարան - Kart U 7880

Рис. 121

Генрих Киперт (1818-1899) изучал в Берлинском университете историю, географию, философию и археологию. Еще в молодые годы он путешествовал в Армению и Турцию. Он считается одним из важнейших немецких картоведов XIX в. Киперт написал множество статей о географии и картах Армении и Среднего Востока, с которыми он был хорошо знаком. Во время работы он выучил также арабский, персидский и армянский.
В течение 60 лет своей трудовой жизни Киперт издал более 600 атласов, карт и других работ. Его карты полны подробностей и считаются высококачественными научными трудами.
Изображенная здесь его неопубликованная рукописная карта носит название “Армения” и дает названия провинций Армении по “Ашхарацуйцу” - по-гречески и по-армянски латинскими буквами. Карта очень точна, а граница, начерченная зеленым цветом - это граница Армении, основанная на “Ашхарацуйце” Анании Ширакаци. Карта начерчена в 1880 г. (см. также рис. 92 и 97).
Размеры 24x17 см.
Городская библиотека Берлина - Kart U 7880.

Պատ. 122/122a

Այս քարտէզը, որը կոչւում է «Հայաստանը և հարևան Երկրները» պատրաստել են իռլանդական ծագում ունեցող բրիտանացի ճանապարհորդ և աշխարհագրագէտ Լինչը, Օզալդի հետ միասնաբար՝ 1901 թւականին: Լինչը հետաքրքրուած էր Հայաստանով և երկու անգամ ճամփորդել է այնտեղ. 1893-ին՝ Արևելեան Հայաստան, իսկ 1898-ին՝ Արևմտեան Հայաստան: Սա Լինչի 1901 թւականին Լոնդոնում տպագրուած *«Հայաստանեան ճամփորդութիւններ և յուշեր»* գրքին ընկերակցող քարտէզն է: Գիրքն ունի մանրամասն տեղեկութիւններ, պատկերներ ու գծագրութիւններ Հայաստանի շրջանից և հայերից: Լինչի գիրքն ինքն այսօր մի պատմական փաստաթուղթ է համարւում:
Քարտէզը պարունակում է մանրամասն տեղագրութիւն, ինչպէս նաև աշխարհագրական տեղեկութիւններ, նշելով գիւղերի, քաղաքների, գետերի ու սարերի անուններ, ինչպէս նաև վիլայեթների և երկրների սահմանները: Ռուսական (Արևելեան) Հայաստանի սահմանների մէջ են Կարսը, Արդահանը, Չիլդրը, Իգդիրը, Բայազեդը և Արարատները:
Մեծացրած դետալ 122a-ն Մեծ Հայքի կենտրոնական շրջանն է:
Չափերը 97x57 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG81

Рис. 122/122a

Эту карту, которая называется “Армения и соседние страны” составил британский путешественник и географ ирландского происхождения Х. Ф. Б. Линч совместно с Ф. Освальдом в 1901 г. Линч интересовался Арменией и путешествовал в 1893 г. в Восточную Армению, а в 1898 г. - в Западную Армению. Эта карта приложена к книге Линча “Армения: очерки и этюды”, напечатанной в 1901 г. в Лондоне. В 1910 г. книга Линча была издана на русском языке в Тифлисе. В ней содержатся подробные сведения, чертежи и рисунки, касающиеся Армении и армян. Книга Линча сама по себе сегодня является историческим документом. Карта содержит подробные сведения, в т.ч. географические, на ней отмечены названия сел, городов, рек и гор, а также граница вилайетов и стран. Карс, Ардаган, Чилдыр, Игдыр, Баязет и оба Арарата показаны в границах Российской (Восточной) Армении.
Увеличенная деталь 122a - центральная область Великой Армении.
Размеры 97x57 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG81.

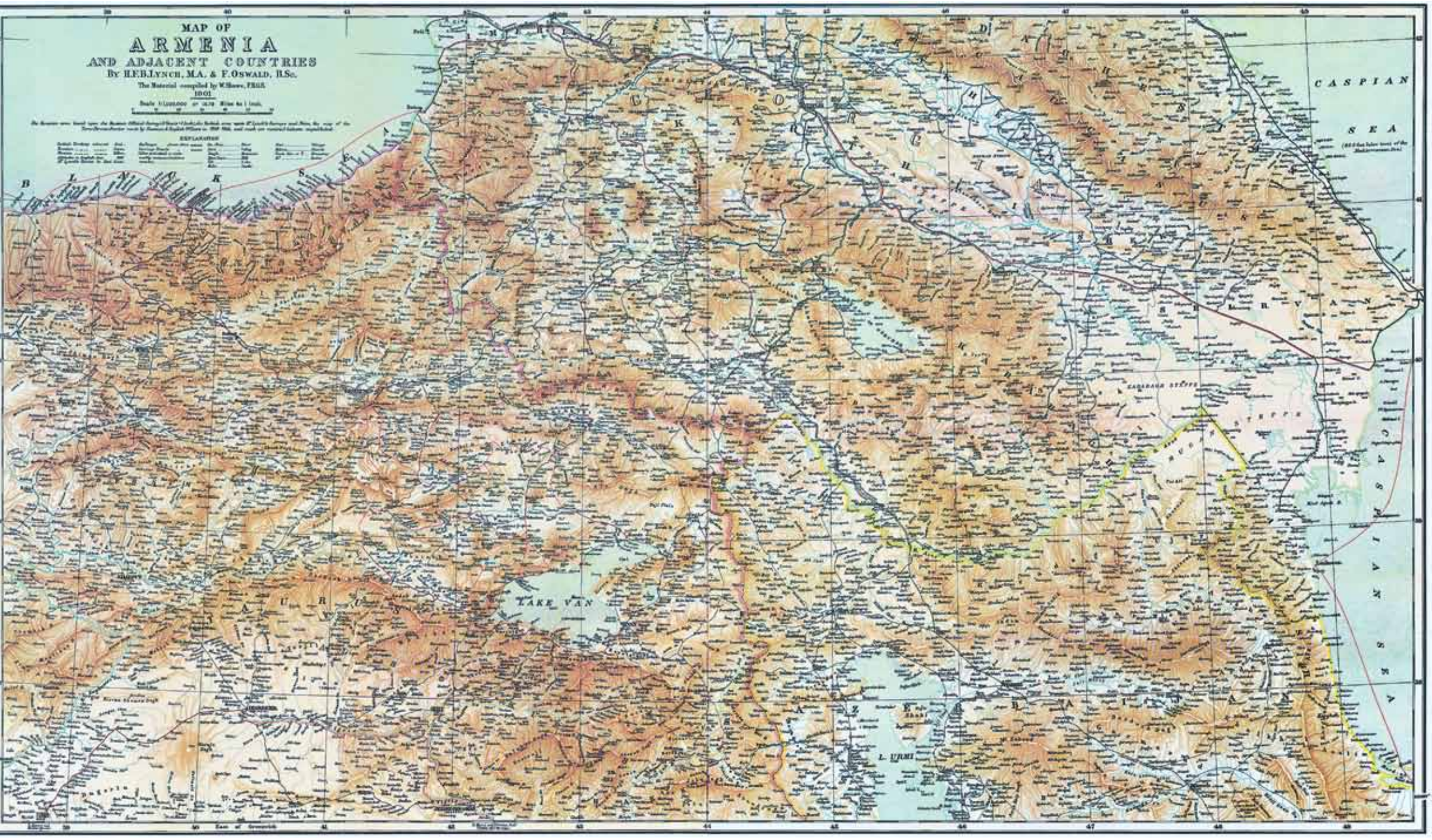
MAP OF
ARMENIA
AND ADJACENT COUNTRIES
By H.F.B.Lynch, M.A. & F.Oswald, B.Sc.
CASPIAN
SEA
LAKE VAN
L. URMI

122

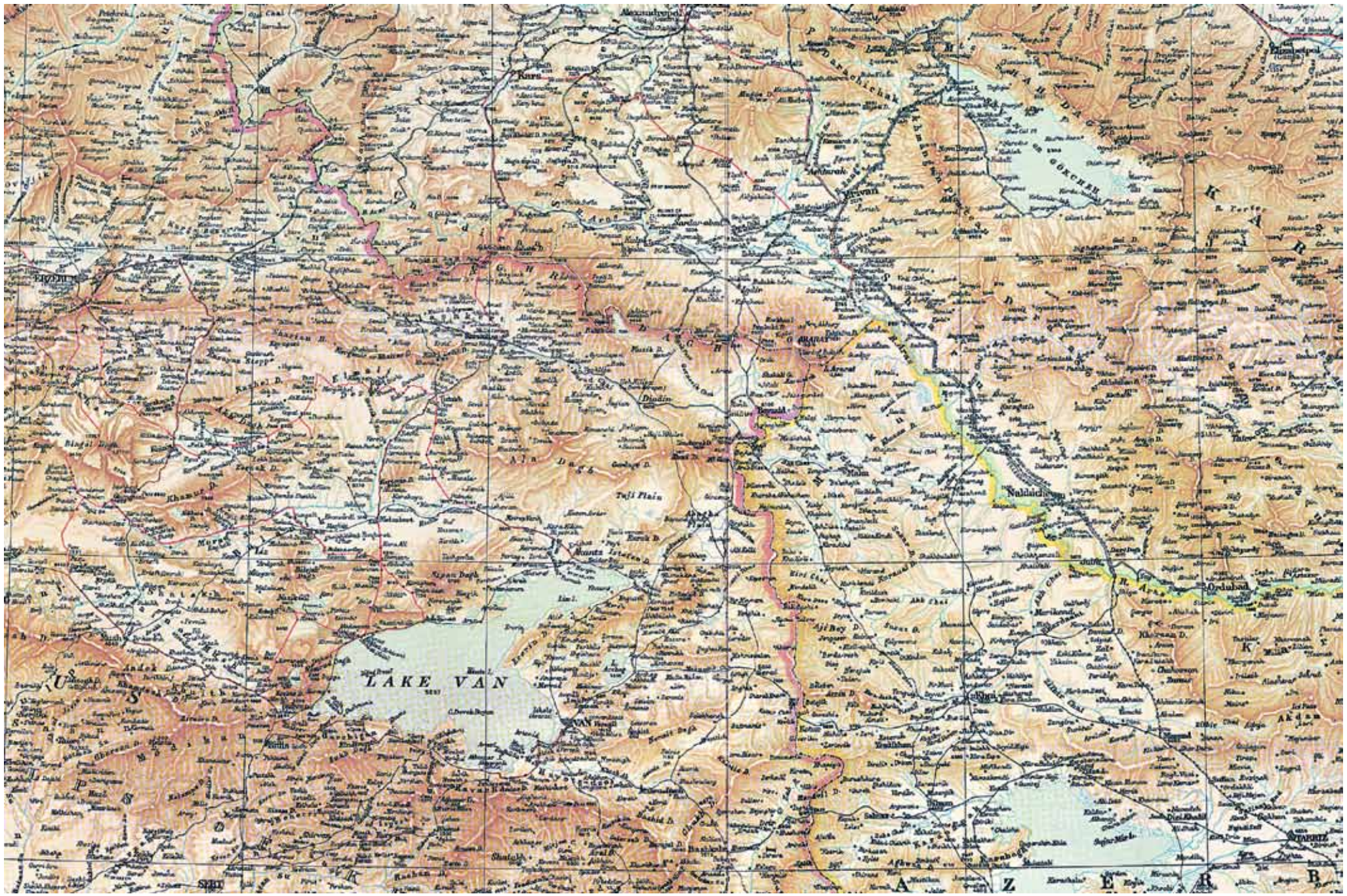
LAKE VAN
Alexandropol
Erivan
Ordubad
Nakhichevan
Diadin
Tafil Plain
Bingol Dagh
Khamur D.
Andok
Akdam
Ajibey D.
Khorsan D.
Chakhorgan
Dizi Khaki
Sagbar Mesh
Kanbagh
Afkhrak D.
Bashkale
Shatakh
Kurtis
Van
Bitlis
Sert
Mutki
Kurtalan
Ashurak
Sardar-abad
Kizil Chai
Aras
Arpa Chai
Zangezur
Ararat
Alagez
Alagez D.
Ala Dagh
Sevan
Gokchen
Kars
Sarikamish
Kagizman
Ardahan
Akhalkalaki
Bayazid
Dogubayazit
Eleskirt
Erzerum
Erzerum Plain
Mamakhatun
Pasinler
Hinis
Karakilisa
Tortum
Tortum Chai
Kara Su
Kara Dere
Kara Dere D.
Kara Dere Chai
Kara Dere Plain
Kara Dere Pass
Karakilisa Plain
Karakilisa Pass
Karakilisa Chai
Karakilisa D.

123

Պատ. 123/123a

Հայաստանի Հանրապետութեան ֆրանսերէն այս քարտէզը պատրաստել է ֆրանսահայ քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանը, Փարիզում, 1919 թւականին այնտեղ կայանալիք խաղաղութեան համագումարին մասնակցող հայկական պատուիրակութեան համար: Քարտէզը պատրաստուել է Հայաստանի զինեալ ուժերի ընդհանուր հրամանատար Գեներալ Նազարբեկեանի կարգադրութեամբ: Քարտէզում շեշտը դրուած է նորաստեղծ Հայաաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի հանրապետութիւնների ընդհանուր սահմանների վրայ, որի նպատակն էր մեծամասնաբար հայութեամբ բնակեցուած տարածքների ներառումը Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան սահմաններում (1918-1920): Կարսի, Շուշիի և Ախալքալակի հայաբնակ շրջանները ներառնուած են քարտէզի սահմաններում:

Քարտէզին ընկերակցող գրքոյկի մէջ առաջարկուած սահմաններից ներս ապրող բնակչութեան ազգային կազմի տուեալներն են.

Հայեր	1,293,000	59.87%
Թուրքեր, թուրքոմաններ, թաթարներ	588,000	27.22%
Քրդեր	82,000	3.79%
Եզիդիներ	50,000	2.31%
Ռուսներ, յոյներ, վրացիներ	123,000	5.70%
Գնչուներ	24,000	1.11%

Քարտէզում Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանները գծուած են բարակ կարմիր գծով, քանի որ դրանք դեռ բանակցութիւնների առարկայ էին և սահմանները որոշուելու էին ըստ կայանալիք Սևրի Դաշնագրի: Տես պատ. 124:

Հայաստանի սահմանների մանրամասնութիւնների համար տես պատ. 123a-ն:

Չափերը 54x37 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG-117

Рис. 123/123a

Эта карта Республики Армения на французском языке составлена картоведом, французским армянином Затиком Ханзадяном в Париже для армянской делегации, которая должна была участвовать в Парижской мирной конференции в 1919 г. Карта была сделана по распоряжению главнокомандующего вооруженных сил Армении генерала Назарбекяна.

Главное внимание на карте уделено общим границам новых республик Армении, Грузии и Азербайджана. Целью карты было включение в границы первой Республики Армения (1918-1920) территорий с преимущественно армянским населением. Области Карса, Шуши и Ахалкалака, населенные армянами, включены в границы карты.

В брошюре, приложенной к карте, приведены следующие данные о национальном составе населения, проживающего в указанных на карте границах:

армяне	1 293 000	59,87%
турки, туркоманны, татары	588 000	27,22%
курды	82 000	3,79%
езиды	50 000	2,31%
русские, греки, грузины	123 000	5,70%
цыгане	24 000	1,11%

Границы Турции и Армении начерчены тонкой красной линией, так как они еще были спорными и должны были определиться Севрским договором. См. рис.124.

Подробности границ Армении см. на рис.123a.

Размеры 54x37 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG-117.

TIFLIS
ERIVAN
KARS
ERZERUM
ELISABETHPOL
ZANGUEZOR
NAKHITCHEVAN
Lac de Wan
Bazarjik
Bagratian
Sardar Abad
Jakovas
Ararat
Alexandropol
Gumri
Olti
Hassan Kale
Topakh Kale
Khaghizman
Ardanudj
Aritagan
Kazakh
Kara Kilisa
Kara Eyna
Abas Abad
Djebraïl
Djulfa
Ghulistan
Akh Bonklu
Chakh Bulakh
Akh Oglan
Kurdar
Mako
Bayazid
Olelizghird
Klipis
Kelbajar
Kalagem
Adja Kora
Natlintsemeti
Edubno
Belokan
Tchelgi
Tchaldyr
Tchaldyr
Tchaldyr

Պատ. 124

Այս քարտէզը պատրաստել և ստորագրել է Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների Նախագահ Վուդրո Ուիլսոնը 1920 թւականի Օգոստոս ամսին: Քարտէզը պատրաստել է, հիմնուելով Համաշխարհային առաջին պատերազմից յետոյ Ֆրանսիայի և Անգլիայի լոնդոնեան բանակցութիւնների և Սևրի Դաշնագրի հիման վրայ: Ամերիկային տրուել էր մանդատ դաշնագրի պայմանները իրականացնելու, բայց որոշումները այդպէս էլ մնացին թղթի վրայ:

Ըստ քարտէզի, Հայաստանին էր վերադարձուում Պատմական Հայաստանի հողամասերից 90,000 քառ. կիլոմետր տարածք, ուր աւելի քան երկու հազարամեակ անընդմէջ ապրել են հայերը, որի մէջ ներառուում էր շուրջ 400 կիլոմետր Սև ծովի ափերից:

Չափանիշը 1/1,000,000

ԱՄՆ, Կոնգրեսի Գրադարան, Ուաշինգտոն - ID g743fct000197

Рис. 124

Эту карту составил и подписал Президент США Вудро Вильсон в августе 1920 г. Карта была составлена на основе лондонских переговоров между Францией и Англией и Севрского договора после Первой мировой войны. Соединенным Штатам был дан мандат для выполнения условий договора, но решения так и остались на бумаге.

Согласно карте, Армении возвращалось 90,000 кв. км территории Исторической Армении (включая около 400 км побережья Черного моря), где на протяжении двух тысячелетий жили армяне.

Масштаб 1:1000000.

США, Библиотека Конгресса, Вашингтон - ID g743fct000197.

124 ›

BOUNDARY BETWEEN TURKEY AND ARMENIA

AS DETERMINED BY

WOODROW WILSON, PRESIDENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Scale 1:1,000,000

G7921
F2
1919
A3
Cop. 1
U.S.G.S. Library
Dept. of Interior

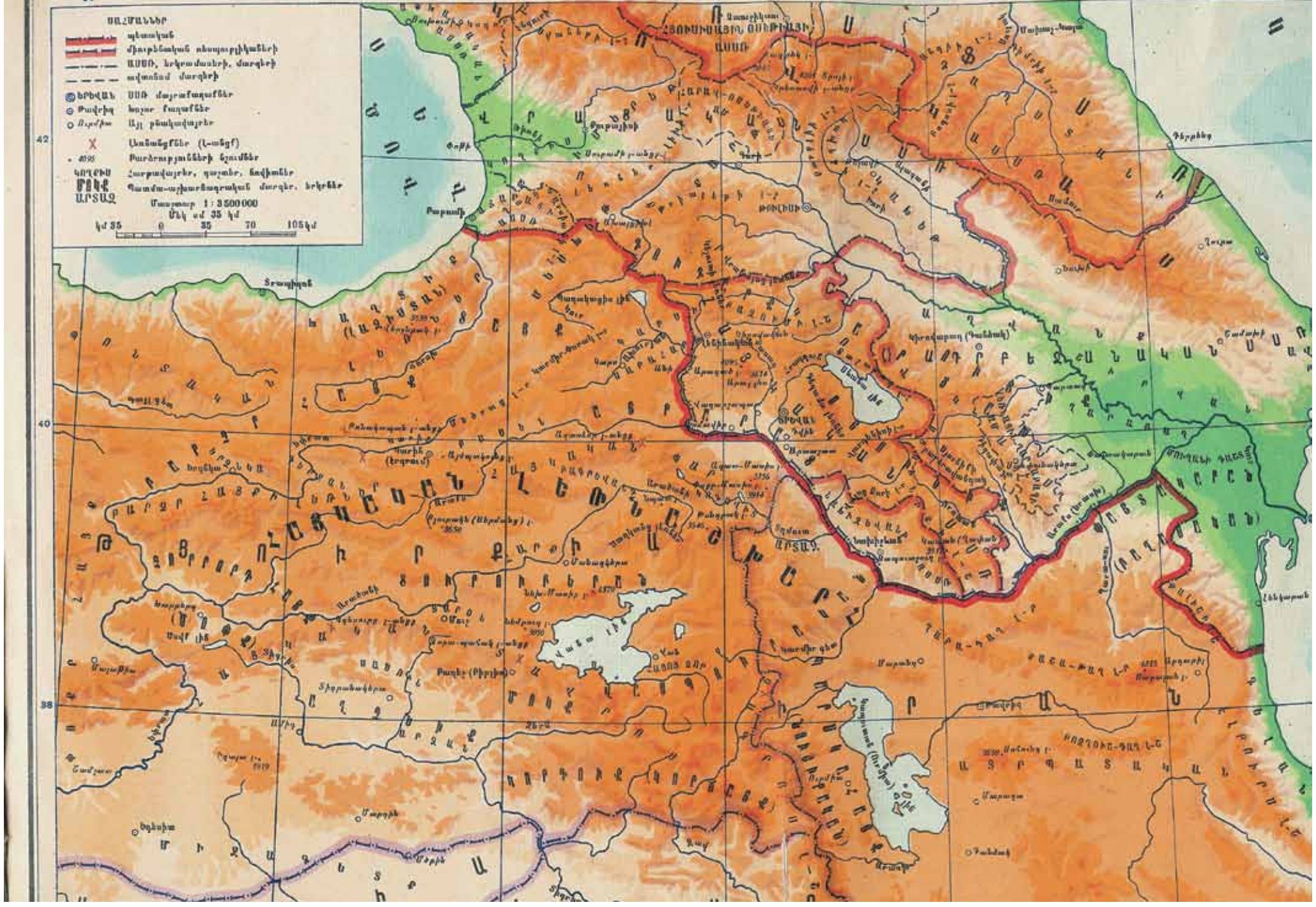

Պատ. 125

Հայկական Լեռնաշխարհի քարտէզը վերցուած է *«Հայ ժողովրդի պատմություն»* գրքի Ս. Տ. Երեմեանի կազմած ատլասից, տպագրուած Երևանում 1952 թականին:

Քարտէզը ներառնում է Հայկական Բարձրաւանդակը, նշելով Խորհրդային Միութեան շրջանի սահմանները: Նշուած են նաև լեռնաշղթաների անունները և բազմաթիւ այլ մանրամասնութիւններ:

Արարատի մօտ գտնուող սահմանների վերաբերեալ պէտք է նշել, որ դիւանագիտական և այլ միջոցների դիմելով, 1932 թականին Թուրքիան յաջողել է Պարսկաստանից ստանալ շուրջ 25 կիլոմետր երկարութեամբ նեղ, բայց ստատեգիական շատ մեծ կարևորութիւն ունեցող մի հողամաս Արարատի հիւսիսում, որը նրան միացնում է Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետութեանը: Այս սեպաձև հողամասը տեսանելի է Երեմեանի և պատ. 127 քարտէզներում[20]: Սահմանների համեմատութեան համար տես քարտէզներ թիւ 118, 122 և 127:

Չափը 34x24 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG84

[20] *Տես W. L. Langer, The Encyclopedia of World History, 1952, p.1109.*

Рис. 125

Карта Армянского нагорья взята из атласа, составленного С.Т. Еремяном для книги “История армянского народа”, изданного в 1952 г. в Ереване.

Карта включает в себя Армянское нагорье, отмечая границы Советского Союза. Указаны также названия горных хребтов и множество других подробностей.

О границах, находящихся рядом с Араратом, надо отметить, что в 1932 г. Турции удалось, прибегнув к дипломатическим и другим средствам, получить от Персии узкий, но имеющий большое стратегическое значение почти 25-километровый участок земли к северу от Арарата, который соединял ее с Нахичеванской автономной республикой Азербайджана. Этот клинообразный участок земли виден на карте С.Т. Еремяна и на карте рис. 127[20]. Для сравнения границ см. карты 118, 122 и 127.

Размеры 34x24 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG84.

[20] *См.: W. L. Langer, The Encyclopedia of World History, 1952, p.1109.*

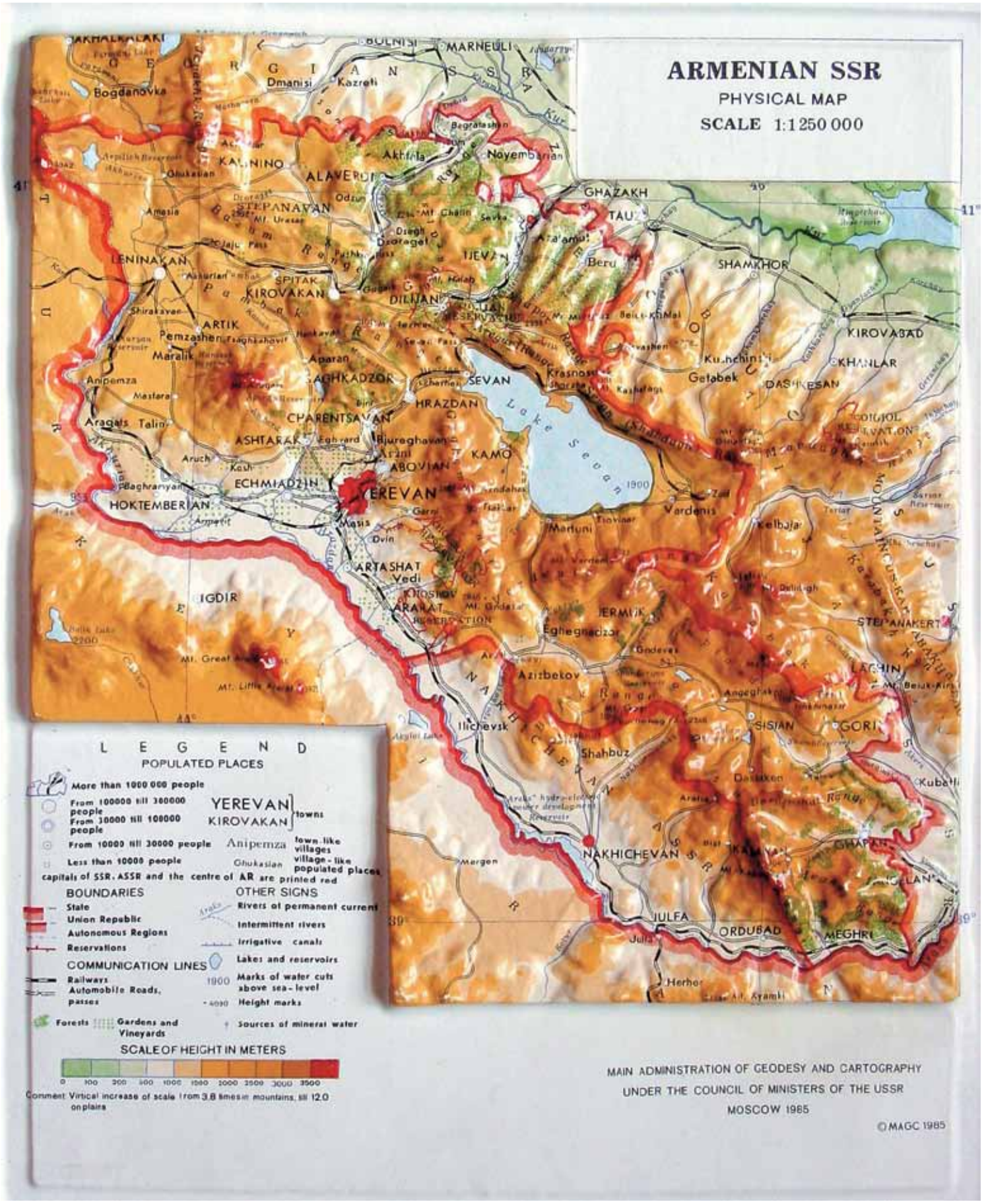

Պատ. 126

Այս ուռուցիկ քարտէզը, որը տպագրուած է պլաստմասսայի վրայ, հրատարակուել է Մոսկուայի Գէոդեզիական և Քարտէզագրական Վարչութեան կողմից, 1985 թուականին:

Քարտէզը ցոյց է տալիս Խորհրդային Հայաստանի լեռներն ու հովիտները, քաղաքների և ճանապարհների հետ միասին: Տեղանունները պատկանում են Խորհրդային շրջանին:

Չափը 25x31 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG108

Рис. 126

Эта выпуклая карта, которая отпечатана на пластмассе, была издана Московским управлением по геодезии и картографии в 1985 г.

Карта показывает горы и долины Советской Армении вместе с городами и дорогами. Топонимы относятся к советскому периоду.

Размеры 25x31 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG108.

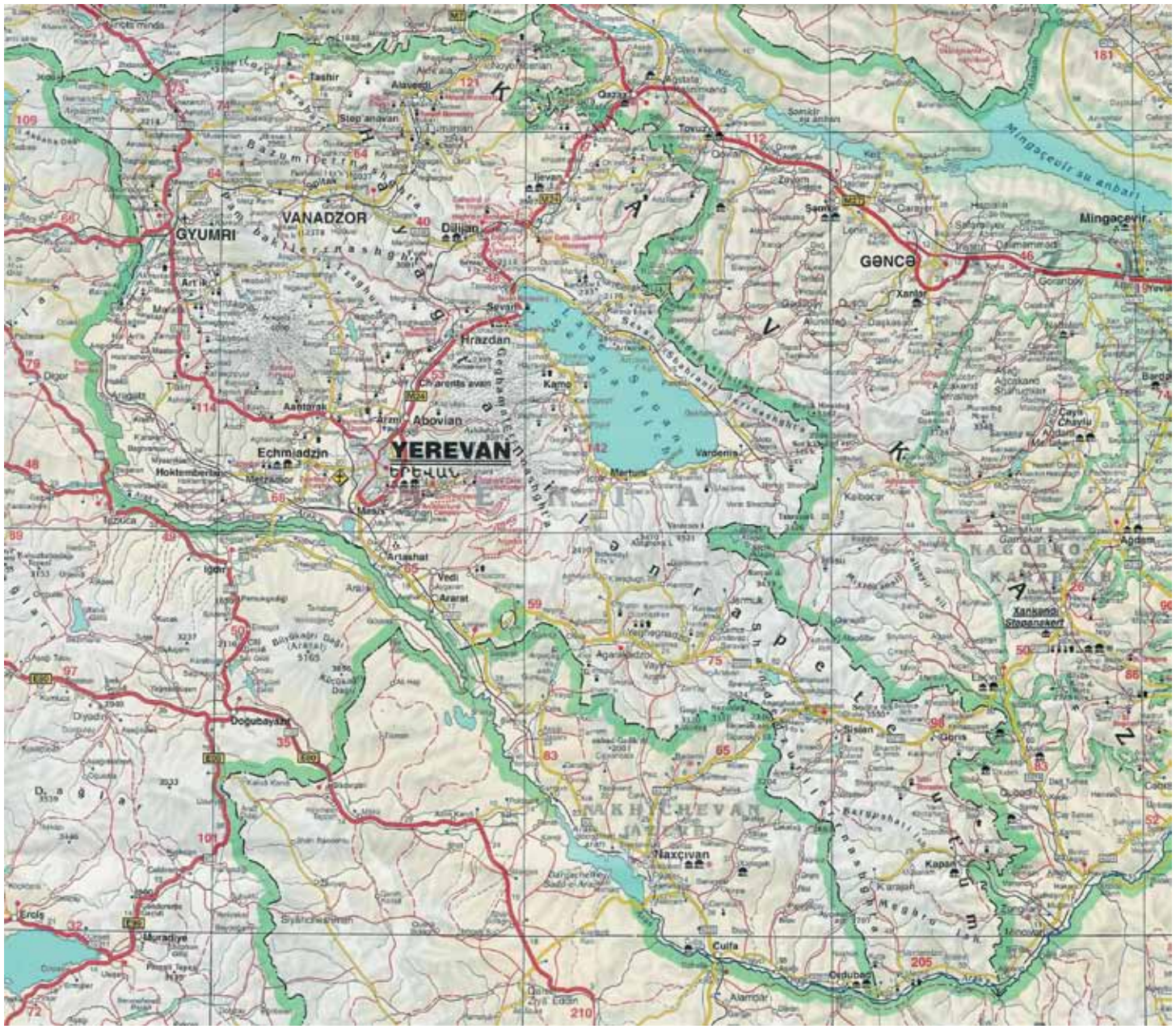

127

128 ›

Պատ. 127

Հայաստանի արդի քարտէզը, պատրաստուած է հունգարական ԳԻԶԻ ընկերութեան կողմից, որը վաճառւում է այսօր աշխարհի տարբեր երկրներում:
Քարտէզը տպագրուած է 2001 թւականին՝ Հունգարիայում: Արտատպուածը «Հայաստան և Ադրբեջան» քարտէզի Հայաստանի հատուածն է:
Քարտէզի չափանիշը 1/1,000,000 է: Արտատպագրուած Գիզի ընկերութեան արտօնութեամբ, Բուդապեշտ, հեռ. 00361-3260717:
Չափերը 112x78 սմ

Պատ. 128

Հայաստանի աշխարհագրական շրջանի լուսանկարը, նկարուած երկրագնդի շուրջը պտտւող արհեստական արբանեակից: Այս քարտէզը հրատարակւել է 2002 թւականին:
Դետալի մէջ ցուցադրուած է Հայաստանի մէկ մասը, որի կենտրոնում, ձախի վրայ երևում է Երևան քաղաքը: Վերի ձախ անկիւնումն է Արագածը: Լուսանկարի ներքևի ձախ կողմում երևում են մեծ և փոքր Արարատները, իսկ վերի աջ կողմում է Սևանը: Լուսանկարի մէջ նոյնիսկ երևում են արտերը, ջրաւազաններն ու ճանապարհները: Արարատների հիւսիսում՝ ոլորապտոյտ հունով հոսում է Արաքսը:
“Maps4sale” Ընկ., ԱՄՆ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն

Рис. 127

Это карта современной Армении, составленная венгерской компанией Гизи, которая продается сегодня в разных странах мира.
Карта напечатана в 2001 г. в Венгрии. Перепечатанная здесь карта Армении является частью карты “Армения и Азербайджан”.
Масштаб карты 1:1000000.
Перепечатана по разрешению компании Гизи, Будапешт, тел. 00361-3260717.
Размеры 112x78 см.

Рис. 128

Фотоснимок географической области Армении, сделанный с искусственного спутника Земли. Карта издана в 2002 г.
На детали показана часть Армении, в центре которой, слева виден Ереван. В верхнем левом углу гора Арагац. В нижней левой стороне видны Большой и Малый Араараты, а в верхней правой стороне - озеро Севан. На снимке видны даже поля и дороги. На севере от Араратов по изогнутому руслу течет река Аракс.
Компания “Maps4sale”, США
Личная коллекция, Лондон.

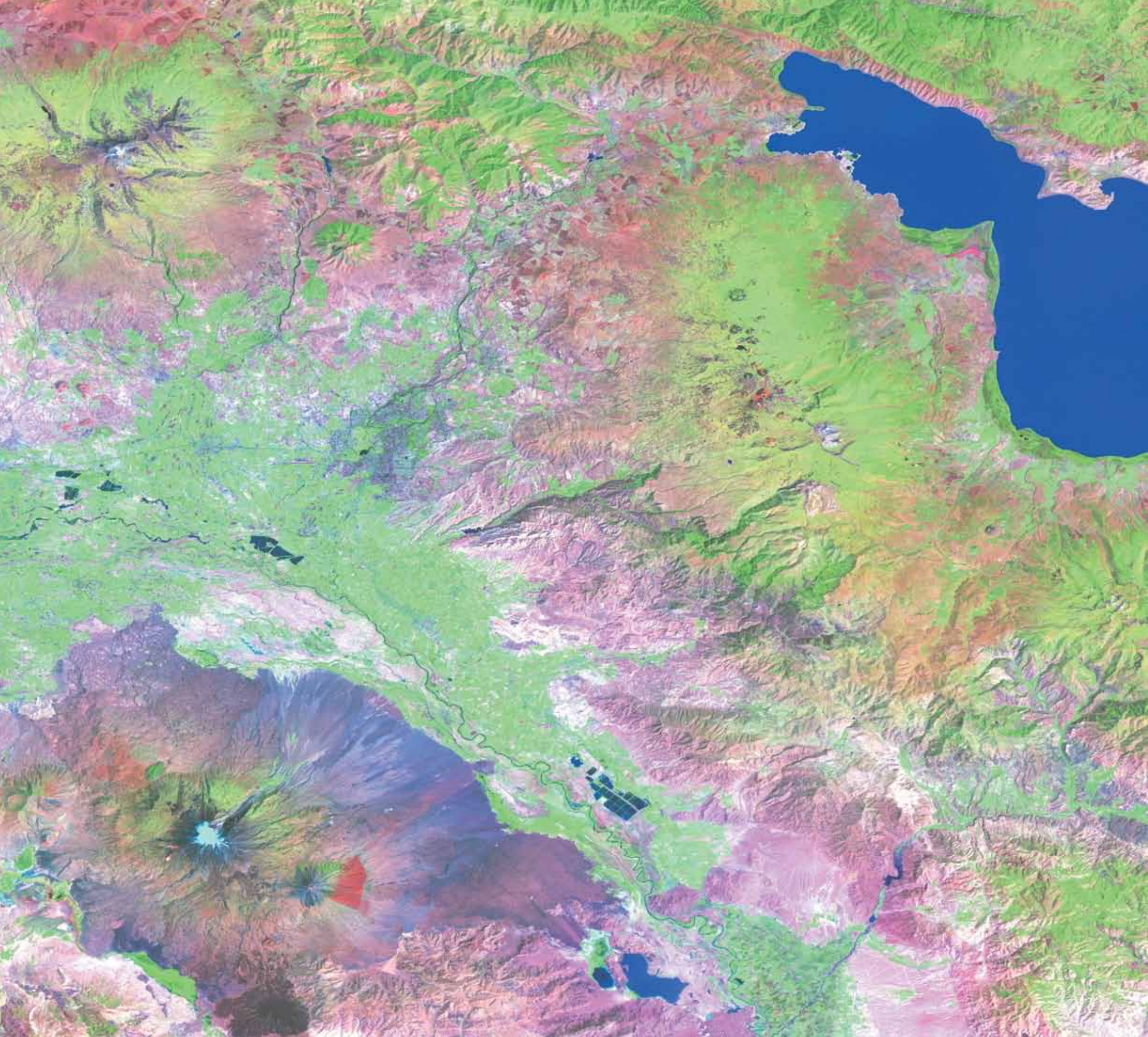

ԱՆՈՒՆԱՑԱՆԿ - Տեքստում նշված յատուկ անունները

1 – Քանի որ տեքստի համարեա բոլոր էջերում կա «Հայաստան» անունը, ապա այս անունը ցանկում չի նշած:
2- Քարտէզներում հայկական տեղանունները յաճախ գրած են տարբեր ձևերով: Օրինակ Տոսպ, Տոսպիտիս, Տոսպիա, Տուշպա, Տուշպիտիս և այլն, որոնք բոլորը վերաբերում են նոյն տեղին, այս դեպքում Վանին: Նման դեպքերում ցանկում բերել են միմիայն ամենայաճախակի գործածուող կերպերը:

Սա, Պիտեր, վան դեռ – 58, 190

Աբխազիա – 200

Աբուբեքիր էֆենդի – 58, 206

Աբուլֆեդա – 22, 54, 96, 172, 180, 200

Ագաթադէնոն Ալեքսանդրիացի – 20

Ագրիպպա – 54, 69

Ադամ և Եւա – 80, 86, 110

Ադանա – 96, 172

Ադելջաւազ – 172

Ադիապենէ – 71

Ադրբեջան – 8, 10, 11, 12, 46, 48, 50, 54, 72, 74, 76, 82, 92, 96, 113, 150, 152, 168, 172, 174, 180, 182, 198, 204, 208, 212, 213, 215, 222, 224, 226, 228, 236, 244, 252, 258

Ազով – 72, 108

Ազերբաիջան – 12, 46

Աքա Թուրք, Մուստաֆա – 11

Ալան, ալ – 74

Ալբանիա – 102, 130, 150, 166, 174, 215

Ալեքսանդր Մեծ,կամ Մակեդոնացի – 162

Ալեքսանդրիա – 17, 18, 28, 46

Ալիեւ, Իգրար – 11

Ալիար – 74

Ալջեզիրա – 74, 220

Ալֆոնսո հինգերորդ – 104

Ախալքալաք – 174, 252

Ախլաթ (Խլաթ) – 82, 96, 172

Ահար – 74, 76

Աղթամար – 160, 210, 220, 224

Աղրի դաղ – 208

Աղուանք – 10, 11, 12, 46, 54, 71, 74, 76, 82, 92, 96, 110, 113, 127, 130, 166, 166, 168, 212, 215

Ամասիա – 17, 112

Ամերիկա – 134, 136, 188, 254

Ամիրդովլաթ Ամասիացի – 56, 112

Ամու Դարեա – 155

Ամստերդամ – 23, 26, 160, 162, 168, 174, 178, 188, 206

Այաս – 94, 96

Անանիա Շիրակացի – տես Շիրակացի

Անատոլիա – 8, 10, 11, 20, 23, 46, 48, 50, 52, 58, 122, 174, 183, 190, 197, 215, 219, 220

Անաքսիմանդրոս Միլեթացի – 17, 65

Անգլիա – 21, 26, 29, 69, 78, 90, 140, 185, 254

Անդրկովկաս – 12, 182

Անկոնա – 23

Անյեզէ – 56, 138

Անտարկտիդա – 27, 28, 80, 100

Անտարկտիկա – 41

Անտուերպ – 152

Աշխարհացոյց – 18, 20, 27, 188, 202, 210, 249

Աւգսբուրգ – 21, 69

Աուրելեանոս – 18

Ասիա – 17, 19, 21, 22, 54, 56, 65, 66, 71, 72, 84, 90, 102, 110, 113, 118, 122, 124, 127, 130, 132, 139, 146, 152, 158, 166, 166, 183

Ասորեստան – 10, 64, 104, 110, 113, 196, 212, 243

Ասուան – 17

Աստիարա – 113

Աստուածաշունչ – 46, 52, 162

Ատլանտեան ովկիանոս – 27, 104,

Ատլանտիդա – 27, 28

Ատրոպատէն – 12, 150, 168, 215, 230, 238, 243

Ատրպատական – 10, 11, 12, 22, 46, 71

Ատրպետ – 46

Արաբական անապատ – 166

Արաբական խալիֆայութիւն – 8

Արաբական ծով – 22, 72, 108, 142

Արաբկիր – 220

Արաբիա – 108, 156, 174, 180

Արագած – 258

Արազ – 46

Արալ – 72, 142, 155

Արարատ – 10, 20, 23, 46, 48, 50, 74, 76, 78, 79, 84, 86, 94, 98, 100, 102, 104, 110, 180, 183, 202, 208, 210, 217, 218, 222, 226, 231, 240, 244, 246, 249, 256, 258

Արաքս – 11, 12, 46, 71, 74, 76, 82, 150, 155, 168, 168, 174, 180, 182, 190, 198, 200, 202, 204, 212, 213, 215, 217, 222, 224, 226, 228, 243, 258

Արդա(ե)բիլ – 46, 74, 76, 96, 180

Արդահան – 172, 239, 249

Արգենտորատի – 124, 127, 128

Արզան – 96

Արիստագորաս Միլեթացի – 17

Արծէշ կամ Արծիշ – 46, 74, 76, 96, 150, 162, 168, 172, 174, 210, 224, 232, 238

Արծկէ – 172

Արմանիէ կամ Արմանիստան – 74, 155

Արմաւիր կամ Արմաուիրա – 19, 113, 118, 150, 168, 174, 184

Արմենիա – 16, 78, 86

Արշամաշատ – 19, 113, 118, 150, 168, 202

Արսիս (Արճէշ) – 174

Արտազ – 222

Արտամետ – 104, 113, 118, 150, 168, 174, 184

Արտաշատ – 19, 21, 46, 69, 113, 118, 150, 168, 184

Արտաքսատ(ա) – 46

Արր(ր)ան – 10, 72, 74, 76, 82, 96

Արցախ – 50, 186

Արևելահայաստան – 48

Արևելեան Անատոլիա – 10, 11, 48

Արևելեան Հայաստան – 8, 172, 200, 224, 244, 249

Արևմտահայաստան – 48, 232

Արևմտեան Հայաստան – 11, 27, 104, 194, 224, 249

Աւետարան – 48

Աւստրալիա – 27, 188

Աքեմենեան կայսրութիւն – 10, 17

Աֆրիկա – 17, 19, 21, 22, 27, 28, 65, 66, 72, 84, 90, 98, 100, 102, 104, 110, 140, 180

Բաբ – ուլ Աբուաբ (Դերբենդ) – 74, 96, 148

Բաբելոն – 10, 16, 64, 71, 108, 196, 231, 243

Բագաւան, Բագրևան[դ] – 21, 69, 113, 118, 150, 168

Բազել – 24, 130
Բալդաք – 108
Բալթիմոր – 155
Բալխի – 21, 72, 148
Բալկանեան – 52
Բահրամի, իբն – 142, 146, 200
Բաղդադ – 84, 148
Բայազէդ – 206, 208, 239, 249
Բայբուրթ – 220, 239
Բայլական կամ Բիլգան – 74, 96
Բարդաէ (տես Պարտաւ) – 74, 96
Բարգանդ – 96
Բարեյուսոյ հրւանդան – 100
Բարձրաբերդ կամ Բարսանբերդ – 96
Բարսելոնա – 23
Բաքու – 8, 74, 76, 160
Բելգիա – 10
Բելլին, Ժաք Ն. – 58, 213
Բեռլին – 20, 240, 249
Բեռլինգերի – 20, 24
Բերկրի – 74, 76
Բերտիուս, Պիտեր – 18, 68
Բէատուս Լիբենացի – 21, 54, 80
Բիթ Ջաքինու – 64
Բիթլիս – 74, 76, 82, 96, 152, 172, 174, 190, 202, 206, 208, 220, 239, 246
Բիլադ ուլ Արմանիէ – 246
Բիլադ ուլ Ռում – 74
Բինգեօլ – 160
Բիրունի, Աբու Ռէյհան – 22
Բիւզանդական կայսրութիւն – 48
Բիւզանդիոն, Բիւզանդիա – 8, 10, 48, 50, 74, 88
Բլաու Եոհաննես – 17, 26 , 58
Բոդլեան Գրադարան – 82, 148
Բոլլո, Ռոբերտ դէ – 90
Բոլոնիա – 27, 27, 186
Բոնոնի – 118
Բոուեն, Էմանուել – 58, 60, 215, 217
Բոսֆոր – 148
Բուաշ, Ֆիլիպ – 28, 60, 217, 218
Բուդապեշտ – 258
Բուլղարիա – 22, 84, 88
Բունիաթով – 11
Բունտինգ, Հայնրիխ – 56, 156
Բուրսա – 52
Բրիտանական Գրադարան – 64, 71, 72, 74, 76, 78, 86, 96, 108, 110, 113, 118, 120, 122, 124, 127, 128, 130, 136, 140, 150, 158, 160, 162, 168, 172, 174, 178, 180, 183, 185, 188, 190, 192, 210, 198, 200, 202, 204, 205, 208, 210, 219, 220, 226, 231, 232, 234, 236, 240, 246
Բրիտանական թանգարան – 16
Բրիտանական կղզիներ – 80
Բրիտանիա – 16, 26, 80
Գանձակ – 96
Գառնի – 231
Գաստալդի, Յակոբո – 152
Գելին – Դիէ – 244
Գեղամա լիճ – 113, 210, 220
Գեղարդ – 231
Գերմանիա – 10, 21, 22, 25, 84, 110
Գերմանիուս, Դոննուս – 20, 24, 113
Գիլան – 22
Գիւրջիստան – 182, 183, 200
Գիւմրի – 232, 239
Գոգ և Մագոգ – 86
Գուտենբերգ, Եոհանն – 23
Գրինուիչ – 17, 25, 29
Գրունինգեր, Ջ. – 124, 127
Գւինեա – 100
դԱնուիլ, ժան Բատիստ – 60, 222
Դախարդան կամ Դաջերման – 74, 76
Դաղստան – 12, 200, 204, 213
Դամասկոս, Դմշխ – 84
Դանն, Ռոբերտ – 60, 224
Դաուեր, Ջոն – 60, 238
Դառը ծով – 64
Դատի Գ. և Լ. – 54, 108
Դարյայե Արմանիէ – 76
Դեբիլ (տես Դւին) – 48, 74, 76, 96
Դեսելիէ, Պիեռ – 56, 134, 136
Դերբէնդ – 12, 76, 96, 148, 198
Դէ Լիլ, Գիյոմ – 27, 58, 198, 204, 208
Դէյլամ – 22, 74, 148
Դէրի – 64
Դիազ – 100
Դիարբեքիր – 172
Դիւ Վալ, Ֆիլիպ – 58, 180
Դնեպր – 84
Դոն – 21, 72, 80, 84, 90
Դուիսբուրգ – 156
Դուլսերտ, Անջելինո – 54, 94, 100
Դուր – 29
Դրախտ – 20, 21, 80, 86, 90, 100, 110, 178, 212, 217, 218
Դւին – 48, 74, 76, 96, 174
Եակափինար – 96
Եանսսոն, Եան – 26
Եդեմ – 20, 21, 90, 212, 217, 218
Եգիպտոս – 16, 46, 72, 84, 183
Եթովպիա – 19
Եոդէ, Ջերարդ դէ – 56, 152
Երասխ – 46, 174, 202
Երեմեան, Ս. Տ. – 60, 256
Երզնկա – 23, 94, 96, 100
Երուսաղեմ – 16, 27, 84, 86, 90, 156, 186
Երևան – 19, 20, 48, 52, 58, 84, 113, 118, 150, 168, 174, 180, 183, 183, 190, 200, 202, 204, 208, 220, 222, 226, 228, 231, 232, 239, 244, 256, 258
Եւրոպա – 17, 19, 21, 22, 26, 29, 65, 72, 78, 79, 82, 110, 139, 206
Եփրատ – 16, 23, 48, 64, 92, 94, 100, 104, 108, 113, 139, 142, 156, 178, 217
Զանջան – 74
Զարիշատ – 172
Զիլլի, Մեհմետ (Էլլիա Չելեբի) – 22
Զօրաց քարեր – 16
Էբսդորֆեան քարտէզ – 21
Էգեա – 96
Էգեյեան – 72
Էդեսսա – 71
Էջմիածին – 60, 186, 202, 208, 231, 232
Էստենգէ – 100
Էրատոսթենէս – 17, 18, 54, 67
Էրեբունի – 46
Էրզնջան – 94, 246
Էրզրում – 10, 74, 96, 104, 155, 172, 174, 180, 183, 190, 197, 200, 206, 208, 226, 228, 232, 239, 240, 246
Էրիւան – 48, 202
Էրմանիստան, Էրմենիէ կամ Էրմենիստան – 11, 94, 100, 148, 226, 228, 240
Էլլիա Չելեբի նաև Զիլլի, Մեհմետ – 22,
Թաբարեստան – 10, 48, 183
Թաթարիա կամ Թաթարեստան – 58, 132, 139, 190
Թալիշ – 10, 12, 48
Թարսուս – 94, 96, 156
Թաւրիզ կամ Թաբրիզ – 96, 108, 155, 172, 174, 244
Թեհրան – 232, 244
Թերւա – 19, 48, 113, 118, 150, 168, 174
Թէոդոսիպոլիս (Էրզրում) – 202
Թիֆլիս – 74, 76, 96
Թուրքիա – 8, 10, 11, 12, 46, 48, 50, 60, 139, 160, 178, 180, 197, 204, 208, 220, 226, 239, 244, 246, 249, 252, 256
Թուրքոմանիա – 11, 16, 48, 152, 158, 174, 180, 182, 183

Թրքական կայսրութիւն – 56, 58, 60, 160, 168, 174, 204
Ժիու Դի – 28
Ժոբեր, Պիեռ Ամադէ – 232
Իբերիա – 10, 11, 12, 17, 48, 71, 92, 110, 130, 150, 166, 168, 174, 215
Իբն-Հաթիբ – 56
Իբն-Սաիդ – 148
Իգդիր – 249
Իդրիսի, ալ – 22, 54, 82
Իզիդոր եպ. Սևիլիացի – 21, 54, 72, 79
Ինճիճեան – 11
Իոնիա – 17
Իռլանդիա – 19
Իսթախրի, ալ – 22, 54, 72, 74, 76, 172, 200
Իսլանդիա – 17, 19, 80
Իսկենդերուն (Ալեքսանդրետ) – 48
Իսպանիա – 17, 19, 22, 27, 82, 84
Իսրայել – 156
Իսքենդերիէ (Ալեքսանդրիա) – 46
Իսֆահան – տես Սպահան
Իսֆահանի, Սադեղ – 22
Իտալիա – 12, 24, 100, 144, 186
Իրան – 10, 11, 12, 17, 50, 76
Իրաք – 10, 48, 52, 64, 72, 156, 220
Իրիւան – 185
Իւզեբիուս եպ. – 71
Իւմուրթալիկ – 96
Իւպիտեր – 162
Լայազ(ի)ո, կամ Այաս – 94
Լայդեն – 190
Լապի, Պիեռ – 60, 232
Լաջան – 74
Լեռնային Ղարաբաղ – 8
Լէոնարդո – 108
Լէսգի – 198, 204
Լիբանան – 156
Լիբիա – 17, 65
Լիդիա – 10, 17
Լիխնիտիս – 113, 174, 194
Լիմ – 224
Լինչ Հ. Ֆ. Բ. – 60, 249
Լիւբեկէ – 110
Լոնդոն – 11, 12, 16, 18, 19, 20, 25, 26, 29, 64, 71, 72, 74, 76, 78, 86, 96, 108, 110, 113, 118, 120, 122, 124, 127, 128, 130, 132, 136, 140, 142, 150, 158, 60, 162, 162, 162, 166, 166, 174, 178, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 190, 192, 194, 196, 197, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 213, 215, 217, 219, 220, 222, 224, 226, 228, 74, 231, 232, 234, 236, 238, 239, 243, 244, 246, 249, 252, 256, 257
Լուսնի Լեռներ – 72, 142
Խազար – 48, 72, 82
Խալդ կամ Խալդիա – 71, 110
Խաղաղ ովկիանոս – 134, 136, 142, 155
Խանզադեան, Ջատիկ – 60, 65, 66, 68, 252
Խաչատրեան, Իգնատիոս – 58, 210
Խաչատրեան, Մ. – 84
Խարազմ, տես Խորազմ – 142
Խարբերդ (Խարպուտ) – 240
Խար(ր)հ – 71, 72
Խլաթ – 74, 76, 174, 220
Խոյ – 74, 76, 82, 96, 172, 180
Խոտուր – 206
Խորազմ – 84
Խորասան – 72, 148
Խորենացի, Մովսէս – 20, 202
Խորհրդային Միութիւն – 256, 257
Խորսա – 113, 118, 150, 168, 238
Կաթողիկոս, Ամենայն Հայոց – 186
Կահիրէ – 108
Կալէ – 134
Կալիկալա (Կարին-Էրզրում) – 74, 76
Կապադովկիա – 80, 118
Կասպից – 10, 48, 50, 58, 65, 71, 72, 74, 76, 82, 88, 92, 100, 108, 113, 120, 130, 142, 148, 152, 155, 160, 168, 174, 182, 186, 194, 198, 204, 213, 220
Կարա դենիզ (Սև ծով) – 50
Կարաբաղ – 244
Կարադաղ – 244
Կարասու – 244
Կարաքիլիսէ – 244
Կարին (Էրզրում) – 74, 76, 82, 202
Կարմիր ծով – 22, 78, 79, 84, 86, 88, 90, 144
Կարտուելի – 198
Կարո (Կահիրե) – 108
Կարս – 10, 113, 118, 150, 168, 172, 172, 174, 180, 183, 190, 200, 206, 208, 220, 232, 238, 239, 240, 249, 252
Կաֆա – 84
Կենտրոնական Ասիա – 82, 84
Կեսարիա – 10
Կիլիկիա – 8, 17, 22, 48, 50, 94, 100, 156, 212
Կիլիկեան Հայաստան – 50, 100, 104
Կինամոնի կղզիներ – 17
Կիպերտ, Հայնրիխ – 60, 240, 249
Կիպրոս – 27, 84, 186, 196
Կիրշերի, Ատանազիոս – 58, 178, 217
Կոզմա Անտիոքցի – 21
Կոհլեր, Ջոն, Դաւիդ – 58, 192, 194
Կոլխիդա-Կոլխիսն -Կողքիս – 10, 11, 12, 48, 52, 71, 92, 113, 127, 130, 150, 166, 168, 174, 185
Կոլոնա – 17
Կոնտի, դե – 102
Կոռիկոս – 94
Կոստանդնուպոլիս – 24, 27, 46, 50, 60, 84, 92, 148, 155, 186, 232, 246
Կովկաս, Կովկասեան լեռնաշղթայ – 8, 11, 11, 20, 27, 46, 50, 60, 80, 92, 102, 113, 130, 132, 148, 152, 212, 231, 244
Կովկասեան Ալբանիա (Աղուանք) – 10, 11, 174
Կոտտոն, Սըր Ռոբերտ – 78
Կուր – 74, 76, 155
Կրեսկ, Աբրահամ – 98
Հազէ, Ջ.Մ. – 204
Հաթիբ ուլ Ռումի – 142
Համադան – 148
Համիլտոն, Չ. – 18
Հայկական Բարձրաւանդակ – 10, 16, 46, 48, 50, 52, 60, 98, 100, 134, 144, 148, 178, 186
Հայկական Լեռնաշխարհ – 8
Հայկական ԽՍՀ – 8
Հայք – 16, 168
Հանովեր – 156
Հապգուդ, Չարզ – 27
Հաջի Խալիֆա կամ Քյաթիբ Չելեբի – 172, 186
Հարմաւիրա – տես Արմաւիր
Հարրան – 64
Հարրիսոն, Ջոն – 25
Հեկատէոս – 54, 65
Հելիոպոլիս – 64
Հեռաւոր Արևելք – 24, 136
Հերեֆորդ – 21, 86, 90, 104
Հերոդոտոս – 16, 54
Հին Կտակարան – 20, 86
Հիպպարկոս – 17
Հիրկանիա(ն) – 10, 48, 50, 110, 156
Հիրոնիմուս – 71
Հիւզեն, Ռոբերտ – 20
Հնդկական ովկիանոս – 71, 72, 102, 104, 108, 113, 120, 142, 148, 155
Հնդկաչին – 156
Հնդկաստան – 17, 22, 84, 90, 100, 156, 162,

185
Հոգենբերգ, Ֆ. – 26
Հոլանդիա – 190
Հոլ(մ), Լէոնարդ – 113
Հոման, Ջ, Բ. – 58, 204
Հոմեմ, Դիեգո – 56, 140, 146
Հոմերոս – 17
Հոնդիուս, Եոդոկուս – 26, 56, 168
Հունգարիա – 258
Հռոմ – 24, 48, 88, 118, 162
Հռոմէական կայսրութիւն – 21, 56, 69, 162
Ղազվինի, Զաքարիա ալ – 22, 54, 56, 88, 155
Ղարաբաղ – 182, 190, 204, 232, 244
Ղարադաղ – 232, 244
Ղարաքիլիսէ – 232, 244
Ճապոնիա – 84, 134, 136
Ճեմճեմեան, Հայր Սահակ. – 27
Ճենովա – 23
Մահորքա – 23
Մալազկերտ, Մանազկերտ – 76, 96, 152, 174, 206, 232
Մալաթիա (Մելիտանա) – 19, 23, 100, 113, 184
Մալետ, Ալեն Մաննեսոն – 58, 183
Մալտէ-Բրիւն, Կոնրադ – 60, 230, 243
Մամադզադէ, Քամիլ – 11
Մամեդովա, Ֆաթիմա – 11
Մանիստրա – 96
Մանչեստեր – 80, 134
Մաշտոց, Մեսրոբ – 8
Մաղաքիա, Հայր – 186
Մաուդ Թագուհու երկիր – 28
Մապպա Մունդի – 86, 90, 104
Մաջջինի, Անտոնիո – 56, 166
Մաջջիոլո, Ջիակոմո – 56, 67, 144
Մասես – 76
Մասիս – 46, 50, 74, 76, 202, 208, 210, 231
Մատենադարան – 20, 27, 84
Մարաղա – 74, 76, 96
Մարանդ – 96
Մարաշ – 172
Մարաստան – 50, 69, 92, 113, 168, 215, 230, 243
Մարինուս Թիրացի – 18, 19
Մարկուարտ, Ջ. – 20
Մարմարա – 186
Մարոկկո – 22, 82
Մարչիանա գրադարան – 104
Մարսիլի, կոմս – 27, 186, 206
Մեգրելիա – 10, 12, 52, 198
Մեդիա – 69, 113, 215, 228
Մեծ Հայք – 10, 19, 22, 23, 48, 50, 56, 58, 71, 82, 92, 100, 104, 108, 113, 118, 120, 130, 139, 150, 166, 168, 172, 182, 188, 196, 197, 202, 215, 243
Մեծամօր – 16
Մելիտանա (Մալաթիա) – 19, 113, 118
Մենզիս, Գաւին – 28
Մեսիս – 96
Մերդին – 84
Մերկատոր, Ջերարդուս – 25, 26, 28, 56, 150, 152, 158, 168, 174, 174
Մերկատոր, Ռումոլդ – 26
Մերձաւոր Արևելք – 8
Մեքքա – 108
Մէյմանդ – 74
Մըրրի, Ջոն – 65, 66, 67
Միանէ – 74, 76, 96
Միլան – 24, 68
Միլլեր, Կոնրադ – 82
Միջագետք – 16, 58, 60, 64, 69, 72, 100, 166, 174, 184, 196, 212, 217, 231, 243
Միջերկրական – 21, 22, 23, 28, 48, 52, 56, 60, 65, 72, 79, 80, 84, 88, 90, 94, 100, 102, 104, 110, 142, 146, 148, 155, 172, 194, 228, 246
Միջին Արևելք – 17, 23, 72, 136, 212, 249
Միւնխեն – 79
Միւնստեր, Սեբաստիան – 20, 24, 25, 130, 132, 174
Մխիթարեան միաբանութիւն – 50
Մոդենա – 100
Մոհամմադ երկրորդ, Սուլթան – 112
Մոլլ, Հերման – 58, 197
Մոլտկէ, ֆոն – 240
Մոնտմորենսի – 136
Մողան – 96, 198, 204
Մոպսուհաստիա – 96
Մոսկւա – 60, 257
Մովսէս – 86
Մովսէս Խորենացի – տես Խորենացի
Մորդեն, Ռոբերտ – 26, 58, 182
Մուշ – 96, 172, 197, 239, 246
Մուքեֆերրիկա, Իբրահիմ – 22, 58, 172, 200
Մուստաֆա իբն Աբդուլլա – 10
Մուրանո – 104
Մոքսոն – 217
Յունաստան – 17, 71
Յուստինիանոս, կայսր – 168
Նազարբեկեան, Գեներալ – 252
Նաիրի – 16
Նախ(ի)ջևան – 76, 82, 113, 118, 150, 168, 180, 202, 224, 232, 238, 244, 256
Նախուանա կամ Նաշուա – 76, 96, 113, 118, 150, 168, 202, 238
Նեղոս – 72, 78, 79, 84, 90, 108, 142, 155
Նիկոպոլիս – 19, 184
Նինէ – 108
Նիւ Եօրք – 20
Նիւրնբերգ – 192, 194
Նոյեան Տապան – 20, 23, 46, 71, 78, 79, 84, 86, 90, 94, 98, 100, 102, 104, 108, 110, 130, 178, 183, 218
Նոր աշխարհ – 24
Նոր Հոլլանդիա – 27, 188
Շաբրան – 76
Շահի ծով – 198, 208
Շամախ(ա) – 74, 96
Շամի ծով – 88
Շամիրամակերտ (Վան) – 202
Շամխոռ կամ Շամգոռ – 76, 96
Շարդան, Ջոն – 19, 58, 185
Շարլ Հինգերորդ – 98
Շիրակացի, Անանիա – 20, 202, 210, 249
Շիրւան կամ Շերւան – 10, 12, 50, 74, 76, 96, 146, 152, 174, 180, 182, 198, 200, 204, 213, 224
Շոշ – 17
Շոտլանդիա – 80
Շոտտ – 120, 122
Շուշի – 252
Ոստան – 21, 69, 96, 152, 174, 232
Ուալտերզ – 155
Ուելլեր, Էդուարդ – 60, 244, 246
Ուելլս, Էդուարդ – 196
Ուէլս – 26, 29
Ուիլսոն, նախագահ – 60, 254
Ուիստոն եղբ. – 20, 58, 202
Ուիտ, Ֆրեդերիկ դէ – 26, 58
Ուլմ – 24, 113, 174
Ուլուբաբեան, Բագրատ – 244
Ուլուհոջեան, Գաբրիելա – 27, 186
Ուկրանիա – 50
Ուջան – 96
Ուրարտու – 8, 10, 16, 48, 50
Ուրմիա կամ Ուրմիոյ լիճ – 74, 76, 152, 162, 168, 172, 182, 198, 204, 208, 212, 217, 218, 219, 220, 222, 226, 230, 240
Ուրֆա – 197
Չարլս երկրորդ – 174
Չերքեզիա – 190, 200, 230
Չինաստան – 19, 28, 82, 84, 156

Չլդըր – 172, 249
Պաղեստին – 156
Պապուս Ալեքսանդրիացի – 20
Պարթևաստան – 71, 104, 215
Պարսից ծոց – 16, 21, 48, 52, 64, 72, 78, 88, 108, 142, 155
Պարսկական կայսրութիւն – 10, 69, 152, 158, 174, 197, 222, 226, 228
Պարսկաստան – 8, 10, 12, 16,19, 20, 21, 22, 46, 48, 50, 56, 71, 96, 139, 150, 168, 172, 174, 180, 182, 185, 197, 204, 212, 215, 222, 224, 226, 228, 230, 231, 232, 238, 239, 240, 244, 246, 256
Պարտաւ – 74
Պեգաս – 156
Պետրոսեան Գ. Բ. – 20
Պերսեպոլիս – 231
Պիտտ, Մոզեզ – 185
Պիրի Ռէյս – 27, 28
Պոլիս (Իստանբուլ) – 50, 112, 226
Պոլօ, Մարկո – 100, 102
Պոմպոնիուս Մելա – 54, 68
Պոյտինգեր, Կոնրադ – 21, 69
Պոյտինգերեան քարտէզ – 21, 69
Պոնտոս – 17, 50, 92
Պոսեյդոնիուս Ապամէացի – 18
Պոտտեր, Ջոնաթան – 152
Պորտուգալիա – 104
Պտղոմէոս, Էւեգեդէս – 17
Պտղոմէոս, Կալւդիոս – 18, 19, 20, 21, 24, 25, 48, 54, 56, 58, 92, 102, 104, 113, 118, 120, 122, 124, 127, 128, 130, 132, 150, 168, 174, 184, 196
Պօղոս Առաքեալ – 162
Ջաբալ – 74
Ջահան բին – 188
Ջեյհուն – 155
Ջենովա – 54, 102, 144
Ջերոմ – 54, 71
Ջիհան նիւմա – 22, 172, 198
Ջոն Ռայլանդ – 80, 134
Ջուլֆա կամ Ջուղա – 174, 190
Ռաիֆ, Մահմուդ – 226
Ռաուգոնա – 21, 69
Ռեւան – 200
Ռոբերտ, Մ. – 58, 215
Ռոդոս – 18
Ռոջեր երկրորդ, թագաւոր – 22, 82
Ռու, Ֆիլիպ դէ լա – 58, 168
Ռոսմոլոս – 162
Ռուսական Կայսրութիւն – 8, 244, 246
Ռուսաստան – 8, 11, 22, 27, 50, 56, 84, 88, 132, 139, 156, 183, 220, 240, 244, 246
Սաբալան – 74, 76
Սադիղ Իսֆահանի – 22
Սահաստան – 72
Սալմաստ – 74, 76, 82, 96
Սամոսատա – 71, 238
Սան Լազզարօ – 50
Սան-Մարտին, Մ. Ջ. – 20
Սանկտ Պետերբուրգ – 27, 60, 204, 220
Սանսոն, Նիկոլաս – 26, 27, 28, 58, 174, 180
Սասանեան կայսրութիւն – 10
Սատալա կամ Սատաղ – 19, 113, 118, 184, 238
Սարա – 84
Սարաբ – 76
Սարգոն – 16
Սաքստոն, Քրիստոֆեր – 26
Սեբաստիա – 184
Սեթի – 17
Սելջուկ – 52
Սեմիրամոկերտա (տես Շամիրամակերտ) – 202
Սեյհուն – 155
Սենեքս, Ջոն – 58, 208
Սեֆիդ-ռուդ – 76
Սէյենէ (Ասուան) – 17
Սիլւան – 50, 96
Սինան լեռ – 84
Սիս – 96, 172
Սիսիան – 16
Սիստան – 72
Սիր Դարեա – 155
Սիրիա – 17, 58, 71, 156, 166, 183, 184, 196, 230
Սիցիլիա – 22, 82
Սխոնբեկ եղբ. – 186
Սկիւտար – 60, 224, 228
Սկոտիո, Հենրիկո – 162
Սուլթանիէ – 96
Սուրբ Գիրք – 22, 71
Սբ. Գայեանէ – 231
Սբ. Թադէոս – 222, 244
Սբ. Ղազար – 17, 20, 27, 50, 60, 188, 219, 234, 236
Սբ. Ստեփաննոս – 224
Սուկրի, հայր Պ. Ա. – 20
Սպահան – 185, 231
Սպարտա – 17
Սպիդ, Ջոն – 26
Սպոֆֆորտ – 196
Սպռուներ, Կառլ ֆոն – 60, 67, 243
Ստակհաուզ, Թոմաս – 217
Ստամբուլ – 50
Ստիվենսոն, Է. Լ. – 20
Ստոնհենջ – 16
Ստրաբոն – 17, 18, 54, 67
Ստրասբուրգ – 120, 122, 124, 127, 128
Սև ծով – 10, 23, 50, 71, 72, 90, 98, 100, 102, 104 , 108, 113, 120, 148, 155, 156, 168, 185, 254
Սևան – 113, 174, 194, 210, 219, 222, 240, 258
Սևիլիա – 23, 72
Սևր – 252
Վաղարշապատ – 202
Վալդզէմիւլլեր, Մարտին – 20,24, 25, 120, 122
Վայգել, Ք. – 192, 194
Վան – 10, 19, 52, 113, 118, 150, 152, 168, 168, 172, 174, 180, 184, 190, 197, 200, 206, 208, 220, 226, 228, 232, 239, 240, 246
Վանայ լիճ – 46, 52, 76, 92, 150, 152, 160, 162, 168, 168, 174, 182, 186, 194, 196, 198, 204, 206, 208, 210, 212, 217, 218, 219, 222, 224, 226, 230, 232, 238
Վանաձոր – 232
Վանանդեցի – 27, 58, 188
Վաննում – 202
Վաշինգտոն – 29, 254
Վատիկան – 92, 146,
Վենետիկ – 11, 20, 23, 27, 50, 76, 104, 139, 144, 166, 188, 210, 219, 234, 236
Վիեննա – 69, 240
Վիլադէստէս, Մեսիա դէ – 54, 98
Վիրք – 10, 12, 48, 52, 71, 92, 110, 113, 127, 130, 166, 168
Վուգոնդի, Ռոբերտ դէ – 59, 212, 217
Վրաստան – 10, 11, 12, 48, 52, 58, 113, 139, 182, 183, 190, 197, 198, 200, 212, 213, 252
Տանաիս – 72
Տապրոբանա(է) – 17
Տատեան Յովհաննէս Ամիրա – 234, 236
Տիգրան Մեծ – 8
Տիգրանակերտ – 19, 21, 50, 69, 96, 113, 118, 150, 168, 174
Տիգրիս – 10, 23, 52, 71, 92, 94, 100, 108, 142, 155, 156, 162, 178, 217
Տիւլէ – 17, 80
Տոսպ, Տոսպիտիս, Տոսպիա – 52, 150
Տուշպա – 19, 52, 113, 118, 150, 162, 168, 174, 184

Տրապիզոն – 200

Ռևան – 48, 52, 226, 228

Ցար – 208

Ցէյլոն – 17, 19

Փարիզ – 94, 112, 144, 232, 252

Փոքր Ասիա – 11, 23, 46, 48, 50, 52, 56, 58, 60, 71, 82, 113, 118, 122, 128, 146, 156, 196, 215, 218, 220, 230, 238

Փոքր Հայք – 19, 48, 50, 52, 56, 90, 94, 108, 113, 118, 120, 122, 124, 128, 130, 139, 150, 166, 168, 172, 188, 194, 196

Փռիւգիա – 10, 17

Քասրաւի, Սիմադ – 244

Քարանզ, Աբդոլալի – 244

Քարրհա – 64

Քեր Պորտեր, Ռոբերտ – 60, 231

Քէոմուրճեան, Երեմիա – 22, 27, 58, 186, 206

Քըրզոն, Ռոբերտ – 60, 239

Քիրման – 72

Քլուվերիուս, Ֆիլիպ – 58, 184

Քյաթիբ Չելեբի – 10, 22, 58, 172, 200

Քուչո – 94

Քուրդիստան – 10, 48, 52, 220, 240, 246

Քրիստոս – 86

Օգոստոս Կայսր – 69

Օզուալդ, Ֆ. – 60, 249

օիկումենէ – 17, 18

Օմար, Խալիֆա – 18

Օսմանեան կայսրութիւն – 8, 10, 11, 27, 48, 52, 58, 60, 152, 158, 174, 185, 197, 204, 206, 219, 220, 222, 224, 226, 228, 236, 239, 240, 244, 246

Օրտելիուս, Աբրահամ – 26, 56, 152, 160, 162, 168

Օքսուս – 155

Օքսֆորդ – 82, 148

Ֆալքոնիր, Ու. – 18

Ֆարս – 72

Ֆարսի, ալ – 22, 148

Ֆէյդըն, Ուիլլիամ – 226, 228

Ֆինեուս Օրոնտէուս – 28

Ֆինկէ – 240

Ֆիշեր, Ժոզեֆ – 19

Ֆլորենցիա – 24, 102

Ֆռա Մաուրո – 54, 104

Ֆրանսիա – 10, 12, 22, 26, 29, 84, 94, 98, 134, 185, 232, 252

Ֆրիս, Լոռենցո – 124, 127, 128

Указатель географических названий и собственных имен

1 - Так как название “Армения” встречается почти на каждой странице книги, оно не помещено в указателе.

2 - Армянские топономы на картах часто написаны по-разному, например, Тосп, Тоспис, Тоспа, Тушпа, Тушпитис и др. - названия, относящиеся к одному и тому же географическому месту - к Вану. В таких случаях в указатель вошли только наиболее часто употребляемые названия.

Аа, Питер, Ван дер – 59, 190

Абу-бекир эфенди – 59, 206

Абу-л-фида – 35, 55, 96, 180, 200

Абхазия – 200

Август, император – 69

Аврелий – 33

Австралия – 40, 188

Агар – 74,76

Агатаденон – 34

Агванк – 13, 14, 47, 57, 71, 74, 76, 82, 92, 96, 110, 113, 127, 130, 167, 168, 212, 215

Агри даг – 208

Агриппа – 55, 69

Адам и Ева – 80, 86, 100

Адана – 96, 172

Адильджеваз – 71, 172

Адиабене – 71

Адрбеджан – 9, 13, 14, 47, 51, 53, 73, 74, 76, 82, 92, 96, 113, 150, 152, 168, 173, 174, 180, 182, 198, 204, 208, 212, 213, 215, 222, 224, 226, 228, 236, 242, 252, 258

Азербайджан – 14, 47, 55

Азия – 31, 33, 35, 36, 55, 59, 65, 66, 71, 72, 84, 90, 102, 110, 113, 118, 122, 124, 127, 130, 132, 139, 146, 152, 158, 167, 167, 183

Азов – 72, 108

Айас – 94, 96

Айк – 30,168

Алан, ал – 74

Албания – 102, 130, 150, 167, 167, 174,215

Александр Великий или Македонский – 57, 162

Александрия – 31, 32, 42, 47

Алиев Играр – 30

Алхар – 74

Альджазира – 74, 220

Альфонсо V – 104

Амасия – 31,112

Америка – 134, 137, 188, 254

Амирдовлат Амасийский – 57, 112

Амстердам – 37, 39, 40, 160, 162, 168, 174, 178, 188, 206

Аму-Дарья – 155

Анаксимандр из Милета – 31, 65

Анания Ширакаци – см. Ширакаци

Анатолия – 9, 13, 14, 34, 37, 47, 49, 51, 53, 122, 174, 183, 190, 197, 215, 219, 220

Англия – 34, 40, 42, 69, 78, 90, 140, 185, 254

Анкона – 36

Антарктида – 41, 80, 100

Антарктика – 41

Антверпен – 152

Аньезе – 57, 139

Арабский халифат – 9

Арабкир – 220

Аравийская пустыня – 167

Аравийское море – 35, 73, 108, 142

Аравия – 108, 156, 174, 180

Арагац – 258

Араз – 47

Аракс – 47, 71, 74, 76, 82, 155, 168, 174, 180, 182, 190, 198, 200, 203, 204, 212, 213, 215, 217, 222, 224, 226, 228, 242, 258

Арал – 73, 142, 155

Арарат – 13, 34, 37, 47, 49, 51, 74, 76, 78, 79, 84, 86, 94, 98, 100, 102, 104, 180, 183, 203, 208, 210, 217, 218, 222, 226, 231, 241, 245, 246, 249, 256, 258

Аргенторати – 124, 127, 128

Арда(е)биль – 47, 74, 76, 96, 180

Ардаган – 173, 239, 249

Арджиш или Арджеш – 47, 74, 76, 96, 150, 162, 168, 172, 174, 210, 232,

Ардзке – 172

Арзан – 96

Аристагор Милетский – 30

Армавир или Армауира – 33, 113, 150, 168, 174, 184

Армание или Арманистан – 74, 155

Армянское нагорье – 9, 13, 30, 47, 49, 51, 53, 98, 100, 134, 144, 148, 178, 186

Армянская ССР – 9

Ар(р)ан – 13, 73, 74, 76, 82, 96

Арсис (Арджеш) – 174

Артаз – 222

Артаксат(а) – 49

Артамет – 104, 113, 118, 150, 168, 174, 184

Арташат – 33, 34, 49, 69, 113, 118, 150, 168, 184

Арцах – 53, 186

Аршамашат – 33, 113, 118, 150, 168, 203

Ассирия – 13, 64, 104, 110, 113, 196, 212, 242

Астиара – 113

Асуан – 31

Ататюрк, Мустафа – 14

Атлантида – 41

Атлантический океан – 41, 104

Атрпатакан – 13, 14, 35, 49, 71

Атрпет – 47

Атропатена – 14, 150, 168, 168, 215, 230, 238, 242

Аугсбург – 34, 69

Африка – 31, 33, 35, 41, 65 66, 72, 73, 84, 90, 98, 100, 102, 104, 110, 180

Ахалкалак – 174, 252

Ахлат (Хлат) – 82, 96, 172

Ахтамар – 160, 220, 224

Ахеменидская империя – 13, 31

Баб-ул-Абуаб (Дербент) – 74, 96, 148

Багаван, Багреван(д) – 34, 69, 113, 118, 150, 168

Багдад – 84

Базель – 37, 130

Байбурт – 220, 239

Байлакан или Билган – 74, 96

Баку – 9, 74, 76, 160

Балдах – 108

Балдахе – (см. Партав)

Балканский – 51

Балтимор – 155

Балх – 35, 73, 148

Бардзраберд или Барсанберд – 96

Бардахе (см. Партав) – 74, 96

Барзанд – 96

Барселона – 36

Бахрами, ибн – 142, 148, 200

Баязет – 206, 208, 239, 249
Беат Либенский – 35, 55, 80
Бельгия – 13
Беллин, Жак Н. – 59, 213
Беркри – 74, 76
Берлин – 34, 241, 249
Берлингери – 33, 37
Бертиус, Питер – 32, 68
Библия – 47 51, 162
Билад ул Армание – 246
Билад ул Рум – 74
Бингель – 160
Бируни, Абу Рейхан – 35
Бит Жакину – 64
Битлис – 74, 76, 82, 96, 152, 172, 174, 190, 203, 206, 208, 220, 239, 246
Блау, Йоганн – 39, 59, 174
Бодлеанская библиотека – 82, 148
Ближний Восток – 9
Болгария – 35, 84, 88,
Болло, Роберт де – 90
Болония – 40, 186
Бонони – 118
Босфор – 148
Боуэн, Эммануил – 59, 61, 215, 217
Британия – 30, 40, 80
Британская библиотека – 15, 64, 71, 73, 74, 76, 78, 86, 96, 108, 110, 113, 118, 120, 122, 124, 127, 128, 130, 137, 140, 150, 158, 160, 162, 162, 168, 173, 174, 178, 180, 183, 188, 190, 192, 194, 198, 200, 203, 204, 206, 208, 210, 219, 220, 226, 231, 232, 234, 236, 241, 246
Британский музей – 31
Британские острова – 80
Буаш, Филипп – 41, 61, 217, 218
Будапешт – 258
Буниатов, З. – 31
Бунтинг, Гайнрих – 57, 156
Бурса – 51
Вавилон – 13, 30, 64, 71, 108, 196, 231, 242
Вагаршапат – 203
Вайгел, К. – 192, 194
Вальдземюллер, Мартин – 33, 37, 39, 120, 122
Ван – 13, 33, 49, 53, 113, 118, 150, 152, 168, 168, 172, 173, 174, 180, 184, 190, 197, 208, 220, 226, 228, 239, 241, 246
Ван, озеро – 47 49, 76, 92, 150, 152, 160, 162, 168, 174, 182, 186, 194, 196, 198, 204, 206, 210, 212, 217, 218, 219, 222, 224, 226, 230, 232, 238
Ванадзор – 232
Ванандеци – 40, 59, 188
Ваннум – 203
Ватикан – 92, 146
Вашингтон – 42, 254
Великая Армения – 13, 33, 36, 37, 47, 49, 55, 59, 71, 82, 92, 100, 104, 108, 113, 118, 120, 130, 139, 150, 167, 168, 172, 182, 188, 196, 197, 203, 215, 242
Вена – 69, 241
Венгрия – 258
Венеция – 14, 34, 36, 37, 41, 51, 76, 104, 139, 144, 167, 188, 210, 219, 234, 236
Ветхий Завет – 34, 86
Византийская империя – 49
Византия – 9, 13, 49, 51, 74, 88
Виладестес, Месия де – 55, 98
Вильсон, президент – 61, 254
Вирк – 13, 49, 51, 92, 110, 127, 130, 167, 168
Витт, Федерик де – 40 , 59, 174
Востан – 34, 69, 96, 152, 174, 232
Восточная Анатолия – 13, 14, 49
Восточная Армения – 9, 49, 173, 200, 224, 242, 249
Вугонди, Роберт де – 212, 217
Гамильтон, Ч. – 32
Гандзак – 96
Ганновер – 156
Гарни – 231
Гасталди, Якобо – 152
Гвинея – 100
Гегама, озеро – 113, 210, 220
Гегард – 231
Гекатей – 55, 65
Гелиополь – 64
Генуя – 55, 102, 144
Герефорд – 35, 90, 104
Герман, Донн – 33, 37, 113
Германия – 13, 35, 35, 39, 84, 110
Геродот – 30, 55
Гивзен, Роберт – 39
Гилан – 35
Гиркания(ское) – 13, 51, 49, 110, 156
Гиппарх – 31
Гогенберг, Ф – 39
Гог и Магог – 86,
Голландия – 190
Голь(м), Леонард – 113
Гоманн, Дж. Б. – 59, 204
Гомем, Диего – 57, 140, 146
Гомер – 32
Горькое море – 64
Гохтан – 113, 210, 220
Греция – 31, 71
Гринвич – 39, 40, 42
Грузия – 13, 14, 49, 51, 59, 113, 139, 182, 183, 190, 197, 198, 200, 212, 213, 252
Грунингер, Дж. – 124, 127
Гутенберг, Иоганн – 37
Гюмри – 232, 239
Гюрджистан – 182, 183, 200
Дагестан – 14, 200, 204, 213
Дадян, Ованнес Амира – 232, 234
Дальний Восток – 38, 137
Дамаск, Дмшх – 84
Данн, Роберт – 61, 224
д'Анвиль, Жан Батист – 61, 222, 226
Дарьяе Армание – 76
Дати, Г. и Л. – 55, 108
Дауф, Джон – 61, 238
Дахарган или Даджерман – 74, 76
Двин – 49, 74, 76, 96, 174
Дебил (см. Двин) – 49, 74, 76, 96
Дейлам – 35, 74, 148
Делиль, Гийом – 40, 59, 198, 204, 208
Дербент – 14, 76, 96, 148, 198
Дери – 64
Деселье, Пьер – 57, 134, 137
Джабал – 74
Джахан бин – 188
Джейхун – 155
Джером – 55, 71
Джихан-нюма – 36, 172, 198
Джон Райланд – 80, 134
Джульфа – 190
Джуга или Джульфа – 174, 190
Диаз – 100
Диарбекир – 173
Днепр – 84
Дон – 35, 72, 80, 84, 90
Доуер, Джон – 238
Дуйсбург – 156
Дульсерт, Анджелино – 55, 94, 100
Дувр – 42
Дюваль, Филипп – 59, 180
Евангелие – 49
Европа – 6, 30, 31, 33, 35, 36, 39, 42, 65, 72, 78, 79, 82, 110, 139, 206
Евсевий, епископ – 71
Евфрат – 30, 37, 49, 64, 92, 94, 100, 104, 108, 113, 139, 142, 156, 178, 217
Египет – 30, 47 73, 84, 183
Ерасх – 47, 174, 203

Ереван – 33, 34, 49, 51, 53, 59, 113, 118, 150, 168, 174, 180, 183, 190, 200, 203, 204, 208, 220, 222, 228, 231, 232, 239, 245, 256, 258
Еремян, С. Т. – 61, 256
Ерзнка – 37, 94, 96, 100
Жиу Ди – 41
Жобер, Пьер Амадей – 232
Занджан – 74
Западная Армения – 13, 40, 49, 104, 194, 224, 232, 249
Заришат – 173
Земля королевы Мауд – 41
Зилли, Мехмет (Эвлия Челеби) – 36
Зорац карер – 30
Иберия – 13, 14, 31, 51, 71, 92, 110, 130, 150, 167, 168, 174, 215
Ибн-Саид – 57, 148
Ибн-Хатиб – 57
Игдыр – 249
Идриси, ал – 35, 36, 55, 82
Иероним – 71
Иерусалим – 28, 30, 40, 84, 86, 90, 156, 186
Израиль – 156
Инчичян – 14
Индийский океан – 71, 73, 102, 104, 108, 113, 120, 142, 148, 155
Индия – 31, 35, 84, 90, 100, 156, 162, 185
Индокитай – 156
Иония – 30
Ирак – 13, 49, 51, 64, 73, 156, 220
Иран – 13, 14, 31, 51, 76
Ириван – 185
Ирландия – 33
Исидор, епископ Севильский – 35, 55, 72, 79
Исландия – 31, 33, 80
Искандария – (Александрия) 47
Искендерун (Александретта) – 51
Испания – 31, 33, 35, 36, 41, 82, 84
Истахри, ал – 35, 55, 73, 74, 76, 173, 200
Исфахан – 185, 231
Исфахани, Садех – 35
Италия – 15, 37, 100, 144, 186
Йоде, Герард де – 57, 152
Кавказская Албания (Агванк) – 13, 14, 174
Кавказ, Кавказский хребет – 9, 14, 34, 40, 47, 59, 61, 80, 92, 102, 113, 130, 132, 152, 212, 231, 245
Казвини, Закария ал – 35, 55, 57, 88, 155
Каир – 108
Каликала (Карин-Эрзерум) – 74, 76
Кале – 134
Каппадокия – 80, 118
Кара дениз (Черное море) – 53
Карабах – 182, 190, 204, 232, 245
Карадаг – 232, 245
Каракилиса – 232, 245
Карасу – 245
Карин (Эрзерум) – 74, 76, 82, 203
Каро (Каир) – 108
Карс – 13, 113, 118, 150, 168, 172, 173, 174, 180, 183, 190, 200, 206, 208, 220, 232, 238, 239, 241, 249, 252
Картвелия – 198
Каранг Абдолали – 245
Карха – 64
Каспийское море – 13, 49, 51, 59, 65, 71, 72, 74, 76, 82, 88, 92, 100, 108, 113, 120, 130, 142, 148, 152, 155, 160, 168, 168, 174, 182, 186, 194, 198, 204, 213, 220
Касрави, Ахмад – 245
Католикос всех армян – 186
Каффа – 84
Кёмюрджян, Еремия – 36, 40, 59, 186, 206
Кер Портер, Роберт – 61, 231
Керзон, Роберт – 61, 239
Кесария – 13
Киликийская Армения – 49, 100, 104
Киликия – 9, 30, 36, 49, 51, 94, 100, 156, 212
Кинамонские острова – 31
Киперт, Гейнрих – 61, 241, 249
Кипр – 40, 84, 186, 196
Кирман – 73
Киршери, Атанас – 59, 178, 217
Китай – 33, 41, 82, 84, 156
Клуверий, Филипп – 59, 184
Козьма Антиохский – 35
Колона – 31
Колхида - Колхис - Кохкис – 13, 14, 47, 49, 51, 71, 92, 113, 127, 130, 150, 167, 168, 174, 185
Конгрегация Мхитаристов – 51, 219, 232
Конти, де – 102
Константинополь – 37, 41, 47, 51, 61, 84, 92, 148, 155, 186, 232, 246
Корикос – 94
Коттон, сэр Роберт – 78
Кохлер, Джон, Давид – 59, 192, 194
Красное море – 35, 78, 79, 84, 86, 88, 90, 144
Креск, Абраам – 98
Кура – 74, 76, 155
Курдистан – 13, 49, 51, 220, 241, 246
Кучо – 94
Кятиб Челеби – 13, 36, 59, 172, 200
Ладжан – 74
Лейден – 190
Лайаз(и)о или Айас – 94
Лаппи, Пьер – 61, 232
Лезги – 198, 204
Леонардо – 108
Ливан – 156
Ливия – 31, 65
Лидия – 13, 30
Лим – 224
Линч, Х. Ф. Б. – 61, 249
Лихнитис – 113, 174, 194
Лондон – 30, 15, 31, 32, 34, 39, 42, 64, 71, 73, 74, 76, 78, 86, 96, 108, 110, 113, 118, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 130, 132, 136, 140, 142, 150, 158, 160, 162, 167, 168, 173, 174, 178, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 190, 192, 194, 196, 197, 198, 200, 203, 204, 206, 208, 210, 212, 213, 215, 217, 219, 220, 222, 224, 226, 228, 231, 232, 234, 236, 238, 239, 242, 246, 249, 252, 256, 257
Лунные горы – 73, 142
Любек – 110
Маджини, Антонио – 57, 167
Маджиоло, Джакомо – 57, 67
Малазкерт, Маназкерт – 76, 96, 152, 174, 206, 232
Малатия (Мелитана) – 33, 37, 100, 113, 184
Малая Азия – 14, 37, 47, 51, 53, 59, 61, 71, 82, 113, 118, 122, 128, 146, 156, 196, 215, 218, 220, 230, 238
Малая Армения – 33, 49, 51, 57, 90, 94, 102, 108, 113, 118, 122, 124, 128, 130, 139, 150, 167, 168, 172, 188, 194, 196
Малет, Ален Маннесон – 59, 183
Малте-Брюн, Конрад – 61, 230, 242
Мальорка – 36
Мамадзаде, Камиль – 30
Мамедова, Фарида – 14
Манистра – 96
Манчестер – 80, 134
Маппа Мунди – 35, 86, 90, 104
Маранд – 96
Марастан – 51, 69, 92, 113, 168, 215, 230, 242
Мараха – 74, 76, 96
Мараш – 172
Марин Тирейский – 32, 33
Маркварт, Дж. – 34
Мармара – 186
Марокко – 35, 82

Марсили, граф – 40, 186, 206
Марчианская библиотека – 104
Масес – 76
Масис – 47, 51, 74, 76, 203, 208, 210, 231
Матенадаран – 28, 34, 84
Магакия, отец – 186
Маштоц, Месроп – 9
Мегрелия – 13, 49, 198
Междуречье – 30, 59, 61, 64, 69, 73, 100, 167, 167, 174, 184, 196, 212, 217, 231, 242
Мейманд – 74
Мекка – 108
Мелитана (Малатия) – 33, 113, 118
Мензис, Гавин – 41
Мердин – 84
Меркатор, Герард – 39, 40, 41, 57, 150, 152, 158, 168, 174
Меркатор, Румольд – 39
Мерри, Джон – 65, 66
Месис – 96
Мецамор – 30
Миане – 74, 96, 232,
Мидия – 69, 113, 215, 228
Милан – 37, 68
Миллер, Конрад – 82
Мовсес – 86
Мовсес Хоренаци – см. Хоренаци
Модена – 100
Молл, Герман – 59, 197
Мольтке, фон – 241
Моксон – 217
Монтморенси – 137
Мопсуастия – 96
Морден, Роберт – 40, 59, 182
Москва – 61, 257
Муган – 96, 198, 204
Мурано – 104
Мустафа ибн Абдулла – 13
Муш – 96, 172, 197, 239, 246
Мухаммед II, султан – 112
Мюнстер, Себастьян – 33, 37, 39, 57, 130, 132, 174
Мюнхен – 79
Мютеферрика, Ибрагим – 36, 59, 173, 200
Нагорный Карабах – 9
Назарбекян, генерал – 252
Наири – 30
Нах(и)чевань – 76, 82, 113, 118, 150, 168, 180, 203, 224, 232, 238, 245, 256
Нахуана или Нашуа – 76, 96, 113, 118, 150, 168, 203, 238
Никополис – 33, 184
Нил – 72, 73, 78, 79, 84, 90, 108, 142, 155
Ниневия – 108
Новая Голландия – 40, 188
Новый мир – 32
Ноев ковчег – 34, 37, 47, 71, 78, 84, 86, 90, 94, 98, 100, 102, 104, 108, 110, 130, 178, 183, 218
Нюрнберг – 192, 194
Нью-Йорк – 39
ойкумена – 31,
Оксус – 155
Оксфорд – 82
Ортелий, Авраам – 39, 57, 152, 160, 162, 168
Освальд, Ф. – 61, 249
Османская империя – 9, 13, 14, 41, 51, 53, 59, 61, 152, 158, 174, 185, 197, 204, 206, 219, 220, 222, 224, 226, 228, 236, 239, 241, 245, 246
Павел, апостол – 162
Палестина – 156
Папп из Александрии – 34
Париж – 94, 112, 144, 232, 252
Партав – 74
Парфия – 71, 104, 215
Пегас – 156
Пёйтингер, Конрад – 34, 69
Пёйнтингерская карта – 34, 41, 69
Персидская империя – 13, 69, 152, 158, 174, 197, 222, 226, 228
Персидский залив – 30, 35, 49, 51, 64, 73, 78, 88, 108, 142, 155
Персия – 9, 13, 30, 34, 35, 47, 49, 51, 57, 59, 61, 71, 96, 139, 150, 168, 172, 174, 180, 182, 185, 197, 204, 212, 215, 222, 224, 226, 228, 230, 231, 232, 238, 239, 241, 245, 246, 256
Персеполис – 231
Петросян, Г. Б. – 34
Пири, Рейс – 41
Питт, Мозес – 185
Полис (Стамбул) – 51, 112, 226
Поло, Марко – 100, 102
Помпоний Мела – 55, 68
Понт – 31, 51, 53, 92
Португалия – 104
Посейдон Апамейский – 32, 33
Поттер, Джонатан – 152
Птолемей, Клавдий – 32, 33, 34, 37, 38, 39, 49, 55, 57, 59, 92, 102, 104, 113, 118, 120, 122, 124, 127, 128, 130, 132, 150, 168, 174, 184, 196
Птолемей, Эвегедет – 31
Раиф, Махмуд – 226
Рай – 34, 35, 80, 86, 90, 100, 110, 178, 212, 217, 218
Раугона – 34, 69
Реван – 53, 51, 200, 226, 228
Рим – 37, 49, 63, 88, 118, 162
Римская империя – 34, 69, 162
Роберт, М. – 59, 215
Роджер II, король – 36, 82
Родос – 32
Росмолос – 162
Российская империя – 9, 245, 246
Россия – 9, 14, 35, 53, 84, 88, 132, 139, 156, 183, 220, 241, 245, 246
Рю, Филипп де ла – 59, 168
Саастан – 73
Сабалан – 74, 76
Садих Исфахани – 35
Салмаст – 74, 76, 82, 96
Самосата – 71, 238
Сан-Лазаро – 51
Сан-Мартин, М. Дж. – 34
Санкт-Петербург – 40, 61, 204, 220
Сансон, Николас – 40, 59, 174, 180
Сара – 84
Сараб – 76
Саргон – 30
Сасанидская империя – 13
Сатала или Сатах – 33, 113, 118, 184, 238
Св. Гаяне – 231
Св. Лазарь – 31, 34, 41, 51, 61, 188, 219, 234, 236
Святое писание – 36, 71
Св. Стефан – 224
Св. Фадей – 222, 245
Себастия – 184
Севан – 113, 174, 194, 210, 219, 222, 241, 258
Севилья – 36, 72
Севр – 252
Сейхун – 155
Секстон, Христофор – 40
Сельджук – 51
Семирамокерта (см. Шамирамакерт) – 203
Сенекс, Джон – 59, 208
Сети – 31
Сефид-руд – 76
Сиена (Асуан) – 31
Силван – 51, 96
Синан, гора – 84
Сирия – 71, 156, 167, 183, 184, 196, 230
Сис – 96, 172

Сисиан – 98
Систан – 73
Сицилия – 36, 82
Скотио, Генрико – 162
Скютар – 61, 224, 228
Советский Союз – 256, 257
Спарта – 30
Спид, Джон – 40
Споффорт – 196
Спрунер, Карл фон – 61, 67, 242
Средиземноморье – 35, 36, 37, 42, 51, 57, 61, 65, 72, 79, 84, 88, 90, 94, 100, 102, 104, 110, 142, 146, 148, 155, 172, 194, 228, 246
Средний Восток – 31, 37, 73, 137, 212, 249
Стакхауз, Томас – 217
Стамбул – 51
Стивенсон, Э. Л. – 33, 34
Стонхендж – 30
Страбон – 31, 32, 55, 67
Страсбург – 120, 122, 124, 127, 128
Сукри, отец П. А. – 34
Схонбек, братья – 186
Султание – 96
Сузы – 31
Сыр-Дарья – 155
Табарестан – 13, 51, 51, 183
Тавриз или Тебриз – 96, 108, 155, 173, 174, 245
Талиш – 13, 15, 51
Тарсус – 94, 96, 156
Танаис – 72
Тапробана(е) – 31
Татария или Татарстан – 59, 132, 139, 190
Тегеран – 232, 245
Теодосиполь (Эрзерум) – 203
Терва – 33, 49, 113, 118, 150, 168, 174
Тивле – 31, 80
Тигранакерт – 33, 34, 51, 69, 96, 113, 118, 150, 168, 174
Тигран Великий – 9
Тигр – 13, 51, 71, 92, 94, 100, 108, 142, 155, 156, 162, 178, 217
Тифлис – 74, 76, 96
Тихий океан – 134, 137, 142, 155
Тосп, Тоспиа, Тоспитис – 53, 49, 150
Трапезунд – 200
Турецкая империя – 57, 59, 61, 160, 168, 174, 204
Туркомания – 14, 30, 51, 152, 158, 174, 180, 182, 183
Турция – 9, 13, 14, 15, 47, 49, 51, 53, 59, 61, 139, 160, 178, 180, 197, 204, 208, 220, 226, 239, 245, 246, 249, 252, 256,
Тушпа – 33, 53, 113, 118, 150, 162, 168, 174, 184
Уджан – 96
Уистон, братья – 34, 59, 203
Украина – 53
Улубабян, Бабкен – 245
Улуоджян, Габриэлла – 40, 186
Ульм – 37, 113, 174
Уолтерс – 155
Урарту – 9, 13, 30, 49, 53
Урмия или озеро Урмия – 74, 76, 152, 162, 168, 172, 182, 198, 204, 208, 212, 217, 218, 219, 220, 222, 226, 230, 240
Урфа – 197
Уэльс – 40, 42
Уэллер, Эдуард – 61, 245, 246
Уэллс, Эдуард – 196
Фалконир, У. – 3,
Фарс – 73
Фарси, ал – 35, 148
Фейден, Уильям – 222, 226, 228
Фин, Оронс – 41
Финке – 241
Фишер – 241
Фишер, Жозеф – 33
Флоренция – 37, 10,
Фра-Мауро – 55,104
Франция – 13, 15, 35, 40, 42, 84, 94, 98, 134, 185, 232, 252
Фригия – 13, 30
Фрис, Лоренцо – 124, 127, 128
Хаджи халифа или Кятиб Челеби – 172, 186
Хазар – 51, 73, 82
Хазе, Дж. М. – 204
Халд или Халдия – 71, 110
Халифа Омар – 33
Хамадан – 148
Ханзадян, Затик – 61, 65, 66, 68, 252
Хапгуд, Чарльз – 41
Харазм, см. Хорезм – 142
Харберд (Харпут) – 241
Хармавира – см. Армавир
Харран – 64
Хар(р)х – 71, 73,
Харрисон, Джон – 39
Хатиб (Кятиб) уль-Руми – 142
Хачатрян, Игнатий – 59, 210
Хачатрян, М. – 84
Хлат – 74, 76, 174, 220
Хондий, Иодок – 39, 40, 57, 168, 168
Хой – 74, 76, 82, 96, 172, 180
Хорезм – 84
Хорасан – 73, 148
Хоренаци, Мовсес – 34, 203
Хорса – 113, 118, 150, 168, 238
Хотур – 206
Христос – 86
Хьюсен, Роберт – 34
Цейлон – 31, 33
Центральная Азия – 82, 258
Чарльз II – 174
Чемчемян, С. – 41
Черкесия – 190, 200, 230
Черное море – 13, 37, 51, 53, 71, 72, 90, 98, 100, 102, 104, 108, 113, 120, 148, 155, 156, 168, 185, 254
Чылдыр – 173, 249
Шабран – 76
Шамах – 74, 96
Шамирамакерт (Ван) – 203
Шамское море – 88
Шамхор или Шамгур – 76, 96
Шардан, Джон – 33, 34, 59, 185
Шахское море – 198, 208
Ширакаци, Анания – 34, 203, 210, 249
Ширван или Шерван – 13, 14, 53, 74, 76, 96, 148, 152, 174, 180, 198, 200, 204, 213, 224
Шотт – 120, 122
Шотландия – 80
Штутгарт – 82
Шуши – 252
Эбсдорфская карта – 35
Эвлия Челеби – 36
Эгея – 96,
Эдем – 34, 35, 90, 212, 217, 218
Эдесса – 71
Эратосфен – 31, 55, 67
Эребуни – 47
Эрзинджан – 94, 246
Эрзерум – 13, 74, 96, 104, 155, 172, 174, 180, 183, 190, 197, 200, 206, 208, 226, 228, 232, 239, 241, 246
Эриван – 53, 203
Эрманистан,
Эрмание или Эрменистан – 13, 94, 100, 148, 226, 228, 241

Эстензе – 100

Эфиопия – 33

Эчмиадзин – 61, 186, 203, 208, 231, 232

Юмурталик – 96

Юпитер – 162

Юстиниан, император – 168

Якапинар – 96

Янссон, Янн – 39

Япония – 84, 134, 137

Ռուբէն Գալչեան – *համառօտ կենսագրական*

Ծնուել է Թաւրիզում, ցեղասպանութիւնից ճողոպրած վանեցի գաղթականների ընտանիքում, որոնք Թաւրիզ էին հասել Երեւանի, Թիֆլիսի և Փարիզի ճանապարհով: Թեհրանում դպրոցն աւարտելուց յետոյ նա կրթաթոշակ է ստացել սովորելու Բրիտանիայի Բիրմինգհեմ քաղաքի Աստոն համալսարանում: Մանկուց նա յետաքրքրուել է լուսանկարչութեամբ ու քարտէզագրութեամբ և 1981 թուականին Լոնդոն տեղափոխուելով սկսել է մօտից հետազօտել հնագոյն քարտէզներ Բրիտանական գրադարանում և եւրոպական այլ կենտրոններում:
Նրա առաջին աշխատութիւնն է «Հայաստանի պատմական քարտէզներ» անգլերէն հատորը, որի հայերէն և ռուսերէն տարբերակի առաջին հրատարակութիւնը լոյս տեսաւ 2005 թ.:
Նրա միւս աշխատութիւնը, «Կովկասից հարաւ երկրները միջնադարեան քարտէզագրութեան մէջ» լոյս տեսաւ 2007 թ., որին, 2009-ին յաջորդեց «Յօրինուած պատմութիւն» հատորը, նուիրուած Ադրբեջանական պատմական կեղծիքների յօրինումներին:
Նրա վերջին գիտական աշխատութիւնն է «Ադրբեջանական պատմա-մշակութային կեղծարարութիւններ» հատորի ռուսերէն և անգլերէն հրատարակուած տարբերակներն են:
Հայաստանի քարտէզագրութեանը մատուցած ծառայութիւնների համար 2008 թ. ՀՀ Գիտութիւնների ազգային ակադեմիան նրան շնորհել է Ակադեմիայի Պատուաւոր դոկտորի կոչում:

РУБЕН ГАЛЧЯН. *Краткая биография*

Родился в Тебризе, в семье спасшихся от геноцида ванских беженцев и добравшшихся до Тебриза дорогами Армении, Грузии и Франции. После окончания школы в Тегеране, получил стипендию для продолжения учебы в унивеситете Астон в Бирмингеме, где получил инженерное образование.
С детства интересуясь географией и картографией, он в 1981 году переехав в Лондон, начал изучать богатое картографическое наследие в библиотеках Великобритании и других стран Европы.
В 2004 г. вышло в свет его первое исследование на английском языке “Исторические карты Армении”, где собраны находящиеся в разных библиотеках и музеях мира карты, на которых начиная с 6-го века и до наших дней присутствует Армения.
Вторая его книга “Армения в мировой картографии” издана в 2005 г. в Ереване. Это переработанный вариант первой работы на армянском и русском языках. Следующее исследование “Страны южнее Кавказа на средневековых картах. Армения, Грузия и Азербайджан” вышла в свет в 2007 г. на английском и армянском языках. В 2009 г. на английском издана книга “Мифологизация истории. Азербийджан, Армения, вымыслы и факты”. Таже книга издана на армянском и русском языках в 2010 году в Ереване.В ноябре 2008 г. Рубен Галчян получил звание Почетного доктора в НАН РА.

PRINTINFO ART BOOKS